دکتۆر یاسین سەردەشتی

چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان

بەرگی یەکەم

سلێمانی ٢٠٠٧

ناوی کتێب: چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان

نووسەر: دکتۆر یاسین سەردەشتی

پیتچنین ونەخشەسازی: نووسەر خۆی

تیراژ: ١٠٠٠

ژمارەی سپاردن: (٦٤١)ی ساڵی ٢٠٠٧

شوێنی چاپ : چاپخانەی (سیما) ، سلێمانی

ئەم کتێبە پێشکەشە بە :

-زانای پایەبەرز و مامۆستای بەڕێزم (دکتۆر ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر) کە لە تەواوی قۆناغەکانی خوێندنی زانکۆییمدا مامۆستا و سەرپەرشتیار و هاوکارم بووە

- بنەماڵەی برای ئازیزم کاك حەسەن حاتەمی

-یادی مامۆستا مەلا جەمیل رۆژبەیانی و مامۆستا رەسوڵ هاوار

نێوەڕۆك

گوتەیەکی پێویست ٧

بابەتی یەکەم: کورتە مێژوویەکی هەلومەرجی ئابوریی و کۆمەڵایەتی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا ٩

بابەتی دووەم : خوێندنەوەی هەڵوێستی حکومەتی ئێرانی لەمەڕ چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە دوای تەواوبوونی جەنگی جیهانی یەکەم لە بەڵگەنامەکانی حکومەتی بەریتانیاوە ٢٦

بابەتی سێهەم: ڕاپەڕینەکانی (سەردار ڕەشید) دژی حکومەتی شاهەنشاهیی ئێران لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ٤٣

بابەتی چوارەم: گەلی کورد و بڕیاری ڕێگرتن لە پۆشینی جلوبەرگی نەتەوەیی لە ئێران ١٩٢٨-١٩٢٩ ٦١

بابەتی پێنجەم: ڕاپەڕینەکانی کورد دژ بە ڕژێمی شاهەنشاهیی پەهلەوی ئێران لە هەرێمەکانی ناوەراست و باشووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان ٧٨

بابەتی شەشەم: ڕاپەڕینی خێڵی "جەلالی" دژی ڕژێمی شاهەنشاهیی لە ئێران ١٠٠

بابەتی حەوتەم: سەرنجێك لە هەل ومەرجی سیاسیی و ئابوریی و کۆمەڵایەتیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ساڵانی ١٩٣٠-١٩٣٩ ١١١

بابەتی هەشتەم: ڕۆژنامەی (نامەء کردستان) قوربانیی ستەم و چەوسانەوەی کاربەدەستانی ئێران ١٣٠

بابەتی نۆیەم: سەرنجێکی مێژوویی لە (حزبی ئازادی کوردستان) ١٣٧

بابەتی دەیەم: خوێندنەوەیەکی مێژوویی فیکر و کەسایەتی پێشەوا قازی محەمەد ١٦١

بابەتی یازدەهەم: ڕەهەندی نەتەوەیی کۆماری دیموکراتی کوردستان ١٨٢

بابەتی دوازدەهەم: "ڕێگـــــــا"ڕاستییەکی مێژوویی و سەرەتای خەباتێکی نوێ ٢٠٣

بابەتی سیازدەهەم:سەرنجێك لە (کۆمەڵەی رزگاری کوردستان) ٢٣٠

بابەتی چواردەهەم: یاداشتی کوردەکانی عێراق ٢٤١

بابەتی پازدەهەم: چەند لاپەڕەیەك لە ژیانی ئاوارەیی هەڵۆکەی ئارارات (ئیحسان نوری پاشا) لە یادداشتەکانی(دکتۆر هاشمی شیرازی) دا ٢٤٩

بابەتی شازدەهەم: کورتە مێژوویەکی ئێزگەی کوردیی کرماشان و ئێزگەی کوردیی لە ئێران ٢٦٧

بابەتی حەڤدەهەم: ڕووداوە سیاسییەکانی عێراق و شۆڕشی کوردستان لە یادداشتەکانی (ئەرتەشبود حسین فردوست) دا ٢٧٦

گوتەیەکی پێویست

خوێنەری ئازیز ، ئەم کتێبەی بەردەست چەند لێکۆڵینەوە و بابەتی مێژوویی سەبارەت بە گەلی کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستان گرتۆتەخۆ ، کە توێژەر پێشتر و لە ناوەڕاستی نەوەدەکانی سەدەی رابردووەوە ، لە گۆڤار و بڵاوکراوەکانی باشووری کوردستاندا بڵاویکردوونەتەوەوە .

حەوت لێکۆڵینەوەی یەکەمی ئەم کتێبە لە بنەڕەتدا بەشێکە لە نامەی ماستەرەکەمان کە بە ناونیشانی (كردستان الشرقية ، دراسة في الحركة التحررية القومية فيمابين الحربين العالميتين (١٩١٨-١٩٣٩) کە لە تەموزی ساڵی ١٩٩٥ ، لە کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین گفتوگۆی لەسەر کراوە و پلەی (زۆر باش) ی پێدرا . ئەو نامە ماستەرەی کە وێڕای ئەوەی بۆتە سەرچاوە بۆ چەندین کتێب و لێکۆڵینەوەی زانستیی مێژوویی بڵاوکراوە لە بەشەکانی مێژووی زانکۆکانی کوردستان ، هەروەها بووەتە سەرچاوە و هەوێن و نێوەرۆکی دوو کتێبی مێژوویی کە لە لایەن (سالار فندی) و (د.سەعدی عوسمان هەروتی) وە بڵاوکراونەتەوە . شایەنی باسە نزیکەی تەواوی نێوەرۆکی کتێبی یەکەم کە بەناونیشانی (بزاڤێن سمکۆیێ شکاك ١٩١٩-١٩٢٦، هەولێر ، وەزارەتی رۆشنبیریی، ١٩٩٩) و زیاتر لە نیوەی کتێبی دووەم کە بە ناونیشانی (بزاڤی رزگاریخوازی نیشتمانی لە کوردستانی رۆژهەڵاتدا ١٨٨٠-١٩٣٩ ، کۆڕی زانیاری کوردستان ،هەولێر ، ٢٠٠٧) ە ، لە ماستەرنامەکەی ئێمە وەرگیراون .

شایەنی گوتنە ، چوار بابەتی کۆتایی ، کاری وەرگێڕانن لە زمانی فارسییەوە بۆ کوردیی و پێمان باش بوو لە دوو توێی ئەم کتێبەدا دووبارە بڵاوی بکەینەوە.پێویستە بگوترێت کە لە کاتی تایپکردنەوەی لێکۆڵینەوە و بابەتەکاندا ، گەر زانیارییەکی بەسوودی مێژوویی نوێمان بەرچاو کەوتبێت یاخود وشەیەکمان لە بابەتە وەرگێڕاوەکاندا بە باشتر زانیبێت لە دەقە بنەڕەتییەکەدا شوێنی بۆ کراوەتەوە . بە هومێدی ئەوەی توانیبێتمان بە بڵاوکردنەوەی ئەم کتێبە کەلێنێکی دیکەی کتێبخانەی مێژوویی کوردییمان پڕکردبێتەوە و چەند راستییەکی نادیارمان بۆ مێژوودۆستانی کورد روون کردبێتەوە . لەگەڵ هیوای سەرفرازیی و تەندروستی بۆ هەمووان .

پرۆفیسۆری یاریدەدەر دکتۆر یاسین سەردەشتی
زانکۆی سلێمانی /بەشی مێژوو / کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان
١٥ ی پوشپەڕی ٢٧٠٧ی کوردیی

کورتە مێژوویەکی هەلومەرجی ئابوریی و کۆمەڵایەتی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا

جەنگی چاڵدێران[1] لەئابی ساڵی ١٥١٤دا بە خاڵێکی وەرچەرخان و بادانەوەیەکی خەتەرناك لە مێژووی کوردستان و نەتەوەی کورد دەژمێردرێت . لەپاش ئەو جەنگە ، کوردستان بەشێوەیەکی پراکتیکی لە نێوان ئیمپراتۆری عوسمانی سونەی سەرکەوتوو، کە نفوزی خۆی بەسەر مەزنترین بەشیدا (باکوور و باشوور) سەپاند ، هەروەها دەوڵەتی صەفەوی شیعەی بەزیو کە دەسەڵاتی داگیرکارانەی بەسەر بەشی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا مایەوە ، ئەو بەشەی کە لەو کاتەوە و تا ئێستاش لە چوارچێوەی دەوڵەتی فارسدا(ئێرانی ئەمڕۆدا) ماوەتەوە و کەوتۆتە بندەست تەواوی فەرمانڕەوایەتییە شاهەنشاهییە یەك بەدوا یەکەکان . ئەو بەشەی کە پاش مۆرکردنی ڕێکەوتننامەی زەهاو لەنێوان هەردوو دەوڵەتی صەفەوی و عوسمانی ساڵی ١٦٣٩، بەفەرمی لە بەشی باکوور و باشووری دابڕا [2].

بەوشێوەیە کوردستان لەچاخی نوێدا دابەش بوو لە نێوان دوو ئیمپراتۆرییدا کە لەرووی زمان و ئاینزاوە جیاوازبوون و هەر یەکەیان لە ڕێگای دابودەزگا جیاوازە بەڕێوەبەرایەتیی و سیاسیی و ئابوریی و کۆمەڵایەتییەکانی خۆیەوە حوکمی کوردستانیان دەکرد .گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان هەر لەو کاتەوە بەگژ داگیرکەراندا چۆتەوە و بەهۆی

[1] جەنگەکە بەناوی دەشتی چاڵدێرانەوە ناونراوە کە دەکەوێتە باکووری ڕۆژئاوای دەریاچەی ورمێ وە و رووپێوی ٧٥٠کیلۆمەتردووجایە . بۆ زیاتر سەبارەت بە جەنگەکە :
د.مجبر شیبانی ، تشکیل شاهنشاهی صفویە ، ١٣٤٦ش ، ص ٦٧-٢٠٨.

[2] د.ولید حمدي ، الکورد و کوردستان في الوثائق البریطانیة ، دراسة تأریخیة وثائقیة ، بیروت ، ١٩٩١ ، ص٣٩ .

بەرگریی وخۆڕاگرییەوە توانیویە سەربەخۆیی نێوخۆیی خۆی تا ناوەراستی سەدەی نۆزدەهەم بپارێزێت [1].

پێش ئەوەی باسێك لە هەلومەرجی ئابووری و کۆمەڵایەتی ڕۆژهەلاتی کوردستان و ئاڵوگۆڕە چەندایەتیی و چۆنایەتییەکانی بکەین ، پێویستە وێنەیەکی روون و سەرنجێکی گشتی لە دیاریکردنی ناوچەکە و ئاشکراکردنی هێندێك لایەنەکانی دیکەی بخرێتە پێش چاو . بەپشت بەستن بەسەرچاوە جوگرافیو مێژووییە جیاوازەکان دەتوانین بڵێین ڕۆژهەڵاتی کوردستان ناوچەیەکی بەرینو فراوان دەگرێتەوە، دەکەوێتە نێوان هێڵی پانی ٣١-٤٠ی باکورو هێڵی درێژی ٤٤-٤٨ی ڕۆژهەلات، رووپێوەکەی بەنزیکەی ١٢٥٠٠٠کم٢ مەزەندە دەکرێت واتە ٨٪ رووپێوی خاکی ئێرانو ٢٧٪ی تێکرای سەرزەمینی کوردستان دەگرێتەوە[2]، هەر لەرێژگەی ئاوی گوندی پهناورەوە کەدەرژێتە ئاوی ئاراسەوە دەست پێدەکاتو لەگەڵ رووباری ئاراسدا لەپاڵ چیای ئاراراتەوە بەرەو خوار دەکشێت تا باشووری دەریاچەی ورمێ بەپانتایی ٥٠کمو درێژی زیاتر لە ٣٠٠کم، لەوێرا پانتاییەکی فراوانتر دەبێتو بەرەو خوار دەکشێت، ناوچەی سنەو کرماشان دەبرێت هەتا لورستانو ناوچەی بەختیاری[3] ، پێوانەی درێژی لەباکوورەوە

[1] Kinnane .D, The Kurds and Kurdistan ,London , 1964 , p.46 .

[2] قاسملو ، عبدالرحمن، کوردستانو کورد، لێکۆڵینەوەیەکی سیاسیو ئابوری، وەرگێڕانی عبداللە حسن زادە، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا، ب.ج،١٩٧٣،ل٢٦.

[3] لەراستیدا درێژبوونەوەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ ناوچەکانی بەختیاری و لوڕەکان و بە ستنەویان بە خاکی نەتەوەیی کوردەوە جێگەی مشت و مڕە، گەلێك هەن بە پشت بەستن بە سەرچاوە مێژوویی و بەڵگە زمانەوانی و جوگرافیەکان لوڕ و بەختیارییەکان بە کورد دەزانن و ناوچەکەشیان بە بەشێکی دانەپچڕاو لە کوردستان دادەنێن. هەشن پێیان وایە کە لە پڕۆسەی پێکهێنانی نەتەوەیی کورددا بە هۆی هۆکاری مەزهەبیی و جوگرافیی و سیاسیەکان بە تایبەتی پێکنەهێنانی دەوڵەتی ناسیونالی کوردی و لاوازکردنی خەسڵەتە نەتەوەییەکانی لەلایەن حکومەتی ناوەندی ئێرانەوە و ئەو ئەستەنگانە لە بەردەم پەرەی سەندنی بوارەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا دروستی کردن ، لوڕو بەختیارییەکان وەك گروپێکی ڕەگەز ی سەربەخۆی نەمەییو و دابڕاو و دوورە پەرێز لە برا کوردەکانیان ماونەتەوە . هەر بۆیە کاتێك لە کوردستانی ئێران دەئاخڤن نە لوڕستان

بۆ باشوور نزیکەی ٩٠٠کمو رادەی ناوەنجی پانتایی لەناوچەکانی سنەو کرماشان نزیکەی ٣٠٠کم دەبێت، لەرۆژئاواوە مەرزەکانی نێوان ئێرانو تورکیا، ئێرانو عێراق، لەباکوریشەوە مەرزی ئازەربایجانی شورەوی پێشوو دیاری دەکەن[1]، لەناوخۆی ئێرانیشدا کوردستان دراوسێیو ئوستا نەکانی ئازەربایجانی رۆژهەلات، زنجان، همدانو خۆزستانە[2]، دەتوانرێت رۆژهەلاتی کە وردستانەباکوورەو بۆ باشوور بەسەر پێنج هەرێمدا دابەش بکرێت کەهەریەکەیان چەند شارو ناوچەی جیاواز دەگرێتەوەی، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١. هەرێمی ورمێ: ورمێ، ماکو، خوی، سلماس، دیلمان، قتور، سۆما، پۆلدەشت، تەرگەوەڕ، مەرگەوەرو برادۆستو چەند ناوچەی دی دەگرێتەوە.

وەك پارچەیەك لە کوردستان و نەلوڕیش بە کورد لە قەڵەم دەدەن ، ئێمە پێمان وایە مەسەلەی کورد بوونی لوڕەکان لە ئایندەدا پشت بە تواناو ڕادەی سەرکەوتنی جولأنەوەی ڕزگاری خوازی کورد دەبەستێت لە بەدیهینانی مافە نەتەوایەتیەکانی و دیاری کردنی قەوارەی‌نەتەوەیی و دواتر هەوڵی بۆ ڕاکێشانی ئەو گرووپە نەمەییوانەی کە بە مێژوو و زمان و جوگرافیا لە کوردەوە نزیکن تا لە دراوسێکانیان ، چونکە وەك ئاشکرایە هەر کاتێك ئەم جولأنەوەیە لە ئێران لە دەستکەوتێکی نەتەوەیی نزیك دەبێتەوە زۆر لە لوڕەکان باس لە کورد بوونی خۆیان دەکەن و دوای کرمانج، لوڕبەمەزنترین تایەفەی کورد لە قەڵەم دەدەن. بڕوانە: قاسملو ، هـ . س ، ل ٢٧ـ ٢٨ .
کورد، جلال الدین شافعی ، جوغرافیای تأریخی کوردستان، چاپی یەکەم ، ئینتشاراتی ن و القلم ، چاپخانەی بهرام، تهران ،١٣٧٨ی هەتاوی، ل ٣٦ـ ٣٧ " مدنی، حسین، تحلیلی فشردە أز دینامیزم و شیوەهای مبارزاتی درکردستان ئێران، بی جاە ، آذر ماه ١٣٦٩ ش " کوهستان ، نامەهفتگی ، سال دوم ، تهران ، ٢٣ أردیبهشت ١٣٢٥.

[1] Ghassemlou A.D , "Kurdistan in Iran" in: people with out a country : -kurds and kurdstan , zeed press, London ,1980, P. 107.

[2] دیاریکردنی سنووری کوردستانی ئێران لە ناوخۆی ئێراندا کارێکی گرانە ، چونکە هەندێك ناوچە جاران کوردنشین بووە کوردی تێدا نەماوە ، هەندێك ناوچەی کوردنشینیش درێژبوونەتەوە بۆ هەرێمەکانی تری وەك ئازەربایجانی خۆرهەلأت ، زنجان و هەمەدان . بڕوانە : غەفور ، عەبدوڵلا ، جوگرافیای کوردستان ، چاپی دووەم ، هەولێر ، ٢٠٠٠ . ل ٢٥٧ـ ٢٦٢.

٢. هەرێمی موکریان: سابلاغ (مەهابادی ئێستا)، شنۆ، میاندواو، بۆکان، لاجان، نەغەدە، هەوشار، سڵدوس، سەردەشت، تیکانتەپەو هەندێك شوێنی دی دەگرێتەوە.

٣. هەرێمی ئەردەڵان: سنە، سەقز، بانە، سەرشێو، تیلەکو، خورخورە، حەسەن ئاوا، مەریوانو هەورامانی لهۆن دەگرێتەوە.

٤. هەرێمی کرماشان و ئیلام: کرماشان، کنگاوەر، هەرسین، سەحنە، کەرەند، بێلوار، قەسری شیرین، بایرەوەند، جوانرۆ، رەوانسەر، ماهی دەشت، گەیلان، نەفت شاەو کامیاران دەگرێتەوە.

٥. ناوچەی لوڕستانو چوارمەحاڵی بەختیاری: سەیمەرە، بروجەرد، خورەم ئاوا، مەلایەر، نەهاوەندو توسیرکان دەگرێتەوەو بەرەو باشوور درێژ دەبێتەوە تا کۆتایی چیای زاگرۆسو زێدی عەشیرەتەکانی لەكو زەندو لوڕی بچوك [1] ،

تۆبۆگرافیای رۆژهەلاتی کوردستان بەگشتی چیاییەو دوو زنجیرە کێوی مەزنی لەخۆ گرتووە، یەکەمیان لەئاراراتەوە دەستپێدەکات و بەرەو باشوور شۆر دەبێتەوە تا دەگاتە ناوچەی بانە، بەدرێژایی ئەم زنجیرەیە دۆڵی قوڵو فراوان یا تەنگەبەر هەیە کەرێگای هاتووچۆی نێوان کوردستانی ئێرانو عێراقو تورکیا فەراهەم دەکات، زنجیرەی دووەمیان زاگرۆسە کەلەمەریوانو نەوسوودەوە نزیك بەسنوری ئێران . عێراق دەستپێدەکات بەرەو باشووری‌و رۆژهەلأت بۆ ناو ئێران درێژ دەبێتەوە[2].

ئاووهەوای رۆژهەلاتی کوردستان کوێستانییەو کاریگەری بای رۆژئاوا کەمام ناوەندیو شێدارو باراناوییەو، بای شەماڵو بای باشوور کەبەبای زریانیش ناو دەهێنرێت لەسەرە، بەرزایی لەرووی دەریاوە ١٠٠٠-١٥٠٠ مەترە، ئەمەش کار لە جیاوازی ئاووهەوای هەرێمەکانی دەکات بەچەشنێك ناوچەکانی باکوور زستانێکی سەختو درێژخایەنو هاوینێکی مام ناوەندی

---

[1] زەند، کەریم، کورتەی جوگرافیای کوردستان، چاپخانەی ئەزمەڕ، سلێمانی ،٢٠٠٠ ، ل ١٩ـ ٢٠.

[2] مدنی، س.پ، ص ١٧.

هەیە، ناوچەکانی ناوەندیش ئاووهەوای میدترانەو بەشی باشووریشی دەشتاییو ووشك نیوە سەحراییو گەرمە. ڕێژەی بارانی ساڵانە لەناوچە دەشتاییەکان دەگاتە ٤٠٠ ملل، بەڵام ناوەندی باران لە دوڵو مێرگدا بۆ ٢٠٠٠-٣٠٠٠ ملل دەڕوات،جیاوازی نێوان بەرزترین پلەی گەرمای هاوینو نزمترین سەرمای زستان خۆ دەدات لە ٧٠ تا٨٠ پلەی سەدی[١].

لەچاو ناوچەکانی دی ئێراندا کانیاوی کوردستان کەمتر ووشك دەکەن، چونکە چەند رووبارێکی تێدایە وەك رووبارەوکانی قزڵ ئووزون (سفیدرود)، زێی بچووك، جەغەتوو، کەلۆی، تەتەهو. گۆلی ورمێ کەسنوری باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان دیاریدەکات رووبەرەکەی ٦٠٠٠کم٢یە[٢]، گولی (زرێبار)یش کەدەکەوێتە مەریوانەوە گرنگی خۆی هەیە، هەروەها چوار بەنداوی گرنگ لەکوردستاندا هەن بەناوی قشلاق لەسنە، سارو قامیش لەبۆکان، نوروزلو لەمیاندواوو بەنداوی مهاباد کەجگە لەدابینکردنی ئاوی خواردنەوە، نزیکەی ٨٠ هەزار هکتار زەوی کشتوکاڵی پێ ئاو دەدرێتو تێکڕا ٩٪ گەنجینەی ئاوی ئێران پێکدەهێنێت[٣].

ڕۆژهەڵاتی کوردستان لێڕەوارو جەنگەڵو دەشتی زۆرن، لەبەر ئەوە بۆ ئاژەڵداریو کشتوکاڵ گرنگیەکی تایبەتی هەیە، پتر لەچوار ملیۆن هکتار دارستان ناوچەکانی گۆڵی ورمێ تاکو لوڕستان دادەپۆشێت، دارستانی چڕنین چونکە لەبەر بێ سووتەمەنی دانیشتوانی ناوچە شاخاوییەکان دار دەسووتێنن، ئەوەش کارێکی خراپی کردۆتە سەر ئەو سامانە سروشتییە[٤].

ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە سامانی ژێر زەویدا دەوڵەمەندە، نەوت لەکرماشانو شائاباد، زیو لەماکۆ، زێڕ لەباشووری کرماشان، کبریت لەسنەو

---

١ Ghassemlou, op.cit.P.107

٢ Ibid.p.107

٣ مدنی، س. پ. ص١٨.

٤ Ghassemlou, op.cit.P.107.

ئاسنو جیوەشو چەندەها کانزای تری هەیە[١]، ئەمەش فاکتەرێکی باشە بۆ بنیاتنانی ئابورییەکی پتەو بەهێز لەو ناوچەیەدا لەلایەن هەر لایەکەوە بە نیازێکی پاكو بەرنامەیەکی زانستیانە کاری بۆ بکات.

گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان تا سەرەتای سەدەی بیستەمیش بەسەر زیاتر لە شەست خێڵ و عەشیرەتدا دابەش دەبوو کە هێندێکیان ژمارەیان دەگەیشتە ١٢٠ هەزار کەس [٢] . گرنگترینی ئەو خێڵانە (شکاك ، مەنگوڕ ، مامەش ، جەلالی ، پیران ، باوەجانی ، موکری ، دیبوکری ، زەرزا ، مەندمی ، عێڵەرووتی ،گەڵباغی ، سنجاوی ، کەلهوڕ ، هەنارە ، شامەنسوری ، گورگەیی ، بۆرەکەیی ، گەورك ، فیض الله بەگی) و چەند خێڵێکی دیکەن کە هەریەك لەوانە بۆ چەند تیرە و تایفە و بنەماڵە دابەش دەبن کە هەریەکە و ناوێکی تایبەت بەخۆی هەیە [٣]. وێڕای ئەم عەشیرەتانە چەندین عەشیرەتی کوردیی دیکە هەن کە لە سەردەمە مێژووییە جیاوازەکاندا ناچار کراون زێدی رەسەنی خۆیان جێبهێڵن و راگوێزراونەتە دەروەی کوردستان وەك عەشیرەتەکانی:عومەرلو ، شادلو ، مودانلو ، براخۆی ، چەشمزەك ، قەرەچولی ، جوزقان ، شوانکارە ، یازوکی ، گالون عەبدۆ ..هتد[٤] .

لەرووی کۆمەڵایەتییەوە ئەو خێڵانە بۆ دووجۆر دابەش دەکرێن ، بەشێکیان کە زۆرینەیان پێکدەهێنا ،نیوەکۆچەر بوون و زستانیان لە گوندەکانی نزیك کێڵگەکانیان بەسەر دەبرد و هاوینیش بەرەو هەوارەکانیان کۆچیان دەکرد.چالاکی ئابووری ئەمانە بە پلەی یەکەم لەسەر بەخێوکردنی

---

١ قاسملو، س.پ، ص١٨-١٩.

2 William Eagleton . Jr , The Kurdish Republic of 1946 . London , 1963 , p.16 .

3 محمد جواد پور ، مجموعه اطلاعات درباره ایران و ایرانیان ، انتشارات شرق ، چاپ اول ، تهران، اسفند ١٣٦٣ ، ص ٥٧٤-٦٠٤ .

4 مینورسکی .ف .ف ، الأکراد ، ملاحظات و انطباعات ، ترجمه و قدم له و علق علیه : د. معروف خزندار ، بغداد ، ١٩٦٨ ، ص١٦ .، عبدالله قرداغی ، راگوێزانی کورد لە مێژوودا ، سوید ، ستۆکهۆڵم ، ١٩٩١ ، ل٨ .

ئاژەڵ و مەڕوماڵات ڕادەوەستا و لە گەڵیشیدا بۆ دابینکردنی پێویستییە خۆراکییەکانیان چالاکییەکی کشتوکاڵی لاوەکییان ئەنجام دەدا . بەشی دووەم ژیانێکی جێگیری لە گوند و شارەکاندا دەگوزەراند ، ئەو شارانەی کە پاش روودانی چەند وەرچەرخانێکی ئابوریی و کۆمەڵایەتیی گرنگ لە کۆتای سەدەی نۆزدەهەمەوە ، لە گەشەکردندا بوو[1] .

لە رووی ئاینیشەوە ، زۆرینەی گەلی کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستان موسوڵمانی سونیی شافعین ،کەمینەیەکی کوردی شیعەش لە ناوچەکانی زەهاو ، پشتکۆە، کرماشان و دەشتەتاڵی نزیك بانە دەبینرێن [2]. لەو دەمەشدا کەمینەیەکی ئاینیی و رەگەزیی لە جوو و ئاسورییەکان[3] لە ناوچە جیاوازەکانی رۆژهەڵاتی کوردستاندا دەژیان ، ئەوانە پەیوەندییەکی سروشتیی و دۆستانەی مێژوویيان لەگەڵ کوردەکاندا هەبوو تا ئەو کاتەی خوێندنگا مسیۆنێرییە رۆژئاواییەکان و نفوزی وڵاتە سەرمایەدارییە ئیمپریالییەکان لە ناوچەکە جێگیر بوون ، ئەوانە هەر بە گەیشتنیان بۆ ناوچەکە کەوتنە چاندنی تۆوی ئاژاوە و دووبەرەکی نەك بە تەنیا لە نێوان موسوڵمان و کریستیانەکاندا ، بگرە خودی کریستانەکانیشیان لەیەکدی کردە دوژمن و ئاژاوەیان لە نێوانیاندا نایەوە [4] .

رۆژهەڵاتی کوردستان لەکاتێکدا ماڵاوایی لەسەدەی نۆزدەهەم دەکرد ، لە ئەنجامی بەستنەوەی ئێران بە بازاڕی سەرمایەداریی و گەشەکردنی بازرگانی دەرەوەی ، چەندین گۆڕانکاریی لە ژیانی ئابوریی و کۆمەڵایەتییدا

[1] د.كمال مظهر أحمد ، دراسات فی تأريخ ايران الحديث والمعاصر ، بغداد ، ١٩٨٥، ص ٢٢٧ .

[2] عەلائەددین سەجادی ، شۆڕشەکانی کورد وکورد و کۆماری عێراق ، بەغدا، ١٩٥٩ ، ل١٤ .

[3] کرزن ژمارەی ئاسورییەکانی باکووری رۆژهەڵاتی کوردستان ، بەتایبەتی ئەوانەی لە شارەکانی (ورمێ ، سەڵماس ، سۆما ، سڵدوس) دەژیان بە ٤٠ هەزار کەس مەزەندە دەکات . بڕوانە: کرزن . جورج . ن. ایران و قضیه ایران ، ترجمه : غ . وحید المازندرانی ، جلد اول ،چاپ دوم ن تهران ، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی ، ١٣٦٢ش ، ص ٦٩٣ .

[4] بۆزیاتر: لازاریف . م . س . کێشەی کورد (١٨٧٦–١٩١٧) ، وەرگێڕانی : د.کاوس قەفتان ، بەشی یەکەم ، بغداد ، ١٩٨٩ ، ل ٧١–٨٢ .

روویاندا [1]. لە راستییدا ئەو بەستنەوەیە گۆڕانکارییەکی بەرچاوی لە سروشتی بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی هێنایەدی کە پێشتر لە سەر بنەمای ئابووری سرووشتی لادێی خێڵەکی بوو . واتە ئابوریی داخراو کە کۆمەڵ ئەوە بەرهەم دێنێت کە بەکاری دینێت و ئەوەش بەکاردێنێت کە بەرهەمی دێنێت ، بەڵام لەوێ بە دواوە بەرهەمهێنان لە پێناوی سوود و قازانجدا بوو ، واتە گۆڕدرا بۆ ئابوریی کاڵایی . لەم قۆناغەدا داواکاریی لەسەر بەرهەمی کشتوکاڵیی زیادیکرد بەچەشنێك هێندێك لە موڵکدارە کوشتوکاڵییەکان بەمەبەستنی فرۆشتنەوەی بەرهەمەکانیان لە بازاڕەکانی دەرەوە و قازانجکردن ، زەوییەکانیان بۆ بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی گەورە گۆڕی . هەروەها هێندێك لە شارەکان و ناوچە جیاوازەکانی رۆژهەڵاتی کوردستان کەوتنە بەرهەمهێنانی بەرهەمێکی دیاریکرا و ناوبانگیان پێ دەرکرد[2] ، بۆ نموونە شنۆ بە یبەرهەمهێنانی توتن ، ورمێ بە قامیشی شەکر و پەموو، هەورامان و ئەردەڵان بە بەرهەمی ئاژەڵداریی ناویان دەرکرد . ئەوەش بووە هۆی بەرزبوونەوەی موڵکانەی زەوی (RENT) و زیادبوونی نرخەکەی ، بەچەشنێك بووە کالایەکی بەهادار و بایەخدار هەموو کەس هەوڵی بۆدەدا ، ئەوەی وایکرد کە ژمارەیەکی زۆر لە فەرمانڕەوایان و لێپرسراوان و سەرەك خێڵەکان و تەنانەت پیاوانی ئاینییش ببنە موڵکداری گەورە و سەدەها گوند بخەنە ژێر چنگی خۆیانەوە . لەوبارەیەوە کۆڵەری سۆڤێتی (K.M بترۆف) کاتێك باس لە عەشیرەتی سنجاوی کوردیی دەکات ئاماژە بەو حاڵەتە دەکات و دەڵێت:" هاتنی سەرمایەی بێگانە بۆ ناوچەکە هانی فراوانبوونی پەیوەنییەکانی دراویان دا بە شێوەیەك زەوی بۆتە سەرچاوەیەکی سەرەکی

[1] هەناردەی بازرگانیی ئێرانی لەم قۆناغەدا بەشێوەیەکی بەرچاو زیادی کردبوو بە چەشنێك لە ٣٧٠ ملیۆن قرانەوە لە ساڵی ١٩٠٠دا بۆ ١١٠٠ملیۆن قران لەساڵی ١٩١٠ زیادی کرد .د.قاسملو ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٢٧ .

[2] دکتۆر عەزیز شەمزینی ، جوڵانەوەی رزگاری نیشتمانی کوردستان ، وەرگێڕانی فەرید ئەسەسەرد ، چاپی سێیەم ،سلێمانی ، ١٩٩٨. ل ٣٢ .

و بنەڕەتی داهات "[1] .پێویستە بگوترێت کە سیستمی باوی ئەودەمی مولکایەتی زەوی زەمینەیەکی لەباری بۆئەو پرۆسەیە خۆشدەکرد ، کە چوار شێوەی لەخۆ گرتبوو:

١- زەوییەکانی دیوان یاخود ئەوانەی لەبەردەست بنەماڵی شاهەنشاهیی و پیاوانی دەرباری ئێرانییدا بوون.

٢-مولکە فیوداڵییەکان ، ئەوانەی بەدەست سەرەك خێڵ و خانەکانەوە بوون و لەبەرامبەردا ئەرکی باج کۆکردنەوە و هەروەها ناردنی هێزی جەنگاوەریان لە کاتی جەنگدا لە ئەستۆدا بوو.

٣-زەوی وەقف یان دەزگای ئاینیی .

٤-زەوی ئەو مولکدارانەی لە دەروەی گوند واتە لە شارەکاندا نیشتەجێ بوون[2] .

بەم شێوەیە لە ئەنجامی پەرەسەندنی پرۆسەی ئاڵوگۆڕ و دابەشکردنی لەوەڕگاکان لەو قۆناغەدا ، هێدی هێدی خێڵە کۆچەرەکان روویان لە نیشتەجێبوون کرد و پەیوەندییە پەتریارکییەکان و رووخسارە کانی کۆمۆنی عەشیرەتی لاواز بوون و کاڵبوونەوە .لەبەرئەوەی لەو هەلومەرجە ئابورییە نوێیەدا چیدی نەیاندەتوانی وەك پێشوو ماڵاتەکانیان لە لەوەڕگا هاوبەشەکاندا بلەوەڕێنن ، چونکە پارەی تەواویان بۆ بەکرێگرتنی لەوەڕگاکان نەبوو ، هەربۆیە ناچاربوون بەشێك لە ماڵاتەکانیان لەبەرامبەر سوود وەرگرتن لە لەوەڕگا بدەنە فیوداڵە پاوانخوازەکان ، بەوەش تا دەهات لە ژیانی شوانکارەیی دور دەکەوتنەوە و وردە وردە دەبوونە وەرزێری کشتوکاڵی کرێگرتە و لە زەوییە کشتوکاڵییەکاندا نیشتەجێ دەبوون [3] .

[1] وەرگیراوە لە :هەمان سەرچاوە ، ل ٣٢ .

[2] هرشبلاغ . ز . ی ، مدخل الی التأریخ الأقتصادي للشرق الأوسط ، ترجمة : مصطفی الحسيني ، بيروت ، ١٩٧٣ ، ص ٩٨ .

[3] منذر الموصلي ، عرب و أكراد . رؤية عربية للقضية الكردية ، الطبعة الأولی ، بيروت ، ١٩٨٦ ، ص ٥٠٥ .

شایەنی باسە ، پەرەگرتنی بازرگانی دەرەکیی بووە هۆی دەرکەوتن و گەشەسەندنی شار ، بەچەشنێك هێندێکیان بوونە مەڵبەندێکی بازرگانی کە کاڵای خۆماڵی لێوە دەنێررایە دەرەوە و کاڵای بێگانەشی لێوە دەهێنرایە نێو کوردستان . شاری کرماشان یەکێك لە چالاکترینی ئەو سەنتەرە بازرگانیانە بوو بە جۆرێك کە (گ .ناپێێر) پێیدا تێپەڕیوە و ناوی لێناوە (بەندەری کەل و پەلی ئینگلیزی و هیندی) [1]. بە پێی راپۆرتی کۆنسوڵی بەریتانی ساڵی ١٩٠٣ لە ناوچەی کرماشان لە نێوان (٢٠-٢٢) هەزار ریخۆڵە دەفرۆشرا [2] .

لەم نێوەدا رۆڵی شاری سابلاغ -مەهابادی ئێستا- لە شاری کرماشان کەمتر نەبوو ، ئەم شارە یەك لە سەنتەرە گرنگ و سەرەکییەکانی ناردنە دەرەوەی کەتیرە بوو لە رۆژهەلاتی کوردستاندا . لەم بارەیەوە توێژەری سۆڤێتی (E.F بلارمبێك) سەبارەت بە رۆڵی بازرگانی شاری سابلاغ دەڵێت کە بازرگانە تەورێزیی و ئەرمەنیی و تفلیسییەکانی هاوڵاتی رووسیا هەمیشە سەردانی شاری سابلاغ دەکەن تا مامەڵە لەگەڵ بازرگانانی ئەو شارەدا بکەن و کەتیرەیان لێبکڕن [3] . هەر بە پێی قسەی ئەو توێژەرە شاری سابلاغ ساڵانە ٣٢٠ هەزار کیلۆ کەتیرەی رەوانەی بازاڕەکانی دەرەوە کردووە[4] ، لە کاتێکدا لە سەرتای هەڵگیرساندنی جەنگی یەکەمی جیهانییدا بایی ٦٣٦ هەزار رۆبل کونجیی و پێستە و خوریی تەنیا بۆ رووسیا رەوانە کردووە [5].

هەرێمەکانی رۆژهەلاتی کوردستان لەو کاتەدا جێگای بایەخێکی گەورەی وڵاتە سەرمایەدارییە مەزنە ئەوروپییەکان بوو .ئەوانەی کە

[1] د.کمال مظهر أحمد ، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد ، بغداد ، ١٩٨٥ ،ل ٢٣٠-٢٣١ .

[2] د.قاسملو ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل١٢٧ .

[3] وەرگیراوە لە :د. جەلیلی جەلیل ، کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، وەرگێڕانی :دکتۆر کاوس قەفتان ، بەغداد ، ١٩٨٧ ، ل٧٧ .

[4] هەمان سەرچاوە ، ل ٧٧ .

[5] د.قاسملو ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٢٧ .

بەرژەوەندی بازرگانیی گەورەیان هەبوو لە هەرێمەکانییدا . لەو نێوەشدا رووسەکان زیاتر لە بیانییەکانی دیکە لەو بوارەدا بالادەستتر بوون بەچەشنێك چالاکی و پەیوەندییە بازرگانییەکانی رووسیا لە گەڵ بازرگانە کوردەکانی رۆژهەلاتی کوردستاندا لەزیادبووندا بوو ، بازرگانە کوردەکانی سالانە سەردان و بەشداری بازاڕەکانی (ماکاریفسك) یان لە رووسیا دەکرد [1].

پێویستە بگوترێت ، پەیوەندیی بازرگانیی شارەکانی رۆژهەلاتی کوردستان بەتەنیا لە گەڵ شارەکانی ئێران و رووسیادا نوبوو ، بەڵکو لەگەڵ شار و هەرێمەکانی دەوڵەتی عوسمانییشدا بوو . (کیرزن) لەو بارەیەوە باس لە رۆڵی بازرگانیی شاری سنە و پەیوەندییەکانی لەگەڵ شاری بەغدا دا دەکات و دەڵێت :"بەهای کالای نێردراوی شاری سنە لە فەرش و پێستە و ئاوریشم و مالات سالانە ١٥٠هەزار لیرەی تورکی بوو "[2].

ئەو کارگەیەی ئەڵەمانەکان بۆ فەرش دروستکردن لە شاری تەورێزی ناوەندی ئازەربایجانی ئێران دایانمەزراندبوو ، بۆ دەستخستنی کەرەسەی خاو لە خوری،پشتی بە شاری شنۆ دەبەست . هەر بۆیە بازرگانە ئەڵمانەکانیش هەوڵییاندا پەیوەندیی بازرگانیی توندو تۆڵیان لەگەڵ بازرگانانی کورددا هەبێت [3].

وێڕای فراوانبوونی شارە کوردییەکان و زیادبوونی ژمارەی دانیشتوانیان وەك ئاکامێکی زیادبوونی رۆڵی بازرگانییان ، بەڵام ئەو فراوانبوون و پەرەگرتنە تەنیا لەسەر حسابی گەشەکردنی نێوخۆ رووی نەدا بەڵکو پەیوەندییەکی بەتینیشی لەگەڵ ئەو هەلومەرجە نالەبارەدا هەبوو کە بەهۆی توند و تیژبوونی ستەمی دەرەبەگایەتیی و هەڵوەشانەوەی سیستمی پاتریارکی خێڵەکی لە گوندەکانی کوردستاندا دەگوزەرا ، بە چەشنێك داماویی و چارەڕەشیی وەرزێرانی کورد هانی زۆربەی دانیشتووانی

[1] .لازاریف ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٧١ .

[2] کرزن ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل٤٣٣ .

[3] لازاریف ، سەرچاوەی ناوبراو ، بەرگی دووەم ، ل ٥١٠ .

گوندەکانییدا بۆ رزگاربوون و گەڕان بەدوای کاردا روو لە شارەکان بکەن ، دیسان بەشێکی زۆر لەوانەش لەبەر بچووکی شارەکانی کوردستان ناچار بوون بەرەو شارە تورکنشین و فارسنشینەکان کۆچ بکەن [1]. لەراستییدا کۆچککردن و بەجێهێشتنی بە کۆمەڵی وەرزێرانی کورد لە گوندەکانەوە بۆ شارەکان ، ئاکامێکی خراپی لەسەر ئابوریی لادێ ودواتر بارودۆخی شارەکان پێکدەهێنا . واش رێدەکەوت بەشێك لە وەرزێرە کوردەکان پاش بەجێهێشتنی گوندەکانیان ، لەشار کاریان وەگیر نەدەکەوت و نەدەحەوانەوە ، ناچار جارێکی دی دەگەڕانەوە گوندەکان و دەبوونە سەرچاوەیەکی هەرزانی هێزی کار وەك کرێکاری کشتوکاڵی یاخود توێژاڵکی بێکاری گوندیان پێکدەهێنا .

زیادبوونی ژمارەی دانیشتووانی شارەکان تاڕادەیەك هانی پەرەسەندنی کاری پیشەگەرەکانیدا وەك پیشەی رستن و چنین و بەڕەدروستکردن و پشتێن و دەسکی چەقۆ و خەنجەر و قاپوقاچاخو پێویستییەکانی نێومالْ ..هتد ، کە ئەگەر هەلومەرجی لەباریان بۆ بلوایە بەشێوەیەکی باشتر پەرەی دەسەند و نەدەپوکاوە [2].

هاوکات لەگەڵ ئەو ئاڵوگۆڕ و گەشەکردنانە ، سروشتی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردەواریی گۆڕانێکی ریشەیی بەسەرداهات و چین و توێژی نوێ دەرکەوتن . وەك چینێکی بڵندپایەی نیوەئەریستۆکرات کە خۆی لە گەورەبازرگان و مەزنەموڵکدار و سەرەك خێڵ و فیوداڵەکان دەبینییەوە .ئەوانەی پەیوەندییەکی توندوتۆڵیان بە کالاساغکردنەوە و کڕین وفرۆشتنەوە هەبوو و دەستیان بەسەر بازاڕی ساغکردنەوەی بەروبوومی کشتوکاڵییدا گرتبوو ، لەهەمان کاتدا ڕێگاوشوێنی هاتووچۆی بازرگانیشیان لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆیاندا لەبەردەستدابوو و لەگەڵ

[1] د.قاسملو ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٢٨ .

[2] باسیل نیکیتین ، الأکراد ، لبنان ، دار الروائع ، بلا ، ص ٤٥ .

ئەریستۆکراتی بازرگانییدا پەیوەندییەکی توندوتۆڵ پێکێوەی گرێ دەدان .لەلایەکی ترەوە ژمارەی ئەو کارگەرانەی لە بواری بەرهەمهێناندا کاریان دەکرد روو لەزیادبوون بوون ، ئەوانەی پارێزگارییان لەو پەیوەندییە کردبوو کە بەلادێیەوە گرێیدەدان و لەژێر کارتێکردنی پەیوەندییە دواکەوتووە خێڵەکییەکاندا مابوونەوە ، ئەو پەیوەندییانەی ڕێگربوو لەبەردەم گەشەکردنی هۆشیاریی چینایەتیی و بڕستی ئەو توانایەی لێبڕیبوون کە ببنە پرۆلیتارییایەکی کرێکاری لە چوارچێوەیەکی دیاریکراو و جیاکراوەدا .

سەرباری ئەوەش ، ئەو هەلومەرجە ئاڵۆز و بارە سیاسییە نائاساییەی کە خۆی لە دابەشکردنی کوردستان و داچۆڕینی توانای ماددیی و هێزی مرۆیی و دادۆشینی لە لایەن هەردوو ئیمپراتۆرییەتە داگیرکارەکەوە ، فاکتەری سەرەکیی بوون تا ئەو ئاڵوگۆڕ و وەرچەرخانە چەندایەتیی و چۆنایەتییانە بە ئاراستەیەکی سروشتییدا تێنەپەڕێت و لە ڕەوتی خۆی لابدات و حاڵوباڵێکی وا بێتە دی بە پێچەوانەی ئەوەی کە دەبوایە ببا بەچەشنێك بووە هۆی ئاستەنگ و لەمپەری راستەقینە لەبەردەم پەرەگرتنتێکی پلە بە پلەی کۆمەڵگای کوردەواریی و دەرکەوتنی هێزی بێهێز و لاوازی چینایەتیی شێواو و تێکچڕژاو دەرکەوتنی چەندەها گرفتی ئاڵۆز و مەزن .

لەڕاستییدا وێڕای ئەو ئاڵەگۆڕانە هێشتا دەرەبەگایەتیی لە رۆژهەلاتی کوردستاندا سیستەمێکی باڵادەستی سەرکی بەرهەمهێنان بوو، پەیوەندییە خێڵایەتییەکان تاڕادەیەکی زۆر گۆرانکاریی ریشەییان بەسەردا نەهات و مانەوە، وەرزێرانی کورد لە وابەستەییەکی هزریی و سیاسیی و لە هەژاریی و چارەڕەشیی و بەدبەختییدا دەژیان و بە ناشیرینترین شێواز بۆ قازانجی هێزە باڵادەستە نێوخۆیی و دەرەکییەکان بەکاردەبران و ستەمی چینایەتیی و مەزهەبیی و دواتر نەتەوەیی کڕوساندبوونی . پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنانی گۆرشنی ریشەییان بەخۆیانەوەی نەدی ، ئامرازەکانی

بەرهەمهێنان هەروەك پێشوو ساکاربوون بێ ئەوەی بوار بۆ هێنانی ئامێر و ماشێن و بەکارهێنانی شێوازی نوێ بڕەخسێنرێت [1]. هەروەها چ هەوڵێکی وا بۆ چاککردنی رێگاوبانەکان نەدەدرا تا وەرزێرانی کورد بەئاسانی پەیوەندیی بە بازاڕەکانی دەرەوە بکەن . (ن.أ.خاافین) لەم رووەوە دەڵێت :" هەرێمی ساوجبولاق/سابلاغ کە لە ٧٥٠ گوند پێکدێت ، نەیدەتوانی لەبەر خراپی رێگاوبان بەروبوومە بازرگانییەکانی خۆی ساغبکاتەوە ، هەربۆیە کشتیارەکان ناچارن بەرهەمەکانییان بەنرخێکی وا بێبایەخ بفرۆشن کە قەرەبووی ماندووبوونەکەیان ناکاتەوە " [2].

ئەوەندەی پەیوەندیی بە بازرگانانی کوردەوە بێت لە رۆژهەڵاتی کوردستان ،خاوەنی تەواوی مەرج و تایبەتمەندییەکانی بۆرجوای بازرگانیی نەبوو ، بەتایبەتی لەبواری بەدەستەوەگرتنی شێوازەکانی بەرهەمهێناندا ، ئەوەش بۆ ئەوهەلومەرجە ئابوریی و سیاسییە ،هەروەها نەبوونی ئارامی و ئاسایش لە کوردستان و هەژمونی فەرمانڕەوا بێگانە توندوتیژەکان دەگەڕێتەوە کە بازرگانانی کوردیی تێیدا دەژیان .ئەو واقیعەی رێگر بوو لەبەردەم کەڵەکەبوونی سەرمایە و پەرەگرتنی لای بازرگانانی کورد ، بەچەشنێك نەتوانن سەرمایەگوزاریی لە بواری بەرهەمهێنانی وەك پیشەسازییدا بکەن . نەك هەر ئەوە بەڵکو بەهۆی بالادەستیی سەرەك خێڵەکان لە دەروەی شاردا ، بازرگانانی کورد نەیاندەتوانی لە لادێکان و لە بواری کشتوکاڵیی بازرگانیشدا سەرمایەگوزاریی بکەن .لەلایەکی دیکەوە نابێت ئەو راستییەمان لەبیربچێت کە کایەی بازرگانی لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا لەلایەن توێژاڵکێکی دیاریکراوی غەیری کوردەوە دەستی بەسەردا گیرابوو بەچەشنێك بازرگانانی کورد تەنیا رۆڵی ناوەندیان دەبینی لە نێوان ئەو توێژاڵکانە و گوندە کوردییەکان .ئەوەش بۆتە هۆی ئەوەی

---

[1] د.قاسملو ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٢١١-٢١٢ .

[2] خالفين . ن.أ ، الصراع على كردستان .المسألة الكردية في العلاقات الدولية في القرن التاسع عشر ، ترجمة :الدكتور احمد عثمان ابوبكر ، بغداد ، ١٩٦٩ ، ص ١٧ .

قازانجێکی شیاو و بەدڵی خۆیان چنگ نەکەوێت و نەیاندەتوانی ڕۆڵە چینایەتییە چاوەڕوانکراوەکەی خۆیان ببینن و لەرووی سیاسیی و هزریی و ئابورییەوە وابەستەی چینی ئەریستۆکراتی خێڵەکی بوون .

(لازاریف) لەوبارەیەوە دەڵێت :"بازرگانانی رووس توانییان بازاڕێکی باش لە ناوچەکانی باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان بۆ خۆیان بدۆزنەوە ، زۆرینەی ئەو بازرگانانە ئەرمەنیی و ئازەریی بوون ، ئەوانە موڵکێکی فراوانیان لەوناوچانەدا هەبوو کە هێندێکیان موڵکی تایبەتی خۆیان بوون و هێندێکی تریشیان لە جووتیارە کوردەکان بکرێ گرتبوو .زۆرمان لەو بازرگانە رووسانە هەیە کە موڵکیان لە میاندوئاو هەیە وەك نزاربەگ و نەجیبۆف " [1].

(هەمەدانی) ئۆباڵی گەورەی پاشکەوتوویی بازرگانیی لە وکاتەی رۆژهەڵاتی کوردستاندا ئەخاتە ئەستۆی جووەکان و دەڵێت:"چالاکی بازرگانیی لە ناوچەکانی باکوور و باشووری رۆژهەڵاتی کوردستاندا لەلایەن تاقمێك جووە وە دەستی بەسەردا گیراوە ، ئەو تاقمە لە کۆکردنەوەی درا و ماڵومولْکدا وریایی و تایبەتمەندیی خۆیان هەیە ، بەشێوەیەك ئەندامەکانی هەموو ڕێگایەك بۆ پارەپەیداکردن دەگرنە بەر ، جا شەرعی بێت یاخود ناشەرعی بێت ...بوونی ئەو بازرگانە جووانە گرنگترین هۆکارە بۆ دواکەوتنی بازرگانی لە کوردستان " [2]. بەم شێوەیە ئەو هۆکارانە بوونە هۆی لاوازی توێژی بازرگانانی کورد لە کۆمەڵگای کوردییدا بە جۆرێك نەیاندەتوانی کاربکەنە سەر ڕەوتی ڕووداوەکان یان بەشدارییەکی ئەکتیڤانەی تێیدا بکەن و لێبڕاوانە ڕووبەڕووی ئاستەنگانەی بەردەم گەشەکردنی بازرگانییان ببنەوە .

[1] لازاریف ، سەرچاوەی ناوبراو ، بەرگی یەکەم ، ل ٧١ .

[2] علی اصغر هەمەدانی ، جوغرافیای کوردستانی ئێران ، وەرگێڕانی : عبدالرحمن محمد امین زبیحی ، بەغدا ،١٩٨٠ ، ل ٨١ .

سەبارەت بە پیشەگەرەکانیش ، کە لە ئاکامی تێڕژانی کاڵای بیانیی بۆ بازاڕەکانی ناوچەکە مایەپووچ بوون و ناچاربوون واز لە پیشەکانیان بهێنن ، ئەمەش ڕێگربوو لە بەردەم دەرکەوتنی بازاڕێکی نێوخۆی هاوبەش[1] .

هەلومەرجی ڕۆژهەلاتی کوردستان لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا تا دواسنوور ئاڵۆز و نالەباربوو . دواکەوتوویی سەراپای ژیانی کۆمەڵگای کوردیی تەنیبوو، بە چەشنێك ڕێژەی نەخوێندەواریی لە نێو ژنانی کورد ١٠٠٪ و لای پیاوان ٩٥٪ بوو . ئەوەش بووە هۆی دەرنەکەوتنی توێژی ڕۆشنبیر یاخود ئەنتلێجێنسییا ، ئەوەش کاریگەرییەکی زۆر مەنفی کردە سەر دواکەوتنی جوڵانەوەی ڕێکخراوەیی نەتەوەیی و چالاکی نەتەوەیی بەرنامە بۆداڕێژراو[2].

جێگری کۆنسوڵی رووس لە شاری خۆی پاش ئەوەی گەشتێکی بەنێو گوندەکانی باکووری ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا کردووە ، بەوردی تێبینیی ئەو بارە ناهەموارەی جووتیارانی کورد و خراپیی سیاسەتی حکومەتی ئێرانی لەو ناوچانە کردووە بەچاوی خۆی خەڵکی ئەوناوچانەی بینییوە کە بە چ شێوەیەك نەخۆشییەکانی تەراخوما و ئاوڵە و کۆلێرا و لارەشە بە پۆل لەناوی دەبردن[3] . ئەمەو سەرباری ئەو پەلامار و هەڵمەتە سەربازییانەی کە دەوڵەتی ئێران بەمەبەستی تالانی دەیکردەسەر دانیشتووانی ناوچەکە . (دیتڵ) کە توێژەرێکی رووسە دەڵێت:" دانیشتووانی تۆقییووی گوندەکان لە هاتنی ئەو پۆلە کوللەیە زارەترەك بوون و بەهەر چوار لادا هەڵدێن ئەوەی بتوانن لەگەڵ خۆیانی دەبەن تا ئەوەی هەیانە نەکەوێتە دەستی ئەو ژاندارمە دزو تالانکەرانە ، تەنانەت باغ و بێستان و دارەکانیش دەبنە ئامانجی تالان و سووتان و هەڵکێشان لەلایەن ژاندارمەکانەوە "[4] .

[1] محمود ملا عزت ، دبلۆماسییەتی بزووتنەوەی کوردایەتی ، سلێمانی ، ١٩٧٣ ، ل٥٣ .

[2] Gavan.s.s ,Kurdistan Divided nation of the Middle East, London , 1958, p.14 .

[3] وەرگیراوە لە: لازاریف ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٦٨ .

[4] خالفین ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٩ .

ئەوە ماوە بگوترێت کە داگیرکردن و دەستبەسەرداگرتن و دابەشکردنی کوردستان لە لایەن بێگانەوە فاکتەرێکی مەزن بوو بۆ ریشەیی نەبوونی ئەو ئاڵوگۆڕە ئابوریی و کۆمەلآیەتییانە و تا ئێستاش لەمپەرێکی گەورەیە لەبەردەم گەشەکردن و پەرەگرتنی گشت لایەنەکانی کۆمەڵگای کوردیی . ئەوەش ئەرکێکی گەورەی خستۆتە ئەستۆی گەلی کورد و جولآنەوە رزگاریخوازە نەتەوایەتییەکەی کە بچێتە کۆڕی ململانێیەکی سەختەوە دژ بەو هێزانەی لەمپەرن لەبەردەم گەشەسەندنی وەك حکومەتە تالآنکەرە یەك لەدوا یەکەکانی ئێران و دەوڵەتە ئیمپریالیزمەکانی هاوپەیمان لە گەڵ لەگەڵ داگیرکەران و دابەشکەرانی کوردستاندا ، ئەوانەی بەرژەوەندییان لەو بارە ئاڵۆز و ناهەموارەی گەلی کوردایەو تادێت بەرەو نالەبارتریشی دەبەن [1].

[1] ئەم بابەتە بە زمانی عەرەبی لە گۆڤاری : ڤەژین ، هژمار ٦–٧، زڤستان –بهار ، ١٩٩٧ ، دهۆك ، بلآوکراوەتەوە .

خوێندنەوەی هەڵوێستی حکومەتی ئێران لەمەڕ چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە دوای تەواوبوونی جەنگی یەکەمی جیهانیی لە بەڵگەنامەکانی حکومەتی بەریتانیاوە[1]

ئاشکرایە کە کوردستان لە چاخی نوێدا و بگرە تا ناوەڕاستی سەدەی نۆزدە ژمارەیەکی زۆر میرنشین و قەوارە و دەسەلآتی سیاسیی بەخۆوە بینیوە، کە هەر یەکە لەمانە سەربەخۆیی تەواوی ناوخۆییان هەبووە و خاوەنی دامودەزگا تایبەتییەکانی خۆیان بوون کە بەشێکیان هەر لە مێژەوە دەسەلآتیان لە ناوچەکەدا دامەزراندبوو کە بۆ سەدەکانی ناوەڕاست دەگەڕایەوە. هەروەها هێندێك لەو میرنشینانە بە ڕادەیەکی وا گەشە و پەرەیان سەندبوو کە بەبەراوردکردن لەگەڵ هەردوو ئیمپراتۆری عوسمانی و ئێرانی دا زیاتر وەك دەوڵەتۆکەیەك دەردەکەوتن.ئەو دوو ئیمپراتۆرییەتەی کە هەر لە دەیەی دووەمی سەدەی شازدەهەمدا و بە تایبەت دوای شەڕی چاڵدێران لە ساڵی ١٥١٤ دا ، بەشێوەیەکی عەمەلی کوردستانیان دابەشکرد ، لەگەڵ هەندەش زۆربەی ئەو دەسەلآتە خۆماڵی و میرنشینە خۆجێیانە هەر مانەوە و بەردەوام بوون لە فەرمانڕوایەتییکردنی کوردستاندا ، تا هەردوو ئیمپراتۆرییەکە کەوتنە بیری ئەوەی هەوڵێکی مەزن بدەن بۆ کۆتاییهێنان بە سەربەخۆیی نێوخۆیی ئەو میرنشینانە و رووخاندنی تەواویی دامودەزگاکانیان ، ئەم پرۆسەیەش بە پەنابردنە بەرهێز و هەموو شێوازەکانی توندو تیژی و کوشتوبڕ ئەنجامدرا [2].

شایەنی باسە ئۆپەراسیۆنی رووخاندنی میرنشینە کوردییەکان هاوکاتی فۆناغێك بوو کە تیایدا کۆمەڵی کوردەواری تازە بە تازە لە ئامێزگرتن و

[1]– ئەم بابەتە لە گۆڤاری : مەتین ، ژمارە ٩٢ ، ئیلۆنا ١٩٩٩ن دهۆك دا بلآوکراوەتەوە .

[2]– بۆ زیاتر : جليلي جليل ، من تأريخ الأمارات في الأمبراطورية العثمانية ، الطبعة الأولى ، دار الأهالي ، دمشق ، ١٩٨٧.

گەشەکردنی پەیوەندییە سەرمایەدارییەکانی بەخۆوە دەدی ، بە تایبەتی پەرەساندنی بازرگانی و بەرهەمهێنانی شمەك و کردنەوەی مانیفاکتۆرە و مامەڵە بەدراو کەڵەکەبوونی لە لای دەوڵەمەندانی کورد ، ئەوانەی داهاتەکانیان لە ئەنجامی ساغکردنەوەی زێدە بەرهەمە کشتوکاڵی و ئاژەڵییەکانیان لە بازاڕەکانی دەرەوە و ناوخۆدا لە زیادبووندا بوو . وێڕای ئەوەی هەر لە هەمان قۆناغدا جوڵانەوە و ململانێی نەتەوایەتیی گەلانی ناوچەکە لە گەشانەوەدا بوو، ئەمەش راستەوخۆ کاریکردە سەرگەلی کورد و سەرهەڵدانی هەستی نەتەوەییان کە لە راستییدا زادە و هەڵقوڵاوی ریالیتەی کۆمەڵگای کوردەواریی بوو، بەتایبەت پاش ئەوەی کوردستان بووە گۆڕەپانی تەراتێنی هێزە پەلاماردەر و داگیرکەرەکانی ئێرانی و عوسمانی و کۆتایی بە دەسەڵاتی میرنشینە کوردییەکان و توێژاڵکی باڵای هەرەمی کەمەڵگای کوردیی هات و گەلی کورد لە هەموو مافێکی سیاسیی و کەڵتوریی نەتەوایەتیی خۆی بێبەش بوو. لەوساوە کەوتە ژێر چەپۆکی بێگانە و بۆ یەکەمجار تالاوی سەپاندنی باج و سەرانەی پشتشکێن و بەزۆر سەربازگیریی نۆشی. سەربەری ئەوەش لە ئاکامی درێژبوونەوەی ئەو هێرش و پەلامارەدا ژیانی ئابوری و کۆمەڵایەتی کوردستان تووشی شێوان و سستییەکی درێژخایەن هات کە کاریگەریی کردە سەر دواکەوتنی کشتوکاڵ و پاشەکشەی پیشەسازی دەستکرد و کاری پیشەگەرەکان و زەقبوونەوەی نەخۆشییە کۆمەڵایەتییەکان [1] .

ئا لەم هەلومەرجە ناسازەدا و لە کاتێکدا گەلی کورد لە بەگژداچوونەوەی داگیرکەراندا بەردەوام بوو ، جوڵانەوەی رزگاریخوازیی نیشتمانی کوردستان بە مەبەستی بەرگریی لە سەربەخۆیی نیشتمانی و بوونی نەتەوەیی و دابینکردنی زەمینەیەکی گونجاوی سەربەخۆ بۆ گەشەکردنی کۆمەڵگای

[1]- جلال الطالباني ، حول القضية الكردية في العراق ، تشرين الثاني ١٩٨٨، بلا ، ص ٦-٧ .

کوردیی نەوپا بوو ، بەم شێوەیە لەسەر شانۆی رۆژهەلاتی ناوەڕاست کێشەیەك هاتە کایەوە کە بە (کێشەی کورد) ناودەبرێت. ئەو کێشەیەی تەنها مەسەلەکانی داگیرکردنی کوردستان و بە کۆیلەکردنی گەلەکەی و دزینی سامان و تالانکردنی و پێشگرتن لەبەرەو پێشچوونی ژیانی ئابوریی و کۆمەڵایەتیی و سیاسیی و کەڵتووریی و شارستانیی ناگرێتەوە ، بەڵکو خەبات و تێکۆشانی نەتەوەیی کوردیش لە خۆدەگرێت ، ئەو خەباتەی دژی داگیرکردن و دابەشکردنی کوردستان لە لایەن داگیرکەرانی بێگانەی هەرێمی و کۆلۆنیالیزمی نێودەوڵەتی تێدەکۆشێت و بە شێواز و نێوەرۆکیش دیموکراتخوازانە و مرۆڤدۆستانەیە و سەرەتاکەی بۆ چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدە دەگەڕێتەوە .

لەوکاتەدا کە جەنگی یەکەمی جیهانیی بە رەسمی لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٨ دا ، بەدوای ئاگربەستی (مۆدۆرس) لە نێوان هاوپەیمانەکان و دەوڵەتی عوسمانی تێکشکاودا لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا کۆتایی هات.کێشەی کورد لەسەر شانۆی رووەداوەکان خۆی نواند ، ئەم کێشەیەش وەك کێشە و خەباتی رزگاریخوازی گەلانی تری ناوچەکە چووە قۆناغێکی نوێتر و گەیشتووترەوە ، ناسیونالیست و نیشتمانپەروەرانی کوردیش هەروەك نیشتمانپەروەرانی گەلانی تری ناوچەکە کەوتنە خۆگردکردنەوە و خۆڕێکخستن لە کۆمەڵە و حیزب و رێکخراوی سیاسیی و بزاڤی کوردایەتیی و پەیوەندی بە هێزە سەرکەوتۆکانی جەنگ ، بەئامانجی وەدەستهێنانی پاڵپشتیان بۆ پێکهێنانی کوردستانێکی سەربەخۆ [1] .ئەوەی راستی بێت لەم ساتەدا لە هەموو کاتێکی تر زێدەتر کێشەی کورد سەرنجی زلهێزەکانی بۆخۆی رادەکێشا و گرنگییەکی زۆری پێدرابوو، بەشێوەیەك لە کوڕ و

[1]- جليل جليل و آخرون ، الحركة الكردية في العصر الحديث ، ترجمة: عبدي حاجي ، الطبعة الأولى ، بيروت ، دار الرازي ، ١٩٩٢، ص١٠٣-١٠٥ .

کۆبوونەوە نێودەوڵەتییەکاندا باس و خواسی لەسەر دەکرا و لە نێو ئەو چارەسەرانەی پێشنیار دەکران بۆ دیاریکردنی جوگرافیای سیاسیی ، ناوی کوردستان دەهات.

ئێمە لێرەدا نامانەوێت دەرگا لەسەر مەسەلەی ناساندنی هەڵوێست و دیدی جۆراوجۆر و دژبەیەکی هێز و لایەنە جیاوازەکانی سەر شانۆی سیاسیی ناوچەکە وەك: بەریتانیا ، فەرەنسا ، حکومەتی عوسمانی لە ئەستەمبوڵ و بزاڤی کەمالی لە ئەنەدۆڵ) لەمەڕ کێشەی کورد و شێوازی چارەسەری بکەینەوە . لەگەڵ ئەوەشدا هێندێك لەو سەرنجانە سەرباری بەرژەوەندی خوازانەی خاوەنەکانیان ئەوەندە واقیعی بوون بە ئاشکرا ئاماژەیان بۆ بەستنەوەی بەشی رۆژهەڵاتی کوردستانی ژێر دەستی حکومەتی ئێرانی دەکرد ، بەو بەشەی کوردستان کە دوای شەڕ لە ژێر چنگی عوسمانی رزگار ببوو بۆ یەکخستنیان لە قەوارەیەکی سەربەخۆدا ، ئەمەش بێ گوێدانە بێلایەنی ئێران و بەشدارینەکردنی فەرمی لە جەنگی یەکەمی جیهانییدا. نموونەی ئەم دیدەش لە وەڵامێکی وەزارەتی هیندی بەریتانیادا دەردەکەوێت کە مەبەستی روونکردنەوەی هەڵوێستی حکوومەتی بەریتانی بەرامبەر ئەو پێشنیارەی کە نوێنەری بڵند لە بەغدا لە ١٢ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١٨ دا پێشکەشی کردووە دەربارەی پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردیی لەسایەی حکومەتی بەریتانیا ، بەشێوەیەك کوردستانی ژێر دەستی ئێرانیشی لەگەڵدا بێت . وەڵامەکە دەڵێت:" سنوری تورکی_ ئێرانی سنورێکی دەستکردە و لەسەر بنەمای داواکارییە مێژووییەکان کێشراوە نەك لەسەر بنەمای نەتەوەیی و ئیثنی یاخود مەزهەبی ...لەکاتی جیابوونەوەی کوردستانی ئێران پێویستە لەسەر حکومەتی بەریتانی چارەیەکی ریشەیی دابنێ ، هەروەك چۆن (نەقیب ویلسن) پێشنیاری کردوە ، ئەویش بە گێڕانەوەی کۆماری ئازەربایجان بۆ ئێران بە شێوەیەك لە

شێوەکان چونکە ئەم زەوییانە بەشێك بوون لە ئێران پێش ئەوەی بە روسیاوە بلکێنرێت" [1].

شایەنی باسە ، ئێران لەسەرەتای سەدەی بیستدا دەوڵەتێکی دواکەوتوو بوو، لەلایەن شاکانی قاجارەوە بەشێوەیەکی رەها و بێ لێپرسینەوە فەرمانڕەوایەتی دەکرا . ئەم دەوڵەتە لە رووی ئاینی و نەتەوەیی و مەزهەبییەوە فرەچەشن بوو . لە لایەنی نەتەوەییەوە چەند نەتەوەی جیاوازی وەك: کورد ، عەرەب ، ئەرمەن ، بلوچ ، تورك ، ئەفغان ، فارس و چەندەها کەمینەی رەگەزی نەمەییوی لەخۆگرتبوو کە پەیوەستێکی بەهێزی هاوبەش پێکەوە کۆینەکردبوونەوە [2].ئەمە و جگە لەوەی لە ئێراندا فرەئاینی و فرەمەزهەبی هبووە و دەیەها گروپی هەرتەقی و سۆفیگەرایی تێدادەبینرێت.

پێویستە بگوترێت کە گەلی کورد یەکێکە لە گەلە هەرە کۆنەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و سەرەتاکانی بوونی لە ناوچەکە پێش داکەوتنی چەمکی (ئێران) ە ، ئەو بەشەی رۆژهەڵاتی کوردستان کە ئێستا بە کوردستانی رۆژهەڵات یاخود کوردستانی ئێران ناودەبرێت ، لەسەرەتای چاخی نوێدا لەلایەن (شائیسماعیلی سەفەوی) بنیاتنەری دەوڵەتی سەفەوی ، تووشی پەلامارێکی دڕندانەی فاناتیزمی و سێکتاریزمی شیعەگەریی و پاکتاوی رەگەزیی بووە. ئەو بەشەی کوردستان هەر لەو کاتەوە کەوتۆتە ژێر چنگی حکومەتە شاهەنشاهییە یەك لەدوا یەکەکانی ئێران ، لەوانەش حکومەتی قاجاری کە هەر لە ساڵی ١٧٩٦ ی زاینەوە بەزۆر و ملهوڕی

[1]- وەرگیراوە لە : ولید حمدي ، الكورد و كوردستان في الوثائق البريطانية ، دراسة تأريخية وثائقية ، بيروت ، ١٩٩١ ، ص٣٩ .

[2]- بۆ زیاتر : ریتشارد دبليوگوتام ، القومية في ايران ، ترجمة : فاضل الخفاجي ، مراجعة: علي محمد المياح ، بغداد ، ١٩٨٧ .

دەسەڵاتی پچڕی و حوکمێکی تاکرە و ڕەهایان تا ساڵی ١٩٢٥ بەسەر ئێراندا سەپاند [1].

ڕووپێوی خاکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان به (١٢٥٠٠٠)کم٢ یه ، واته ١٠٪ ی ڕووپێوی گشتی خاکی ئێرانی ئەمڕۆ مەزەندە دەکرێت [2] . شایەنی باسە گەلی کورد لە ئێران سەرباری ستەمی میللی چەوسانەوەی مەزهەبیشی لەسەرە ، چونکە زۆرینەی کورد لە ئێران سونی شافعین کە پێچەوانەی مەزهەبی زۆرینەی شیعەیە، سەرباری ئەوەش گەلی کورد بە درێژایی مێژووی نوێ بۆتە قوربانی ئەو کێشە و ململانێ خوێناوی و توند و تیژەی کە هەردوو دەوڵەتی ئێرانی شیعە و عوسمانی سونە لە ناوچەکەدا خولقاندبوویان کە بێگومان فاکتەری مەزهەبیش هۆیەکی سەرەکی و گەرمکەری کێشمەکێشەکە بوو .

لەلایەکی ترەوە جێی سەرسوڕمان نیە کە ئێرانیش وەك هەر دەوڵەتێکی تری ناوچەکە ، ئەوانەی دەوڵەتی کلاسیکی بوون و پابەندی حوکمی ئاینی و شێوازی بەڕێوەبردنی سەرخانی دەرەبەگی سەدەکانی ناوەڕاست بوون گرفتی گەورە هاتن کە هەڵگری زەنگی خەتەرناك و هەڵوەشاندنەوەی سیستەمی حوکم و قەوارەی دەوڵەتی کلاسیکی بوون. ئەو گرفتەی هۆشداری نەتەوەیی گەلانی ژێر دەستەی حکومەتی ئێرانی و سەرهەڵدانی بزاڤە ڕزگاریخوازەکان بوون ، چونکە وەك پێشتر ئاماژەمان بۆکرد ، ئێران دەوڵەتێکی فرەنەتەوەیە ، نەتەوەکان بەدەر لە ئارەزوو و ویستی خۆیان و بە زۆر و هێزی سەرکوتکەر لە قەوارەی ئێراندا ڕاگیراوون .لە ڕاستیدا دەسەڵاتدارانی ئێران ، نە ئەوکات و نە ئێستاش ڕەچاوی پلاتفۆرم و

1- صالح محمد ئەمین ، کورد و عەجەم ، مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران ، ١٩٩٢ .

2- مسعود کیهان ، جغرافیای مفصل ایران ، جلد اول ، طبیعي ، تهران ، چاپخانەء مجلس ، ١٣١٠ ش ، ص ٢٣.

بەرنامەیەکی ئەوتۆیان نەکردووە کە کێشەی نەتەوە بندەستەکانی ناو ئێران چارەسەربکات ،یاخود لانی کەمی داواکارییەکانیان بهێنێتە دی . بەڵکو بە پێچەوانەوە ، حکومەتەکانی ئێران هەردەم هەوڵی خۆدزینەوە و دیزەبەدەرخۆنەکردنی کێشەی نەتەوایەتییان داوە و بە بیانووی جیاواز خۆیان لێ کەڕ کردووە [1] ، وەك :ئێرانچێتی ، ئیسلامچێتی ، هەمنیشتمانی ..هتد. تراژیدیای ئەم خۆدزینەوەیە وایکردووە ، کە دەسەڵاتدارانی ئێران و زۆربەی ناسیونالیستە فارسە زوڕناژەنەکانی دەوڵەت ، بگرە زۆربەی بەناو کۆمۆنیستە خۆبەمارکسیستە فارسەکانیش ،زۆر بە شێوەیەکی نازانستی لە دەستەواژەکانی :ماف نەتەوایەتیی ، نەتەوە ، هۆشیاری نەتەوایەتیی دەسڵەمنەوە و خۆدەبوێرن . عەقڵییەتی دەسەڵاتدارە ئێرانییەکان ، مەسەلەی نەتەوایەتیی بە مەسەلەیەکی دونیای هاوچەرخ ئاکامێکی سروشتی سەرهەڵدان و پەرەسەندنی سیستەمی ئابوری-کۆمەڵایەتی سەرمایەداریی ناناسێت کە لە وڵاتانی دواکەوتوودا بەدوای جەنگی یەکەمی جیهانییدا بە ڕوونی سەریهەڵدا و پاش جەنگی دووەمیش تاوی سەند . ئەوان مەسەلەی نەتەوایەتی و باسکردنی ماف نەتەوەکانی غەیرەفارسی ئێران بە خەنجەرێکی ژەهراوی دەستی وڵاتە ڕۆژئاواییەکان بەمەبەستی پارچەکردنی ئێران پێناسەدەکەن .

مێژوونووسی ناوداری ئێرانی (ئەحمەد کسروی) لەم ڕووەوە دەڵێت :" خراپترین تۆوی ناکۆکی و دووبەرەکی کە بێگانە لە ڕۆژهەڵات چاندیان ئارەزووی سەربەخۆیی نەتەوەکان بوو، دوای ئەوەی سیخوڕە ئەوروپییەکان بەناو کورد و ئەرمەن و ئاسورییەکاندا گەڕان ، ئەم تۆوە گڵاوەیان لەنێودا

1- جمال نبز، المستضعفون الكورد و اخوانهم المسلمون ، الطبعة الاولى ، لندن ، ايلول، ١٩٧٧ ، منشورات كوردنامه ، ص١١٥ .

چاندن ..." [1].هەر لەم بیروبۆچوونە نازانستییانەوە بەکارهێنانی هەر دەستەواژەیەك لە ئێراندا بەرجەستە لە هەر شێوازێکی سیاسیی- یاساسیی بە بەرژەوەندی نەتەوە بندەستەکان بکات وەك: لامەرکەزی ئیداریی ، خودموختاریی ، فیدراڵیی ، مافی چارەنووس ..هتد ، لەلایەن حکومەتەوە بە تاوانێکی مەزن دەدرێتە قەڵەم و خەتەرێکی گەورە بۆ سەر ئاسایش و سەروەریی و یەکێتی خاکی ئێران دەناسرێت. هەر بۆیە بزاڤە رزگاریخوازە نەتەوەییەکانی گەلانی ئێران ، بەتایبەت بزاڤی رزگاریخوازیی نەتەوەیی گەلی کورد کە بەشێکی تۆکمە و دانەپچڕاوی بزاڤی سەرتاسەریی نیشتمانیی کوردستانە ، لەلایەن دەسەڵاتی ناوەندی ئێرانەوە بە درێژایی مێژوو رووبەڕووی پەلامارێکی دڕندانە بۆتەوە [2] .

وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا ،حکومەتی ئێران بەرەسمی بەشداری جەنگی یەکەمی جیهانیی نەکرد و بێلایەنی راگەیاند ، بەڵام لە ڕاستیدا و بە پراکتیك خاکی ئێران کەوتە ژێر باری گرانی داگیرکردنی هێزەکانی روسیای تزاری لە باکوور و بەریتانیا لە باشوورو بووە مەیدانی مەیدانێکی خوێناوی ململانێی سەختی هێزە بێگانەکان . هەر لەسەرەتای شەڕدا هێزەکانی عوسمانی پەلاماری رۆژئاوای ئێرانیاندا و بەشێکیان داگیرکرد [3]. دواتر هێزەکانی رووسیا بەرەو خوار کشان و شوێنی هێزەکانی عوسمانییان گرتەوە . بەڵام ئەمەش زۆری نەخایاند بەهۆی روودانی شۆڕشی ئۆکتۆبەری

1- أحمد كسروى ، تأريخ مشروطهء ايران ، چاپ چهاردهم ، انتشارات أمير كبير ، تهران ، ١٦٣٢، ص٨٣ .

2- ياسين خالد حسن ، كردستان الشرقية ، دراسة في الحركة التحررية القومية فيمابين الحربين العالميتين (١٩١٨-١٩٣٩) ، رسالة ماجستير غير منشورة، كليةالآداب ، جامعة صلاح الدين ، تموز ١٩٩٥.

3- فوزي خلف شوبل، ايران في سنوات الحرب العالمية الاولى ، منشورات مركز دراسات الخليج العربي بجامعة البصرة/ شعبة الدراسات الايرانية،١٩٨٥.

سۆشیالیستیی لە رووسیا ساڵی ١٩١٧ ، هێزەکانی رووس ئێرانیان جێهێشت ، بەڵام ئەو رووداوەش کاری لە ئەنجامی شەڕەکە نەکرد و بەبەرژەوەندی هاوپەیمانەکان کۆتایی هات.بەمجۆرە ئێران لە هەموو کاتێك زیاتر کەوتە ژێر کاریگەرێتی سیاسەتی بەریتانیا . بەریتانییەکانیش ئەم هەلەیان قۆزتەوە و هەوڵێکی بێ وچانیان بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندییە سیاسیی و ئابوریی و سەربازیی و ستراتیژییەکانیان دا بۆ ئەوەی بەتەواوی ئێران بە بەریتانیاوە ببەستنەوە، ئەوەش لە رێگای پەیماننامەی ئابی ١٩١٩ وە کە بەسەر ئێراندا سەپێنرا و بە پێی ئەم پەیمانە هەموو کاروبارە گرنگەکانی وڵات کەوتە ژێر چاودێری و رێنمایی حکومەتی بەریتانیاوە [1] .

هاوکات لەگەڵ دەرکەوتنی کێشەی کورد وەك وەك مەسەلەیەکی سیاسیی لەسەر شانۆی رۆژهەڵاتی ناوەراست. دیپلۆماسیەتی هەلپەرست و لاوازی ئێرانی کەوتەجوڵە بە ئامانجی سوود وەرگتن لە هەلومەرجی ئاڵۆزی دوای جەنگ و ئاکامەکانی ، کورد گوتەنی "ئەویش لەو تەنورە نانێکی پێ ببڕێ" ، کورتەی باس حکومەتی خۆی هاویشتە ناو خواس و باسەکان و کەوتە گفتوگۆ لەگەڵ کارمەند و بەرپرسەکانی ئینگلیز دا بۆ ئەوەی پاڵپشتی داواکارییەکانی حکومەتی ئێران بکەن لە کۆنگرەی ئاشتیدا کە چاوەڕوان بوو لە پاریس بگیرێت . ناوەرۆکی ئەو داواکارییانەش بریتیبوون لە لکاندنی کوردستانی ناوەند و باشووری ئازاد لە چنگاڵی حکومەتی عوسمانی و خستنە سەر قەڵمرەوی ئێران ، بە بیانووی دەستکاریکردنی سنوری رۆژئاوای ئێران بە قازانجی خۆی . لێرەدا جێی خۆیەتی دوای قۆناغەکانی ئەو داواکارییانە بکەوین و لێیان وردبینەوە ، بە پشتبەستن بە بەڵگەنامەکانی حکومەتی بەریتانیا .

1- سير ريدر بولارد، بريطانيا والشرق الاوسط منذ اقدم العصور حتى ١٩٥٦ ، ص ٣٩٥-٣٩٦.

وادەردەکەوێت کە مەسەلەی پێوەلکاندنی ناوەند و باشووری کوردستان بە ئێرانەوە پێشتر لە هزر و پێشنیازەکانی هەندێك کاربەدەستانی بەریتانیادا بێت ، بۆ نموونە "تویینبی" لە یەکێك لە بەڵگەنامەکانیدا کە مێژووی ١٩١٨/١٠/٢٥ ی پێوەیە واتە مانگێك زیاتر پێش راوەستانی جەنگ دەڵێت: "چارەسەرێك کە دەتوانرێت بکرێت گواستنەوەی کوردستانی تورکیایە بۆ ژێر سەروەریی ئێرانی ، بەمەرجێك ناوچەی (ورمیٚ) شی بخرێتە سەر و بە هەمووی ناوچەیەکی ئۆتۆنۆمی خودموختاری لیٚ پێکبهێنرێت کە لە هاریکاری دەرەوە بەهرەمەند بێت " [١] .

بەهەر حاڵ یەکەم بەڵگە نامە باسی ئەو داواکارییانەی ئێرانی تێدا بێت بەڵگەنامەی ژمارە(٨٢٥)ە ، کە نامەیەکی وەزیری دەرەوەی بەریتانیایە (ئێرل کیرزن) لە لەندەنەوە بۆ دپیلۆماسی ئینگلیزیی لە پاریس (ئێرڵ دەربی) لە ٢٥ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩١٩ ، لەم نامەیەدا کیرزن باسی ئەو سەردانە دەکات کە وەزیری دەرەوەی ئێرانی (نەصرەت ئەلدەولە فەیروز)ی سەر بە کابینەی (وثوق الدولە) بۆ وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا لە ١٦ی تشرینی یەکەمی ئەو ساڵەدا ئەنجامیداوە.کیرزن درێژە بە باسی سەردانەکە دەدات و دەڵێت:" وەزیری دەرەوەی ئێرانی رایگەیاند کە هاتنەوەی لەگەڵ (شاهەنشا)دا بۆ لەندەن بەمەبەستی گفتوگۆ بووە لە گەڵمان تا دید و هەڵوێستی حکومەتی پایەبەرزی بەریتانی لەمەڕ دوو مەسەلەی گرنگ و پڕبایەخ بزانێت ، ئەوانیش:

أ-مەسەلەی تورکستان

ب-مەسەلەی کوردستان

-1. (pro)(Fo)(3407)(174034)22 October 1919 وەرگیراوە لە : أحمد عثمان أبوبكر ، كردستان في عهد السلام ، مجلة (الثقافة) /القسم الثامن عشر ،العدد ١٠-١١ ، تشرين الاول-تشرين الاثاني ١٩٨١، ص٧٥.

سەبارەت بە کوردستان وەزیری ئێرانی رایگەیاند کە بە بڕوای ئەو هەڵەیە باسی کوردستانی تورکی و کوردستانی ئێران بەجیا بکرێن، چونکە لە راستییدا تەنها یەك کوردستان هەیە، ئەو سنورەشی کردوێتییە دووپارچە سنورێکی دەستکرد و خەیاڵییە" [١] .

هەروەها بەڵگەنامەی ژمارە (٨٤٥) نامەیەکی کیرزنی لەخۆ گرتووە کە لە لەندەنەوە لە تشرینی دووەمی ١٩١٩دابۆ(سێر پێرسی کۆکس) باڵیۆزی بەریتانیای لە تاران ناردووە.کیرزن لەم نامەیەدا ئاماژە بۆ دووبارە سەردانی وەزیری ئێرانی (نەصرەت ئەلدەولە) دەکات و دەڵێت:"جەنابی پایەبەرز وەزیری دەرەوەی ئێرانی خۆشحاڵ بوو لە کاتێکدا نەخشەیەك خرایە بەردەمی تا ئەو سنورەی تێدا دیاریبکرێت کە حکومەتی ئێرانی دەیەوێت و خوازیاری سەپاندنێتی لە کۆنگرەی ئاشتییدا... ئەو دەیویست بۆ ئەم مەبەستە حکومەتی بەریتانیا پاڵپشتی بکات ، لەم بارەیەوە بە لایەنی کەمەوە دوو حاڵەت هەبووە لەو دەستکاریکردنی سنورەدا کە فراوانخوازییەکی مەزن بوو ، لەگەڵ واقعیشدا نەدەگونجا ، چونکە دەبوو فراوانکردنی قەڵمڕەوی ئێران لەسەر حسابی دراوسێکانی ...پێشنیازی یەکەم داوای ئەوەی دەکرد کە ناوچە کوردییەکان تا سنوری تورکی- ئێرانی درێژ دەبێتەوە ، بەرەو رۆژئاوا لە دەریاچەی ورمیٚ و لەوێشەوە تا ناوجەرگەی ولاتی کوردەواری درێژ ئەبێتەوە"[٢] .هەروەها کیرزن دەڵێت:"من بۆ وەزیری ئێرانیم روونکردەوە کە ئەم ناوچانە لە ژێر سەروەریی تورکیان ، کەچی ئەو بیانووی ئەوەی دەهێنایەوە کە زۆربەی دانیشتووانی ئەو ناوچە ناوبراوانە کوردن " [٣].

-1 Document on British Forging Policy 1919-1939, Vol.IV ,No(825) p1214. وەرگیراوە لە :هەمان سەرچاوە ، ژمارە ٧ ،تموز ١٩٨٠ ، ل ٤٦.

-2 Ibid, No(845).

-3 Ibid, P1225-1226 .

هەروەها بەڵگەنامەی ژمارە (٨٤٩) نامەیەکی وەزیری دەرەوەی ئێرانی لەخۆ گرتووە کە لە ١٨ی تشرینی دووەمی ١٩١٩ دا بەدەستی کیرزن گەیشتووە. ئەم نامەیە لە مەسەلەی دەستکاریکردنی سنور دەئاخفێت کە پێشتر حکومەتی ئێران داوای کردبوو.لەمەڕ روونکردنەوەی رەوشی کوردستان نووسیویەتی :"سەبارەت بە کورد بەسەر ژمارەیەکی زۆر خێڵ و هۆز دا دابەشبوون ، ئەم خێڵانە لەگەڵ یەکدی ناکۆك و ناتەبان و نەتەوە پێکناهێنن ،هەروەها دروستکردنی یەکەیەکی سیاسیی لە توانای خێڵدا نییە .بەمچەشنە چارەسەری ئەم گرفتە دژوارە بەوە دەکرێت کە کورد بە ئێرانەوە ببەسترێتەوە ، چونکە ئێران کاری لە بەشێکی گەورەی کورد کردووە ، وەك کوردنی موکری و گەڕوس کە نیشتەجێ و جێگیر بوون و شێوازی ژیانیان گۆڕاوە .کۆمەڵی رەگەزیی و زمان و ئاینەکەیان ، هەموو ئەمانە وایان لێدەکات بە شێوەیەکی سروشتی زیاتر لەگەڵ ئێرانییەکاندا هەڵبکەن " [1].

ئەم ئاخاوتنەی وەزیری ئێرانی کە دیدی رەسمی حکومەتەکەی لەهەمبەر کێشەی کورد لەو قۆناغەدابەرجەستە دەکات بە روونی بێ سەرووبەری و دژبەیەکی بۆچوون و شێوازی ئێرانی چارەسەرکردنی کێشەی کوردمان نیشان دەدات ، هەربۆیە زەمینەی پراکتیزەکردنیشی بۆ نەڕەخسا و هیچ کام لە زلهێزەکان پشتوانییان لێ نەکرد. لێرەدا پێوستمان بە چەند تنێبینییەك هەیە:

یەکەم : وەزیری ئێرانی بە روونی ئاماژە بە بوونی یەك کوردستان دەدات، پارچەکردن و دابەشکردنی کوردستان بە کارێکی نائاسایی و ناسروشتیی و دەستکرد دەناسێنێت. ئەم دیدەش سەد دەرسەد راستە چونکە کوردستان لە رووی جوگرافی و کۆمەڵایەتی رەگەز و تا رادەیەکیش زۆریش ئاینەوە

Ibid, No(899) ,PP.1231-1232. -[1]

یەکەیەکی لێکدانەپچڕاوە و مەسەلەی دابەشکردنی لە قۆناغێکی درەنگ و لەسەردەستی بێگانە و بە هێرش و پەلاماری سەربازی داگیرکەرانە بۆ بەرژەوەندی سیاسیی و سەربازیی و ئابوریی دەسەڵاتە ئیستیبدادییە بەناو خاوەن رووخسارە شارستانییەکانی دەوروبەر بووە .ئەوانەی جوگرافیای سیاسیی ناوچەکە هاندەریان بووە تا پەلاماری کوردستان بدەن و ململانێ خوێناوییەکانیان لەسەر خاکی کوردستان یەکلا بکەنەوە.

دووەم : ئەوەی چەواشەکەر و هەلپەرستانەیە لە ئاخاوتنەکانی وەزیری ئێرانی ، ئەو دیمەنە لێڵەیە کە کۆمەڵگای کوردیی پێدەخاتە بەرچاو ، ئەوەی کورد ژمارەیەك هۆز و خێڵی دژ بەیەکن و تواناو شایستەی پێکهێنانی یەکەیەکی سیاسیی و بەڕێوەبەرایەتییان نییە ، هەروەها دەڵێت کە حکومەتی ئێرانی بە شێوەیەکی ئیجابی کاریکردۆتە سەر کوردەکانی ناوچەی موکری و گەڕوس .ئێمە لێرەدا نامانەوێت بەوردی باسی پێکهاتە و ستراکچەری کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی کوردیی بکەین ، لەگەڵ ئەوەش کە دەبێت دانبنرێت بە بوونی ژیانی خێڵەکی لەو کۆمەڵگایەدا ، ئەوەش دیاردەیەکی سروشتییە نەك هەر لەکن کورد بەڵکو لای زۆربەی گەلانی ناوچەکە لەسەررووی هەمووشیانەوەی گەلی فارس ، هەروەها ناکرێت نکۆڵی لە مەسەلەی نیشتەجێبوون و جێگیربوونی بەشێکی باشی کورد لە شار و شارۆکەکان بکرێت پێش ئەو مێژووە بە ماوەیەکی زۆر ، ئەو شارانەی هێدی هێدی لە ئاکامی چەند فاکتەری دەرەکی و ناوەکی لەپەرەسەندن و فراوانبووندا بوو .گرنگترینی ئەو شارانەش :کرمانشا ، سابلاغ ، سلێمانی ، دیاربکر ، سنە ..هتد .

لەلایەکی ترەوە نموونەی زۆرمان بۆ ئەو حکومەت و رژێمە سیاسییانە هەیە کە لە مێژووی کۆن و ناوەڕاست و بگرە نوێشدا ، لەسەر بنەمای بنەماڵە و بگرە کۆنفداسیۆنی خێڵەکی (Tribal confederacy) دامەزراون.خۆ لە

مێژووی کوردستاندا نموونەی ئەو جۆرە فەرمانڕەوایەتییانە گەلێکن.لەوەش زیاتر لە ئێران دەوڵەتی سەفەوی کە لەسەرەتای سەدەی شازدەهەمدا توانی هەموو هەرێمەکانی ئێران بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە و دواتر مل بنێ بەرەو دەرەوەی ئەو ناوچانە و دەستبکاتە پەلاماری داگیرکارییانە تا بوو بە شاهەنشاهییەتێك، لەسەر بنەمای بنەماڵەیی و بە پشتبەستن بە هەفت خێڵی قزڵباشی (روملو،شاملو،افشار،قاجار،استاجلو،تەکەلو،زولقەدەر) دامەزرا .[1]

سەبارەت بە کوردەکانی ناوچەی گەڕووس و موکریش ، چاوخشاندێك بە باری ژیان و پەیوەندییەکانیان لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندیی ، ناڕاستی قسەکانی وەزیری ئێرانییمان بۆ روون دەکاتەوە.لەراستییدا خەڵکی ئەو ناوچانە زۆر رقیان لە حکومەت و فەرمانڕەوایانی ئێرانی دەبۆوە و ئارەزوی سەربەخۆیی خۆیان دەکرد.هەڵوێستی ئەوان بە ئاشکرا لە بەڵگەنامەیەکی بەریتانیدا دەردەکەوێت کە بیرەوەرییەکی بەڕێوەبەری ئیستخباراتی سەربازی بەریتانیایە لە بەغدا کە لە ٣ی ئەیلولی ساڵی ١٩١٩ بۆ بریکاری وەزیری دەرەوەی بەرزکردۆتەوە لە ژێر ناونیشانی (کورتەیەك لە رەوشی باشووری کوردستان لە ساڵەکانی جەنگی گەورەدا) کە تێیدا هاتووە:"فەرمانڕەوایەتیی فارسیی لەوناوچانەدا (واتە موکریی و گەڕووس-کوڵەر) لاواز و بێبەهرە و رێزلێ نەگیراوە ، کوردانی ئەوێ چاوەڕوانی هەڵێکن نەك هەر پەیوەندیی بە فیدراڵییەتی کوردییەوە بکەن ، بەڵکو بچنە ژێر سایە و پاراستنی هەر حکومەتێکی بیانیی ئەوروپاییەوە.ئەو کوردانە ئەوە دووپاتدەکەنەوە کە تەنانەت میللەتە بچوکەکانیش ماڧ دیارییکردنی چارەنووسیان پێدراوە ، ئیتر بۆچی دەبێت ئەوان ژێر دەستەی فارس بن

[1]- بۆ زیاتر :راجر سیڤری ، ئێرانی سەردەمی سەفەوی ، بنکەی ژین ، سلێمانی ٢٠٠٦ .

لەکاتێکدا فارس نە دەتوانن بە شێوەیەکی رێکوپێك و نە دادپەروەرانە تەنانەت حوکمی خۆیان بکەن و خۆبەرن بەڕێوە" [1].

سێهەم:وەزیری دەرەوەی ئێرانیی داوای یەکگرتنەوەی کوردستان و پێکهێنانی کوردستانی مەزن دەکات بەڵام بەمەرجێك بچێتە ژێر سایەی حکومەتی ئێرانەوە و گەلی فارس موختار و بەڕێوەبەری بێت بەو بیانووەی سروشتی خێڵەکی کورد رێگری پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردییە یاخود گەلی کورد نەتەوەیەکی سەربەخۆ نییە و لەبەر ئەوەی لە رەگەزدا ئارییاین ئیدی دەبێت بەبەشێك لە نەتەوەی فارس دابنرێن. ئەم بۆچوونە هەڵەیەکی مەزنە و تا ئێستاش لە لای دەسەڵاتدارانی ئێران و پان ئێرانیستەکان برەوی هەیە . لەراستییدا هزری فارسگەرایی کە لە قاڵبی ئێرانچێتی و جارجارەش بە بۆیەی ئیسلامچێتی سواغ دەکرێت ، هزرێکی شۆڤینیستانەی چەواشەکارانە و هەلپەرستانەی فراوانخوازانەیە ، ئامانجی داماڵینی هەموو خەسڵەت و رەگەزە سەرەکییەکانی گەلی کوردە و هەوڵێکی فێڵبازانەیە بۆ ئەوەی کورد خۆی بەبەشێك لە فارس بزانێت و وڵاتەکەشی بە بەشێك لە ئێران و مەسەلەی داگیرکردنی کوردستان و کوشتوبڕی گەلی کورد و تاڵانکردنی سامانی نیشتمانەکەی لەلایەن دەسەڵاتی ناوەندیی و چینی فەرمانڕەوای خۆسەپێنی فارس لە تاران ، بە کارێکی ئاسایی و قبوڵکراو بێتە پێش چاو.بە پێی گریمانی نازانستیی پانئێرانیست و شۆڤینسیتە فارسەکان سەبارەت بە فارسبوونی نەتەوەی کورد، دەکرێت نیوەی دانیشتوانی گۆی زەمین کە سەربە تۆرەمەی ئارییەکانن بە فارس بزانیین و وابخەملێنین کە سنوری نەتەوەیی ئێرانی فارس لە رۆژئاوای چینەوە تا ئەوروپای رۆژئاوا یاخود وڵاتە یەکگرتووەکان درێژ دەبێتەوە ،چونکە وەك زانراوە کە جیهانی نوێ و ئەمەریکا لە لایەن ئەوروپییەکانەوە کە هێندێکیان

[1]- وەرگیراوە لە : حەمدی ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٦٨ .

سەر بە تۆرەمەی ئارییەکانن ئاوەدانکراوەتەوە و قاڵبی تازەی خۆی وەرگرتووە !!. هەروەها بەشێك لەو شۆڤینیستە فارسانە بوونی چەند وشە و دەستەواژەی لێکچوو و نزیك لەیەك لە نێوان زمانی کوردیی و فارسییدا بە بەڵگە بۆ فارس بوونی کورد دەهێننەوە.(د.جەمال نەبەز) لە وەڵامی ئەوانەدا دەڵێت:"بەڵام کورد کە بە ریشە ئێرانیین (ئارییایی دروستترە/کۆڵەر) ئەمە مەسەلەیەك نییە جیٚ ی کێشە لەسەرکردن بێت ، کورد لەسەدەی هەفتەمی پێش زایین دا مەزنترین ئیمپراتۆریان بە ناوی (ئیمپراتۆریەتی میدیا) دامەزراندووە، سەپاندنی ئێرانییەت بەسەر کورد و بلوچ و فارس دا دروست وەك مەسەلەی ئەورووپی بوونی ئەڵەمانەکان و فەرەنسییەکان و سویدییەکان و سەرجەم گەلانی ئەورووپایە، ئایا رەوایە بۆ نەمساوییەك کە داوا لە هەموو ئەورووپییەکان بکات کە یەکگرن و ببنە پارێزگایەك لە نەمسا چونکە ئەورووپین...؟ ئایا عەقڵ ئەوە قبوڵ دەکات کە (٤٠) ملیۆن کورد یەکبگرن ، ئەوان لەسەر زەوییەکی فراوان دەژیین هەر لە چیای قەفقاسەوە درێژدەبێتەوە بەرەو دەریای سپی ناوەراست و لەوێشەوە بۆ کەنداوی فارسی عەرەبی ، دوایی ببنە پارێزگایەکی ئێرانی ..؟ کەمێك هۆش و شەرمتان بێت ئەی برا فارسەکان...!" [1] .

بەم چەشنە بەهۆی ناواقعبینییانەی ئەم دیدەی حکومەتی ئێرانی بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە پاش جەنگی یەکەمی جیهانیی ، جگە لە کۆمەڵێك ئاستەنگ و فاکتەری ناوخۆ و دەرەکی وەك: لاوازی حکومەتی ئێران و بەهێزبوونی تەقەلاکانی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد لە ناوەوە و دەرەوەی ئێران ،هەروەها دیپلۆماسییەتی پێچەبەدەورە و قازانجخوازانەی بەریتانیا کە هەوڵی دەدا چارەنووس ونەخشەی سیاسیی ناوچەکە لە بەرژەوەندی خۆیدا بێت و ئایندەشی پارێزراو بێت ، هەموو ئەمانە بووە

[1]- نبز ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ١١٧ .

هۆی شکستهێنانی ئەم دیپلۆماسیەتە هەلپەرستانەیەی حکومەتی ئێرانی بە چەشنێك لە کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس باسی لێوە نەکرا.

بەڵگەنامەی ژمارە (٨٥٤) نامەیەکی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا لە ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩١٩ دا باسی ئاخاوتنی وەزیری دەرەوەی ئێرانی (نەسرەت ئەلدەولە) لە گەڵ (ئیرڵ کیرزن) دا دەکات دەربارەی مەسەلەی دەستکاریکردنی سنوری رۆژئاوای ئێران ، کیرزن لەم نامەیەدا دەڵێت:"چووینە سەر باسی درێژکردنەوەی سنوور بەو شێوەیەی کە ئەمیر (نەسرەت ئەلدەولە) بەرەو رۆژئاوا پێشنیاری کردبوو، من هیچ گویٚم بەو هێڵە تایبەتییە نەدا کە جەنابی وەزیر لەسەر نەخشەکە دەستنیشانی کردبوو ...هەروەها گوتم وادیارە ئەو چیایانەی ئەڕوانن بەسەر ئەو هێڵەدا بەتەواوی لەژێر دەسەڵاتی یاخیگەری کورد (سمکۆ)دایە، کە هیچ کاتێك خۆی لە پەلاماردانی ناوچەکانی ئێران ناپارێزێت و چۆنی بخوازێت و هەر کاتێکیش بیەوێت دەیکات ، ئەم واقیعە بڕوا ناکەم لە بەرژەوەندی فراوانکردنی قەڵمڕەوی ئێران بێت بەو شێوەیەی جەنابتان خوازیاریین، هەروەها بڕواش ناکەم مەسەلەی بەدیهێنانی یەکێتی چاوەڕوانکراوی خێڵەکان وا لە کوردەکانی تورکیابکەن کە لەگەڵ کوردەکانی ئێراندا کۆمەڵێکی یەکگرتوو لە ژێر سایەی حکومەتی ئێراندا پێکبهێنن و بەم مەسەلەیە قایل بن" [1] .

[1]- Document on British Forging Policy 1919-1939, Vol.IV ,No(845), p1247-1248 .

راپەڕینەکانی (سەردار ڕەشید) دژی حکومەتی شاهەنشاهیی ئێران لە ڕۆژهەلاتی کوردستان[1]

ئاشکرایە کە جولانەوەی نەتەوەیی گەلی کورد لە پاش شکستی ئیمپراتۆری عوسمانیی و خۆبەدەستەوەدانی بە پێی پەیماننامەی مۆدرۆس لە ئۆکتۆبەری ١٩١٨دا ، پێی نایە قۆناغێکی نوێ و پێگەیشتووتر . کێشەی کورد وەك کێشەیەکی سیاسیی لەسەر شانۆی ناوچەکە دەرکەوت .هزری نەتەوایەتیی بە شێوەیەکی خێرا لە ناوچەکانی کوردستاندا پەرەی گرت.ئاگادارییەکی تەواو سەبارەت بە بەندەکانی (ویلسن)ی سەرۆکی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هەبوو، کە یەك لەوانە مافی دیاریکرنی چارەنووس بوو[2]. کوردە نەتەوەخوازە نیشتمانپەروەرەکان هەروەك نەتەوەخوازانی گەلانی ژێر ستەمی دیکەی ناوچەکە ، هەوڵییاندا بە مەبەستی دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ ، پەیوەندی چڕ بە هێزە سەرکەوتووەکانی جەنگەوە بکەن .

داگیرکردنی ئەستەمبوڵی پایتەختی دەوڵەتی تێکشکاوی عوسمانیی لە لایەن هاوپەیمانەکانەوە ، ئازادییەکی ڕێژەیی بۆ چالاکی سیاسیی و فەرهەنگیی و دپلۆماسیی سەرکردەکانی کورد لە باکوری کوردستان فەراهەمکرد.ئەوانەی کە خۆیان لە ڕێکخراو و کۆمەڵە سیاسیی و

[1]– ئەم بابەتە لە گۆڤاری : مەتین ، ژمارە ٨١ ن چریا ئێکێ ، ١٩٨٨ ، دهۆك ،بە زمانی عەرەبی بلاوکراوەتەوە.

[2]– چەمکی مافی دیاریکردنی چارەنووس بۆ یەکەم جار لە کۆنفرانسی سۆسیالیستی ئەنتەرناسونال کە لە لەندەن بەسترا جێگیر کرا و بەشداربووان بڕیاریاندا کە کۆنگرە پشتگیریی مافی دیاریکرنی چارەنووسی تێکڕای گەلان دەکات . بڕوانە : ئازاد مستەفا ، نەتەوە و نەتەوایەتی ، چاپی دووەم ، چاپخانەی شەهید ئازاد ، ١٩٩٢ ، ل٢١–٣٨ .

فەرهەنگییە کوردییەکاندا ڕێکخستەوە و لەو پێناوەدا تێدەکۆشان ، کە گرنگترینیان بریتیبوون لە :

١– پارتی دیموکراتی کورد، کە لەلایەن (ممدوح سلیم) ەوە ڕێبەرایەتی دەکرا ، ئەم پارتە لە لایەن وەزارەتی نێوخۆیی عوسمانییەوە مۆڵەتی نەدرایە، هەربۆیە بە نهێنی هەڵدەسوڕا[1] .

٢–کۆمەڵەی ئیستقلالی کوردستان کەبە دەسپێشکەری (أحمد ثریا بدرخان) لە قاهیرە دامەزرا و ڕۆڵێکی دیاری لە نمایشکردنی کێشەی کورد هەبوو لە کاتێکدا کۆنگرەی ئاشتیی لە پاریس بەسترا لە یەنایەری ساڵی ١٩١٩دا [2] .

٣–کۆمەڵی ئیستخلاصی کوردستان بەسەرکردایەتیی سەید عەبدوڵلای کوڕی شێخ عەبدولقادری نەهری . ئەم کۆمەڵەیە چالاکییەکانی خۆی لە پەیوەندییکردن بە دپلۆماتە بیانییەکانی دانیشتووی ئەستەمبوڵ دا چڕکردبۆوە [3] .

٤–کۆمەڵەی تەعالی کوردستان بەسەرکردایەتی شێخ عەبدولقادری شەمزینی و ئەمین عالی بەدرخان .ئەم کۆمەڵەیە بایەخدارترین ڕێکخراوی نەتەوەی کورد و چالاکترین و هەڵسوڕاوتریان بوو لەو کاتەدا ،کە تێدەکۆشا لە پێناو سەربەخۆیی کوردستان و لەوبارەیەشەوە دیالۆگ و چاوپێکەوتنی لەگەڵ نوێنەری هاوپەیمانەکان و دپلۆماتە بیانییەکان و لێپرسراوانی حکومەتی ئەستەمبوڵ هەبوو[4] .

[1]– کریس کۆچێرا ، مێژووی ورد لەسەدەی ٢٠–١٩ دا . وەرگێڕانی : محمد ریانی ، چاپی هەوەڵ ، چاپخانەی کارون ، تاران ، بەهاری ١٣٦٩ی هەتاوی .

2– أحمد عثمان أبوبکر ، کردستان في عهد السلام ، مجلة (الثقافة) /القسم الثامن عشر ،العدد ١ ، کانونالثاني ١٩٨٣ ، ص ٥٨ .

3 – هەمان سەرچاوە ، ژمارە ٣ ، آذار ١٩٨٣ .

4- اسماعیل حقی شاویس ، گەلی کورد لە ڕۆژەکانی جەنگی گێتی یەکەمین دا لە دەرەوە و ناوەوەی کوردستان ، ڕۆژی نوێ –گۆڤار ، ژمارە ٩ ، کانونی یەکەمی ١٩٦٠ .

لەباشووری کوردستانیش شێخ مەحمودی بەرزنجی بە لایەنگری حکومەتی بەریتانیا بەڕێوەبەرایەتییەکی کوردیی کاتی دامەزراند کە شاری سلێمانی پایتەختەکەی بوو[1].ئەو چالاکییانە و چالاکییە نەتەوایەتییەکانی دیکەی کورد ، کاریگەرییەکی زۆری لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا هەبوو ،کە مەسەلە نەتەوایەتییەکەی لە کار و بەرنامەی هاپەیماننناندا نەبوو ، کاتێك لە پاریس خەریکی کۆبوونەوە و گفتوگۆ بوون سەبارەت بە ئایندەی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست پاش جەنگ ، بەو بیانووەی کە ئێران بە فەرمی بەشداری جەنگی نەکردووە ، هەربۆیە ناکرێت هیچ دەستکارییەکی سنورە سیاسییەکەی بکرێت .لەکاتێکدا هۆکاری راستینە ئەوەبوو کە قسەکردن لە مەسەلەیەکی وا لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی هاوپەیمانان ، بەتایبەت بەریتانیا ناکۆك بوو.چونکە بەریتانیا لە پێناو پاراستنی بەرژەوەندییە سیاسیی و ئابوریی و سەربازییەکانی لە ناوچەکە ، خوازیاری پارستنی یەکێتی خاك و پاراستن و هێشتنەوەی دەوڵەتی قاجار بوو لە بەرامبەر هەڕەشەی بەلشەفییەکانی روسیا.

لەم بارەیەوە یەکێك لە نووسەرە ئێرانییەکان دەڵێت:"کوردستانی عوسمانی کە پێشتر بەشێك بووە لە ئیمپراتۆری ئێران و لە مێژووی نوێدا لەلایەن عوسمانییەکانەوە داگیرکراوە ، لەپاش جەنگی یەکەمی جیهاندا پارچەپارچەکرا و بەسەر چەند دەوڵەتێکی تازەدامەزراودا وەك(تورکیا،عێراق،سوریا) کە پاشماوەی ئیمپراتۆری عوسمانی رووخاون ،دابەشکرا.بەڵام کورد لە ئێراندا نە هیچ جوڵانەوەیەکیان کرد و نە داوای ماف دیاریکردنی چارەنووسیشیان کرد، بەڵکو ئەوان لە خاکی باوباپیرانی خۆیاندا مانەوە و گوێڕایەڵ و وەفاداری دەوڵەتی ئێران بوون ، ئەمەش

1- بۆ زیاتر : شێخ لەتیف ، یادداشتەکانی شێخ لەتیف حەفید لەسەر شۆڕشەکانی شێخ مەحمودی حەفید، ساغ کردنەوەی : کەمال نوری مەعروف ، چاپی یەکەم ، ١٩٩٥ .

هۆکاری راستەقینەی باسنەکردنی مەسەلەیەك بوو لەوکاتەدا بە ناوی مەسەلەی کورد [1] .

لەراستیدا گوتەی ئەم نووسەرە لەگەڵ راستییە مێژووییەکاندا یەکناگرێتەوە ، چونکە کاتێك باس لە جوڵانەوەی نەتەوەیی کورد لەپاش جەنگی یەکەمی جیهانی دەکرێت، لەگەڵ ئەوەی ناتوانرێت نکۆڵی لەوە بکرێت کە جوڵانەوەکە لە رۆژهەڵاتی کوردستان بەبەراورد لەگەڵ هاوشێوەکانی خۆی لە باکووری کوردستاندا کەمتر پێگەیشتوو و رێکخراو بووە ، بەڵام ئەمە بۆ وەفاداریی و خۆشلێهاتن و دڵسۆزی کورد بۆ دەوڵەتی دواکەوتووی قاجار ناگەڕێتەوە کە کوردستانی لەسایەی ستەمی خۆیدا کردبووە کەلاوە ، بەڵکو بۆ ئەو دیاردە نالەبارانە دەگەڕایەوە کە گەلی کورد لەسایەی دەوڵەتی قاجاردا بەدەستییەوە گیرۆدە ببوو وەك:نەخوێندەواریی ، برسێتی ، هەژاریی ، پاشکەوتوویی فەرهەنگیی و ئابوریی و کۆمەلایەتیی وسیاسیی ، هەروەها باڵادەستیی ژیانی خێڵەکی و تیرەگەرایی و دژواریی باروژیانی رۆژانەی دانیشتوان [2] .لەلایەکی ترەوە رۆژهەلاتی کوردستان لەساڵەکانی جەنگی یەکەمی جیهانیدا راستەوخۆ کەوتە بەر ئاگری لەشکر و سوپا داگیرکەرەکان و بووە مەیدانی پێکهەڵپرژان و یەکالاکردنەوەی پەلاماری سەربازیی هێزە شەڕکەرەکانی روسیا و بەریتانیا و دەوڵەتی عوسمانیی [3] .

1- عیسی پژمان ، کردها و کردستان ، جلد سوم ، سیاسی ، باریس ، انتشارات ژن ، شهریورماه ١٣٣١ ش ، ص ٨٢ .

2- بۆ زیاتر : یاسین خالد سردشتي ، موجز عن الواقع الأقتصادي و اللأجتماعي لشرق کوردستان في بداية القرن العشرين ، گۆڤاری ڤەژین ، ژمارە ٦-٧ ، زڤستان/بهار ١٩٩٧ ، ل ١٢٤-١٣٧.

3- د.کمال مظهر أحمد ، کردستان فی سنوات الحرب العالمية الأولى ، ترجمة محمد الملاعبدالکريم ، بغداد الطبعة الثانية ، ١٩٨٤.

وێڕای ئەوەش ، گەلی کورد لە ئێران لە ئەرکی نەتەوایەتیی خۆیان دوانەکەوتن و چ بە ڕێگەی گفتوکۆ و پەیوەندی بە هێزە سەرکەوتووەکانی جەنگ ، یاخود بە راپەڕین و پەنا بردنە بەر خەباتی چەکداریی، لە پێناوی ئازادییدا دەستیان بە تێکۆشان کرد . جا لەبەر ئەوەی ئەودەمە لە رۆژهەلاتی کوردستاندا پارت و کۆمەڵەیەکی سیاسیی هێشتا دانەمەزرابوو، ئەرکی رێبەرایەتیی ئەو خەباتە کەوتە سەرشانی کەسایەتییە کۆمەلایەتیی و ئاینیی و هەروەها سەرکردە خێڵەکییە ناودارەکانی کورد ،ئەوەش مەسەلەیەکی ناوازە نییە، چونکە لەو سەروبەندەدا و لەنێو زۆربەی ئەو گەلانەی پێش قۆناغی مۆدێرنە کە پەیوەندییە سوننەتییەکان هێشتا هەرمابوون و پەیوەندی سەرمایەداریی نەچەسپیبوو ، رابەرایەتی جولانەوە نەتەوەیی و کۆمەڵایەتییەکان لە ئەستۆی ئەو رابەر و کەسایەتییانەدا بوو.

هەر لەم چوارچێوەیەوە ، بەشێك لە سەرکردە خێڵەکییەکانی کورد لە ئێران بەمەبەستی دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ لەسایەی حکومەتی بەریتانیادا لە تەموزی ١٩١٨دا کەوتنە گفتوگۆ. هەر ئەو کاتەی کونسولی دەوڵەتی خاوەن شکۆی بەریتانیا لە کرماشان سەردانی ناوچەکوردییەکانی دەکرد لە نزیکی شاری سەقز ، خێلی موکری کە یەك لە هەرە خێڵە بەناوبانگەکانی کوردە لە ناوچەی سابلاغ/مەهاباد ، پەیوەندییان بە کونسوڵەوە کرد و پێشنیازی ئەوەیان خستە بەردەمی کە گەر بێتوو کوردستان ئازاد بێت و بەدەست کوردەوە بێت و لەبندەستی حکومەتی فارسی لاواز بهێنرێتە دەرەوە ، ئەو دەم ئەگەری چارەسەرکردنی کێشەی ئەرمەن بە شێوەیەکی دۆستانە و بەهەوڵو کۆششی حکومەتی بەریتانیا لەباردەبێت [1] .لەوەدەچێت ئەم هەولْ و پەیوەندی و پێشنیارانەی کورد

1- ولید حمدي ، الكورد و كوردستان في الوثائق البريطانية ، دراسة تأريخية وثائقية ، بيروت ، ١٩٩١ ، ص٣٩ .

لەلایەن بەریتانییەکانەوە ئاوڕی لیْ نەدرابێتەوە و گوێی لیْ نەگیرابێت ، بەهۆی ناکۆکی بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا لە گەڵ داواکارییەکانی کوردا.ئەوەش زۆر بە روونی لەو دکۆمێنتەدا دەردەکەوێت کە نامەیەکی وەزارەتی هیندی بەریتانییە وەك وەڵامێك بۆ پێشنیارێکی مەندوبی سامی بەریتانیا لە بەغدا نێردراوە سەبارەت بە قسەکردن لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆ لە سایەی پاراستنی بەریتانیادا بەشێوەیەك کوردەکانی ئێرانیش بەشێك بن لەو دەوڵەتە پێشنیارکراوە . لە نامەکەدا هاتووە:" لە حاڵەتی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆ لەسایەی پاراستنی بەریتانیادا ئێمە تووشی چەرمەسەرییەکی خەتەرناك دەبین...ئەگەر کوردەکانی کوردستانی ئێران بتوانن ئارەزووەکانیان بێننەدی ئەو کات حکومەتی بەریتانیا رووبەڕووی هەڵوێستێکی سەخت دەبێتەوە لەهەمبەر پاراستنی سەروەریی و یەکێتی خاکی ئێرانەوە کە پێشتر پابەندی بووە و حکومەتی لەندەن بەڵێنی رێزگرتنی داوە " [1] .

شایەنی باسە بیْ ئومێدبوونی کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستان سەبارەت بە وەدیهێنانی مافە رەواکانیان و دیاریکردنی چارەنووسی نەتەوایەتییان بەهاوکاریی و پاڵپشتیی هاوپەیمانەکان ولە رێگای گفتوگۆوە ، ناچاری کردن کە لە رێگای راپەڕین وهەوڵدان بۆ دەرپەڕاندنی بێگانەی داگیرکەر هەرێمەکانیان ئازاد بکەن و بۆ ئامانجەکانیان تێبکۆشن.هەربۆیە جێگای سەرسوڕمان نیە کە رۆژهەڵاتی کوردستان راستەوخۆ پاش کۆتاییهاتنی جەنگ زنجیرەیەك راپەڕینی چەکدارانەی دژی دەسەڵاتی ئێرانی بەخۆوە بینی کە جوڵانەوەکانی سەردار رەشید یەکێکیان بوو .

سەردار رەشید لەبنەڕەتدا نازناوی عەباس خانی کوڕی عەلی خانی کوڕی ئەکبەرخانی شرف الملك کوڕی محەمەد صادق خانی کوڕی امان الله

1- – هەمان سەرچاوە ، ل ٣٩٠ .

خانی گەورەیە کە دوا میری میرنشینی کوردیی ئەردەڵانە[1] . ئەو میرانەی کە لە بنەچەوە دەگەڕێنەوە سەر بابا ئەردەڵانی نەوەی ئەحمەدی کوڕی مەروان کە لە کۆتایی سەردەمی جەنگیزخاندا گەیشتوونەتە ناوچەی شارەزوور[2] .ئەوانەی دواتر لە شاری سنەی ناوەندی میرنشینەکەیانەوە تا چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدە فەرمانڕەوایەتی ناوچەیەکی بەرفراوانی رۆژهەڵاتی کوردستانیان کردووە .ساڵی ١٨٦٦ و لەسەردەمی ناصرالدین شای قاجاردا میرنشینی ئەردەلان لێخرا و دوای مردنی غولام شاخانی ئەردەلان ، میرنشینەکە راستەوخۆ بە تارانەوە بەسترایەوە و لە ناوەندەوە یەکەمین حاکمی ئێرانی بێگانەی بۆ رەوانەکرا کە ناوی (فەرامیرزا معتمد الدولە) بوو.

سەردار رەشید وێرای ئەوەی لاوێکی تازەپێگەیشتوو بوو ، کەسایەتییەکی بەهێز و ناودار و چاونەترس و کۆڵنەدەر بوو . جوڵانەوەکەی بە چەند قۆناغێکی جیاوازدا تێپەڕی .یەکەمین هەوڵی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵەکانی جەنگی یەکەمی جیهانی کاتێك کە دەسەڵاتی ئێرانی لە ناوچەکانی کوردستاندا تەواو لاواز ببوو. سەردار رەشید ئەو دەرفەتەی قۆزتەوە و بە ئامانجی گێڕانەوەی میرنشینی ئەردەڵان و وەدەستهێنانی سەربەخۆیی نێوخۆیی ، بانگهێشتی سەرەك خێڵەکانی ناوچەکەی کرد و بە هاوکاری وەکیلی جوانڕۆ ، حسێن خانی رەزاو ، جافرسانی لهۆن ، محمود خانی کانی سانان ، محمود خانی دزڵی ، حەمەخانی بانە ،سنجەرخانی میاوەران جوڵانەوەکەی خۆی راگەیاند [3] .

[1] – بابا مردۆخ روحانی ، تأریخ مشاهیر کرد ، جلد سوم ، بخش دوم ، تهران ، ٢٠٠٤ م ، ص١٣٩ .

[2] – شەرەفخانی بەدلیسی ، شەرەفنامە ،وەرگێڕانی : هەژار ، نەجەف ، ١٩٧٢ ، ل ١٩٥ .

[3] – عەلائەددین سەجادی ، شۆڕشەکانی کورد وکورد و کۆماری عێراق ، بەغدا، ١٩٥٩.

سەردار تارادەیەکی باش توانی سەرنج و لایەنگری هێزە لۆکاڵی و هەرێمییەکان بۆ جوڵانەوەکەی خۆی رابکێشێت ، بەتایبەتی دوو لەهەرە کەسایەتییە سەرەك خێڵە ناسراوەکانی ناوچەکە کە داودخانی کەلهوڕ و عەلی ئەکبەرخانی سنجاوی بوو، هەروەها شازادە (سالار الدولە) کوڕی ناصرالدین شا کە بۆ گێڕانەوەی تاج و تەختی لێزەوتکراوی پاشایەتی ئێران پەنای بۆ عوسمانییەکان بردبوو و لە ساڵەکانی جەنگدا لە نێو خێڵەکانی باشووری کورستاندا هەڵدەسوڕا و هەر ئەویش نازناوی سەردار رەشیدی بە عەباس خان بەخشیبوو[1] . دیارە سەردار رەشید توانی لەماوەیەکی کەمدا دەست بەسەرهەرێمێکی فراواندا بگرێت وجگە لە ناوچەی رەوانسەر ، شاری سنەی پایتەختی ئەوسای میرنشینەکەی و دواتریش شاری کرماشانی گرت پاش شەڕێکی توندوتیژ و کوشتنی (محەمەد خانی) فەرمانڕەوای ئێرانی لە کرماشان. شایەنی باسە ، پاش سەرکەوتنی رووسەکان بەسەر عوسمانییەکاندا وشۆڕبوونەوەیان بەرەو باشوور ، سەردار پەیوەندیی بە جەنەڕاڵ باراتۆف)سەرکردەی گشتی هێزەکانی رووسیا لە ئێران کردو بەڵێنی هاوکاری و دۆستایەتی لێوەرگرتن. بەڵام رووسەکان زۆر لە ئێراندا نەمانەوە و بەهۆی شۆڕشی ئۆکتۆبەری ١٩١٧ ەوە ناوچەکەیان بەجێهێشت .

حکومەتی ئێرانی هەوڵیدا کە مەسەلەی شکستی عوسمانییەکان لەجەنگ و پاشەکشێی هێزەکانیان لە رۆژئاوای ئێرانەوە بەرەو ئەنەدۆڵ بقۆزێتەوە و بەیارمەتی بەریتانیا دەسەڵاتی خۆی بەسەر شار وناوچەکانی رۆژهەلاتی کوردستاندا بسەپێنێتەوە .لەو رووەشەوە لێدان و شکاندنی جوڵانەوەکەی سەردار رەشیدی بە پێویست دەزانی .ئێرانییەکان کە خاوەن هێزێکی گەورە و بەهێز نەبوون ، بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان پەنایان بۆ

[1] – محمد علی سلطانی ، جغرافیای تأریخی و تأریخ مفصل کرمنشاهان . ایلات و طوائف کرمنشاهان شامل أوضاع أقلیمی تاریخی سیاسی اجتماعی اقتصادی ، چاپ أول ، تهران ، ١٣٧٢.

فێڵ و درۆ و هەڵخەڵەتاندن برد . حکومەتی ئێرانی ئەو ئەرکەی بە (عەلی محەمەدخان شەریف ئەلدولە) سپارد کە وەك فەرمانڕەوای نوێ لە تارانەوە پاش کۆتایهاتنی جەنگ رەوانەی شاری سنەی کردبوو.لە راستییدا شەریف الدولە کەسێکی زۆر وریا و زمانلووس و فێڵاوی بوو ، ئەو سوێندی بۆ سەردار رەشید خوارد گەر بێتوو سەردار سەردانی بکات لە شاری سنە و راستەوخۆ وتووێژی لەگەڵدا بکات ئەوا بێ دوودڵی بەڕێوەبردنی ناوچەکەی بە فەرمانێکی رەسمی پێ دەبەخشێت .سەردار رەشید کە بڕوای بە سوێندە نێردراوەکەی شەریف ئەلدەولە کرد کەلەسەر قورئان بۆی نووسیبوو ، بەتەمای گفتوگۆ بەرەو سنە کەوتە رێ و هەر پاش گەیشتنی لە لایەن هێزێکی ئێرانییەوە کە پێشتر بۆ ئەو مەبەستە ئامادەکرابوو گەمارۆ درا و دەستبەسەر کرا. شەریف ئەلدەولە پاش ئەوەی لە شوباتی ١٩٢٠ دا سەرداری بە گیراوی و زنجیرکراوی رەوانەی زیندانی تاران کرد[1] ، هەستا بە وێرانکردنی کۆشکە کۆنەکەی میری ئەردەڵان تا هەر سیمبولێکی ئەو بنەماڵە فەرمانڕەوا کوردە لە هەرێمەکەدا بسڕێتەوە [2] .

لەسەر ئاستی ئێرانیش ، دوای ئەوەی یەکێك لە سەرکردە سەربازییەکان بەناوی (رەزا خان / دواتر رەزاشای پەهلەوی) لە شوباتی ساڵی ١٩٢١ دا کودەتایەکی سەربازیی بە سەرکەوتوویی ئەنجامدا ، بەوەش سەرەتایەکی راستەقینەی بۆ کۆتایهێنان بە فەرمانڕەوایەتی بنەماڵەی قاجارەکان لە ئێراندا پێکهێنا .بەچەشنێك کە شای قاجار جگە لە سیمبولێکی بێ دەسەڵات شتێکی دیکە نەبوو .لەبەرامبەردا رەزاخان توانی بەباشی سوود لە پۆستەکەی خۆی کە سەردارسوپا بوو لە حکومەتی کودەتادا بۆ بەدیهێنانی ئامانجە تایبەتییەکانی وەرگرێت و بەخێرایی

[1]– هەمان سەرچاوە ، ل ٧٣ .

[2]– محمد رئوف توکلی ، کردستان . جغرافیا و تأریخ بانه ، چاپ دوم ، ب.ج ، ١٣٦٣ش.

زەمینەی لەسەر ئاستی دەرەوە و ناوەوەی ئێران بۆ خۆی خۆشکرد تا بەرزترین پۆست و دەسەلات لە ئێراندا بگرێتە دەست و هەمووان ناچار بکات سەری بۆ دانەوێنن [1] .

پێویستە بگوترێت کە کودەتای شوباتی ١٩٢١ گۆڕانکارییەکی موسبەتی بەسەر هەلومەرجە ئاڵۆز و نالەبارەکەی رۆژهەڵاتی کوردستاندا نەهێنا . بگرە بە پێچەوانەوە ، لە ئەنجامی سیاسەتی توندوتیژی رەزاخان دۆخەکە بەرەو ئاڵۆزتر رۆیشت. رەزاخان جگە لە نەتەوەی فارس دانی بە بوونی نەتەوەیەکی دیکەدا لەئێران نەدەنا و هەر لە سەرەتاوە لە پێناوی گۆڕینی دەوڵەتی قاجاری چەند نەتەوە و رەگەز بۆ دەوڵەتێکی یەك رەنگ بە یەك زمان و کەڵتور لەسایەی دەسەڵاتێکی ناوەندگەرای توندا تێدەکۆشا. بە مانایەکی دی ، رەزاخان بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی شاهەنشاهیی دیکتاتۆریی تۆتالیتاریی میللیتاریست هەڵدەسوڕا کە نکۆڵی لە هەر مافێکی نەتەوە غەیرەفارسەکانی وەك کورد ، تورك ، عەرەب ، بلوچ ..هتد لە ئێراندا دەکرد و بە شێوەیەکی سیستماتیك بۆ تواندنەوەیان لە بۆتەی نەتەوەی سەردەستی فارسدا بکەوێتە کار. بۆ بەدیهێنانی ئەو ئامانجەش ، رەزاخان ئامادەبوو هەموو رێگایەکی توندوتیژی لە سەرکوت و پەلاماری سەربازی بگرێتەبەر ، هەربۆیە رەزاخان راستەوخۆ دوای کودەتاکەی کەوتە رێکخستنەوە و نۆژەنکردنەوەی سوپای ئێران و لەماوەیەکی رێژەییدا بەتوندی دەستی بەسەر جموجۆڵەکانیدا گرت و لە رووی دیسپلین و فەراهەمکردنی پێویستییە جەنگییەکانی ئامادەی کرد.لێرەدا پێویستە ئاماژە بە رۆڵی بەریتانیا بکرێت لە بەهێزکردن و نوێکردنەوەی سوپای ئێران و

1- بۆ زیاتر : D.N.Willber , Razah Shah Pahlavi and the reconstruction of Iran , Newyork , 1919 . هەروەها: جهاد صالح العمر و أسعد محمد زيدان، أيران فى عهد رضا شاه پهلوى، بغداد، ١٩٩٩٠، ص ٣١.

زەمینەخۆشکردن بۆ سەرکەوتنی هەوڵەکان و ئامانجەکانی رەزاخان و دامەزراندنی حکومەتێك کە لە بەڵگەنامەیەکی عێراقییدا بەم چەشنە باسی لێوە کراوە:" حکومەتی ئێران بەشێوەیەکی گشتی حکومەتێکی میللیتاریستی رووتە ،تێیدا سوپا تاکە فاکتەرێکە بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری رامیاریی و بەڕێوەبەرایەتیی "[1] .

لەم چوارچێوەیەوە ، رەزاخان بەمەبەستی بەفارسکردنی کورد ، سیاسەتێکی توندوتیژی دژی گەلی کورد لە ئێران پیادەکرد و حکومەتی ئێران بەرنامەیەکی چڕوپڕی بۆ بەدیهێنانی ئەوئامانجە جێبەجێکرد .لەوانە دەرکردنی فەرمانی قەدەغەکردنی ئاخاوتنی خەڵکی کوردستان بەزمانی کوردیی و رێگاگرتن لەبەرکردنی جلك وبەرگی کوردیی ، دژایەتیکردنی فۆلکلۆر وفەرهەنگ و هونەری کوردیی و هەوڵدان بۆ لەناوبردنی ئەو شێوێنەوارە مێژووییانەی پەیوەندییان بە کوردەوە هەیە . رەزاخان هەرلەسەرتاوە بۆ لەناوبردن و سەرکوتکردنی هەر جوڵانەوە و نارەزایەتییەك دژ بە پیادەکردنی سیاسەتە نارەواکانی ، لە بەکارهێنانی هەر شێوازێکی توندوتیژی وەك غافڵکوژی و سڕینەوەی فیزیکی سەرکردە و رابەرە سیاسییەکانی کورد یاخود ئەنجامدانی کۆمەڵکوژی دەرهەق بە خێڵێکی کورد یان خەڵکی ناوچەیەکی کوردستان نەدەپرینگایەوە و لە هیچ سڵی نەدەکردەوە. هەربۆیە مەسەلەیەکی سەرسوڕهێنەر نیە کە گەلی کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا قۆناغی حوکمی دیکتاتۆریی رەزاخان (١٩٢١-١٩٣٩) بە دژوارترین و پڕنەهامەتیترین قۆناغی ژیانی خۆی بداتە قەڵەم[2] .

---

[1]- وەرگیراوە لە:عبدالهادی کریم سلمان ، ایران فی سنوات الحرب العالمیة الثانیة ، مرکز دراسات الخلیج العربی ،البصرة ١٩٧٩.

[2]- بڕوانە : یاسین خالد سردشتي: لمحات عن الأوضاع السیاسیة والإقتصادیة والإجتماعیة في شرق کوردستان ١٩٣٠-١٩٣٩،(متین) - مجلة سیاسیة ثقافیة،دهوك،العدد(٥٨)،تشرین الثاني١٩٩٦.

جێگای باسە ، سەردار رەشید پاش ئەوەی ماوەیەك لە زینداندا مایەوە ، هەلومەرجی ئاڵۆزی کودەتاکەی رەزاخان و حکومەتەکەی (سەید زیائەدین تەتەبایی) قۆزتەوە و لە زیندان هەڵات و خۆی گەیاندە ناوچەی رەوانسەر کە دەکەوێتە رۆژئاوای کرماشانەوە و لەویٚ مایەوە بەمەبەستی پەیوەندیکردن بە سەرۆك و سەردارانی کوردی رەوانسەریی و جوانڕۆیی و سنجاویی و هاندانیان بۆ راپەڕین دژی سیاسەتە سەرکوتکارەکانی حکومەتی کودەتا[1].

لەلایەکی ترەوە ، لێپرسراوە بەریتانییەکان لە ئێران بەوردی چاودێری رووداوەکانیان دەکرد . (کاون) ی نوێنەری بەریتانی لە شاری کرماشان ، تەلەگرافێکی بە ژمارە (١٩١)،لە ٢٥ی ئەیلولی ١٩٢١ دا بۆ کۆمیسەری بەریتانی لە بەغدا ناردووە کە تێیدا هاتووە:" گەڕان و پشکنینم سەبارەت بە جوڵانەوەی سەربەخۆییخوازی کورد هەروەك لە راپۆرتەکەی (وارن Warn/ بەرپرسێکی بەریتانییە) دا هاتووە وام لێدەکات بگەمە ئەو دەرئەنجامەی کە راپۆرتی ناوبراو زێدەڕۆییەکی زۆری تێدایە ، بێگومان کە بابەتەکە تەوەری باسلێکردنە ، بەڵام زانیارییەکان ئاماژە بەوە ئەدەن کە لە بنەڕەتەوە باسێکی ئاکادیمییە ، و تەنیا لە لایەن کەسانێکی گرژی وەك سەردار رەشید نەبێت بە توندی پشتگیریی لیٚ ناکرێت ، ئەوانیش کەسانێکن کە هیچ زیانێك ناکەن ، بەڵام سوودێکی زۆریان دەستدەکەوێت ...نوێنەرە بەریتانییەکەم (X / نیشانەی سیخوڕە- کۆڵەر) بە رێکوپێکی لە رووداوەکان ئاگادارم دەکاتەوە و هەرکاتێك جێگرەکەم گەیشت دەتوانم سەردانی (سنە) بکەم "[2] .

---

[1]- سەجادی ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٧٥ .

[2]- وەرگیراوە لە : عزیز الحاج ، القضیة الکوردیة في العشرینات ، الطبعة الثانیة ، بغداد ، ١٩٨٥ ، ص ٧٦.

گردبوونەوەی سەرلەنوێی بەشێکی بەرچاو لەسەرخێڵەکانی کورد لە دەوری سەردار رەشید و بڵاوبوونەوەی نێوبانگی لە ناوچەکەدا حکومەتی ئێرانی شڵەژاند . رەزاخان فەرمانیدا بە (ئەمیر ئەحمەدی) کە یەکێك بوو لە سەرکردە ناسراوە سەربازییەکانی سوپای ئێران ، تا پەلاماری سەردار رەشید بدات و لەناوی بەرێت . ئەمیر ئەحمەدی هەوڵیدا پێش هێرشکردن بە بەڵێن و هەڕەشە و پارەبەخشینەوە سەرەك خێڵە کوردەکانی دۆستی سەردار رەشید بەلای حکومەتدا رابکێشێت و کەلێن بکاتە بەرەی دوژمنەکەیەوە [1].

دیارە ئەم هەوڵە تاڕادەیەك سەرکەوتنی بەدەستهێنا و ئەوانەی ئامادەبوون سوێند بۆ ئەمیر ئەحمەدی بخۆن کە هاوکاری سەردار نەکەن و پشتگیریی دەوڵەت بن بریتیبوون لە: حەسەن خانی رەزاو ، مەحمودخانی دزڵی ، محەمەد سەعید الملوك ، محەمەد تۆفیق لهۆنی ، مەجیدخان ، حسن خان ، موزەفەرخان ، عەبدولمەجید سەردار جەلال ، محەمەد صالح قەڵاگا [2] .

هێزەکانی ئێرانی لە سەرەتای زستانی ساڵی ١٩٢٢ دا بەمەبەستی سەرکوتکردنی سەردار رەشید بەرەو رەوانسەر کشان . سەردار رەشید کە ٤٥٠٠کەس لە هێزەکانی خۆی لە چیای (شمشێرە) کۆکردبۆوە لە گەڵ هێزە پەلاماردەرکانی ئێران پێکداهەڵپرژان و شەڕێکی نابەرابەر لە نێوان هەردوولادا قەوما کە تێیدا سەردار نەك هەر سەرکەوتنی بەدەستنەهێنا ، بەڵکو ناچار بوو بەرەو ناو رەوانسەر پاشەکشە بکات [3] . ئەمیر ئەحمەدی لێزانانە لە پەلاماردان و پێشڕەوی هێزە ئێرانییەکان پێداگری کرد و بواری نەدا سەردار هێزە پەرتەوازەکانی کۆبکاتەوە و سەنگەر بەندی بکات . هەربۆیە هێزەکانی ئێران توانیان رەوانسەریش بگرن و سەردار یش

1- سەجادی ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٧٦ .

2- محمد امین هەورامانی ، مێژووی هەورامان ، بڵاوکراوەکانی بلخ ، ٢٠٠١ زاینی ، ل ٧٨٦ .

3- سەجادی ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٧٦ .

ناچاربکەن خۆبەدەستەوە بدات و بە زیندانیی رەوانەی تارانیان کرد .بەوەش دووهەمین راپەڕین لە راپەڕینەکانی سەردار رەشید کۆتاییهات [1] .

شایەنی باسە ، سەردار رەشید پاش تێپەڕاندنی چوار ساڵ لە گرتووخانەی تاراندا ، لە ساڵی ١٩٢٨دا سەرلەنوێ دەرفەتی راکردنی لە زیندان بۆ رەخسا و توانی خۆی بگەیێنێتەوە رەوانسەر و بۆجاری سێهەم راپەرین دژی حکومەتی ئێران بەرپاکات . رەزاخان کە ئەوکات تاجی پاشایەتی ئێرانی نابووە سەر و ببوە رەزاشای پەهلەویی [2] و کەوتبووە جێبەجێککردنی سیاسەتی تواندنەوەی گەلی کورد زەمینەیەکی ناڕەزایەتی بەرینی ئەوتۆی لە رۆژهەڵاتی کوردستان پێکهێنابوو کە تارادەیەکی زۆر بە قازانجی کاتی سەردار رەشید شکایەوە ، پاش ئەوەی ناوبراو داوای لە سەرجەم سەردارانی کورد کرد کە پێکەوە دژی حکومەتی رەزاشا یەکگرن و راپەرینێکی سەرتاسەریی بەرپا بکەن ، بۆخۆشی پەلاماری هێزەکانی ئێرانی لە رەوانسەر داو لە ناوچەکە دەریکردن [3] .

لەو بارەیەوە (حەیات کوڕی ئەسفەندیار) کە نەوەی (غولام ڕەزای) ی دوا میری کوردی پشتکۆ یە لە باشووری رۆژهەڵاتی کوردستان ، لە چاوپێکەوتنێکدادەڵێت :" کاتێك سەردار رەشید کەوتە جوڵانەوە دژی رژێمی شا و حکومەتی ئێران ، نامەیەکی نارد بۆ غولام رەزای باپیرەم بەمەبەستی یەکخستنی ریزەکانی کورد هەر لەناوچەی سنەوە تا دەگاتە لێوارەکانی کەنداوی فارس و بۆ هەڵگیرساندنی راپەرینێکی گەورە دژی رژێمی ئێرانی لەسەرەتای حوکمی رەزاشادا . نامەکە مۆر و ئیمزای ژمارەیەکی زۆر سەرۆك خێڵە کوردەکانی پێوە بوو . بەڵام بەداخەوە وێرای

1- هەمان سەرچاوە ، ل ٧٦ .

Hasan Arfa, The Kurds. A Historical study, London, 1970 , P. 64. -2

Ibid, ,P.64. -3

ئەوەی غولام رەزای باپیرەم ڤینێکی زۆری لە شاهەنشاو و نارەزاییەتێکی زۆریشی لە سیاسەتە دووڕووییەکانی هەبوو ، کەچی چاوی لەو بانگەشەیە قووچان و وەڵامی نەدایەوە ، لەگەڵ ئەوەی تانوکەش نازانم نهێنی ئەو وەلامنەدانەوەیە چی بوو و هێشتا هەر پرسیاری لەبارەوە دەکەم " [1] .

بەم شێوەیە غولام رەزای میری پشتکۆ ئاوڕی لە داواکەی سەردار رەشید نەدایەوە ، کە ئەگەر کردبای دەگونجا رەوتی رووداوەکان بە ئاراستەیەکی دیکەدا بڕۆشتبایە ، چونکە میری پشتکۆ خاوەن هێزێکی چەکداریی و نفوزێکی گەورەی کۆمەڵایەتیی بوو . هۆکاری ئەو ئاوڕنەدانەوەیەی غولام رەزا وەك لە سەرچاوە مێژووییەکاندا دەردەکەوێت بریتیبوو لەوەی کە غولام رەزا لەگەڵ چەند سەرۆك و سەردارانی دیکەی وەك (ئەمیر موجاهدی)خانی لوڕستان و (یوسف خان) ی پێشەوای بەختیارییەکان و (شیخ خەزعەل) میری میرنشینی عەرەبستان ، هاوپەیمانیەتییەکیان بەناوی (پەیمانی بەختەوەریی) پێکهێنابوو . ئەمانە لەو پەیمانەدا سوێندیان خواردبوو کە پێکەوە بەرگریی لە زەوی و تێکڕای ماف وئیمتیازاتەکانیان بکەن کە بە میرات لە باوباپیریانەوە بۆیان جێماوە بەدژی هەر هەوڵێکی حکومەتی ئێرانی کە مەبەستی بێت ئەو زەوی و مافانەیان لە بندەست دەربهێنێت و زەوتی بکات [2] .

لە ڕاستیدا ئەمجارەشیان سەردار رەشید نەیتوانی لە بەرامبەر هێزەکانی سوپای ئێراندا خۆڕابگرێت کاتێك لە قۆڵی کرمشان–سنەوە پەلاماریاندا . سوپای ئێرانی لەم پەلامارەیدا بەبەراورد لە گەڵ پەلامارەکانی پێشوویدا ئاسانتر سەرکەوتنی بەدەست هێنا ، ئەویش بەهۆی ئەوەی کە

[1]– حسن أحمد جاف ، لقاء مع حفيد الوالي الاخير لمنطقة لورستان ، مجلة شمس كردستان ،العدد ٦٦ ، ١٩٨٤ ، ص١٨ .

[2]– فوزية صابر محمد ، أيران بين الحربين العالميتين (١٩١٨–١٩٣٩) .تطور السياسة الداخلية ، كلية الاداب ، جامعة البصرة .

رەزاشا بە باشی لەشکری ئێرانی بە چەك و کەرەسەی جەنگی پێشکەوتوو تەیار کردبوو ، ئەو چەك و پێویستییە جەنگییانەی کە لە ئەڵمانیا و رووسیا و فەرەنساوە بۆ لەشکری ئێرانی کڕدرابوون [1] .شایەنی باسە سەردار رەشید پاش شکستخواردنی بۆ جاری سێهەم ئامادەنەبوو ئەمجارە خۆی بدات بەدەستەوە ، بەڵکو کشایەوە سنوری دەستکردی ئێران–عێراق و لەوێوە چووە شاری سلێمانی لە باشووری کوردستان .

(عەلائەدین سەجادی) باس لەوە دەکات کە سەردار رەشید پاش ئەوەی پەنای بۆ عێراق بردووە ، بە مەبەستی پشتگیریی و یارمەتی سەردانی شێخ مەحمودی بەرزنجی لە شاری سلێمانی کردووە ، بەڵام شێخ مەحمود لە هەلومەرجێکی وادا نەبووە دەستی هاوکاریی بۆ درێژ بکات [2]. لە کاتێکدا (ئەحمەد خواجە) دەڵێت هاتنی سەردار رەشید بۆ لای شێخ مەحمود بۆ ئەوە بووە کە شێخ نفوزی خۆی بەکاربهێنێت و لەلای رەزاشا فەرمانی لێخۆشبوون و گەڕانەوەی بۆ ناوچەکەی خۆی لە رۆژهەڵاتی کوردستان بۆ وەرگرێت [3].لەراستییدا سەردار رەشید دوای ئەوەی لە وەدەستهێنانی هەر پشتگیرییەك بێ هیوا بوو و لەلایەن (ئەمیر خەزعەل) ی میرنشینی عەرەبستانیشەوە وەڵامی مەنفی درایەوە ، هەوڵی دا دەرفەتی بینینی رەزاشا لە عێراق بقۆزێتەوە و فەرمانی گەڕانەوە و دانیشتنی لەشاری سنە لێ وەرگرێت . شایەنی باسە ئەو دەمە (موزەفەر خان سەردار ئینتصار) فەرمانداری ئێرانی بوو لە شاری سنە .فەرماندار کە هیچ باوەڕێکی بەوە نەبوو کە سەردار پاش گەڕانەوەی بە ئارامی دابنیشێت و لە ڕاپەڕین و دژایەتیی حکومەتی شاهەنشاهیی ئێران کۆڵبدات ، هەربۆیە بە

[1]- حسين فوزي النجار، السياسة والستراتيجية في الشرق الاوسط ، الجزء الاول ، الطبعة الاولى ، قاهرة ، ١٩٥٣، ص ٤٧٩ .

[2]– سەجادی ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٧٦ .

[3]– أحمد خواجە ، چیم دی ، بەرگی دووەم ، چاپخانەی کامەرانی ، سلێمانی ، ١٩٦٩ ، ل ٤٧ .

گەڕانەوەی سەردار راستەوخۆ گرتیان و رەوانەی زیندانی (قەسری قەجەر) یان لەتاران کرد و تا ساڵی ١٩٤١ و روخاندنی حکومەتی دیکتاتۆری رەزاشا لەوێدا بەند کرا [1] .

ئەوەی جێگای سەرنجە ئەو زانیارییانەیە کە (عیسی پەژمان) ی ئەفسەر بە پلـەی سـەرهەنگ لـە سـوپای ئێرانیـدا ، سـەبارەت بـە چـارەنووس و دوا ساڵەکانی تەمەنی سەردار رەشید باسی لێوە کردووە .ئەو نووسیویەتی:" لە پاش ئەوەی کە سەردار رەشید چەند ساڵێك لە دەربەدەریی و بێکەسییدا مایـەوە ، لـە سـاڵی ١٣١٣ ی هـەتاوی / ١٩٣٤ ی زایـنی ، دوای لێبـووردنی لەلایەن رژێمی ئێرانییەوە ،گەڕایەوە ناوچەکەی خۆی، بەڵام حکومـەتی ئێران زۆری نـــەبرد لـــە گفـــتی خـــۆی پاشـــگەز بـــووەوە و جـــارێکی دیکـــە دەستبەسـەریانکرد و بـۆ حـەوت سـاڵی دیکـە لـە گرتووخانـەی (قەسـری قەجـەر) هێشتیانەوە ، لـە ٢٦ی ئـەیلولی ١٩٤١ دا لـە کاتێکدا کـە زینـدانی ناوبرا شکێندرا سەردار رەشید لە گەڵ هەموو زینـدانیی و سـەرۆك عەشیرەتە گیراوەکانی تردا هاتنەدەر و سەردار گەڕایـەوە شوێن هـەواوری خـۆی ، بـەڵام حکومەتی ئێران وازی لێنەهێنا و بانگی کردەوە بۆ تاران بەبەیَ ئەوەی هـیچ شتێکی کردبێ و ئەمجارەیان بە دەستبەسەری لە ژێر چاودێرییدا مایـەوە . سەردار رەشید لەو کاتەدا ژیانێکی دژواری بەسەردەبرد ، من بە پێی کار و پیـشەکەم زوو زوو دەمبـینی و سـەرم لێئـەدا و ئـەو بـارە نالـەبارەی کـاری تێکردم و داوام لە لایەنە بەرپرسەکان کرد کە سەردار رەشید توانـای توانـای هیچی نەناوە و لە ژوورەکەیدا کە لە موسافیرخانەیەکی کۆندایـە و دەکەوێتـە پـشت بەڕێوەبەرایـەتی شـارەوانی تـاران ژیـانی زۆر خراپـە و رێگـای بـدەن بگەڕێتەوە ناوچەکەی خۆی و ئەو چەند ماوە کەمـەی ژیـانی بـا لـەویَ بەرێتـە

[1]- سەجادی ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٧٦ .

سـەر ، یـان لانـی کـەم جێگایـەکی باشتری بۆ تـەرخان بکـەن [1] . وێڕای ئـەوەی بەرپرسیارانی ئێرانی پێشنیارەکەمیان پەسەند کرد بەڵام خۆی سـەردار رازی نەبوو بگـەڕێتـەوە و گـوتی ":تازە بۆ کویَ بگەڕێمەوە کە من هـەموو شتێکم لەدەسـتدا ، خێـزانم نـەما و مـاڵ و سـامانم تـاڵانکرا ، بەنـدی تـارانم بـەلاوە خۆشترە لەوەی بەم چەشنە بگەڕێمـەوە و ببمـە گاڵتـەجاڕیی ناحـەزانم ". بـەم شێوەیە سەردار رەشید مـاوەی (٥) سـاڵی دیکـە لـە ژوورەکـەیدا مایـەوە و کـە مـرد کـە پێینـەزانیبوو تـا لاشـەکەی بـۆنی کـرد، بەشـێوەیەك هـیچ کـام لـە کرێکارانی هوتێلەکە لەخۆیان رانەدەبینی تەرمەکەی بێننە دەرەوە و بەخاکی بـسپێرن ، تـا ترومبێلێکـی ئـەمبولانس هـات و بردیـان و لـە شـوێنێکدا شاردیانەوە کە کەس نازانیَ لە چ جێگایەکە" [2].

[1] السبکی بەپشت بەستن بەدکۆمێنتەکانی حکومەتی ئەمەریکاو بیَ وردبوونەوە لەم بارەیەوە نوسیویە: ((ئەم سەرۆك عەشیرەتانە لەشوێنی زۆر خۆشدا دادەنران و ژیانیان بەگاڵتەو گەپەوە دەگوزەراند)) قسەیەکی واکە دوورە لەراستی .بڕوانە:آمال السبکي، تأریخ ایران السیاسي بین ثورتین (١٩٠٦–١٩٧٩)، سلسلة عالم المعرفة، ٢٥٠، الکویت، ١٩٩٩، ص ١٥٧ .

[2]- پژمان ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٦٦ .

گەلی کورد و بڕیاری ڕێگرتن لە پۆشینی جلوبەرگی نەتەوەیی لە ئێران ١٩٢٨-١٩٢٩

پێشەکی:

سەرەتا دەبێت ئاماژە بەو ڕاستییە بدرێت کە دامەزراندنی ڕژێمی شاهە نشاهی پەهلەوی لە ئێران ساڵی ١٩٢٥ و هەوڵەکانی ڕەزاشا بۆ چەسپاندنی دەسەڵاتی ناوەندی و مۆدێرنکردنی دەوڵەت و بەڕۆژئاوایی کردنی کۆمەڵگای ئێرانی قۆناغێکی گرنگ لە مێژووی ئێرانی نوێ و هاوچەرخ پێکدێنێت، یەکێك لەو بڕیارانەی کە لە بواری کۆمەڵایەتیدا لە لایەن حکومەتی ئێرانەوە ساڵی ١٩٢٨ ز دەرکرا بڕیاری قەدەغە کردنی پۆشینی جل و بەرگی میللی و لە جیاتی لە بەرکردنی بەرگی ئەوروپی و لە سەرنانی کڵاوی پەهلەوی بوو، ئەم بابەتەی بەردەست لێکۆڵینەوەیە کە تیشك دەخاتە سەر ئەو ڕووداوانەی کە کاردانەوەی گەلی کورد لە ئێران بەرامبەر بەم بڕیارەو شێوازی پیادەکردنی دەخەنە بە ڕچاو، ئەو کاردانەوەیەی کە بەبڕوای ئێمە تاکو ئێستا بە شێوازێکی ئەکادیمییانە و بابەتیانە و سەر بەخۆ لێینە کۆڵراوەتە وەو هەوڵی چارەسەرکردنی لایەنە جیاوازەکانی نەدراوە ، جگە لەوەی ئەم لێکۆڵینەوەیە یەکەمجارە بەزمانی کوردی و بەم بەرفراوانییە لە سەر ئەو کاردانەوەیە بنووسرێت.

ڕژێمی ئێران وبڕیاری قەدەغەکردنی پۆشاکی میللی:

دەتوانرێت کودەتای شوباتی ساڵی ١٩٢١ز بە ڕابەرایەتی ڕەزاخان، بەسەرەتای ڕاستەقینەی کۆتایهاتنی دەسەڵاتی خێزانی قاجارییەکان (١٧٩٦– ١٩٢٥) لە ئێران دابنرێت، ئەم کودەتایە هەلێکی باشی بۆ ڕەزاخان ڕەخساند تا سوود لە هەلومەرجی دەرەوە وناوەوەی ئێران ببینێت و کار بۆ

بەدیهێنانی ئامانجە تایبەتیەکانی خۆی بکات ، کە بریتی بوو لە سەپاندنی دەسەڵات و حوکمی تاکڕەو و بۆ خۆ مسۆگەر کردنی کورسی پاشایەتی لە ئێران، لەوەش زیاتر پێی وابوو کە بەدەستهێنانی هێز تاکە ئامرازی بەدیهێنانی ئاواتەکانێتی، هەر بۆیە ڕەزاخان دوای کودەتا لە گەڵ پلەی سەرۆك وەزیران دا وەزارەتی جەنگیشی بۆ خۆی قۆرخ کردو واشی پیشان دەدا کە تەنها ئەوە کە دەتوانێت ئێران لە پارە بوون ودابەشکردن ڕزگار بکات و هەموو بزاڤە سەر بەخۆیی و ڕزگار یخوازەکانی نەتەوە نەفارسەکانی ئێران دامرکێنێتەوە و دژی ئەو شەپۆلە شۆڕشگێڕانەیە بووەستێ کە یەکێتی سیاسی ئێرانی خستۆتە مەترسییەوە.[1]

شایەنی باسە ڕەزاخان مەسەلەی پتەو کردنی بنەماکانی کۆمەڵگای لە ئێران بەیەکێك لە کۆڵەکەکانی سیاسەتی ناو خۆیی دەزانی و بڕواشی وابوو کە ئەم مەسەلەیە ڕێخۆشکەرێك دەبێت بۆگەیشتنە کورسی پاشایەتی، بێگومان لەم بوارەش دا مەسەلەی بوونی نەتەوە نەفارسەکانی ئێران و سروشتی عەشیرەتی گەلانی ئێرانی وەك دوو مەسەلەی گرنگ و پڕبایەخ سەرنجی ڕادەکێشا و پیلانی ڕووبەڕوو بونەوەیان بەشێکی مەزنی پرۆگرامەکانی ئایندەی داگیر کردبوو[2]، لە لایەکی دیەوە چەسپاندنی دەسەڵاتی ناوەندی بەسەر ولایات و ناوچە جیاوازەکانی ئێرانداخزمەتێکی گەورەی چینی بورجوای تازە پێگەیشتوو مڵکدارە نیمچە دەرەبەگ و ئەریستۆکراتە فارسەکانی دەکرد، ئەوان کە ڕەزاخانیان بە نوێنەرو پارێزەری بەرژەوەندییەکانیان دەزانی، بە دڵ پالێشتی هەنگاوەکانیان دەکرد بەتایبەتی لە بواری نەهێشتنی دەسەڵاتی سەرۆك عەشیرەتەکان و ژیانی

---

[1] - بۆ زیاتر بڕوانە:پیتر آوری، تأریخ معاصر أیران. أز تأسیس سلسلةی پهلوی تا کودتای ٢٨ مرداد ١٣٣٢، ترجمة: محمد رفیعی مهر آبادي، جلد دوم، تهران، عطائی ، ١٣٦٧ش.

[2] - جهاد صالح العمر و أسعد محمد زیدان، أیران في عهد رضا شاه پهلوی، بغداد، ١٩٩٩٠، ص ٣١.

عەشیرەتی لە ئێران کە ڕێخراوە چەکدارەکانیان وەك دەوڵەت لە ناودەولەت دا خۆی دەنواند، هەروەها بۆچونەکانی ڕەزاخانیان دەسەلماند کە سروشتی عەشیرەتی و بوونی جیاوازیی میللی ئاستەنگی مەزنن لەبەر گەشەکردن و بەرەو پێشەوە چونی ولاّت و مانەوەیان دەبێتە قوڵبوونەوەی دابونەریتە کۆن وبیّ کەڵکەکان و لاوازی هێزی بەرهەمهێنان و لە یاسادەرچوون [١].

بەم شێوەیە گۆڕینی ئەم واقیعەی کۆمەڵگای ئێرانی و چاکردنی لایەنە ناسازەکانی پێویستی بەهەناسەیەکی درێژو پلانی گونجاو وزانستیا نەهەبوو کە ڕەزاخانی لیّ بیّبەش بوو، هەروەك لنشوڤسکی دەلێت ((ئاشکرایە هەوڵی مۆدێرن کردنی دەوڵەت و کۆمەڵگای ئێرانی ئەرکێکی گران بوو کە ووردبینییەکی مەزنی دەویست بەهۆی ڕەوشەدواکە وتوەکەی ئێران، ئەتوانرێت کە کەسایەتییەکی سەربازی تووندو تیژی وەك ڕەزاشا لە ئاستی شان خستنە ژێر باری ئەم ئەرکەدا نەبوو، چونکە لەم بوارەدا خاوەنی دید و فەلسەفەیەکی ئاشکرا نەبوو)) [٢]، بە پێچەوانەوە ڕەزاخان ڕێبازی هێزو بەکارهیناتی تووندو تیژی گرتەبەر تامەسەلەکان یەکالاّبکاتەوە، بۆ ئەم مەبەستەش هەر لە سەرەتاوە کەوتە بایەخ پێدانێکی زۆر بە دەزگای سەربازی و سوپا، سەر لە نویّ ڕیخستنەوە و پڕچەك کردنی بە چەکی نویّ، بەرز کردنەوەی ئاستی جەنگی و خەرج کردنی پارەو پولێکی زۆر بۆ زامن کردنی پێویستیەکانی، کەبیّ گومان حکومەتی ئینگلیز ڕۆڵی مەزنی لەم بوارە دابینی.

لە ڕاستی دا سیاسەتی ڕەزاخان بۆ لاواز کردن و لە ناو بردنی دەسەلاّتی عەشیرەتەکان لە ئێراندا دوو ڕوخساری گرتە خۆ، یەکەمیان پەلاماردانی

1- كمال مظهر أحمد (دكتور)، دراسات في تأريخ ايران الحديث والمعاصر، بغداد، ١٩٨٥ ص ١٧٦ – ١٧٧

2- جورج لنشوڤسكى، الشرق الأوسط في الشؤون العالمية، ترجمة: جعفر الخياط، الطبعة الاولى، بغداد، ١٩٦٤، ص٢٣١.

سەربازی عەشیرەتە بچوکەکان و چەککردینان و سەپاندنی پارەو باجێکی زۆر بە سەریان داو سەرپیّ شۆڕکردنیان بۆ دەسەلاّتی ناوەند [١]، بەلاّم بەرامبەر عەشیرە مەزنەکان سیاسەتی نانەوەی ئاگری دووبەرەکی و ئاژاوەی لە نێوانیان داگرتە بەر تا دواتر لاواز کردنیان و لە ناو بردنیان ئاسان بێت بەدەستەوە [٢]، هەروەها لێرەدا پێویستە ڕاستیەکی تریش بووترێت، ئەویش ئەوەیە کە ڕەزاخان تەنها دانی بە بوونی نەتەوەی فارس لە ئێران دادەنا و دوای چونەسەر کورسی پاشایەتی لە ساڵی ١٩٢٥ز دا بڕیاریدا کە دەوڵەتی قاجاری کە لە چەند نەتەوەو ڕەگەزو زمانی جیاوازپێك دەهات بگۆڕێت بۆ ئێرانێکی یەکگر توو لە هەموو ڕوویەکەوە، بەواتایەکی تر هەوڵی دامەزراندن و بنیاتنانی دەوڵەتێکی فارسی تۆتالیتریالی دەدا کە لە ڕیّی ئاگرو ئاسن و زۆر داربیەوە نەتەوەکانی تر لە بۆتەی فارس دا بتوێنێتەوە [٣].

لەو کاتەدا دەزگاکانی ڕاگەیاندنی حکومەتی ئێرانی بە گەرمی دەهۆڵیان بۆ ئەم سیاسەتەی ڕەزاشا دەکوتا، گۆڤاری (ایندە) لە ساڵی ١٩٢٥ دا نووسیویەتی ((پێویستە لە سەر هەموو ئەوانەی مێژووی ئێران و زمانی فارسی و ئاینیان لابەرزو مەزنە باش بزانن کە بەلاواز بون و کە مکردنەوەی دەوڵەتی ئێرانی زۆر زەرەرمەنددەبن، هەتا هاولاّتیان بە پلەی یەکەم خۆ بە ئێرانی نەزانن و خۆیان بە کوردو تورك و عەرەب بزانن، ڕووخان و مەترسی هەڕەشە لە ئێران دەکات، لە بەر ئەوەپێویستە خۆمان لە زمانە ناوچەییەکان و هەست و سۆزی عەشایری و هەرێمی ڕزگار کەین و دانیشتوانی ئێران

[1]- جهاد . . . ، سەر چاوەی پێشوو، ل ٣١.

2- هەمان سەر چاوە، ل ٣١.

3- جەمال نەبەز، بیری نەتەوەیی کوردی نە بیری قەومیەتی ڕۆژ هەلاّتی وە نەبیری ناسیونالیزمی ڕۆژ ئاوایی‌یە، لە بلاّو کراوەکانی ڕیخراوی خوێندکارانی سوسیالستی لە ئەوروپا(SOKSE) ، لقی سوید، ستوکهولم، ١٩٨٤، ل ٤٧.

بکەینە یەك میللەت.))[1]. بەم پێیە زۆر لە ڕۆژنامەکانی تری حکومەت ئەم بەیت بالۆرەیان دوبارە و چەند بارە دەکردەوەو بانگەشەی تواندنەوەی نەتەوەکانی تریان دەکرد و هەموو شتێکی فارسیان بە نویێ و هاوچەرخ دادەناو زمان و کلتور و داب و نەریتی نەتەوەکانی تریان بە دوا کەوتوو لە قەڵەم دەدا.

یەکێك لەو بڕیارانەی کە لە بواری کۆمەلأیەتیدا و بە مەبەستی یەکخستنی روخساری دانیشتوان لە لایەن حکومەتی ئێرانەوە دەرچوو بڕیادی قەدەغە کردنی پۆشینی جل و بەرگی میللی بوو لە ساڵی ١٩٢٨ز، بە پێی ئەم بریارە دەبوایە خەڵك جل و بەرگی خۆیان فڕێ بدەن و بەرگی ئەوروپی بپۆشن و کلأوی پەهلەوی لە سەر بکەن[2]، ئەمەش نەك تەنها لە دەزگاکانی دەوڵەت دا بەڵکو لە سەرانسەری وولأت دا. دەرکردنی ئەم بڕیارە بوو بە هۆی تەقینەوەی ڕق و ناڕەزایی بەشێکی زۆری چین و توێژەکانی گەلانی ئێران بە نەتەوەی فارسیشەوە، ئەوانەی ئەم بڕیارەیان بە بڕیارێکی ملهوڕانەو دژ بە داب و نەریت و کلتوری ڕاستەقینەی خۆیان دەزانی و ئامادە نەبوون بچنە ژێری. حکومەتیش بۆ پیادەکردنی بڕیارەکە کەوتە بەکار هێنانی زۆر و توندو تیژی و کارەکەی خستە ئەستوی دەزگای (ئەمنییە) و جەندرمەی شارەوانی واتە پۆلیس[3].

حسێن فردوست کە لەو کاتەدا ئەفسەرێکی باڵای حکومەتی ئێران بو لە یادداشتەکانی خۆیدا بۆمان دەگێڕێتەوە کە چۆن دەزگای ئەمنییە کەو تبونە ڕاوەدونانی دانیشتوان و جل و بەرگی میللی خ–ەڵکیان دەدڕاندو

1– وەرگیراوە لە:

محمد عبد الغنى السعودي، ایران دراسة في جذور الصراع، بغداد، لات، ص ص ٧–٨.

2– ابراهیم خلیل أحمد (دكتور) و خلیل على مراد (دكتور)، ایران و تركیا. دراسة في التأریخ الحدیث و المعاصر، وزارة التعلیم العالي والبحث العلمي، جامعة الموصل، ١٩٩٢، ص ١٣٥.

3– حسین مكى، تأریخ بیست سالهء ایران، جلد پنجم، تهران، ١٣٥٤ ش ، ص ٧٠.

مێزەرو کلأوەکانیان پێ دادەکەندن و ئازاریان دەدان[1]، هەروەها دەڵێت ((لە شاری مەشهەد کە سایەتییەکی ئاینی بە ناوی (بهلول) دژی ئەم فەرمانەی ڕەزاشا وەستا و بە توندی کەوتە ڕەخنەلێ گرتنی، لە ئاکام دا هەر زوو خەڵکێکی زۆر لە دەوری کۆبونەوە، ئەوانەی ڕقیان لە ڕەفتارە دزێوەکانی ئەمنییە هەستا بوو، ئەم کۆمەڵە بڕیاریان دا لە حەرەمی حەزرەتی ە هەڵنە گیرێ نەچنە دەرەوەو ئەو شوێنە چۆل نەکەن، دوای ئەوەی سەر لە شکری مەشهەد (ئیرەج مەگبوعی) شای لەم ڕووداوە ئاگادار کردەوە، شا فەرمانی پێکرد کەدەستەیەك سەرباز بنێرێت، لە سەرەتادا داوالە خەلك بکرێت حەرەم چۆڵ کەن وبلأوەی لێ بکەن ، ئەگەر نا ئەوا با دەستیان لێنەپارێزێ ... ئەم ڕووداوە بێ خوێن رشتن کۆتایی نەهات و بووە هۆی کوژرانی (٢٥) کەس و بریندار بوونی(٤٠) کەس لە بەستنشینان))[2]

جێبەجێکردنی بریارەکە لە کوردستان:

لێرەدا لەوانەیە زۆر لە ڕاستی دور نەکەوینەوە ئەگەر بڵێین هەوڵەکانی حکومەتی ئێران بۆ سەپاندن و پیادە کردنی ئەم بڕیارە بەسەر گەلی کوردا مەودایەکی ترو شێوازیکی توندو تیژانە تری گرتە خۆ کە لە دیدێکی شۆڤێنستانەوە هەڵدەقولأ و دور لە ئامانجی ریفۆرمی کۆمەلأیەتی خۆی دەنواند ، بەڵکو بە مانایەکی دی خۆی لە لێدان و لە ناوبردنی ڕوخساری کوردانەی خەڵکی کوردستان دەبینیەوە، کە ڕوویەکی ئاشکرای چەوسانەوەی نەتەوایەتی دەهێنایە گۆڕێ و ڕەنگەکەشی تۆخ تر دەکرد ەوە

[1]- حسین فردوست، ظهور و سقوط سلطنت پهلوی ، خاطرت ار تشبد سابق، جلد أول، چاپ دوم، تهران، ١٣٧٠ ش، ص ٦٩.

[2]- هەمان سەر چاوە ، ل ٦٩.ئەم ڕاپەڕینە بە ڕاپەڕینی (گوهر شاد) یش ناو دەبرێت ، بڕوانە: سینا واحد ، قیام گوهر شاد، وزارت أرشاد أسلامی، تهران، ١٣٦١ ش، ل ٤٧ بەرەو سەر.

، جگە لەوەی بیانوویەکی چاکتری دایە دەست دەزگا سەر کۆتکەرەکانی ئێرانی لە کوردستان تا بە ئارەزووی خۆیان و بۆ سوودی تایبەتیان ئەم بڕیارە بەسەر خەڵکی دا پیادە بکەن.

هەژار لە (چێشتی مجێوردا) ئاماژە بۆ چۆنێتی جێبە جێکردنی ئەم بڕیارە لە لایەن دەزگا سەرکوتکەرەکانی حکومەتەوە لە کوردستان دەکات و دەڵێت ((تەواو نازانم چ ساڵێك بوو، دەوڵەت فەرمانی دابوو جگە لە مەلاو فەقێ، دەبێ هەموو کەس کڵاوی پەهلەوی لە سەر نێ و مێزەرو جلی کوردی قەدەغەیە، مەلا و فەقێش دەبێ کاغەزی حاکمی شاریان پێ بێت کە لە کڵاو مەعافن، ئەو حوکمە بۆ پۆلیس و دەوڵەت بازاڕێکی زۆر بە قازانجی پێك هێنا بوو، هەر کەس تێۆڵە پشتێندێك، بزگوڕە مێزەرێك بە قەدو سەریەوەبا، یان پانتۆل و رانگی نیفەك شۆڕی کوردانەی بوایە، بە دارو قامچی بەر دەبوو نە گیانی و بێ بەرتیل ڕزگار بونی چەتوون بوو[1])). هەر وەها هەژار لە شوێنێکی تری ئەم کتێبە دا دەڵێت ((ئەو دەمەی کە لە (تەرەغە) دەژیاین بە دەست ئەمنییە و مەئموری دەوڵەتەوە ژیانمان جە حەندەم بوو، ئێمە کە هەموو فەقیر بووین و بەرتیلمان بۆ هەڵنەدەسوڕا، تەواو لە پەڕو پۆ ببووینەوە، لە بەر چاوی من ئەوە ندەیان بە قامچی لە فەقیرێك دا کە وەزکی داودوای دوو ڕۆژمرد))[2]

[1]- عەبدو ڕەحمان شەرەفکەندی، هەژار ، چێشتی مجێور، ئامادەکردن و سەر پەرشتی چاپ:خانی شەرەفکەندی، چاپی یەکەم، پاریس ، ١٩٩٧، ل ١٩.

[2]- هەمان سەر چاوە ، ل ٥٥. هەروەها حیسامی لەم بارەیەوە نوسیویە:" لەسەردەمی حکومەتی رەشی رەزاشادا جلی کوردیو پێچ وشەدا لەترياك قاچاخ تر بوو، ژاندارم شاقەڵی مەلایان بریبوو، پێچو شەدەیان سووتاند بوون، نیفەکی خەڵکیان برییبوو، هەزاران کورد بەتاوانی جلی کوردی لەحەپسخانەی عەجەماندا بوون" بڕوانە:

حیسامی، کەریمی، لەبیرەوەرییەکانم، لەمنداڵییەوە تاساڵی ١٩٥٧، سوید، ١٩٨٦،ل٥٥.

هەر وەها (توکلی) لە یەکێك لە کتێبەکانیدا دەڵێت ((هەموو هێزەکانی جەندرمە بۆ پیادە کردنی ئەم بڕیارە لە کوردستاندا کەوتبوونە گەڕ، هەر کوردێك جلی کوردی لەبەر بوایە (٥)تومان (٣) ڕیاڵیان لێ دەستاند، ئەم پارەیە لەو دەمەدا ئێجگار زۆر بوو، جەندرمە لە هەر شوینێك یەکێکیان دیبا راست و راست ڕووتیان دەکردەوە، بەم شێوەیە لە ماوەیەکی کەمدا پارەیەکی باشیان لەو کوردە هەژارانە خڕ کردەوە))[1]. بەم چەشنە بێ دادی ئەم بڕیارەی حکومەت لە لایەك و شێوازی ناڕەوایانەی سەپاندنی لە لایەکی ترەوە بووە هۆی بەرز بوونەوەی شەپۆلی ناڕەزایی و بێزاری خەڵکی کوردستان و تەقینەوەی ئاگری ڕاپەڕینێکی گەورە لە ناوچەی موکریان کە پێشەوایە تییەکەی لە لایەن سوارانی ئازای مەنگور و رابەرایەتییە کەی بە دەست (مەلا خەلیل) ی مەنگورە بوو.

عەشیرەتی مەنگور و پێشینەیەکی مێژوویی:

سەرەتا پێویستە بوو ترێت کە مەنگور عەشیرەتێکی گەورە و بەناو بانگی کوردستانی ڕۆژ هەڵاتەو زۆربەی جار داینە مۆو سووتەمەنی ڕاپەڕینەکانی گەلی کوردی پێکهێناوە دژی رژێمە چەو سێنەرەکانی ئێران، ئەم عەشیرەتە سەر بەکۆنفدراسیۆنی خێڵەکانی (بلباس ، مامش ، پیران ، بالك وپشدەر) بوون ولە ناوچەیەکی فراوان دادەژیان کە لە باشوری سابلاغەوە درێژ دەبێتەوە تا زنجیرە چیایی (وەزنێ) ، ئەو چیایانە ی کە بە درێژیی هەر چوار وەرزی ساڵ بەفریان پێوەیە ، بەم جۆرە ئەم عەشیرەتە لە

[1]- محمد رؤوف توکلی ، کردستان . جغرافیا و تأریخ بانه، چاپ دوم، ١٣٦٣ ش، ص ١٨٩.

ناوچەکانی (سابلاغ ، خانە ، سەردەشت و بۆکان) نیشتەجێن و زێد یان تا ناوچەکانی سنوری ئیران – عێراق درێژدەبێتەوە[1] ، دکتۆر جوادی قازی دەربارەی ڕۆڵەکانی مەنگور دەڵێت : ((ئەمانە خودانی لاشەیەکی پتەو بە هێزن ، زۆر ئازاو چاونەترسن وشانازی بە خۆیانە وە دەکەن ،توانیویانە بە باشی شێوازی سروشتی ژیان و داب نەریتیان بپارێزن)) [2]

ژمارەی خێزانەکانی ئەم عەشیرەتە لە ساڵی ١٨٩٢دا خۆی دەدا یلە پێنج هەزار[3] ، کەچی لە ساڵی ١٩٣٤دا هەزار و پێنج سەد خێزانی لێ ماوەتەوە[4] ، ئەمەش ڕاستە خۆی سیاسەتی شۆفێنیانەی حکومەتی ئێرانمان نیشان دەدات کە تاچ ڕادەیەك بۆ پاکتاو کردنی ئەم عەشیرەتە هەوڵی داوەو تا چەندیش لە هەوڵەکانی سەرکوتوو بووە ، چونکە ئەندامان و سەرۆك عەشیرەتەکانی مەنگور ملیان بۆ سیاسەتە کانی حکومەتی ئیران نە دەداو زۆر جاریش بە هۆی هەلوێستی نەتەوەایەتیان تووشی ڕاوودونانی دەسەلاتداران دەبوون ئەو کوشتن وبڕینەی کە کاربە دەستانی حکومەت بەرامبەر ئەم عەشیرەتە کردوویانە و ئەو تالآن وبڕۆیەی ماڵ وموڵك و مالاتی مەنگورەکانی لە لایەن حکومەتەوە ڕاستی ئەم ئاخاوتنەمان دەخاتە بەر چاو، بە جۆرێك کە بە شێکی ئەو ڕووداوە تراژیدیانە بوونەتە گۆرانی میللی وتا ئێستاش لە سەر زمانان ماون[5]

1– جەوادی قازی (دکتور) ، مەنگور، گۆڤاری سروە، انتشاراتی سەلاحەدینی ئەیوبی، ژمارە ١٨، سالی ٣، بەفرانبار، ١٣٦٦ ش، ل ٣٢.

2– هەمان سەر چاوە، ل ٣٣.

3– هینری فیلّد، مردم شناسی ایران، ترجمەو: د. عبد الله فریاد، تهران ، انتشارات ابن سینا، ١٣٤٣ ش، ص ٨٠٧.

4– مسعود کیهان، جغرافیای مفصل ایران، جلد دوم، تهران، چاپخانەو مجلس، ١٣١١ ش، ص ١٠٩.

5– بڕوانە:

ئێمە لە کاتێك لە پێشینەی مێژوویی وقوربانیدانی ئەم عەشیرەتە و تاوانەکانی حکومەتی ئیران بەرامبەری دەدوێن نابێت بە هیچ جۆرێك ڕووداوی تیرۆرکردنی (باپیر ئاغای یەکەم) سەرۆکی ئەم عەشیرەتە بە دەستی کار بەدەستی شاری)(مراغە) کە (ئەحمەد خانی مقەدەم، بوو، لە بیربکرێت[1] هەروەها ئەو ئەو ڕۆڵە سەربازییە مەزنەی کە عەشیرەتی مەنگور بە ڕابەریەتی (هەمزە ئاغا ی مەنگور) دیویێتی لە شۆرشی گەلی کورد لە ساڵی ١٨٨٠بە سەرکردایەتی شێخ عوبێدەڵلآی نەهری کە ئامانجی رزگار کردنی سەرانسەری کوردستان و پێکهێنانی کوردستانێکی سەربە خۆ بوو[2] ڕاستیەکە گەواهی لە مەزنی ئاستی بەرگری و قوربانیدانی مەنگورەکان دەدا،شایەنی باسە هەمزە ئاغا دواتر لە سەردەستی کاربەدەستی سابلاغ (ئەمیر ئەلینزام گەرووسی) بە پیلانێکی نامەردانە تیرۆر کرا [3]، لەوەش زیاتر سوارەکانی مەنگور ڕۆڵێکی دیار و لە بەر چاویان بینی لە ڕاپەڕینە رزگار یخوازەکەی (ئیسماعیل خانی سمکۆ) دا (١٩١٩ – ١٩٢٣)، ئەو سوارانەی کە لە شەڕی (میاندو ئاو) دا کە لە نیسانی ساڵی ١٩٢٢ دا قەوما و گەورەترین شەڕی ڕاپەڕینە کانی سمکۆیە کەسەر کەوتنی تیادا بەدیهات، گورزێکی مەزنیان سرەواندە سوپای ئێرانی و سەرکردەی گشتی هێزەکانی ئەو شەڕەیان کوشت کە ناوی (خالۆ قوربان) بوو، ئەم سەرکەوتنە مەزنەو ئەو

سید عبد الله صمدی، منظومەء کردی حمزە آغای مەنگور، ترجمە: سید محمد صمدی، پلی کوپی، مهاباد ، ١٣٦٤ ش

1– جەوادی قازی، سەر چاوەی پێشین، ل ٣٥" صالح محمد أمین، کوردو عەجەم. مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران، چاپی یەکەم ، بەغدا، ١٩٩٣.

2– بۆ زیاتر دەربارەی ئەم ڕاپەڕینە:

جەلیلی جەلیل، ڕاپەڕینی کوردەکان ساڵیّ ١٨٨٠، وەرگێڕانی: د. کاوس قەفتان، بەغداد، ١٩٨٧.

3– سعید بدل، تاریخچەو جنبشهایی میلی کرد أز قرن نوزدهم تاپایان جنگك جهانی دوم، انتشارات تبلیغات کمیتەو مرکزی (حدکا)، ێبان ١٣٥٧ ش، ص ص ١٧ – ١٨.

ڕۆڵە دیارەی سوارانی مەنگور و ئەو تێکشانەی سوپای ئێرانی بوونە گۆرانی میللی گاڵتە جاری سەرزمانی منداڵانی کوردستان و تائێستاش لە بیر خەڵکی نەچوونەتەوە کە ئەمەش دوو بەیتێتی:

((ئافەرین سوارە ئەسڵە مەنگوری   تاوت داخاڵۆو خاڵۆت زگ دڕی
خاڵۆ قوربانی ردێن کلکە کەر   هەستە لە خۆت وامەنگورت هاتە سەر)) [1]

مەلا خەلیلی گۆڕهۆمەر:

هەر چۆنێك بێت سیاسەتە ناڕەواکانی حکومەتی ئێرانی فاکتەری جارێکی تری هەستانەوەی عەشیرەتی مەنگور بوو تا ڕۆڵی شانازی پێکراوی خۆی ببینی و دژی چەوسانەوەی نە تەوایەتی و ڕەگەز پەرستی ڕاپەڕێت، مەلا خەلیل (١٨٧٦ – ١٩٥٧) کە ڕابەرایەتی ئەم هەستانەوەیەی کرد لە گوندی (گۆڕ هۆمەر) ی ناوچەی سەردەشت لە دایك بووە، هەر لە منداڵییەوە بە مەبەستی بەدیهێنانی زانستی ئاینی ناوەندە ئاینییە بەناو بانگەکانی ئەو سای کوردستان گەڕاوە، ماوەیەك ڕێبازی سۆفیگەرێی گرتبووەبەر مریدی شێخ (یوسف بورهان) ی نەخشبەندی بووە، کابرایەکی زیرەك و تێگەشێووش بووە، دیوەخانەکەی هەمیشە پڕ میوان بوو، خوێندکارانی ئاینی لە قوژبنە دورەکانی کوردستانەوە سەریان لێدەدا ، بە جۆرێك ئەم میواندارێتییە زۆرەی نازناوی (پاشا) ی پێ بە خشیبوو [2]، جگە لەوە زۆر لە پیاوە ئاینییە ناودارەکانی ئەو کاتەی کوردستان لەسەردەستی ئەو خوێندیان تەواو کردوەو بڕوانامەی مەلایەتیان پێ دراوە، وەك (مەلا

1- وەرگیراوە لە پەراوێزی:
کریس کۆچیرا، مێژووی کورد لە سەدەی (١٩ – ٢٠) دا، وەرگێرانی : محمد ڕەیانی، چاپی دووەم، چاپخانەی صدف تاران، ١٣٦٩ ش، ل ١٠٠.
2 - محمود أحمد محمد، مێژووی هۆزی بلباس لە کۆنەوە تا ئەمڕو، بەرگی یەکەم، سلێمانی، ١٩٨٩، ل ٢٦٤ .

ئەحمەد تاژانی، قازی عەلی سەردەشتی، مەلا سەلامی کانکی و مەلا ڕەسوڵی زێوەیی) و هەندێکی تر ، هەر وەها مەلا خەلیل حەزی بە خزمەتی هەژار و نەداران کردوە و بەم ڕەفتارەشی خۆشەویستی و ڕێزی خەڵکی زیاتر بۆ خۆی ڕاکێشاوە [1].

هەڵگیرساندنی ڕاپەڕین:

لە زستانی ساڵی ١٩٢٨ دا لە کاتێك دا (سالار ئەشرەف) کاربە دەستی حکومەتی ئێران لە سابلاغ خەڵکی ناوجەکەی لە شوێنێك دابە ناوی (کانون ئەفسەران) کۆ کردەوە، بە زۆر بڕیاری پێ داکەندنی جلی کوردی و پێ لە بەرکردنی جلی ئەوروپی و کڵاوی پەهلەوی بەسەردا سەپاندن، مەلا خەلیل ناڕەزاییەکی توندی بەرامبەر ئەم کارە نیشان دا و بڕیاری دا عەشیرەتی مەنگور بۆ دژایەتی ئەم بڕیارە سازو ئامادە بکات، هەر بۆیە داوای لە خێزانەکانی مەنگور کرد کە چییان هەیە لە خواردن و بەرگ و چەك کۆی کەنەوە و دواتر ناوەندێکی دامەزراند بۆ هاتنە ناوەوەی عەشیرەتەکانی تری کوردستان بۆ ڕاپەڕین و ناوی نا (ئیتحاد و ئیتفاق)، هەر وەها بانگهێشتی سەرۆك عەشیرەتەکانی (گەورك ، سەر دەشت، نەعلینی) کرد وەك (فەقێ عیسا و علی ئاغا سوێناسی) و داوای لێ کردن دژی حکومەت بدەنە پاڵی، بڕیاریشی دا کە گوندی (حاجی مامیان) بکاتە ناوەندی ڕاپەڕین و مەڵبەندی ڕێخستنی هێزەکانی [2].

لە سەرەتادا مەلا خەلیل کەوتە پەلاماردانی دەزگا سەرکوتکەرەکانی حکومەت و ناوەندەکانی جەندرمە لە ناوچەکەدا و هێڵی تەماسی نێوان شاری سابلاغ و سەردەشتی قرتاند، ڕاپەڕیوەکان لە

1- ابراهیم أفحمی، قیام ملا خلیل و رد فرمان رضا خان، چاپ أول ، تهران، انتشارات محمدی، تابستان ١٣٦٨ ش، ص ٨
2- هەمان سەر چاوە، ل ٩.

ماوەیەکی کورت دا توانیان کۆنترۆڵی ناوچەکانی نێوان سابلاغ و سەردەشت بکەن و زیانێکی گەورەیان گەیاندە هێزەکانی حکومەت و پاشە کشەیان پێ کردن، لە ڕاستی دا تەنینەوەی ڕاپەڕین بۆ ناوچەی (نەغەدە و خانە) دەسەڵاتدارانی ئێرانی خستە دڵە ڕاوکێ، چونکە حکومەت هێزێکی ساز و ئامادەی ئەو تۆی لە سابلاغ دانەبوو بەرەنگاری هەڕەشەی ڕاپەڕیوەکانی پێ بکاتەوە، بۆیە دەسەڵاتداران بەمەبەستی کز کردنی تاوی ڕاپەڕین و نانەوەی دوبەرەکی لە ڕیزەکانیدا هەستان بە ئازاد کردنی هەندێك لە مەزنەکانی مەنگور لە زیندانەکانی حکومەت دا وەك (هەمزە ئاغا و حەسەن ئاغا) ، مەلا خەلیل گوێی نەدایە ئەم هەنگاوەی حکومەت و بڕیاری پەلاماری شاری سابلاغی دا، حکومەتیش دوای پێزایننی ئەم خواستەی مەلا خەلیل کەوتە ڕستنی تۆڕی پیلانێك، بۆ تیرۆر کردنی، بۆ ئەم مەبەستەش پیاوێکیان نارد بەناوی (سەید عەبدوڵلا) بۆ کوشتنی مەلا خەلیل، بەڵام پیلانەکە ئاشکرابوو، سەید عەبدوڵلا گیراو لە سەردەستی یەکێك لە مەنگورەکان کە (سەید خدری کانی زەرد) ی بوو کوژرا [1].

دوای ئەم پیلانە مەلا خەلیل بڕیاری دا مەودای ڕاپەڕینەکەی فراوانتر بکات، هەر بۆیە یەکێك لە پیاوە باوەڕ پێکراوەکانی خۆی نارد (کوێخا عەبدوڵلا میراوەیی) بۆ لای (عەباسی مەحموود ئاغای) سەرۆك عەشیرەتی پشدەر لە کوردستانی باشوور داوای یارمەتی و بەشداریکردنی ڕاپەڕینەکەی لێکردن، عەباس ئاغا لە وەڵامی ئەم داواکارییەدا ووتبووی: ئێمە ئێستا کە ناتوانین هیچ بەشداری و یارمەتییەکی ڕاستەوخۆتان بکەین چونکە کاربەدەستانی ئینگلیزو حوکومەتی عێراق ڕێی کارێکی وانادەن بەڵام لێنان ڕوون بێت ئەگەر ئاگری ڕاپەڕین هەموو کوردستانی ڕۆژهەڵات بگرێتەوە ئەوسا ئێمەش دێینە ڕیزەوە، ئەوەی ئێستا بتوانین بۆ تانی بکەین

1- محمود،سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٨.

تەنها ئەوەیە خوانەکا ئەگەر ڕاپەڕین شکستی خوارد ڕیگای پاشەکشەتان بۆ دابین بکەین [1]

هەر وەها دەووترێت کە مەلا خەلیل بە هیوای بە دەستهێنانی هاریکاری و پشتگیری پەیوەندی بە (شێخ مەحموودی بەرزنجی) شەوە کردوە، بەڵام شێخ لە بەربارو دۆخی خراپی و کەمتوانایی لەو دەمەدا نەیپەرژاوەتە سەر پێشکەش کردنی هیچ هاوکاریەك [2].

بەهەر حاڵ مەلا خەلیل بڕیاریدا کە لە پەلاماردانی سابلاغ دوانەکەوێت، بۆ ئەمەش دوای ئەوەی هێزەکانی خۆی کۆ کردەوە و دەستێکی پێداهێنان لە سەرەتای کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٢٩ دا لە سێ قۆڵەوە (قازی ئاوا، نەدری و لاچین، تاوپڕانی) پەلاماری شارەکەی دا، چەند پێکدادنێکی خوێناوی لە نێوان هێرشبەران و هێزەکانی حکومەت دا قەوما، هێزە ئێرانییەکان لە ژێر فەرماندەیی (ئەمیر خوازاعی) دا بوون، لە ئاکامی ئەم پێکدادانە دا ژمارەیەکی زۆر لە هەردوو لاکوژرا کە لە نێوانیان فەرماندەی هێزەکانی جەندرمەی سابلاغ (ئیسماعیل ئاغای قەڵا بیگی) بوو [3]، هەر چەندە سوارە هێرشیەرەکانی مەنگور ئازایەتیەکی کەم وێنەیان نیشان دا بەڵام شارەکەیان بۆنەگیراو ئابلۆقەکەیان شکاندو پاشەکشەیان کرد، بێ گومان سەرماو سۆڵەی زستان و بێ ئازووقەیی و سروشت و پێکهاتەی نائیزامیانەی ڕاپەڕیوەکان ڕۆڵی خۆی لەم مەسەلەیەدا بینی.

دوای ئەو ڕووداوانە ئەنجومەنی بەرزی ئێرانی بە پەلە داوای (عەلی بەگ) نوێنەری حکومەتیان لە شاری سابلاغ کرد، عەلیبەگ کە چووە تاران چاوی بە ڕەزاشا کەوت، و شا دەربارەی هۆکارەکانی ڕاپەڕین لە گەڵی دووا،

1- هەمان سەر چاوە، ل ٢٤٩
2- هەمان سەر چاوە، ل ٢٥٠.
3- ابراهیم ، سەر چاوەی پێشوو، ل ٢٢.

عەلی بەگ لە قسەکانیدا ڕایگەیاند کە ئەو بڕیارەی حکومەت لە لایەك و ڕەفتارە توندو تیژەکانی ئەمیر خوازاعی لە لایەکی ترەوە فاکتەری سەرەکی ڕاپەڕینەکەن، ڕەزا شا داوای لە عەلی بەگ کرد کە هەموو هەوڵی خۆی بخاتە گەڕ نەوەکا عەشیرەتە گەورەکانی کوردستانی وەك (مامش، دیبوکری) هتد بچینە پاڵ ڕاپەڕینەکە، هەر وەها ئامۆژگاریشی کرد کە سیاسەتێکی نەرم بە رامبەر ئەو عەشیرەتانە بگرێتە بەرودەمی سەرۆکەکانیان چەورکات، هەوڵی خێراش بۆ دامرکاندنەوەی ڕاپەرینی مەنگورەکان بدات [1].

شکستی ڕاپەڕین:

بەم شێوەیە هەر دوای گەڕانەوەی عەلی بەگ لە تاران، کەوتە پەیوەندیکردن بە ئەو سەرۆك عەشیرەتە کوردانەی کە سەر بە حکومەت بوون و دژایەتیان لە گەڵ مەنگوردا هەبوو، وەك (قەرەنی ئاغای مامش و ئەسعەد ئاغای دیبوکری) ، بە هۆی ئەمانەوە توانی نزیکترین پالپشتی مەلا خەلیل کە (بایز ئاغا) بوو، رازی بکات بداتە پاڵ حکومەت.

ئەمەش دوای ئەوەی کە بایز ئاغا چاوپێکەوتنێکی لە گوندی (ئامید) لە گەڵ ئەمیر خوزاعی دا سازدا و زانیارییەکی زۆریشی لە سەر توانا و ژمارە و شوێنی ڕاپەڕیوەکان پێدا . ئەم هەلوێستەی بایز ئاغا و پاشەکشەی لایەنگرەکانی لە ڕاپەڕین خزمەتێکی گەورەی بە ئامانجەکانی حکومەت کرد، ئەو حکومەتەی کە لە بەروای (١٠) ی کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٢٩ دا بەیاننامەیەکی بە ژمارە (٤٨٨٧) دەکرد، کە تیایدا لێخۆش بوونی خۆی بۆ ئەوانە ڕاگەیاند کە سەنگەری بەرگری بە جێ دەهێڵن و دەگەڕێنەوە شوێن و جێگەکانیان و ژیانی ئاسایی خۆیان دەبەنە سەر، هەر وەها هەڕەشەیەکی توندو تیژیشی ئاراستەی ئەوانە کردبوو کە بەردەوام دەبن لە سەر بە گژدا چونەوەی فەرمانەکانی حکومەت و سەر بۆ دەوڵەت شۆڕناکەن، بەیاننامەکە

1- هەمان سەر چاوە، ل ٢٦.

ماوەیەکی کەمی دانابوو کە تیایدا ڕاپەڕیوەکان بە خۆیاندا بچنەوەو بڕیاری خۆیانی لێبدەن [1].

ئەم بەیاننامەیە کارێکی نێگەتیڤی کردە سەر ریزی ڕاپەڕیوەکان و بە شێکیان سەنگەریان چۆل کرد، حکومەتیش هێزێکی چوار هەزار (٤٠٠٠) کەسی ناردە سابلاغ و (سەرهەنگ حەسەن موقەدەمی ناسراو بە زەفەر ئەلدەولە) ی لە شوێنی ئەمیر خوازاعی کردە لێپرسراوی گشتی ئۆپەراسیۆنی سەر کوتکردنی ڕاپەڕینی مەنگورایەتی [2].

هەر بەگەیشتنی زەفەر ئەلدەولە بۆ سابلاغ بەیاننامەیەکی لە ئاداری ١٩٢٩ بە ژمارە (٣١١٩) بلاّو کردەوە تێیدا هاتبوو کە ناوچەی مەنگورایەتی بە هۆی خراپی سەرۆکەکانییەوە تووشی بەرەلاّیی و ئاژاوە بووە، مەنگورەکان پیۆیستە لە ماوەی پێنج ڕۆژی داهاتوودا سەرۆکێکی تازە هەڵبژێرن و سەر بۆ داواکارییەکانی حکومەت دانەوێنن، لە گەڵ ئەم بەیاننامەیەو هێزەکانی حکومەت کەوتنە جموجۆڵ، بۆ یەکەم جار هێزی ئاسمانی ئێرانی هێرشی و ێرانکارییانەی کردە سەر ماڵ و حاڵی مەنگووریان و زەرەرو زیانێکی زۆری بێ گەیاندن و ژمارەیەکی زۆریشی لێ کوشتن، ئەم پەلاماردانە هەڕەمەکیەی فڕۆکە ئێرانییەکان، خێزانەکانی مەنگوری نا چار کرد تا کێلگە و لەوە ڕگاکانیان جێ بهێڵن و بە مەبەستی خۆپارێزی ڕوو لە چیا نزیکەکان بکەن [3] .

لە لایەکی ترەوە حکومەت هانی هەندێ عەشیرەتی دژ بە مەنگوریەکانی دا کە ئەم هەلە لە دەست نەدەن و بکەونە تالاّنی مەنگورەکان، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی مەنگورەکان شوێنە سەختەکانیان چۆڵ کەن و بە

1- هەمان سەر چاوە، ل ٢٧

2- هەمان سەر چاوە، ل ل ٢٨ – ٣٤.

3- هەمان سەر چاوە ، ل ٣٥.

مەبەستی بەرگری لە ماڵ و حاڵیان لە گەڵ ئەو عەشیرەتانەو هێزە سەربازییەکانی حکومەت بکەونە شەڕی دەستەو یەخەی‌نا بەرامبەرەوە کە تییدا باڵا دەستی هێزەکانی حکومەت بە ئاسانی هەستی پێدە کرا جا چ لە ڕووی ژمارەوە یا خود جۆری چەك و دیسپلین دا، بێ گومان ئەم شەڕە کە لە ناوچەی (کوێستانی بۆ گەینوەیی) قەوما چارە نووسی ڕاپەڕینی مەنگورایەتی دیاری کرد کە ئاکامەکەی بە دامرکاندنەوەی ئەو ڕاپەڕینەو شکستی کۆتاییهات، هەر چەندە ڕاپەڕیوەکان زۆر ئازایانە دەجەنگان بەڵام لە ژێر هێرشی بەردەوامی سوپاو جاشداو پەلامارو بوردومانی تۆپ و فڕۆکە خۆیان پێڕانە گیراو بەرەو سەردەشت لە پردی (قەڵا تاسیانەوە) پاشە کشەیان کرد [1] .

هێزەکانی حکومەت دەرفەتی ڕاپەڕیوە شکستخواردووەکانیان نەدا تا هێزێکیان پیا بێتەوە و ڕاستەو خۆ بەرەو سەر دەشت کەوتنە ڕێ و گرتیان، مەلا خەلیل لە ژێر فشاری هێزەکانی ئێران دا سنوری بەزاندو هاتە خاکی عێراقەوە[2]، بەم جۆرە ڕاپەڕینەکە کۆتاییهات لە ڕێی توندو تیژییەکی کەم وێنە لە لایەن حکومەتی ئێرانەوە، بەڵام ئەو سەرئێشەی کە ڕاپەڕینەکە بۆ حکومەتی دروستکرد وای لە دەسەڵاتداران کرد کە لە پیادەکردنی بڕیاری قەدەغە کردنی پۆشینی جل و بەرگی میللی لە بڕێتی بەرگی ئەوروپی و کڵاوی هەندێك چاوپۆشی بکەن بە تایبەتی لە دەرەوەی شارەکان و ئەو ناوچانەی لە ژێر سایەی عەشیرەتە کوردییە مەزنەکاندا بوون[3].

1- هەمان سەر چاوە، ل ٣٦.
2- محمود ، سەر چاوەی پێشین ، ل ٢٤٩.
3 ئەم بابەتە لە گۆڤارا: زانکۆیا دهۆك ،هژمار ١ ، پەربەندا ٣ ، کانونا ئێکێ ٢٠٠٠ بلاوکراوەتەوە .

ڕاپەڕینەکانی کورد دژ بە ڕژێمی شاهەنشاهیی پەهلەوی ئێران لە هەرێمەکانی ناوەراست و باشووری ڕۆژهەڵاتی کوردستان

یەکەم: ڕاپەڕینەکانی ناوچەکانی هەورامان و مەریوان [1]

وەك ئاشکرایە سیاسیەتی توندوتیژ و شۆفیینستی ڕژێمی ڕەزاشا پەهلەوی دژ بە گەلی کورد و عەشیرەتەکانی ، تۆوی ڕقوقینێکی قووڵی لە دڵی تەواوی چین‌وتوێژەکانی کۆمەڵگای کوردەوارییدا چاند. بۆیە جێگای سەرسوڕمان نییە کە نارەزایەتیی و جوڵانەوەی چەکدارییی دژی حکومەتی ئێران لە بەشێکی زۆری ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا سەرهەڵبدات .

عەشیرەتەکانی هەورامان و مەریوان بەسەرکردایەتیی ڕێبەرە بەناوبانگەکانیان وەك مەحمودخانی دزڵیی(١٨٧٠-١٩٤٦) و جافەرسانی هەورامیی (١٨٨٥-١٩٤٢) و مەحمود خانی کانی سانان ، لە بەهاری ساڵی ١٩٢٦ دا [2]، ئاڵای ڕاپەڕینیان دژی حکومەتی ئێران هەڵکرد .

لەهەمان کاتدا ، ڕووداوی سەرکەوتنی هێزەکانی حکومەتی عێراق و ئینگلیز بەسەر شێخ مەحمودی بەرزنجیی و گرتنی شارۆکەی پێنجوێن و پاشەکشێی شێخ مەحمود بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان ، بۆلای مەحمودخانی کانی سانان لە مەریوان [3]، دڵی کاربەدەستانی تاران و ناوەندەکانی

1 ناوچەی مەریوان لە باکورەوە بەدەرەی شلێری کوردستانی عێراق ، لە باشوورەوە بە ناوچەی پاوە ، لە خۆرهەڵاتەوە بە ناوچەی سنەو لە خۆرئاواوە بە کوردستانی عێراقەوە بەستراوە، ڕووپێوی کۆنی (٣٨٢٨کم٢) و ناوەندەکەی شاری مەریوانە کە ٣ کم لە گۆلی (زرێوارە) وە دووره و (١٢٧٣) مەتر لەڕووی دەریاوە بڵندە ، ناوچەیەکی سەخت و لێرەوار و کوێستانە .
2 ڕاپەڕینەکانی باشوری کوردستانی ئێران ، ڕۆژنامەی کوردستان ، ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران ، ژمارە ٨١ ، ژانویە ١٩٨٢ .
3 د. وليد حمدي ، الكورد و كوردستان في الوثائق البريطانية ، دراسة تأريخية وثائقية ، بيروت ، ١٩٩١ ، ص ١٨ .

حکومەتی ئێرانی داخورپاند . دڵەڕاوکێی حکومەتی ئێران لە شوێنی خۆیدا بوو ، چونکە دوای هاتنی شێخ مەحمودی بەرزنجیی رابەری جوڵانەوەی سەربەخۆخوازیی نیشتمانیی کورد بۆ رۆژهەڵاتی کوردستان ، تا رادەیەکی زۆر هەستی نەتەوەیی کوردیی لەو پارچەیەی کوردستاندا هەژاند و بەشێك لە سەرۆك عەشیرەتەکانی کوردیی لەدەور کۆبوونەوە . وێڕای ئەوەش هێشتا شێخ مەحمودی بەرزنجیی خوازیاری بەرپاکردنی جوڵانەوەیەکی چەکدارانە و درێژەپێدانی راپەڕین نەبوو لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا . بەڵام حکومەتی تاران لە لایەن خۆیەوە سێ تیپی پیادەی هێزی سەربازیی لە ماوەی ٤٨ کاژێردا رەوانەی شاری سنە کرد تاوەکو نەهێلێت بکەوێتەدەست سەرۆك عەشیرەتە راپەڕیوەکانی ناوچەکە . دواتریش هێزێکی سوارەی لە ئەیلولی ساڵی ١٩٢٦دا رەوانەی ناوچەکە کرد [1]. هەروەها داوای لە هێزەکانی خۆی لە شاری تەورێزی سەنتەری ئازەربایجانی رۆژهەڵات کرد ، بەمەبەستی گێڕانەوەی دەسەڵاتی حکومەت بۆ ناوچە کوردییەکان پێشرەویی بکەن . هێزە ئێرانییەکان توانیان هەردوو شارۆکەی بانە [2] و سەردەشت بگرنەوە کە لەسەرەتای ئەو ساڵەدا ، لەلایەن کوردە راپەڕیوەکانەوە لەشکری ئێرانی لێ دەرپەڕێنرابوو [3] .

---

[1] Hasan Arfa, The Kurds. A Historical study, London , 1970 , P. 65.

[2] مەحمود خانی کوڕی فەتاح خان کە یەکێك بوو لە سەرۆك خێڵە ناسراوەکانی بانە لەم قۆناغەدا دژی حکومەتی ئێران راپەڕیبوو و هێزەکانی لە گوندی (تاژان) نزیك بانە گرد کردبووەوە ، سەرهەنگ مەحمود ئاغای فەرمانداری ئێرانی لە بانە ، هێزێکی ئێرانی بە سەرکردایەتی (یاوەر میرزا حسن خانی سیاپۆش) ناردە سەر مەحمود خان و دوای کوشتنی مەحمودخان ، راپەڕینەکەشی کۆتایی هات . بڕوانە : محمد رئوف توکلی ، کردستان . جغرافیا و تأریخ بانە ، چاپ دوم ، ب.ج ، ١٣٦٣ش ، ص ١٨٣ .

[3] Arfa , Ibid , p.65 .

لە راستییدا ، حکومەتی ئێران پێویستی بە کاتێکی زیاتر و هێزێکی گەورەتر بوو تا دەسەڵاتی خۆی بۆ تەواوی ناوچەکە بگێڕێتەوە . هەربۆیە تا بەهاری ساڵی نوێ چاوەڕێی کرد و هەڵمەتە سەربازییەکەی وەستاند و کەوتە رێکخستنەوە و دەستپێداهێنانەوەی هێزەکانی و ئامادەکردنی ئەو چەند لکە سەربازییەی لە تارانەوە هاتبوونە هەمەدان ، بەمەبەستی چەککردن و سەرپێدانەواندنی تەواوی خێڵەکانی کورد و دامەزراندنی بنکە و بارەگا و داب‌ودەزگاکانی دەسەڵاتی ناوەندیی تاران لە ناوچەکە ، لەسەر توانەوەی بەفری چیاکان وەستابوو ، تا لە بەهاری ساڵی ١٩٢٧ دا پەلامارە سەربازییەکانیان دەستپێبکەنەوە [1].

تەواو لەم کاتەدا بوو کە رەزاشا پەهلەوی (جەنەڕاڵ عەبدوڵڵا خان تەهماسبی) ناردە کوردستان تا لەگەڵ سەرۆك خێلەکانی کورد دا گفتوگۆ بکات و رازییانکات بەوەی بەرهەڵستیی هەڵمەتە سەربازییە چاوەڕوانکراوەکەی لەشکری شاهەنشاهیی نەکەن و گوێڕایەڵی خۆیان بۆ دەوڵەت راگەیەنن [2] . لەو لایەنەشەوە جەنەڕاڵ تەهماسبی توانی چەند سەرکردەیەکی وەکو جافەرسانی هەورامیی و مەحمودخانی دزڵیی بەلای خۆیدا راکێشێت ، ئەو بەڵێنی ئەوەی پێدابوون کە چەکەکانیان لێنەستێنێت و ئەندامانی خێڵکانیش راپێچی ئیجبارییی [3] نەکات و دەست لە کاروباری

---

[1] Ibid , p.65.

[2] Ibid , p.65.

[3] رەزاشا لە بەرواری ٦ی حوزەیرانی ١٩٢٦ یاسای بەزۆر خزمەتی سەربازیی دەرکرد . (بلوریان) دیمەنێکی شێوازی سەربازگیری لەشاری مەهاباد دەگێڕێتەوە: ((ئەوکات مەهاباد قشڵەی سەربازی نەبوو، ئیجبارییەکانیان لەمزگەوتی(هەباس ئاغا) کۆدەکردەوە. خەڵك فرە بەپەرۆش‌و نیگەران بوون، لایان وابوو رۆڵەکانیان کەچوون بۆ سەربازی ئیتر ناگەڕێنەوە. جا بۆیە رۆژانە لەبەر دەرگای مزگەوت حەشرێك بوو کەس نەیبینیبێ لەو هەنگامەیەدا گابۆری دایك‌و خوشکان دەگەیشتە ئاسمان، هەر کەسەربازە هەڵبژێردراوەکانیان بەسواری (لۆری) رەوانەی ورمێ دەکرد، گریان‌و

نێوخۆیی ناوچەکە وەرنەدات [1]. وێڕای ئەوەش هێشتا چەند سەرەك خێڵێکی وەك مەحمود خانی کانی سانان و چەند سەرەك عەشیرەتێکی ناوچەی ڕەزاوی باکووری هەورامان ، ئامادەنەبوون گوێ بۆ داخوازییەکانی تەهماسبی شل کەن و لە ڕاپەڕینی خۆیان بەردەوام بوون . هەر بۆیە حکومەتی ئێران لە ناوەڕاستی بەهاری ساڵی ١٩٢٧ دا هێزەکانی خۆی کردە دووبەشەوە: هێزی یەکەمیان بەسەرکردایەتی ئەفسەرێکی ئێرانی بەناوی (شابەختی) . هێزی دووەمیشیان خرایە ژێر فەرماندەیی (سەرهەنگ نەصرەت الله افخمی) [2]. جەنەڕاڵ تەهماسبی سەرکردەی گشتی هێزەکانی باکووری ڕۆژئاوای ئێران ، هێزێکی گەورەی لە مایسی ١٩٢٧ دا لە شاری سنەوە ناردە سەر مەریوان کە لە ٢٥٠٠ سەرباز و دەرەجەدار پێکهاتبوو . مەحمود خانی کانی سانان بێهودە هەوڵی وەستاندنی ئەم هێزە ئێرانییە پەلاماردەرەی دا بۆئەوەی ڕێگای نەدات بەرەو مەریوان پێشڕەویی بکات . پاش تێکهەڵچوونێکی خوێناویی ، مەحمودخان نەیتوانی چیدی لەبەر فشاری هێزە ئێرانییەکە خۆی ڕابگرێت و بەناچاریی بەرەو باشووری کوردستان پاشەکشەی کرد و خۆی دابە دەستی هێزە سنوورییەکانی حکومەتی عێراقەوە [3].

لەخۆدان دەگەیشتە ئەوپەری خۆی)). هەر بۆیە خەڵکی کوردستان ناهەقیان نەبوو کە بەگۆرانی دەیانگوت:

کوڕم گەورە کرد بەقەندی شاری — ڕەزا شا بردی لەبۆ ئیجباری

یاخودا ڕەزاشا تەختت وەرگەڕێ — ئیجباری کوردی دەبا بۆ شەڕێ

بلوریان، ئاڵەکۆك . بەسەرهاتەکانی سیاسی ژیانم ، ستوکهۆڵم ، ١٩٩٧.، ل١٣ . د. قاسملو، چل ساڵ خەبات لەپێناوی ئازادی ، کورتەیەك لە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران ، بەرگی یەکەم ، چاپی دووەم ، ١٩٨٨.، ل٢٥.

[1] .Ibid , p.65.

[2] محمد رئوف توکلی ،سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٨٦.

[3] د. ولید حمدي ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٣٩٥ .

لەم ماوەیەدا ، شێخ مەحمودی بەرزنجیی کە لە مەریوان بوو ، بە ناچاریی بەمەرجەکانی دەسەڵاتدارانی بەریتانیا لە عێراق ڕازیی بوو و مەریوانی بەجێهێشت و گەڕایەوە عێراق [1]. لەشکری ئێران دوای ئەوەی هێزەکانی خۆی لە مەریوان چەسپاند ، بەرەو (ڕەزاو) بەڕێکەوتن و پاش پێکدادانێکی خوێناوی کەوەك (ئەرفەع) دەڵێت کەمێك لەو هەڵمەتەی پێش خۆی سووکتر بوو [2]، توانیان دەسەلاتی ڕژێمی شاهەنشاهیی لەوێش بچەسپێنن .

حکومەتی ئێران لەم قۆناغەدا سەرقاڵی کێشە و ئاڵۆزییەکانی ناوچەکانی خوزستان و لوڕستان و هەرێمە سنوورییەکانی ئێران–ئەفغانستان بوو . لەبەر ئەوە سیاسەتێکی هێمنکەرەوەی لەهەمبەر ڕاپەڕینەکانی هەورامان و مەریوان گرتبۆبەر و لەم قۆناغەدا سەبارەت بە چەککردنی خێڵەکان و سەپاندنی ئیجباریی و ڕێگریی لە پۆشینی جلوبەرگی نەتەوەیی زۆر پێیدانەدەگرت [3]. بەڵام هەر ئەوەندەی توانی بەسەر ئەو گرفتانەدا زاڵبێت ، ئیدی کەوتەوە پیادەکردنی توندوتیژیی و ئەنجامدانی پەلامارە سەربازییەکانی بۆ سەر کوردستان . ئەوەش بووەهۆی ئەوەی کە مەحمودخانی دزڵیی و مەحمودخانی کانی سانان بە ناچاریی جارێکی دیکە دژی ڕژێمی شاهەنشاهیی ڕاپەڕن . ئەو ڕژێمەی هێزەکانی لە سنەوە بەمەبەستی سەرکوتکردنی ڕاپەڕیوەکان ، ڕەوانەی هەورامان کرد . هێزەکەی سوپای ئێران لە سێ لکی پیادە پێکدەهات ، لەگەڵ پۆلێکی سوارە کە لە دوو لك و یەکەیەکی تۆپخانەی چیایی پێکهاتبوو ، ئەوانە پەلاماری

---

[1] بۆ زیاتر : عزیز الحاج ، القضیة الکوردیة في العشرینات ، الطبعة الثانیة ، بغداد ، ١٩٨٥ ، ص ١٠٩–١١٠ .

[2] Arfa , Opcit , p.65 .

[3] د. ولید حمدي ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل 396-395 .

خۆیان دەستپێکرد و داوای یارمەتیشیان لە دوو لکی ئەو پۆلە سوارەیە کرد کە لە سەربازخانەی دزلّیی و سەردەشت جێگیر بوون [1].

بەم شێوەیە هێزەکانی لەشکری شاهەنشاهیی لە نیوەشەوی ٢٤ی بەفرانباری ساڵی ١٣٠٩ هەتاویی بەرامبەر بە ١٤ی کانونی دووەمی ١٩٣١ پەلامارێکی سەرتاسەرییان کردە سەر هێزەکانی مەحمودخان دزلّیی و ناچاریان کرد پاشەکشە بکات بۆ باشووری کوردستان و خۆیدا بەدەستی هێزەکانی عێراقەوە و وەك گیراوێکی سیاسیی رەوانەی زیندانی کەرکوکیان کرد[2].

ئەم جارە حکومەتی ئێران کردیە سەر جافەر سان و داوی لێکرد چەکەکانیان تەسلیم بکەن . لەم بارەیەوە رۆژنامەی (ژین) لە ژێر سەردێری "حادثەی ئیران و جعفرسلطان " دا نووسیویەتی :" لە طرف حکومت علیە ایرانە وە طلبی اسلحە لە جعفر سلطان کرا جعفر سلطان موافقتی ام طلبە ی نکرد و لەبر امە حکومت علیە ایران عسکریکی زۆری سوق کردە سر جعفر سلطان مقابلە و مصادمیان بوو جعفر سلطان بەشدت لە تحت تضیق و محاصردایە بو امەی کە لە حدود عراق دا اختفا نکا لە طرف جیش عراقەوە دو سریە عسکر سوق حدود ایران کراوە "[3].

لەم پەلامارانەدا تیپێکی سەربازیی ئێرانی لە کرماشانەوە بە فەرماندەیی (جەنەڕاڵ رەزم ئارا) بە هەماهەنگیی ئەو هێزانەی لە سنەوە رەوانەکرابوون ، لەگەڵ جافەرساندا شەڕێکی خوێناوییان هەڵگیرساند و فشارێکی توندیان بۆ هێنا ، بەشێوەیەك نەیتوانی خۆ لەبەرمبەریاندا رابگرێت . ناچار جافەر سان و دوو کوڕەکەی و ئەفراسیاوبەگی رۆستەم

[1] هەمان سەرچاوە ، ل ٣٩٦ .
[2] Arfa , Opcit ,p66 .
[3] `ژین ، ساڵی ٦ ، ژمارە ٣٠٥ ، ٢٤ی کانون اول ١٣٣١ .

بەگ و زیاتر لە ٣٦ کەس لە هاوەڵانی ، پاشەکشەیان کرد بۆ چیا سنوورییەکانی ئێران–عێراق [1].

لە دۆکیونێنتێکدا ، کە دەقی نووسراوی قائمقامی هەڵبجەیە و لە بەرواری ١٩٣١/١٢/٢١ دا نووسراوە و لێرەدا بۆ یەکەم جار بڵاوی دەکەینەوە ، سەبارەت بە جافەر سان هاتووە :

١- جافەر سان و کوڕەکانی و ژمارەیەك لە لایەنگرانی چوونەتە گوندی (کیرنانە) و (بوبن) کە دەکەوێتە بەری عێراقی کەناری رووباری سیروان و لە نێو سنووری عێراقدان .

٢- ئەفراسیاوبەگ کە هانای بردۆتە بەر حکومەتی ئێران و ٨٠ تفەنگی تەسلیم کردوون دەیەوێت بچێتە گوندی (هانە گەرمەڵە) لە ناحیەی خورماڵ بەمەبەستی سەردانی زۆرابی کوڕی تا هاتنی هێزە ئێرانییەکان .

٣- بەڕێوەبەری ناحیەی خرماڵ پێی راگەیاندم کە هێزە ئێرانییەکان گوندی هانە گەرمەڵەیان داگیرکردووە و تائێستاش شوێنی ئەفراسیاوبەگ دیار نیە ".

لە راستییدا تا ماوەیەکی زۆریش هەردوو حکومەتی ئێران و عێراق چارەنووسی جافەرسانیان نەدەزانی و ئێرانییەکان گەڕیان بە لێپرسراوانی عێراق دەکرد کە جافەرسانیان تەسلیم بکەنەوە ، هەر لەم بارەیەوە دۆکیومێنتێکمان لەبەردەستە کە نووسراوێکی موتەسەریفی سلێمانییە و لەبەرواری ٣ی ئاداری ١٩٣٣دا نووسراوە و لێرەدا بۆ یەکەمین جار بڵاوی دەکەینەوە ، کە تێیدا هاتووە:

١- ئێران دەڵێت گوایە جافەرسانی هەورامی لە عێراقە و لە لیوای سلێمانی خۆی حەشارداوە ، بەڵام دوای خۆ بەدەستەوەدانی جافەرسان دەرکەوت کە

[1] بۆ زیاتر لەبارەی جافەرسانەوە بڕوانە : د. موکەرەم گالبانی ، چەکێك لە ژیانی جافەرسانی هەورامان ، رەنگین – گۆڤار ، ژمارە ٥٧، ساڵی ١٩٩٣ ، ل ٦-٧ .

ئەو ماوەیە لە دیوی ئێرانی چیای (بەمۆ) ی نزیکی خانەقینی لای سنووری ئێران بووە و دوو کوڕەکەشی کە لە ڕێگای خانەقین –بەغدا ، خۆیان بەدەستەوە داوە پێشتر لە ناوچەکانی کەرەند و قەسری شیرینی ئێران لە هاتوچۆدا بوون .

٢- پرۆپاگندەکانی ئێران سەبارەت بە خۆحەشاردانی ئەفراسیاوبەگ لە خاکی عێراق بەربڵاون . بەڵام لێکۆڵینەوەکان دەریانخستووە کە ئەفراسیاوبەگ لەگەڵ سۆق بەگی وەڵەدبەگیدا لە نێوئێراندان "[1].

بەم چەشنە دوای هاوکاری هێزە سنوورییەکانی عێراق و ئێران ، ڕاپەڕینەکانی هەورامان و مەریوان سەرکوتکران و جافەرسانی هەورامایش لەلایەن حکومەتی عێراقەوە وەك زیندانی سیاسیی دەستبەسەرکرا و سەرەتا ڕەوانەی شاری ڕومادی لە باشووری عێراق و دواتر بۆ شاری کەرکوك دوور خرایەوە .

دووەم : ڕاپەڕینەکەی حەمەرەشیدخان و هەراکەی سەردەشت

د.قاسملو نووسیویە:" حەمەرەشیدخانی بانە لە ساڵی ١٣٠٣ وە تا ١٣٠٩/ واتە ١٩٢٤تا ١٩٣٠ –توێژەر/ هێندێك عەمەلیلتی نیزامی لە ناوچەی بانە دژی لەشکری ئێران دەستپێکرد "[2] . شایەنی باسە ، وێڕای ئەوەی ڕۆڵ و تێکۆشانی حەمەرەشیدخانی بانە دژی حکومەتی ئێران زیاتر لە ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانیدا بەرچاوە ، بەڵام سەرتای ململانێی لەگەڵ ڕژێمی پەهلەوییدا بۆ ناوەراستی بیستەکانی سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە .

[1] ناوەندی نیشتمانی بۆ پاراستنی دۆکیومێنتەکان لە بەغدا، پەروەندە :٣١١/٨٢٤ ، زنجیرە : و–٤٢ ، مێژوو : ١٩٣١/١٢/٢١ ، ل ٥٤ .

[2] د. قاسملو، چل ساڵ خەبات ، ل ٢٢.

حەمە ڕەشید خان (١٨٩٨–١٩٧٤) کوری قادرخانی عەبدوڵلا بەگی بارام بەگە لەبەگزادەکانی شاری بانەن لەگوندی (شیوە گوێزان)ی ناوچەی شلێر لەدایك بووە، دوای مردنی باوکی ساڵی ١٩٢٥ بووە گەورەی بنەماڵەکەیان و موڵکێکی زۆریان لەگوندەکانی :وێنە، دارۆخان، کانیبی ، براله ، سەربراله ، نەتور ، بوێن ، بن خوی ، میراوە ی نێوان بانەو پێنجوینی کوردستانی عێراقدا هەبوو، وەك میرزا مەنگوڕی دەڵێت ((کەسێکی زۆر لیٚ هاتوو ازاو لەشەڕ زانەو فەرماندەیەکی زۆر چاك بوو بەپیلان بوە بیٚ ئەوەی کەلەهیچ مدرەسەیەکی عسکری فنی تخطیطو نەخشەسازی وەرگرتبیٚ لەزۆر پیلانی عسکریدا پێش پیلانی ئەفسەرەکانی ئێرانی دەکەوتەوە)) [1].

ڕەزاشای پەهلەوی کە لە پێناوی سڕینەوەی دەسەڵاتە خۆجێیەکان و سەپەندنی دەسەڵاتی ناوەندی بەسەر ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا بەگەرمی هەڵدەسوڕا، بڕیارییدا لە ساڵی ١٩٢٥ دا هێزێکی ٢٠٠٠ کەسی لەشکری شاهەنشاهیی بە فەرماندەیی(سەرهەنگ مهدی قلیخان) بنێرێتە سەر حەمە ڕەشید خان ، ئەو هێزەی کە ژمارەیەك لە نەیارەکانی حەمە ڕەشید خانیشی پێوە پەیوەستبوون . دوای ئەوەی هێزەکە گەیشتە بانە ،بەمەبەستی شەبەیخوون ویستی بەرەو گوندی (نەنور) پێشڕەویی بکات ، حەمە ڕەشید خان کە ئاگاداری مەبەستی لەشکر بوو ، خۆی بۆ مەڵاسدان و هێزەکانی ئێرانی لە بۆسەیەکدا تێکترشان و ناچاری کردن هەڵبێن [2]. دوای ئەم شکستە ، ڕەزاشا بڕیاری لابردنی (سرهنگ مهدی قلیخان) ی دا (نصرت الله خان افخمی) خستە شوێنی [3].

[1] بڕوانە:
مەنگوڕی، میرزا محمد امین، بەسەرهاتی سیاسی کورد. لە١٩١٤ وەهەتا ١٩٥٨، بەشی یەکەمی، چاپی دووەم، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل١٩٤،١٨٨.

[2] محمد رئوف توکلی ،سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٨٤ .

[3] هەمان سەرچاوە ، ل ١٨٥ .

دروست لەم کاتەدا بوو کە هەرایەك لەسەردەشت پەیدابوو . هۆکارەکەشی ئەوە بوو کە حکومەتی ئێران دەستی بەسەر چەند پارچە زەوییەکی کشتوکاڵی گوندەکانی ناوچەی رەبەت و سوێسنایەتیی گرتبوو . ئەو ناوچانەی کە موڵکی عەشیرەتی پشدەری دانیشتووی ئەو دیو سنووری عێراق بوون . پشدەرییەکان بۆ ئەو مەبەستە چەند نێردراوێکیان ناردە لای ئێرانییەکان تا لەو کێشەیە بکۆڵنەوە [1]. بەڵام حکومەتی ئێران ئەو نێردراوانەی قۆڵبەستکردن . ئەو کارەی بووە هۆی هوروژاندنی پشدەرییەکان و وای لێکردن لە بەهاری ساڵی ١٩٢٧دا بە ٣٠٠٠ چەکدارەوە سنوور ببەزێنن و پەلاماری هێزەکانی سەر سنووری ئێران بدەن و هەتا ناو شاری سەردەشتیان راونێن و گەمارۆ بخەنە سەر سەربازخانەی سەردەشت کە (سرتیپ علی اصغرخان) فەرماندەی بوو[2] .

فەرماندەی سەربازخانەی سەردەشت بەپەلە داوای پشتگیریی لە بانە کرد . هەربۆیە نصرت الله خان افخمی بە خۆی و ٥٠٠ لە سەربازەکانی بۆ پشتگیریی علی اصغرخان و شکاندنی گەمارۆکەی سەری بەرەو سەردەشت کشان . بەڵام کە گەیشتن سەرهەنگ صرت الله خان بۆی

[1] لە دەقی نامەیەکی سەفیری بەریتانی (رۆبەرت کلایف) لە ١١ی شوباتی ١٩٢٧ دا بۆ (تەیمور تاش) وەزیری دەرباری ئێرانی ، باس لە پشدەریەکان هاتووە کە لێرەدا بۆ یەمین جار بڵاویدەکەینەوە . کلایف دەڵێت:"حکومەتی عێراق‌و راوێژکارەکانی بۆ رێگرتن لە ئاڵۆز بوونی بارودۆخەکە لە لایەن عەشیرەتی پشدەرییەکانەوە ، رێکەوتنیان پێ خۆشە . حکومەتی عێراق ئێستا چاوەڕێی ئەوناکات لەلایەن جافەرسانی هەورامانەوە ئاڵۆزی پەیدابێت ، بەڵام هێشتا لە پەیدابوونی ئاڵۆزیی خەتەرناك دەترسێت ، چونکە ئەم خێڵانە لە کاتی تواندنەوەی بەفر روو لە ئێران دەکەن ، هەر بۆیە حکومەتی عێراق دەترسێت ئاڵۆزیی ترسناك روویدات و حکومەتی ئێران لەگەڵ پشدەرییەکاندا رێکنەکەوێت . پێویستە شاندەکەی پشدەر سەلامەتی مسۆگەر بێت " . بڕوانە:
ناوەندی نیشتمانی بۆ پاراستنی دۆکیومێنتەکان لە بەغدا، جوڵانەوکانی کورد ،پەروەندە: ٨١١/٨٢٢ ، زنجیرە : و– ٥ ، ل ١١.

[2] عبدالله احمد رسول پشدەری ، یادداشتەکانم ، بەشی یەکەم ، بەغداد ، ١٩٩٢ ، ل ٢٥٢ .

دەرکەوت کە ناتوانێت بە زەبری هێز گەمارۆی سەر پادگانی سەردەشت لابەرێت ، لەبەر ئەوە خۆی لە پەلاماری پشدەرییەکان پاراست .

حکومەتی ئێران کە هەل ومەرجەکەی بە زیانی خۆی دەدیت ، بۆ چارەسەرکردنی هەراکەی سەردەشت پەنای بۆ شێخ مەحمودی بەرزنجی برد کە ئەوکاتە لە مەریوان بوو و هێشتا بۆ عێراق نەگەڕابۆوە . شێخ مەحمود توانی سەرانی پشدەر وەك هەباس ئاغا و بابەکر ئاغا ، رازی بکات کە رێگە بدەن هێزە ئێرانییە گەمارۆدراوەکەی سەردەشت بەرو پادگانی مەهاباد پاشەکشە بکات و هەوڵی ئەوە بدەن لەگەڵ حکومەتی ئێران بە گفتوگۆ و بێ خوێن رشتن ، چارەسەری گرفتەکە بکەن [1]. ئەو هەوڵەی شێخ مەحمود سەرکەوتنی بەدەستهێنا . هەر بۆیە پشدەرییەکان دوای دوو مانگ دەستبەسەرداگرتنی سەردەشت و دەوروبەری ، ناوچەکەیان بەجێهێشت و گەڕانەوە ناوچەکانی خۆیان لە عێراق [2].

لەلایەکی ترەوە ، هەراکەی سەردەشت لاوازی سەربازیی حکومەتی ئێرانی نیشاندەدا ، هەر بۆیە ژمارەیەك لەو سەرۆك عەشیرەتانەی سەپاندنی دەسەڵاتی ناوەندییان لە ناوچەکانیاندا پێ خۆش نەبوو ، لە حەمەرەشیدخانی بانە کۆبوونەوە و هاتبوونە سەر ئەو باوەڕەی کە پەلامارێکی گشتیی بکەنە سەر هێزەکانی ئێرانی لە شاری بانە . حکومەتی ئێرانی پاش بیستنی ئەم هەواڵە ، بەپەلە بەیاننامەیەکی دەرکرد و بەتوندی هەڕەشەی لە هەر سەرۆك عەشیرەتێکی کورد کرد کە هاوکاریی حەمەرەشیدخان بکات .بێگومان ئەو بەیاننامەیە کاری خۆی کرد ، دواتر (سەرلەشکر عەبدوڵڵاخان تەهماسبی) هێزێکی بۆ (سەرهەنگ محمود اغا) رەوانە کرد کە زۆر نەبوو ببووە فەرمانداری بانە ، تا بە پەلە بکاتە سەر حەمە

[1] هەمان سەرچاوە ، ل ٣٠٠.

[2] محمد رئوف توکلی ،سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٨٥.

رەشیدخان ، حەمە رەشیدخان کە لە گوندی (چیچوران) ی نزیک بانە سەرەڕێی لە هێزە ئێرانییەکە گرت و ژمارەیەکی لیچکوشتن و ناچاری کردن بەرەو بانە بکشێنەوە . ئەوەی حکومەتی رەزاشای تووشی دڵەڕاوکێ کردبوو ، ئەوە بوو کە حەمە رەشیدخان کاربەدەستانی ئێرانی لە ناوچەکە دەردەپەڕاندن و هێندێکیانیشی کوشت وەک (مەجیدخان) سەرۆکی کۆمسیۆنی گومرگی لە گوندی (کەریم ئاوا) ی باشووری رۆژهەڵاتی بانە ، هەروەها (میرزا فتح الله) سەرۆکی شارەوانی بانە [1].

پاش بڵاوبوونەوەی ناوبانگی راپەڕینەکەی حەمە رەشیدخان ، رەزاشا بڕیاریدا بۆ خۆی سەرپەرشتیی کۆتایی بە کاری حەمە رەشیدخان بکات . هەر بۆیە هەموو ئامادەکارییەکی ئەنجامدا و دوو تیپی نادریی تایبەت بە هێزەکانی خۆی لە تارانەوە ناردە بانە . لەوێش لێپرسراوانی ئێرانی داوایان لەو سەرەک خێڵانە کرد کە نەیاری حەمە رەشیدخانن هاوکاری لەشکری ئێران بکەن . لەلایەکی دیکەوە حکومەتی ئێران پەیوەندی بە لێپرسراوانی حکومەتی عێراقەوە کرد کە هێزە سنوورییەکانیان بخەنە حاڵەتی ئامادەباشییەوە و رێگا نەدەن حەمە رەشیدخان بە ئارەزووی خۆی ئەمدیو و ئەودیوی سنوور بکات و پاش فشار خستنە سەری ، بوارێکی بۆ گەڕانەوە بمێنێت .

ئەم کارانەی رژێمی شاهەنشاهیی پەهلەوی بێبەر نەبوو .هەر بۆیە پاش دەستپێکردنی هەڵمەتە سەربازییەکە حەمە رەشیدخان دوای چەند تێکهەڵچوونێکی خوێناوی شکا و ناچار بەرەوسنووری عێراق پاشەکشەی کرد و لەوبەری سنووریش هێزەکانی عێراق چاوەڕێیان دەرکرد . حەمە

1 هەمان سەرچاوە ، ل ١٨٥-١٨٧.

رەشیدخان خۆی دا بەدەستی هێزەکانی عێراقەوە و وەک زیندانییەکی سیاسیی رەوانەی شاری موصل یان کرد[1] .

بەم شێوە پەردە لەسەر دیمەنی یەکەمی ململانێ و جوڵانەوەی حەمە رەشیدخان دژی رژێمی شاهەنشاهیی پەهلەوی لە ئێران دادرایەوە و تا رووخاندنی رژێمی رەزاشا لە ئابی ١٩٤١دا حەمەرەشیدخان لە زیندانەکانی عێراقدا مایەوە ، تا دواتر بە هاوکاری کۆمەڵەی (برایەتی) زیندانی شکاند و لەسەر سنووری عێراق- ئێران دەرکەوتەوە [2].

سێهەم : راپەڕینی عەشیرەتەکانی لوڕستان

لوڕستان هەرێمێکە لە باشووری رۆژهەڵاتی کوردستان و دانیشتوانەکەی بە (لوڕ) ناودەبرێن ، هەروەک چۆن بە دانیشتووانی هەورامان و موکریان دەگوترێت هەورامیی و موکریی . لوڕەکان لە رووی مێژوو و فەرهەنگ و کەلتور و زمانەوە لەکوردانی کرماشان جیاناکرێنەوە ، ئەگەرچی لە سۆنگەی دوورەپەرێزیی و لاچەپیی هەرێمەکەیان و لاوازی رەگەزەکانی راکێشانیان بۆ ناوەندی کوردستان و بزووتنەوە سیاسیی و کۆمەڵایەتییەکەی تا رادەیەک تایبەتمەندیی هەرێمیی خۆیان پاراستووە و لەگەڵ هەرێمەکانی دیکەی کوردستاندا جیاوازییەکیان هەستپێکراویان هەیە .

شایەنی باسە دانیشتووانی لوڕستان لە سەرتای سەدەی بیستەمدا بەسەر چەند خێڵێکدا دابەشبوون وەک :مامەسانی ، زەهاوی ، سوێەمیری ، وەندی ، کیوەگیلو ، دەلۆ ، کاریز ، ئەرکەواز ، پیرەوەند ، سەگوەند ، پابی ،

1 هەمان سەرچاوە ، ل١٨٧ .

2 بڕوانە: کریم زەند ، کۆمەڵەی برایەتی ، ژین – گۆڤار ، ژمارە ٨٥ ، ١٩٧٢/٩/١٤ .

چگنی ، جودەگی ، چەهارلنگ ، هەفت لنگ و چەند خێڵی دیکە ، کە هەر یەکەیان بە سەر چەندین تیرە و تایفە و بنەماڵەدا دابەشبوون [1] .

سەبارەت بە ژمارەی دانیشتووانی لوڕستان ، جگە لەوەی هێندێك نووسەر و توێژەر باسیان لێوە کردووە ، چ ئامارێکی وورد و باوەڕپێکراومان لەبەردەستدا نیە. (فیڵد) ئەوانە لە ساڵی ١٨٨١ دا بە ٤٢١ هەزار کەس دەخەملێنێت [2]. توێژەر (زوبێر بلال اسماعیل) لوڕەکان و بەختیارییەکان پێکەوە بە ١٥٠٠٠٠٠ کەس لە قەڵەم دەدات [3]. (جمال الوديعي) بەتەنیا لوڕەکانی دامیشتووی خورەم ئاوا و بروجەرد و ئەلیگودەرز بە ٦٨٨٦٣٩ کەس لە قەڵەم دەدات [4].

وەك دیارە رەزاشا پەهلەویی دوای کودەتای ساڵی ١٩٢١ و وەك بەشێك لە ئامانجە شۆفێنییەکانی و بەهۆی گرنگیی شوێنی جوگرافیی کوردستان ، پێی لەسەر سەپاندنیی دەسەڵاتی ناوەندیی بەسەر ئەو ناوچەیە ودەستبەسەرداگرتنی زەوییە کشتوکاڵییەکان و چەککردنی خێڵەکان و لەناوبردنی دەسەڵاتی خۆجێ کە خۆی لە دەسەڵاتی (غولام رەزای کوڕی حوسێن قولی خان) میری پشتکۆی نەوەی (شاوێردی خانی) یەکەم میری میرنشینی لوڕستان دەبینییەوە . وەك مێژوونووسە ئێرانییەکان باسی لێوە دەکەن ، رەزاشا لەو پێناوەدا هیچ شێوازێکی توندوتیژی نەما نەیگرێتەبەر .

---

[1] بڕوانە: على سيدو گورانى ، اللر و لرستان ، مجلة المجمع العلمي الكردي ، المجلد الثاني ، العدد الثاني ، ١٩٧٤ .

[2] هنری فیڵد و ئی جەی ئار ، هۆزەکانی کورد ، وەرگێران و ئامادەکردنی : حسێن احمد جاف ، چاپخانەی دار الحریە ، ١٩٨٦ ، ل ١٦ .

[3] زبیر بلال اسماعیل ، مێژووی زمانی کوردی ، وەرگێڕانی : یوسف رەئوف عەلی ، بەغدا ، ١٩٨٤ ، ل ١٠٨.

[4] جمال الوديعي ، قبائل ء عشائر اللر ، ترجمة : جلال وردة ، الثقافة = مجلة ، العدد ١٢، ١٩٨٠ ، ص ١٢٤ .

ئەو بەچەشنی بێگانەیەك مامەڵەی لەگەڵ لوڕەکان دەکرد کە شایەنی قەلاچۆکردن بن .

لە هاوینی ساڵی ١٩٢٢دا رەزاشا (سرتيپ محمد خان)ی سەرکردەی هێزەکانی رۆژئاوای ئێرانی وەك نوێنەری خۆی ناردە لوڕستان و هێزێکی گەورەی خستە بەردەست و تەواوی دەسەڵاتیشی پێبەخشی تا ئەو عەشیرەتانە سەرکوت بکات کە ئامادەنیین سەر بۆ دەسەڵاتی ناوەندیی و دەزگاکانی ملکەچ کەن [1]. سرتيپ محمد خان بە توندوتیژییەکی کەموێنەوە کەوتە گیانی ئەو عەشیرەتانە و ژمارەیەکی لە سەرۆکەکانیان کوشت و زۆریشیانی رەوانەی زیندانەکانی تاران کرد و زەویوزارەکانیشیان بە قازانجی شاو ئەفسەرەکانی لەشکر دەستیان بەسەرداگیرا[2].

رەزاخان کە نەیدەتوانی چاو لەو دەسەڵاتە بەرفراوانە بپۆشێت کە خێڵی بەختیاریی لە ناوچەکەدا هەیان بوو ، هەوڵیدا سەرەتا لە رێگای راکێشانی (سەردار ئەسعەد) ی سەرکردەی ناسراوی بەختیاریی و پێدانی پۆستێکی وەزاریی لە دووەمین حکومەتەکەیدا [3] ، رێگا بۆ چەسپاندنی دەسەڵاتی ناوەندیی لە لوڕستان بکات . بەڵام کاتێك بۆی دەرکەوت کە خێڵەکانی ئەو ناوچەیە ئامادەیی ملکەچکردن نین ، پەلاماری سەربازی کردەسەریان کە تێیدا سووتاندنی گوندەکان و سەپاندنی سزای ماددیی و

---

[1] ملك الشعراء بهار ، تأريخ مختصر احزاب سياسي ايران ، جلد اول ، چاپ دوم ، تهران ، چاپخانەو سپهر ، ١٣٥٧ش ، ل ٢٧١ .

[2] فوزية صابر محمد،ايرلن بين الحربين العالميتين (١٩١٨-١٩٣٩) . تطور السياسة الداخلية، رسالة ماجستير غير منشورة،كلية الاداب ،جامعة البصرة ، ١٩٨٦، ص ١٨٧.

[3] د.كمال مظهر أحمد ، دراسات فى تأريخ ايران الحديث والمعاصر ، بغداد ، ١٩٨٥، ص١٦٠ .

کوشتنی خەڵك و تەنانەت دەستدرێژیی بۆ سەر ژنان و ئابڕووتکاندنی لاوانی لوڕ وەك کارێکی ئاسایی ئەنجام دەدرا [1].

لەئاکامی ئەو پەلامار و سوکایەتییەی لەشکری ئێرانی بە دانیشتووانی ناوچەکە، زەمینەی راپەڕینێکی گەورە لە نێو عەشیرەتی پیرەوەندی لەك دژی رژێمی شاهەنشاهیی رەخسا . ئەو راپەڕینە لە لایەن (قەدەم خێر)ە وە رێبەرایەتی دەکرا ، ئەو ژنە لێهاتووە ئازایەی کە (سەید موراد خانی) برای و (عەلی مەهخان) ی مێردی بە فرتوفێڵ و پیلانی لەشکری ئێران لەنێوبران [2].

قەدەم خێر بڕوای بە خەباتێکی یەکگرتووی نەتەوەیی هەبوو دژی داگیرکەرانی کوردستان . بۆ ئەو مەبەستەش نامەیەکی ئاراستەی شێخ مەحمودی بەرزنجی رابەری جولانەوەی سەربەخۆخوازیی نیشتمانیی کورد لە باشووری کوردستان کردبوو . وەك دەگوترێت لەو نامەیەدا قەدەم خێر داوا لە شێخ مەحمود دەکات پێکەوە بۆ ئازادیی کوردستان تێبکۆشن و بۆ بەدیهێنانی ئەو ئامانجەش نەك تەنیا تەواوی توانای ماددیی و مرۆیی عەشیرەتەکەی ، بەڵکو خۆشی دەخاتە خزمەتی شێخ و ئامادەیە شووی پێبکات [3]. شێخ مەحمود لە وەڵامی ئەو نامەیەدا ، ئامادەیی خۆی بۆ

---

[1] فوزیة صابر محمد ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٩٠ . مامەڵەی سوپاو دەستگاکانی حکومەتی ئێرانی لەگەڵ گەلی کورد وەك مامەڵەی هەر هێزێکی داگیرکەری کۆلۆنیالست بوو بەرامبەر کۆلۆنییەکەی‌و بگرە خراپتریش، پیتر اوری دەڵێت: ((داستانی سامناکت سەبارەت بەو ئەفسەرە ئێرانییانە گوێ لێدەبێت کەبەسەربڕینی لوڕەکان‌و کوردەکان سەری خۆیان گەرم دەکەن)).
پیتراوری، ، تأریخ معاصر ایران ، ترجمە : محمد رفیعی مهر آبادی ، جلد دوم، چاپ سوم ، انتشارات عطائی ، تهران ، تهران، نوروز ١٣٧٧ش،ص٦٢.

[2] میرزا کریم خۆشناو ، حسن زیرەك و هەندێك لە رووداوەکانی ژیانی ، بەشی دووەم ن بەغدا ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی دارالقادسیە ، ل ٦٣ .

[3] محمد توفیق وردی ، قافلة الشهداء الأکراد والشعوب الأیرانیة ، بغداد ، مطبعة اللواء ، ١٩٧٢ ، ص ٣٣.

هاوکاریی و پشتگیریی قەدەم خێر نیشاندابوو ، بەڵام ئەوەشی بۆ روونکردبۆوە کە لەو ساتەدا بە هۆی سەرقاڵی بە شەڕکردن لەگەڵ هێزەکانی عێراق و ئینگلیز لە باشووری کوردستان ، شتێکی ئەوتۆی بۆ یارمەتییدانی جوڵانەوەکەی قەدەم خێر لە دەست نایەت [1]. (وردی) لەو بارەیەوە دەڵێت :" شێخ مەحمود داواکەی قەدەم خێری رەتکردەوە ، چونکە بە پێچەوانەوە هاوڕێکانی وازیان لێ دەهێنا و پێیان دەگوت: تۆ بۆ خاتری ژنێکی دەوڵەمەند و موڵكوماڵەکەی وازت لە کوردی عێراق هێنا " [2].

بەهەرحاڵ ، راپەڕیوەکان لە لێدانی هێزەکانی حکومەتی ئێران لە ناوچەکەدا بەردەوام بوون و زیانێکی زۆریان پێگەیاندن ، لەم کاتەدا رەزاشا داوای لە غولام رەزای میری پشتکۆ کرد بۆ سەرکوتکردنی خێڵی پیرەوەند کە هاوکاریی لەشکری ئێران بکات . غولام رەزا ، ئەسفەندیاری کوڕی نارد تا کێشەکە بێ خوێنڕشتن چارەسەر بکات .پاش گفتوگۆ ، خێڵی پیرەوەند ئامادەبوون ئاگربەست راگەیەنن و بەشێکی چەکەکانیشیان تەسلیم بە حکومەتی ئێران بکەن لەبەرامبەردا ئەوەی لەشکری ئێران پەلامارەکانی بۆسەر ناوچەکە بوەستێنێت و دەست لە کاروباری نێوخۆی دانیشتووانی ناوچەکە وەرنەدات [3].

پاش ماوەیەك بە فەرمانی رەزاشا ، هێزێکی سەربازیی گەورە بە فەرماندەیی (احمد اغا سپهبند) کە سەرکردەی هێزەکانی رۆژئاوای ئێران بوو ، رەوانەی ناوچەکە کرا . هەروەها (حسێن اغا خوزاعی) لە تارانەوە

---

[1] بڕوانە دەقی نامەکەی شێخ مەحمود بۆ قەدەم خێر لە : بەیان–گۆڤار ، ژمارە ٢٧ ، تموز ١٩٧٥ ، ل ٩ .

[2] محمد توفیق وردی ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٣٤ .

[3] حسین أحمد جاف ، لقاء مع حفید الوالي الاخیر لمنطقة لورستان ، مجلة شمس کردستان ،العدد ٦٦ ، ١٩٨٤ ، ص١٦ .

نێردرا تا ببێتە فەرمانداری ئەو ناوچانەی لوڕستان کە لەشکری ئێران دەستیان بەسەردا دەگرێت [1].

گرتن و کوشتنی ژمارەیەکی دی لە پیاوانی خێڵەکانی ناوچەی لوڕستان و پابەندنەبوونی لەشکر بە رێکەوتنەکەی پێشووەوە ، سەرلەنوێ خێڵی پیرەوەندی بۆ راپەڕین هاندا . ئەمجارە خێڵەکانی (مەلەك شاهی و بەبری) یش لەدەوری قەدەم خێر کۆبوونەووە [2] و توانییان هێزەکانی ئێران لە ناوچەکە دەربپەڕێنن و بۆ ماوەی سێ ساڵ نەهێڵن دابودەزگاکانی حکومەتی ئێران لە ناوچەکەدغا جێگیربێت . راپەڕیوەکان لە کاتی پەلاماردا دروشمی (تۆ شای ئێمە نیت ئەی رەزا ، شای ئێمەیە غولام رەزا) [3] یان دەگوت . ئەوەش بووە هۆی ئەوەی رەزاشا وای لێکبداتەوە کە غولام رەزای میری پشتکۆ دەستی لە راپەڕینەکەدا هەیە . شایەنی باسە راپەڕیوەکان توانییان شاری ئیلام لەهێزە ئێرانییەکان رزگاربکەن و تا هەرێمی (بەیدان) یان راونێن کە چیای (رەنو) ی بەناوبانگی لێیە [4].

رەزاشا سەرتا ویستی بە فێڵ راپەڕینەکە دامرکێنێت . هەر بۆیە نامەیەکی نارد بۆ قەدەم خێر و ئامادەیی ئەوەی بۆ دەربڕیبوو کە بیکاتە شابانوی ئێران . قەدەم خێر لەوەڵامی نامەکەی رەزاشادا نووسیبووی :" کەس نیە لە نێوماندا خۆی بە دوژمن بفرۆشێت ، دواتریش من ژن نیم ، تۆ ژنی "[5]. هاوکات رەزاشا جارێکی دی داوای لە غولام رەزای میری پشتکۆ کرد بۆ لەناوبردنی راپەڕینەکەی قەدەم خێر ، هاوکاریی سوپای ئێران بکات . غولام رەزا ئەم جارەش داواکارییەکەی شاهەنشای رەتکردەوە .

---

1 ملك الشعراء بهار ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٢٧٢ .

2 محمد توفیق وردی ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٣٢ .

3 هەمان سەرچاوە ، ل ٣٢ .

4 هەمان سەرچاوە ، ل ٣٣ .

5 میرزا کریم خۆشناو ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٦٤ .

ئەوەش بووە هۆی تووڕەبوونی رەزاشا ، هەربۆیە هێزێکی گەورەی بە فەرماندەیی (علی خان درەخشانی) ناردە سەر غولام رەزا ، کە لەلایەن هێزی هەوایی ئێرانەوە بە چەند فڕۆکەیەك پشتگیریی لێدەکرا [1].

غولام رەزا کە بۆی دەرکەوت لەشکری ئێران هەوڵی پاکتاوکردنی دانیشتووانی ناوچەکە دەدات و فڕۆکە ئێرانییەکانیش ژن و منداڵ و خێزان و خەڵکی بێدیفاعیان کردۆتە نیشان ، بە خۆی و هەزار خێزانەوە رووی لە عێراق کرد و دەسەڵاتدارانی عێراق ماف پەنابەرێتییان دانێ و لە ناوچەی (شهابی) پارێزگای دیالە نیشتەجێیان کردن [2]. لەکاتێکدا کوڕەکانی غولام رەزا واتە : عەلی قولی ، خەلیل ، یەدوڵڵا و محەمەد حەسەن لە پشتکۆ مانەوە تا بەرگریی لە ناوچەکەیان بکەن دژی پەلاماری لەشکری داگیرکەری ئێران [3].

رەزاشا هەوڵیدا باشترین ئەفسەرەکانی سوپای ئێران بۆ سەرپەرشتیکردنی پەلامارە سەربازییەکەی هێزەکانی ئێران بنێرێتە لوڕستان . یەك لەوانە وەزیر (عەبدوڵڵا خان تەهماسبی) بوو کە لە ٢٠ی شوباتی ١٩٢٧ گەیشتە ئەوێ [4]. شایەنی باسە ئەو راپەڕیوانەی بۆ ماوەی مانگێك گەمارۆی هێزەکانی ئێرانیان لە چیای رەنو دابوو ناچار بوون لە ژێر فشاری بۆمبارانی هێزی تۆپخانەی ئێرانی گەمارۆکە بشکێنن و بەرەو شاری ئیلام پاشەکشە بکەن .ئێرانییەکان ئەم هەلەیان قۆزتەوە و راپەڕیوەکانیان لە ئیلامیش بەرەو چیاکانی دەوروبەر دەرپەڕاند . لێرەدا رەزاشا هەوڵیدا بەدوای فێڵێکی دیکەدا بگەڕێت ، ئەو هات بەڵێنی بۆ سەرك خێڵەکان و

---

1 حسین أحمد جاف ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٦ .

2 هەمان سەرچاوە ، ل ١٦-١٧ .

3 هەمان سەرچاوە ، ل ١٧.

4 عیسی پژمان ، کردها و کردستان ، جلد سوم ، سیاسی ، باریس ، انتشارات ژن ، شهریورماه ١٣٣١ ش ، ص ١١٦ .

هەروەها بۆ قەدەم خێر نووسی و قورئانی بۆ مۆرکردن کە گەر بێتوو چەکەکانیان بدەن بەدەستەوە و ڕێگا لە دامەزراندنی دەزگاکانی حکومەت نەگرن ، ئەوا لێخۆشبوونی شاهانە دەیانگرێتەوە و ژیانیان دەبووژێتەوە و حکومەت بایەخ بە پێشخستنی ناوچەکەیان دەدات . ڕەزاشا بەو فێڵە توانی قەدەم خێر و ژمارەیەک لە سەرانی ڕاپەڕینەکەی هەرێمی لوڕستان دەستبەسەر بکات و هەر لە شوێنی خۆی ژمارەیەک لەوانە وەک : شامورادخان و شێخە دۆسە تیرەباران بکات[1] .

کوڕانی غولام ڕەزا کە نەیانتوانی هاوکارییەکی ڕاپەڕینەکەی قەدەم خێر بکەن ، ئەوانیش لە ژێر فشاری لەشکری ئێراندا خۆیان پێنەگیرا و پەرتەوازەبوون و لێرەولەوێ بەشێوەی پارتیزانی بۆسەیان بۆ ئێرانییەکان دادەنا . (عیسی پژمان) دەڵێت :" کاتێک وەزیری ئێرانی عەبدوڵلاخان تەهماسبی بەئۆتۆمبێلەکەی خۆی بەرەو خورەم ئاوا دەگەڕاوە لە شوێنێکدا کە پێی دەگوترێت (دەر گەردنە ڕەزان) ، کەوتە بەر پەلاماری شۆڕشگێڕە لوڕەکان ، ئەوانە توانییان شۆفێرەکەی بکوژن و خۆشی بریندار بکەن" [2]. وا دەردەکەوێت کە دواتر عەبدوڵلاخان تەهماسبی وەزیر لە ئاکامی ئەو برینەدا گیانی لەدەست دابێت وەک (توکلی) ئاماژەی بۆ دەکات [3].

(ملک الشعراو بهار) بە گوتەیەکی خۆی ئاکامی ڕوداوەکانی ڕاپەڕینەکەی لوڕستانمان بۆ تەواو دەکات ، کاتێک دەنووسێت:" ڕاپەڕینی لوڕەکان کاتێکی زۆری خایاند و تا ساڵی ١٩٢٨ دەوامی کرد . بەڵام سەرئەنجام مەسەلەکە بە کوشتنی سەرۆکەکانیان کۆتاییهات . جا چ یاخیبووەکان ، چ ئەوانەی دەسەڵاتی حکومەتیان قبوولکرد . بەوەش

1 محمد توفیق وردی ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٣٣-٣٤ .

2 عیسی پژمان ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١١٦ .

3 محمد رئوف توکلی ،سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٨٤ .

چیرۆکی لەناوبردنی ڕاپەڕینی لوڕەکان کۆتاییهات و ناوچەکەیان بە خوزستانەوە بەسترایەوە و ڕێگای بۆ تەخت کرا . ڕاستییەکەی پرۆسەی سەرپێدانەواندی لوڕەکان کەموکورتی گەورەی هەبوو . چونکە حکومەت هەستا بە پەرتەوازەکردن و کۆچاندنی خێڵەکان بۆ دەرەوەی مەڵبەندەکەی خۆیان وەک خۆراسان و شوێنی دیکە ، گواستنەوەی ئەو خێڵانەو ژن و منداڵەکانیان لە هەلومەرجێکی دژواردا بوو . بەشێکی زۆر لەوانە لە ئەنجامی دڵرەقی سەرکردە سەربازییەکان و نەبوونی شوێن و بەرنامەی گونجاو بۆ نیشتەجێکردنیان ، لەناوچوون . هێرشکردنە سەر لوڕەکان زوو دەستیپێکرد ، دواتریش حکومەت هێرش و پەلاماری بەرفراوانی کردە سەر خێڵەکانی (شاهسیڤان /ئەمانە فارسن- توێژەر) و چەکیان کردن . بەڵام حکومەت لەگەڵ ئەمانەدا بە چەشنی لوڕەکان مامەڵەی نەکرد . ئەمان بە پێچەوانەی لوڕەکانەوە ، نە کوژران و نە لە ناوچەکەی خۆشیان هەڵیانکەندن " [1] . بێگومان ئەمەش دانپیانانێکی ڕاستەوخۆی مێژوونووسێکی ئێرانی شاپەرستە بە سیاسەتی جیاخوازیی ڕەگەزیی و پاکتاوکردنی نەتەوەیی کە ڕەزاشا دژی گەلی کورد لە ڕۆژهەلاتی کوردستان پیادەی دەکرد .

سەبارەت بە چارەنووسی قەدەم خێر ڕابەری ڕاپەڕینەکەی کوردەکانی لوڕستان ، پاش ئەوەی لە لایەن هێزەکانی ئێرانەوە دەستبەسەرکرا ، ڕەوانەیزیندانەکانی تارانیان کردو لە نێو زینداندا گیانی سپارد [2]. بەوەش پەردە لەسەر ڕاپەڕینی لوڕستان دژی ڕژێمی دیکتاتۆری ڕەزاشا پەهلەویی دادرایەوەو لوڕستان لە لایەن فەرمانڕەوایەتییەکی سەربازییەوە بەڕێوەدەبرا و ڕەزاشا دەستی گرت بەسەر بەپیتترین زەوییە

1 ملك الشعراء بهار ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٢٧٢-٢٧٣ .

2 عبدالجبار محمد الجباري ، ئافرەتە ناودارەکانی کورد ، کرکوك ، ١٩٦٩ ، ل ٣٩ .

کشتوکاڵییەکانی ئەو هەرێمەدا و بەوەش بووە مەزنترین بۆرجوا فیوداڵی ئێران [1].

شایەنی باسە ئازایەتیی و خۆڕاگری ڕاپەڕیوەکانی لوڕستان دژی پەلاماری لەشکری شاهەنشاهیی پەهلەویی لە هۆنراوە و گۆرانیی میللی و فۆلکلۆرییدا ڕەنگی داوەتەوە [2]، وەك گۆرانییەکانی (دایە دایە) و (هەنار لە باخان) کە بە شێوەزاری کەلهوڕی زمانی کوردیی تۆمارکراون [3].

---

[1] عبدالرحمن قاسملو ، کوردستان و کورد ، لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی وئابووری ، وەرگێڕانی : عبدالله حسن زادە ، لە بلاْوکراوەکانی بنکەی پێشەوا ، ١٩٧٣ز ، ل ١٥١ . هەروەها : جنایات دوهزارو پانصد سال شاهان ایران ، انتشارات ماهنامە راه اتحاد ، شهریور ١٣٥٠ش .

[2] کامەران موکری لە هۆنراوەیەکی دا باس لە ئازایەتی قەدەم خێر و شۆڕشگێرەکان دەکات و ئەڵێت:

کە پەنجەت خستە سەر پیلکەی تفەنگ گڕت بەردایە قەڵای شەوەزەنگ
شاخی بڵندی سەختی کەوەرکۆ بەخوێن سوور بووە هەروەکو پشکۆ
قەدەم خێر خوشکی پۆڵا و ئاگریی نموونەی بەرزی بۆ کوردپەروەریی

[3] بۆ زیاتر : میرزا کریم خۆشناو ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٦١-٦٢ .

ڕاپەڕینی خێڵی "جەلالی" دژی ڕژێمی شاهەنشاهیی لە ئێران

١٩٣٠-١٩٣١

خێڵی "جەلالی" یەکێکە لە مەزنترین کۆنفیدراسیۆنە خێڵەکییە کوردەکانی ناوچەی سێگۆشەی سنوری نێوان ئێران ،تورکیا و روسیا.ئەندامەکانی ئەم کۆنفیدراسیۆنە لە ناوچەکانی چیای ئاگری داغی مەزن لە باکووری کوردستان و لە ئاگری داغی بچووك و ناوچەی ورمێ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەژیان.وێڕای ئەوەی ژمارەیەکی زۆریشیان لە ناوچەی قەوقاز و ئەرمەنستانی سۆڤێتیی دا نیشتەجێبوون.بەشێکیشیان لە باشووری کوردستان و هەرێمی شارەزووردا دەژیان [1].

شایەنی باسە ،خێڵی جەلالی بەسەر زیاتر لە چل تیرە دا، کە هەریەك لەوانە بەسەر چەندین تایفە و بنەماڵەدا دابەش دەبێت .گرنگترین تیرەکانی ئەم خێڵە کە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دا نیشتەجێن ،بریتین لە:خلیکانلو ،علی محولی ،جلیکانلو ،قەندکانلو ، ئوتایلو، حسو خلف، ساکان ، مصرکانلو[2] .

ئەم خێڵە لە کۆتایی سەدەی نۆزدە و چارەکی یەکەمی سەدەی بیستەمدا ژیانێکی نیوە کۆچەری بەسەردەبرد.بەڵام ڕەوتی کۆچەکەیان شێوازێکی ڕێك و دیاریکراوی هەبوو،لە وەرزی زستاندا روویان لە ناوچە سنورییەکانی روسیا و دەوروبەری روباری ئاراس دەکرد و لە بەهاریشدا دەگەڕاوە ناوچەی (سیاچەشمە)کە دەکەوێتە نزیك سنوری ئێران و

---

[1] – هنری فیلد و ئێ ج ه ی. ئار، هۆزەکانی کورد ، وەرگێڕان و ئامادەکردنی حسین ئەحمەد جاف، بەغدا،چاپخانەی دار الحریە،١٩٨٦، ل٨٠ .

[2] - ایرج أفشار سیستانی ،نگاهی بە آذربایجان غربی و آثار باستانی و جمعیت شناس آن، أنجمن آثار ملی، ضاث ١٣٤٩ه.ش، ص ١٨٥.

توركیا[1] .((ئەندامەكانی خێڵی جەلالی بە ئازایەتی نێوبانگیان دەركردووە و زۆر شانازی بە خۆیان دەكەن و زێدی خۆیان خۆشدەوێت، ئەوان زۆر حەز بە ئازادی دەكەن و لە رووی ئاینەوە موسوڵمانی سونەن و بە كەسانی ئاینپەروەر ناسراون))[2] .

ئاشكرایە كە جەلالییەكان سەری رم و سوتەمەنی سەرەكی ئەو راپەڕینە نەتەوەییە بوون [3]كە حیزبی خۆیبوون لە باكووری كوردستان و ناوچەی ئاگری داغی گەورە لە ساڵانی ١٩٢٧-١٩٣٠ بە دژی حكومەتی فاشیستی تورك هەڵیگیرساند.ئەو حكومەتی كە بۆ لە ناوبردنی ئەو راپەڕینە توندترین پەلاماری خوێناوی و كۆمەڵكوژی گرتە بەر و پاش وەدەستهێنانای هاوكاری و پاڵپشتی دەوڵەتانی دراوسێی وەك ئێران و یەكێتی شورەوی

---

[1]- د.محمد جواد مشكور،نظری به تأریخ آذربیجان غربی و آثار باستانی و جمعیت شناس آن،انجمن آثار ملی، تهران،چاپ ١٣٤٩ ش،ص ١٨٠.

[2]– أیرج أفشار، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٥٧٠.

[3] لەشاری مەهاباد، رێكخراوێكی بچوك لەساڵی ١٩٢٧ پێكهاتبوو بەمەبەستی پەیوەندیكردن لەگەڵ (كۆمەڵەی خۆیبوون)و شۆرشی ئاگری داغی كوردستانی توركیا ، ئەم رێكخراوە بەپێی دكۆمینتێكی حكومەتی عێراقی بەناوی (كۆمەڵەی خێرخوازانی كورد)ەوە دامەزراوەكە بۆ سەربەخۆیی كوردستان تێكۆشاوەو لقی لەزۆربەرەی شارەكانی كوردستانی ئێران وەك ورمێ، سنە، سەقزو بانە داو تەنانەت تارانی پایتەختیش دامەزراندووە ژمارەی ئەندامانی خۆی داوە لە ٢٠٠٠٠ كەس كەگرنگترینیان (عمر خانی شكاك، سیف القچاە ، حاجی بابە شێخ، علی ئاغای دیبوكریو كوێخا رەحیمی شێخی بورهان) بوون. حسامیش لەیەكێك لەكتێبەكانیدا باسی ئەم رێكخراوەی كردووەو (قازی محەمەد شێخ ئەحمەدیسریلاوا، كاكە حەمەی بۆكان،مەلا صادق قزڵجیو مەلا ئەحمەدی فەوزی) بەئەندام ناوبردوون.بڕوانە:دائرة السجلات العامة، القسم الثاني ، وزارة الطیران ،أكس / أم ٤٥٨٣، من ضابط الخدمات الخاصة في السیلمانیة الى الهیئة أستخبارات المقر الجوي في بغداد ، ٦ تشرین الثاني ،١٩٢٧. وەرگیراوە لە : بوتانی ، عبدالفتاح علی، من وثائق الحركة القومیة الكوردیة التحرریة ، متین، العدد ٩٤،دهوك، تشرین الثاني ١٩٩٩، ص٩٨-٩٩ .، حسامی كریم ، قافلة من الشهداء كردستان ایران، ترجمة :نزار محمود، بلا مكان ، ١٩٧٣ ، ص ١٣-١٤ .

،توانی شكست بە راپەڕیوان بهێنێت و ناوەندی راپەڕینەكە لە چیای ئاگری داغی گەورە لە ١٠ی سپتامبری ١٩٣٠دا داگیر بكات[1] .

پاش شكستی راپەڕینەكەی خۆیبوون لە باكووری كوردستان و گرتنی ئاگری داغی گەورە لە لایەن هێزەكانی توركەوە،(احسان نوری پاشا)ی سەركردەی راپەڕینی ئاگری ناچاربوو پاشە كشە بكات و سنوری دەستكرد ببەزێنێت وەك پەنابەر خۆی بداتە دەستی هێزەكانی ئێرانەوە [2]،فەرماندە و جەنگاوەرانی دیكەی كورد بە تایبەت ئەوانەی سەر بە خێڵی جەلالی بوون وەك:ئەیوب ئاغا ،شێخ تاهیر ، فەرزەندە ، ئیبراهیم ئاغای ناسراو بە (برو حسكی تللو) و تایەر ئاغا پاشەكشەیان كرد و بێ ئەوەی خۆ تەسلیم بە ئێرانییەكان بكەن ،پەنایان بردە بەر تیرەی خلیكانلوی خێڵی جەلالی و لای خالید ئاغا.تیرەكەی خالید ئاغا لەم قۆناغەدا كە خەریكی كۆچ وباربوون بۆ گەرمێن لە ناوچەی (تانەلی)، لە لایەن فەرماندەی هێزەكانی ئێرانی لە ماكۆ پێشگیرییان لێكراو (حسۆی ئەیوب) ی ئامۆزای خالید ئاغایان كوشت،ئەوەی وای لە خالید ئاغاكرد پەلاماری هێزە ئێرانییەكان لە

---

[1]- بۆ زیاتر : د.كریمة عبدالرحیم، الحركة الكردیة في تركیا من ١٩١٨-١٩٢٧،مركز دراسات العالم الثالث،بغداد، ١٩٨٩، ص ٩٤-١٠٠. هەروەها: مذكرات احسان نوري باشا، انتفاضة آغری (١٩٢٦-١٩٣٠)، ترجمة: صلاح بررواري،ط ١ ، بیروت، تموز ١٩٩٠.

[2]-رۆژنامەی (ژیان) لەژێر ناونیشانی" احسان نوری دردست كراوە" نووسیویە:"خبر وادراوە كە لە روسای عشایری ولایات شرقیە كە لە اثنای حركات آغری داغدا فراریان كردبو احسان نوری و عبدالقادر لە طرف ایرانەوە دردست و سوقی طهران كراون" . بڕوانە: ساڵی ٥ ، ژمارە:٢٦٦ ، ١ كانون ثانی ١٩٣٠. هەروەها لە ژمارە ٢٦٧ی ٨ی كانون ثانی ١٩٣٠ هەمان رۆژنامەدا لە ژێر ناونیشانی "تیكچونی علاقاتی ایران و توركیا " دا هاتووە:" لە انقرەوە خبر هاتوە كە دوائر حكومت پرتستوی بردانی زعمای كوردی كردوە مقابل بە ایران و تخلیەی سبیل امانەی بە معاملەیەكی دوشمنانە عد كردوە ام ایشە بوتە باعثی تیكچونی علاقاتی بینی ایران و توركیا دوبارە و رسما اعلان كراوە وزیر حربیە اصداری تعلیماتی بو قوایی حدود كردوە بو قمعی كا محاولەیك كە لە طرف كوردەكانەوە بو تجاوز حدود تعقیبیان لە حین لزومدا هتا داخلی اراضی ایران ".

ناوچەکەدا بدات و پاسگای(تنگ کاجوت) بگرێت و ژمارەیەك لە سەربازان و ئەفسەرانی لەشکری ئێران بە دیل بگریت و بە زۆر خۆی بگەیێنێتە گەرمێنی تانەلی.ئەمەش سەرەتای پێکدادان و پێکهەڵپرژاندنی ئەم قۆناغەی نێوان کورد و هێزەکانی ئەرتەشی ئێرانی لە ناوچەی ئاگری داغی بچووك کە لە سنوری دەوڵتی ئێراندا بووپێکهێنا[١] .

ئەوەی زیاتر حکومەتی ئێران و کاربەدەستانی تارانی تۆقاند ئەوەبوو کە بەشێکی دی لە تیرەکانی خێڵی جەلالی وەك(حسنلو و حیدرانلو) کە بە پێی سیاسەتی رەزاشا لە دوورخستنەوەی خێڵە کوردییەکان لە سنور و گواستنەوەیان بۆ ناوچەکانی ناوەوەی ئێران دەبوایە لە ناوچەکانیان هەڵبکەنرێن، ئەوانە دژی ئەو پرۆسەیەی دەوڵەت و سیاسەتە وەستابوونەوە و چوونە پاڵ خالید ئاغاو جەنگاوەرانی ئارارات .مەسەلەیەکی وا کە حکومەتی ئێرانی تووشی شۆك کرد[٢] .

(سەرلەشکر مەحمود امین) کە فەرماندەیەکی سوپای ئێرانە باس لەوە دەکات کە تیرەکانی خێڵی جەلالی وجەنگاوەرانی ئارارات لە سەرەتادا ئامادەییان نیشاندا کە بەپێی یاسای پەناهەندەیی بەرەو ناوچەکانی ناوەوەی ئێران بگوێزرێنەوە، بەڵام چاوچنۆکی هێندێك لە مەئمورەکانی دەوڵەت و دەستدرێژیی کردنیان بۆسەر گیان و ماڵ و نامووسی ئەوان ژمارەیەکی زۆری لە کوردان هاندا کە سەرپێچی لە فەرمانی دەوڵت بکەن و بدەنە بەندەنێ[٣] .

---

[1]- **کاوە بیات، شورش کردهای ترکیه و تأثیر آن بر روابط خارجی ایران. ١٣٠٧–١٣١٠ ه.ش، چاپ اول ، تهران ، ١٣٧٤.**

[2]- **کورتە مێژوویەك لە جوڵانەوە نەتەوەیەکانی کورد،کوردستان_ ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ژمارە ٩١ ، جۆزەردان و پوشپەڕی ١٣٦٣ش ،ل٢١.**

[3]- **سرلشکر محمود امین ،خاطرات، مهنامە ارتش شاهنشاهی، فروردین ١٣٥٤، شمارە١، ص ٩٦.**

حکومەتی ئێران کە کەمێك پێشتر لە رێگای دەزگا رەسمییەکانییەوە و لە مەجلیس دا رایگەیاندبوو کە شتێك نییە لە ئێراندا بەناوی کێشەی کورد و توانیبووی بە درێژاییساڵانی بیستەکانی سەدەی بیستەم لە رێگای پەلاماری ئەرتەش و سەرکوتەوە جوڵانەوەکانی کوردستان لەناو بەرێت،سەبارەت بە دەستپێکردنەوەی سەرلەنوێی پێدادانی چەکداری و نافەرمانی جەلالییەکان زۆر داخدار بوو.ئێرانییەکان کە لەسەرەتادا چاوەڕێی ئەو راپەڕینە توندەی کوردەکانی جەلالی نەبوون و هێزێکی گەورە و تۆکمەیان لە ناوچەکەدا نەبوو ،داوایان لە تورکەکان کرد کە هێزی سەربازی بنێرنە ئەمدیو سنور تا بەهەماهەنگی هەردوولا ئەو جوڵانەوەیە سەرکوت بکەن [١]. تورکەکان کە زۆر نەبوو خۆیان لە راپەڕنیکەی ئاگری و خۆیبوون رزگارکردبوو، سەرقاڵی دامەزراندن و قایمکردن و بەهێزکردنی پاسگا سنورییەکانیان بوون و حەزیان نەدەکرد جارێکی دیکە پریشکی ئەو جوڵانەوەیەی جەلالییەکانی ئێران بۆ تورکیا بپەڕێتەوە، وەڵامێکی موسبەتی ئێرانییەکانیان نەدایەوە.جگە لەوە تورکەکان دەیانویست ئێرانییەکان بە جۆرێك بەو جوڵانەوەیەوە گیرۆدەبن تا بە جیددی بگەنە ئەو باوەڕەی کە هەماهەنگی ستراتیژی لەگەڵ تورکیا بکەن بۆ لێدانی جولانەوەی نەتەوایەتی کورد و مل بدەن بە چارەسەرکردنی کێشە سنورییەکانی نێوان هەردوو لا بە قازانجی تورکیا.

حکومەتی ئێران بە خێرایی کەوتەخۆی و هێزێکی سەربازی گەورەی لە ناوچەکەدا کۆکردەوە .هەروەها ئابڵوقەیەکی سەربازی و ئابووری بەسەر راپەڕیوانی کوردا سەپاند وبەمەبەستی فراوان نەبوونی

---

[1]- **کورتە مێژوویەك لە جوڵانەوە نەتەوەیەکانی کورد،کوردستان_ ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ژمارە ٩١، ل٢١**

راپەڕینەکە کەوتە چۆڵکردنی دانیشتوانی ناوچەکە و لە ناهەموارترین بارودۆخدا و گواستنەوەیان بۆ ناوچەکانی ناوەوەی ئوستانی ئازەربیجانی رۆژئاوا .شایەتحاڵێك دەڵێت:"حکومەت دەستی کرد بە کۆچاندنی بنەماڵەکان و خێزانی جەلالییەکان،ئەو خێزانانەی کە بەدرێژایی ١٠کم ریزیان بەستبوو ئەوەندە زۆربوون کە ژماردنیان کارێکی ئاسان نەبوو"[1].

هەروەها (افشار)ی مێژوونووسی ئێرانی دەڵێت کە ئەو خێزانانە بە فەرمانی رەزاشا لە شوێنەکانی خۆیان هەڵکەنران و بۆناوچە دوورەکانی نێو ئێران دوور خرانەوە ،بەشێکیان برانە تاران ،کۆچاندنەکە لە هەل و مەرجیکی ئەوەندە خراپدا جێبەجێ کرا کە بووە هۆی مردن و لەناوچوونی ژمارەیەکی زۆر لە کوردەکان،بەتایبەتی لە نێو منداڵ و ژنان و پیاوە پیر و بەتەمەنەکانیان [2] .

لە کۆتایی زستانی ساڵی١٩٣٠دا ،(سرتیپ حسن مقدم) فەرماندەی لەشکری شمال غرب ی ئێران لابرا و (سرتیپ محمد خانی محتشمی) لەجێگای دانرا. فەرماندەی نوێ هێزێکی سەربازی زۆری کۆکردەوە بۆ هێرشکردنە سەر راپەڕیوە کوردەکان لە گوندی(ئاق گل) کە فەرزەندە و ئیبراهیم ئاغاو شۆڕشگێڕەکانی ئاگریداغی لێ بوو.سوپای ئێرانی پاش شەڕێکی زۆر قورس و بەخشینی کوژرا و بریندارێکی زۆر ئاق گل ی گرت و جەنگاوەرانی کوردی ناچارکرد بەرەو بەرزاییەکانی سنوری تورکیا پاشەکشێ بکەن [3].

---

[1]- کریس کۆچێرا، مێژووی کورد لە سەدەی (١٩-٢٠) دا ،وەرگێڕانی محمد رەیانی ،چاپی دووەم، رێبەندانی ١٣٦٩، ل١٧٢.

[2]- أیرج أفشار، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٥٦٥ .

[3]- سرهنگ احمد احتسابیان، تأریخچەء نیروی تامینیە ،"ارتش ایران"، مجلە ارتش شاهنشاهی، ٣-١، سال پنجم، فروردین-خرداد١٣٢٥، ص ١٨-١٩.

هەروەها لە ٢٩ی ئایاری ١٩٣١ لە پێکدادانێکدا لە نێوان گوردانی دووی لەشکری شیمال غەرب و جەنگاوەرە کوردەکان، (سەرگورد حسن قویدل) فەرماندەی گوردانی دوو کوژرا.لەسەرەتادا هێزەکانی ئێرانی بە خێرایی پێشڕەوییان کرد،جەنگاوەرانی جەلالی لە ژێر سەرکردایەتی (ئیسماعیل ئاغای جەلالی) دژە هێرشێکی پێچەوانەیان کردە سەر سوپای ئێرانی پەلاماردەر و زیانێکی زۆریان پێ گەیاندن.بە پێی قسەی (سەرهەنگ کەریم خانی سیاح) فەرماندەی هێزەکانی پاسەوانە سنورییەکانی ئێران ،کوردەکان ١٢٤ سەربازی ئێرانییان کوشتووە و زیاتر لە ٢٠٠-٤٠٠ سەربازی دیکەشیان بە خەستی برسیندار کردووە.بەڵام لە راستیدا، زیانەکانی سوپای ئێرانی لەم پێکدادانەدا زۆر لەوە زیاتر بوو.لەو بارەیەوە یەکێك لە پەیامنێرە ئینگلیزەکان دەڵێت کەزیانەکانی سوپای ئێرانی سێهێندەی ئەو ژمارانەن کە سەرهەنگ سیاح باسی لێوە کردوون [1] . (د.سعیدبدل) زیانەکانی لەشکری ئێرانی بە ٧٠٠ لەقەڵەم داوە [2] ، لە کاتێکدا زیانی جەنگاوەرانی کورد تەنیا ٧ کەس بوو.

حکومەتی ئێرانی کە پاش ئەو زیانە زۆرە ورەی سەربازانی دابەزیبوو،کەوتە سەرزەنشکردنی تورکەکان و بەوە تاوانباری کردن کە گوێنادەنە ئاژاوەی کوردەکانی سنور و ئامادەی هاوکاریی کردنی ئێران نین بۆ رووبەروو بونەوی راپەڕینی جەلالییەکان و رەهەندە خەتەرناکەکانی بەردەوامبوونی ئەو راپەڕینە لەسەر بەرژەوەندییەکانیان تێناگەن.هەر بۆیە ئێران لە لایەن خۆیەوە هەوڵێکی دپلۆماسیی و تەبلیغاتیی و خۆ ئامادەکردنێکی سەربازیی لە پێناوی هەرچی زووتر کۆتایی پێهێنانی

---

[1]- کریس کۆچێرا ،سەرچاوەی ناوبراو، ل ١٧٣.

[2]- د.سعید بدل،تأریخچەء جنبشهای ملی کرد أز قرن نوزدهم تا پایان جنگ جهانی دوم،انتشارات مرکزی حدکا، ١٣٥٧ش،ل١١٤.

راپەڕینی کوردە جەلالییەکانی دەستپێکرد. حکومەتی ئێران سرتیپ محتشمی لابرد و (سەرهەنگ کلبعلی خان نخجوان)ی کردە فەرماندەی گشتی و هێزێکی ٦٠٠٠سەربازی و نزیکەی ١٢٠٠جاشی غەیرەنیزامی دەرەبەگە شاپەرستەکانی کوردی خستە بەردەست.ئەمە و جگە لە بەکارهێنانی چەند فڕۆکەیەکی جەنگی بۆ هاوکاری و پشتگیری پەلاماری هێزی پیادە و لێدانی جەنگاوەرانی کورد و خێزانەکانیان لەو ناوچە سەختانەی بە ئاسانی دەستی ئەرتەشیان ناگاتێ [1].

جەنگاوەرانی کوردە جەلالییەکان ژمارەیان خۆی لە ٦٠٠-٧٠٠ جەنگاوەر دەدا ،ئەوانەی کە نزیکەی ٣٠٠ شۆڕشگێڕی راپەڕینەکەی ئاگری داغی باکووری کوردستانیشیان هاتبووە پاڵ و بە تفەنگ و چەکی سووك چەکداربوون و بە شێوەی دەستەی چەکدار دابەش و ئامادەی جەنگی لەناکاو بوون.ئەوان لە ژێر سەرکردایەتی برو حسکی تللو دا بوون و فەرزەندەش وەك جێگری فەرماندە هەڵدەسوڕا.ئەو فەرزەندەیەی کە دەڵێن کاتێك رەزاشا گوێی لەناوی دەبوو لەشی داخ و رووخساری گرژ دەبوو [2].

هێزەکانی ماکۆ بە فەرماندەیی سەرهەنگ نخجوان ،بە مەبەستی هێرشکردنە سەر تایفەی (حاجی ئیسماعیل ناوری) جەلالی کە لەگەڵ ژمارەیەك لە شۆڕشگێڕانی ئاگری داغ لە بەرزاییەکانی (شێخ) بوون، لە ناوچەی (سیاچشمە) کۆبوونەوە. هەروەها لە سەرەتای جولای ساڵی ١٩٣١ ستونێکی ئێرانی هێرشی کردە سەر ناوچەی (زیوی خواروو) و بەرزاییەکانی (دومانلو) و توانیان ئەیوب ئاغا بکوژن و جەنگاوەرانی کورد ناچار بکەن بەرەو (قرخ لار) پاشەکشە بکەن .هێزەکەی سەرهەنگ نخجوان پاش ئامادەبوون هێرشێکی توندی کردە سەر رۆژهەڵاتی بەرزاییەکانی

1- هەمان سەرچاوە .

2- عثمان خواکەرەم، زرنگ، بەچکە شێرانی کورد، بەغدا ،چاپخانەی دار الحریە، ١٩٨٧،ل٢٥ .

(ساری ئاجاق) و شەڕێکی خوێناوی و دەستە و یەخەیان لەگەڵ کوردان دا کرد.لە ئاکامدا هێزەکانی ئێرانی بەرزاییەکەیان گرت و بروحسکی تیللوی سەرکردەی ناسراوی کوردیان لەو شەڕەدا کوشت.دیارە کوردەکانیش بەرگرییەکی سەختیان کرد و وێڕای گەیاندنی زیانێکی زۆر بە هێزەکەی ئێران توانیان سەرهەنگ نخجوانی فەرماندەی لەشکری شمال غربی ئێران بکوژن [1].

پاش کوشتنی نخجوان، سەرهنگ محمود خانی امین شوێنی گرتەوە .ناوبراو سەرەتا دەیویست لە رێگای سیاسەتی رازیکردن و گفتوگۆوە راپەڕیوە کوردەکان وا لێبکات چەك دانێن و بەرزاییەکان چۆڵ کەن و ئامادەبن روو لە ناوچەکانی ناوەوەی ژێر دەسەڵاتی ئێرانی بکەن . بەڵام پاش ئەوەی رەزاشا سەردانی ئوستانی ئازەربایجانی کرد و چاوی بە محمودخان کەوت، داوای لێکرد لە رێگای هێز و پەلاماری سەربازی و بەکارهێنانی ئەوپەڕی توند و تیژی و قەڵاچۆکردن سەر بە جەنگاوەرانی کورد دانەوێنن.تا ئەو نامەیە بگەیەننە تورکیا کە ئێران هەمیشە ئامادەیە لە پێناو دژایەتیی کردنی هەر جولانەوەیەکی کوردەکاندا بەو پەڕی توندی و شێلگیرییەوە ببزوێتەوە .مەسەلەیەکی وا کە لەسەر نزیك بوونەوەی ئێران و تورکیاو رێکەوتنیان کاریگەریی دەبێت.

هەر بۆیە لێرە بەدواوە سەرهنگ محمودخان کەوتە کۆکردنەوەی هێزەکانی و بەدوو قوڵ کە هەریەکەیان لە ژێر فەرماندەی فەرماندەیەکی هار و دڕی دژ بەکوردی وەك (سەرهنگ میرحسین هاشمی و سەرهنگ هوشمند افشار)دا بوون کەوتە هێرش و پەلاماردانی راپەڕیوانی کورد کە پاش کوشتنی بروحسکی لە ژێر سەرکردایەتی فەرزندەدا بوون.ئەم هێرشەی سەرهنگ محمود خان کە لە ١ی نۆڤەمبری ١٩٣١ دەستی پێکرد توانی

1- سرتیپ قلی بیگلری، خاطرات یك سرباز، تهران ، چاپخانە ارتش ، ١٣٥٠، ص ٧٨.

سەرکەوتن بەدەست بهێنێت و ناوچەکە لە جەنگاوەرانی کورد پاکبکاتەوە.ئەویش پاش بەخشینی زیانی زۆر و کوشتنی چەند سەرباز و دەرەجەداری ئێرانی وەك:سەرگورد حسن بنی صدر و سروان عزیز الله بدرخان [1].دواتریش لە پیلانیکدا ئێرانییەکان توانیان فەرزەندەی رابەری جەنگاوەرانی کورد بکوژن .

هاوکات لەگەڵ دوایین پەلامارو جولانەوە سەربازییەکانی ئەرتەشی ئێراندا،دپلۆماسی ئێرانی بە نزیك بوونەوەی لە تورکیا و بەستنی رێکەوتننامەیك بۆ چارەسەرکردنی گرفتەکانی سنور[2] و پابەند بوون بە هاوپەیمانێتی و کاری هاوبەش دژی هەر هەوڵ و تێکۆشانێکی نەتەوەیی کورد سەرکەوتنێکی گەورەی بەدەستهێنا.رۆژنامەی (ژیان) لە ژێر سەردێڕی" علاقاتی سیاسی بین تورك و ایران " نووسیویەتی:" حکومت ایران دعوت وزیر تورکیای کردوە بۆ زیارت طهران بۆ بحث لە مسائلی معلقە بین دولتین و حل کردنی ، و توفیق رشدی بگیش فبولی ام دعوەتی کردوە"[3] . (توفیق رشدی) نوێنەری تایبەتی تورك لە تاران دوای ئەم سەرکەوتنانەی ئەرتەشی ئێران بەسەر راپەریوەکانی کورد و کوشتنی سەرکردەکانیان رایگەیاند:"مەسەلەکانی سنور بە شێوەیەکی رەزایەتبەخش

---

[1]- بۆ زیاتر:هەمان سەرچاوە ،ل ٧٩-٨٥ .

[2]– رۆژنامەی ژیان ، لە ژێر سەردێڕی " حدود ایران و تورکیا " دا نووسیویە:" سردار انتصار ریس لجنە حدود گرایەوە طهران و دوو راپوری مفصلی تقدیم وزارت خارجیە و حربیە کردوە ، وا درکەویٚ کە محافل عسکریە ایران او مقدارە اراضی شاخی آ رارات ایەویت بیدا بە ایران بە کافی نازانن ، علاوتا بعض لەم محافلانە لە نقطە نظر عسکریەوە و بو محافظە ی ایران شاخی آرارات زور بە لازم ازانن بو ایران " . بڕوانە: ساڵی ٥ ، ژمارە ٢٦٨ ، ١٥ی کانون الثانی ١٩٣١.

[3]– هەمان سەرچاوە ،ساڵی ٦ ، ژمارە ٣٠٧ ، ٧ی کانون الثانی ١٩٣٢ .

کە بەرژەوەندییەکانی ئێران و تورکیای هەردووك بەتەواوی هێناوەتەدی یەکالا و چارەسەرکرا" [1] .

بەسەرکوتکردنی راپەڕینی خێڵی جەلالی دوا راپەڕینی چەکداری گەلی کورد لە رۆژهەلاتی کوردستان لە نێوان ساڵانی ١٩١٨-١٩٣٩ دژی رژێمی شاهەنشاهیی ستەمکارکۆتایی هات.بەلام ئەو فاکتەر و پێکهێنەرانەی دەبوونە مایەی بێزاری کورد و راستبوونەوەیان ،نەك هەرمانەوە ،بگرە زیاتر و قوڵتریش بوونەوە لە ئەنجامی سیاسەتی سەرکوت و تواندنەوەی نەتەوایەتی و زۆرداری چینایەتی کە رژیمی ئێرانی سەبارەت بەگەلی کورد پیادەی دەکرد.مسەلەیەکی وا کە بووە هۆی ئەوەی جولانەوەی نەتەوایەتی کورد لەگەڵ هەڵگیرساندنی جەنگی دووەمی جیهانیدا پێ بنێتە قۆناغێکی پێگەیشتووتر[2].

---

[1]- اطلاعات ، ٢٦ دی ١٣١٠.

[2]- ئەم بابەتە لە گۆڤاری : ڤەژین ، هژمار ١٠ ، زڤستان ١٩٨٨، دهۆك دا بە زمانی عەرەبی بڵاوکراوەتەوە.

سەرنجێك لە هەل ومەرجی سیاسیی و ئابوریی و کۆمەلاّیەتیی رۆژهەلاّتی کوردستان لە سالاّنی (١٩٣٠ -١٩٣٩)[1]

رووداوی هاتنە سەرکاری رەزاشاپەهلەوی و لەسەرنانی تاجی پاشایەتی ئێران، لە ٢٥ی کانونی یەکەمی ١٩٢٥ دا، بە وەرچەرخانێکی نالەبار لە لایەن گەلانی غەیرەفارس لە ئێران بەگشتی و لەلایەن گەلی کوردەوە بەتایبەتی دادەنرێت.چونکە کورد لە قۆناغی فەرمانڕەوایەتی رەزاشادا تووشی نەهامەتی و ئازار و چەوسانەوەیەکی کەم وێنە بۆتەوە .شایەنی باسە ،رەزاشا کەمێك پاش هاتنە سەرکاری ، توانی بناغەی دەسەلاّتێکی دیکتاتۆری توندو تیژ دابمەزرێنێت ،تەواوی کەسایەتییە سیاسەتکارە ناسراوەکانی ئێران و نەیارە شەخسییەکانی لە ئێران دەرپەڕاند و هەر دەنگێکی ئۆپۆزسیۆنی لە تاران و دەرەوەیدا کپ کرد،بەچەشنێك توندترین شێوازی سەرکوتکردن و داپلۆسینی لەو پێناوەدا گرتە بەر .

هەروەها رەزاشا هەر لەسەرەتاوە، وەك بەشێك لە ئامانجە رەگەزپەرست و ناسیونالیستە تەنگەتیلەکانی ، کەوتە خۆ بە مل پێ کەچکردنی گەلی کورد و دژایەتییکردنی نیشتمانپەروەران وئازادیخوازانی کورد و چەسپاندنی دەسەلاّتێکی میللتاریستی ناوەندگەرا بەسەر کوردستان دا.لەو پێناوەشدا توانی بە هاوکاری دەولەّتە زلهێزەکانی جیهان و هێزە هەرێمییەکانی ناوچەکە، ئەوانەی بەرژەوەندی ئابوریی و سیاسییان لە گەلّ ئێران دا هەبوو، تەواوی ئەو جولاّنەوە کوردییانە بە ئاگر و ئاسن تێکبشکێنێت کە داوای ئازادی و ماف نەتەوایەتییان دەکرد وئامادە نەبوون

[1] -ئەم بابەتە بەزمانی عەرەبی لە گۆڤاری : مەتین ، ژمارە ٥٨ ، چریا دووێ ١٩٩٦، دهۆك دا بلاّوکرداوەتەوە .

سەر بۆ دیکتاتۆری رەزاشا دانەوێنن.بەوەش توانی لە سەرەتای سییەکانی سەدەی بیستەمدا ، پاش کوشتن وگرتنی سەردارانی کورد و زیندانییکردن و دوورخستنەوەیان بۆ گرتووخانەکانی تاران،خۆراسان و شیراز، هەروەها چەککردنی عەشیرەتەکان و دەست بەسەرداگرتنی موڵك و ماڵیان، دەسەلاّتێکی سەرکوتکەرانە لە کوردستاندا بسەپێنێت [1] .

رۆژنامەی (باختر/رۆژئاوا) ئێرانی جەخت لەسەر ئەو راستییەی سەرەوە دەکاتەوە کاتێك دەنووسێت:"دەسەلاّتدارانی ئێرانی لەقۆناغی فەرمانڕەوایەتی تیرۆرستی رەزاشادا هەستا بە کوشتنی (٢٤) هەزار هاوولاّتی لە زیندانەکانییدا، کە زۆربەی ئەوانە لە رۆشنبیران و سەرۆك عەشیرەتە ئازاکان بوون.ئەوانەی دکتاتۆری شا و کارە تیرۆرستییەکانیان رەتکردەوە" [2] .

محەمەد حوسێن سەیفی قازی، کە دواتر لەپاش جەنگی دووەمی جیهانی و پاش دامەزراندنی کۆماری میللی دیموکراتی کوردستان ،بوو بو جێگری سەرەك وەزیران و وەزیری جەنگی ئەو کۆمارە، سەبارەت بە هەڵسوکەوتی کاربەدەستانی ئێرانی لەو سەردەمەدا دواوە و دەڵێ:"مەئمورینی لەشکری و کشوەری و ژاندارم کە لە پامال کردنی حەق و عەدالەت ،کە مضامینی قانونی اساسی حقیقی ،بە تەواوی نەتەوانی ئێرانی قایل بوە و ،داندراوە ،دریغییان نەکردوە. هەروەکو بۆ خۆتان دیوتانە لە تعرض بە گیان و ماڵ و حیثیت و ناموسی نەتەوانی ئێرانیٚ مەخصوصەن میللەتی کوردی ...دەکەمالی بی شەرمی و بی حەیایی دا لە مودەتی بیست ساڵەی دیکتاتۆری رضاخان دا موضایەقەیان نەکردوە و ، ئەوان ئێران فەقەط بە تاران دەزانن و ،بە غەیری ئیستفادەی شەخسی و خۆشگوزەرانی و

[1] - کوردستان ،رۆژنامە ،ژمارە ١٥، ١٩٤٦/١/١١ ،

[2] -باختر ، شمارە ٢٠٢ ، تهران ، ابان ١٣٢٢ ش ، ص٤.

راگرتنی مەقام و جا و جەلالی خۆیان هیچ فیکری دیکەیان نیە .تارانیش چ تاران مەرکەزو بناغەی فەساد و لائوبالی بی عەلاقەیی و بیٚ خەبەری و دە حەقیقەت دا مەرکەزێکی زۆر زۆر کەثیف لە قەصر و قصوری زۆر عالی و موجەلەل کە بە خوێن و زەحمەت و رەنج و ئارەقی نێوچاوانی هەزاران هەزار بەدبەخت و بێچارەی نەتەوانی زەحمەتکێشی ئێرانی بناغەی داندراوە و رازاندراوەتەوە " [1].

حکومەتی شاهەنشاهیی پەهلەوی بە شێوەی دیل و کۆیلە مامەڵەی لەگەڵ خەڵکی کوردستاندا دەکرد.تاوانی دەزگا سەرکوتکەرەکانی بە تایبەتی دەزگای(ئەمنیە) گەیشتبووە رادەیەك بێزاریەکی گەورەی لەلای خەڵك پێکهێنابوو.هەر لە سزادانی ماددی و جەریمەکردنی دانیشتووان ، تا کوشتنی خەڵکی بێتاوان و تاڵانکردن و سووتاندنی گوندەکان ،لە لایەن ئەو دەزگایەوە ئەنجام دەدرا[2].پۆستی سەرۆکایەتی یەکە سەربازییەکان و بەڕیوەبەرایەتی ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دەدرایە کەسانێك کە لە ناوەندەوە دیاریدەکران.ئەوانەی بیٚ لێپرسینەوە و بۆگیرفانپڕکردنی خۆیان و بەرپرسە پایەبڵندەکانیان لە ناوەند هەڵدەسوڕان و بە توندترین شێوازی سەرکوتکەرانە مامەڵەیەیان لەگەڵ گەلی کوردستاندا دەکرد.

(حسێن فردوست) کە بەرپرسی یەکەمی دەفتەری دەرباری شاهەنشاهیی پەهلەوییە ،لەو بارەیەوە نووسیویە:"لە سەروبەندی رووداوەکانی کوردستاندا، (ئەمیر ئەحمەدی) کە بووە سەرکردەی گشتی هێزەکانی شیمال غەربی ئێران، ناوبانگێکی گەورەی بەدەستهێنا بەوەی ژمارەیەکی زۆری سەرۆك عەشیرەتەکانی کوردی هەڵخەڵەتاند وهات بەڵێنی

[1] -کوردستان ن ژمارە ٥٠، ١٩٤٦/٥/٢٧.

[2] - دەستنووی بەیاننامەی دامەزراندنی کۆمەڵی دیموکراتی کوردستان کە پێشەوا و نزیکەی ٧٠ لە ئەندامان ئیمزایان کردووە.

درۆینەی پێدان ،نامەی لەسەر پشتی قورئان بۆ نووسین کە حکومەت دەست لەکاروباری ناوخۆیان وەرنادات و ئیرادەی شاهەنشاهییان بەسەردا ناسەپێنێت.بەهەرحاڵ ،راپەڕینی کوردان پاش چوار ساڵ لە رشتنی خوێنێکی زۆر کۆتایی هات .ئەمیرئەحمەدی بەسەرکەوتوویی گەڕاوە تاران و نازناوی فاتح غەربی لێنرا.پلە سەربازییەکەشی بەرزکرایەوە بۆ (سوپەهبود) .بەڵام پاشتر لەلایەن شاهەنشاوە پشتگویٚ خرا و لە پۆستەکەی لابرا و پۆستێکی لاوەکییان پێبەخشی...دیارە ئەمیرئەحمەدی ئەودەمە پێویستییەکی بە پۆست نەمابوو،چونکە ئەوەندەی پارەو سامان و زێر لە کوردستان کۆکردبوونەوە و بەو سامانە پێنج سەد موڵکی لە خانوو و ئاپارتمان لە شەقامی (حەسەن ئاباد) پیٚ کڕیبوو [1] .

لەڕاستییدا ،رەزاشا سیاسەتی بەفارسکردن و توانەوەی نەتەوەی کوردیی لە بۆتەی نەتەوەی سەردەستدا گرتەبەر.لەو پێناوەشدا حکومەتی شاهەنشاهیی بەرنامەیەکی وردی داڕشت کە ڕێگری بکرێت خەڵکی لە کوردستان بە زمانی نەتەوەیی خۆیان قسان بکەن و پێی بنووسن و بخوێننەوە.(توکلی) لەو بارەیەوە دەڵیٚ:"یەك لەو بەرنامانەی رەزاشا بریتیبوو لە قەدەغەکردنی بەکارهێنانی زمانی کوردیی لە خوێندنگا و دابودەزگا بەڕیوەبەرییەکانی حکومەتیدا.لەتەواوی هۆڵ و ژوورەکانی ئەو شوێنانەدا چەندین نووسراو بە دیوارەکاندا هەڵواسرابوو کە تێیاندا هاتبوو"فارسی سخن گوید/بەفارسی بدویٚ".بەڵیٚ ئاخاوتن بە زمانی کوردی کە رەسەنترین و پاکترین زمانی ئارییاییە قەدەغەیە،لە کاتێکدا لەبەرکردنی

[1] - ارتشبد حسین فردوست ، ظهور وسقوط سلطنت پهلوی ، جلد أول چاپ دوم ، تهران ، ١٣٧٠ش، ص ٧٧-٧٨.

پۆشاکی رۆژئاوایی و پڕوپاگندەکردن بۆ گەڕانەوە بۆ کەلتووری ئاریی کۆن لەلایەن حکومەتەوە دەهۆلی بۆ لێدەدرا"[1] .

هەروەها توکلی لە نووسینی خۆی بەردەوام دەبێت و سەبارەت بە کارورەفتاری لێپرسراوەکانی دیکەی ئێرانیی لە کوردستان دەڵێ:"لەو بەرنامانەی دیکە کە بەئامانجی دژایەتی و لێدانی فەرهەنگ و فۆلکلۆری کوردیی جێبەجێدەکران بریتیبوو لە وێرانکردنی ئەو ئاسەوارە کۆنانەی ئاماژەیان بۆ مێژووی کورد دەکرد...(حەسەن موقەدەم) سرکردەی هێزە ئێرانییەکان لە شاری سنە لەو رووە دەستی نەپاراست.وێرای ئەوئازارو ستەمەی کە خەڵکی لەدەستی ئەم کابرایەوە تووشی دەبوون، مردووەکانیش لە بەڵای ئەم سەرکردەیە بێبەش نەبوون.ئەو هەستا بە وێرانکردنی گۆڕستانی (سلێمان بەگ) کە شوێنی ئارامگای سەردارانی کورد و کەسایەتییە نیشتمانپەروەرەکانێتی "[2] .

بە پێی ئەو سیاسەتە نالەبارەی کە حکومەت بەرامبەر گەلی کورد لە ئێران گرتبوویەبەر ، ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە کوردی خێڵەکانی (گەڵباخ[3]ی

[1] - محمد رئوف توکلی ، کردستان . جغرافیا و تأریخ بانه ، چاپ دوم ، ب.ج ، ١٣٦٣ش ، ص ١٩١.

[2] - هەمان سەرچاوە، ل ١٩٢.

[3] -گەڵباغییەکان لە تایفەکانی:گاملی ، مورادگۆرانی، چۆخەرەشی، کاك سەوەندی، قەمەری، وەرمزیار پێکدێن کە دەچنەوە سەر عەباس ئاغای گەڵباغی خەڵکی گوندی(گەڵباغی سەرووی) سەر بە هەورامانە ، رژێمی رەزاشا پەهلەوی پێش ئەوەی لەشکر بنێرێتە سەریان توانی بە ناوی گفتوگۆ و رێکەوتنەوە ژمارەیەك لە گەورەپیاوانی ئەم خێڵە لەناوبەرێت . دواتر لەشکری شاهەنشاهیی پەلامارێکی سەرتاسەریی لە چوار قۆڵەوە بە فەرماندەیی :سەروان ئیلهامی، سەرگورد هەیبەت، سەروان ئەشرەڤ ، سەروان نازمی و نایب تەقی خانی پەروانە ، لە ناوەڕاستی زستانی ساڵی ١٩٣٦دا کردە سەر گوندەکانی : ئاڵولاخ، کۆسەمەڕ، کەسنەزان ، ئیبراهیم ئاوا ، کەڵەکان و هەردوو گیزملی خواروو و ژوورو ، لە ئاکامدا بەشێکی گەڵباغییەکان بەو زستانە ساردە روویان لە چیاکان کردو بەرەو سنووری باشووری کوردستان هاتن . ئەو بەشەشی کە کەوتە دەستی لەشکری شاهەنشاهیی کرانە دوو بەش، بەشێکیان گوێزرانەوە بۆ شاری سنە و لە مزگەوتەکانی

و پیران و جەلالی) و هەزارەها خێزانی دیکەی کورد لە ساڵی ١٩٣٥دا گواسترانەوە بۆ شوێنە دووردەستەکانی ئێران، بە تایبەتی بۆ کرمان،سوڵتان ئاباد و شیراز[1].لەبەر ئەوەی کە پرۆسەی گواستنەوەکە لە هەلومەرجێکی سەخت و دژواردا ئەنجامدەدرا ،ئەمەش دەبووە مایەی لەناوچوونی ژمارەیەکی زۆری کوردە گواستراوەکان ،بەتایبەتی ژن و منداڵ و پیاوی پیر ،ئەوانەی بەرگەی رێپۆشتنی درێژ و برسێتی و سەرمایان نەدەکرد.ئەمەو سەرباری هەڵسوکەوتی ناجوامێرانە و نامرۆڤانەی سەرباز و ئەفسەرانی سوپای ئێرانی ،ئەوانەی بێ لێپرسینەوە دەکەوتنە تاڵانکردنی کوردەکان و زۆر جار دەستدرێژی ناموسیان دەکردە سەر ژن و پیاوی کورد وەك پێشەوا قازی محەمەد دەڵێ: " کی بی نەی بیست بی کە بە چ نامەردییەکی قشونی رضاخانی پەهلەوی چۆن دەوەختیك دا کە ئاراراتی گەرمی شەڕی لە گەڵ تورکان بون چە ناپیاوانە و ناجەوانمەردانە وە نێو ژن و منداڵی کوردان کەوتن(نعوذ بالله) چیان بەسەر هینان وە چییان لێ کردن جەلالی چۆن هەمو بارکران و دەگەڵ هەزاران ماڵی کوردی لای وان هەر یەکە بۆ نقطە ییکی ئیرانی بران ئەلئانیش بەشی زۆریان کەس نەیزانی چییان لێ هات و چۆن تەلەف بون .ئەو دەردەی دایان بە گەلباغییان کە بە زستان باریانکردن صەدها منداليان دەبەفری دا قڕبون و پیاوان دەست و پێیان سەرما بردی و گەیەندرانە شارانی هەرە دووری ئێرانێ و بە ئەشەدی عەزاب بەشی زۆریان تەلەف بو هەتکی ناموسی و بێ عیفەتییەکی کە دەوهەموکارانەدا بەسەر کوردان هات شەرمی دەکەم شەرحی بدەم و تا ئەورۆ بەشەر نەیکردوە. کاری

هاجەرە خاتوون و رەشید قەڵابەگیان زیندانیی کران کە تیمسار نەخجەوان سەرپەرشتیی دەکرد، ئەوانەی دیکەش لە خراپترین بارودۆخدا کۆچاندیانن بۆ بێجاڕ و زنجان . بۆ زیاتر : خالیدی ئەحمەدی ، بەسەرهاتی فەرمانڕەوای گەڵواخیەکان ، پێداچوونەوە و رێك و پێك کردنی : حەسەن گۆران ، سنە ، ٢٧٠٤ کوردیی

[1] - د.کمال مظهر أحمد ، دراسات فی تأریخ ایران الحدیث والمعاصر ، بغداد ، ١٩٨٥، ص ٢٥٥.

ئەمنييان چی لیٚ بلێم سەرتاسەری ئێرانیٚ دۆست و دوژمن شاهیدی فەجایع و جنایات و هەتکی ناموسی وانە حەتتا تە عەروضیان بە پیاوان دەکرد،شەهرەبانی و نە ظمیە یان صەد لە ئەمنیە خراپتر. عەدلیە مەرکەزی تالان و بڕۆ و روتانەوەی خەڵکی بون" [1]

شایەنی باسە ،بەتەنیا لە نێوان سالانی ١٩٣٤-١٩٤٠ دا ،حکومەتی شاهەنشاهیی لەنێو زیندانەکانیدا ١٢٠ کوردی لەسێدارە داوە [2].فشاری حکومەت بە جۆرێك پەرەی گرتبوو کە هیچ توێژ و چینێکی کۆمەڵگای کوردیی لە ئازارو راوەدوونان پارێزراو نەبووە.یاسای لابردنی سەرپۆش کە لەشوباتی ساڵی١٩٣٦دا لەلایەن حکومەتەوە دەرچوو [3]،دەرفەتێکی باشی دایە ژاندارمی ئێرانی تا بکەونە دووی ژنانی کورد و ئازاریان بدەن .

توکلی لەم بارەیەوە نووسیویە:"تەنانەت ژنانی کوردییش لە راوەدوونانی دەسەلاتدارانی گەندەڵی ئێرانی پارێزراو نەبوون،ئەوان دەبوایە وەك حکومەت دەیویست، واز لە دابونەریتی کوردانەی خۆیان بهێنن وجلك وبەرگ فڕیٚ بدەن و خۆیان رووتبکەنەوە .جا قوڕبەسەر ئەو ژنە کوردەی ژاندارم دەیبینن و هێشتا سەرپۆش و چارشێوی خۆی فڕیٚ نەداوە،لە حاڵەتێکی وادا ئەوان دەکەوتنە دووی و شالاویان بۆدەبرد و دوای سوکایەتیی پێکردنێکی زۆر چارشێو و سەرپۆشەکەیان لێدەکردەوە و دیاندڕاند و ئاگریان تێبە ردەدا [4] .

1- کوردستان ن ژمارە ٥٠، ١٩٤٦/٥/٢٧.

2- کمال مظهر، ل ٢٥٤.

3- بروانە: فوزیة صابر محمد،ایرلن بین الحربین العالمیتین (١٩١٨-١٩٣٩) . تطور السیاسة الداخلیة، رسالة ماجستیر غیر منشورة،کلیة الاداب ،جامعة البصرة ، ١٩٨٦، ص ١٨٧.

4- توکلی ،سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٠.

هەروەها حکومەتی رەزاشا سیاسەتێکی خەتەرناکی لەبەرامبەر خێڵە کوردەکان دەبردبەڕێوە کە لەو قۆناغەدا بەهۆی ستراکچەری دواکەوتوویی کۆمەڵگای کوردەواری کاریگەریی زۆر مەنفی هەبوو،ئەو سیاسەتەی کە دواتر پێشەوا (قازی محەمەد) ئاماژەی پێداوە و دەڵیٚ: " لە پیش هەمو شتیك دا ئیختلاف و دووبەرەکانی عەشایری کە بە دەسیسەو حیلەبازی ئیستعمارو دیکتاتۆران بۆ ئیستیثمار و خواردن و کروشاندنەوەی ئەو میللەتە بە قەولی خۆیان (تفرقە بینداز و حکومت کن) وەبەین خستبوون و تا ئەندازەیەك ئەو ئاورە بلیسەی ساندبو برای دایکو بابی لەیەك بەزاند بو یەکەتی لە گوریٚ هەڵگیرا" [1] .

دیارە لەنێو خودی دەسەلاتدارانی حکومەتی شاهەنشاهیی دا،کەسانێکی واقعبین هەبوون کە هەر زوو خەتەرناکی ئەو سیاسەتە فاشیستییانەی ئەو دەمە دەرهەق بەکورد دەکران لەبەرچاو بووە ،و هەوڵیانداوە شاهەنشای لیٚ ئاگادار بکەنەوە وچارەسەرێکی دیکە بۆ لەخۆگرتنی مەسەلەی نەتەوەیی کورد بخەنە بەرچاو.

لەو بارەیەوە (محەمەد عەلی فەروغی) نوێنەری ئێران لە تورکیا ،لەنامەیەکیدا بۆ رەزاشا لە ٢٤ی تشرینی دووەمی ١٩٢٧دا نووسیویە:" گیروگرفتی کورد لێرەدا (واتە لە تورکیا/ن) زۆر لەوە گرنگترە کە ئێمە بیرمان لیٚ دەکردەوە...تورکەکان نەبوونی یەکرەنگی نەتەوایەتی ...بەهۆی بنەڕەتی بەدبەختی خۆیان لە رابردوودا دەزانن و هەولٚ دەدەن لە ژیانی تازەیان دا خۆیان لەو بەلایە رزگار بکەن ... بەلام لەناکاو سیٚ سالٚ لەمەوپێش تووشی گیروگرفتی شێخ سەعید(مەبەستی راپەڕینی شێخ سەعیدی پیرانە لە ساڵی ١٩٢٥/ن) بوون . ئەم ئاژاوەیە زۆر گرنگ بوو ،بوونی تورکیای خستبۆ مەترسی یەوە، بەچەشنێك هەشت هەزار سەربازیان لە کوردستان کۆکردەوە

1 - کوردستان ن ژمارە ١٠، ١٩٤٦/٢/٤.

و دەملیۆن دراویان خەرج کرد .بەڵام چەنکە هەڵەیان زۆر کرد گیروگرفتەکە دوایی نەهات و تورکەکانیش هەست بەوە دەکەن...مەبەستی ئەسڵی تورکەکان لە بەستنی پەیمان لەگەڵ ئێمە ئەوەیە کە بەیارمەتی ئێمە خۆیان لەدەست خراپەی تورکەکان رزگاربکەن بە چەشنێك کە ئەو هەموو زەحمەتەی بۆ پێکهێنانی تورکیای تازەیان کێشاوە بە فیڕۆ نەچێ...جا بۆ ئەوەی ناچار نەبن هەمیشە لەشکرێکی زۆر لەو ناوچەیەدا رابگرن و خەرجێکی زۆر بکەن ،دەیانەوێت بە یارمەتی ئێران ئەو بەڵایە لە کۆڵ خۆیان بکەنەوە ...

بەڵام لەسەر مەسەلەی کوردستاتنی سەربەخۆ ئەمن لەو باوەڕەدام کە ئەو مەترسی یە بۆ ئێمە ئاشکرایە.نابێ بە قسەی ئینگلیز دڵنیابین کە دەڵێ:"بە شێخ مەحموودمان(مەبەست شێخ مەحمودی بەرزنجی یە/ن) گوتوە کە کوردستانی سەربەخۆ قبوڵ ناکەین"...چونکە مەسەلەی سەربەخۆیی تازە کەوتۆتە سەر زار وزمانان...کەوابوو ئێمە دەبێ هەرچۆنێك بێ لە فیکری کوردستانی خۆمان دابین و ئەگەر بکرێ تورکەکان بکەینە هاوکاری خۆمان،بەڵام نەك بۆ لە نێوبردن و تەفروتوناکردنی کوردەکان .چونکە ئەوە خەیاڵێکی خاوە ،بەڵکو بۆ ئەوەی بە رووخۆشی رایان کێشین بۆ لای دەوڵەتی ئێران و بە شێوەی ئێران پەروەردەیان بکەین.ئەو کارە بۆ ئێمە هاسانترە هەتا بۆ تورکیا .چونکە کوردەکان لەبارەی زمان و رەسەنەوە ئێرانین و ئێستاش ئەو کەسانەی کە دەیانەوێ هەستی نەتەوایەتی لە کوردەکان دا ببزوێنن لە شانامەو چیرۆکی جەمشید و فەرەیدوون کەڵك وەردەگرن.

ئەگەر موچەخۆرەکانی دەوڵەتی ئێران کەمێك ژیربن و تەماعیان کەمتر بێ و دەستی زۆرداری لەسەر کوردەکان هەڵگرن و بە تێکڕایی تەگبیرێکی باشی بۆ بکەن،هەر نەبێ لە نێو کورد و فارس دا دوژمنایەتی و قینەبەری نامێنێ و ئەگەر هات و رۆژێك خەیاڵی کوردستانی سەربەخۆ

بەهێزتر بوو ،ئەو دەم کوردەکانی ئێران ئێمە تووشی چەرمەسەری ناکەن .بەڵام ئەگەر ئاکاری موچەخۆرەکانی ئێران هەروەك جاران بێ و ئێمەش گوێ نەدەینە کوردەکان و وازیان لێ بێنیین ،بە بڕوای من مەترسی نزیکە"[1] .

رەزاشا بێ ئەوەی هیچ گوێ بداتە ئەو پێشنیاز و بۆچوونانە ،سیاسەتی سەرکوتکردن و تواندنەوەی کوردی پەرەپێدا.لەوەش زیاتر، هەستا بە گۆڕین و بە فارسییکرنی ناوی ژمارەیەکی زۆر لە شار و روبار و چیاکانی کوردستان .بۆ نمونە: ورمێی کرد بە رەزائییە، سەلماس بۆ شاپور، خانێ بۆ پیرانشەهر، سابلاغ بۆ مهاباد، چۆمی چەغەتوو بۆ زیرینەرود [2] .هەروەها دراو و توانایەکیماڵی زۆر خەرجکرا لە پێناوی سڕینەوەی ئەدەبی کوردیی و بەفارسیکردنی .شیعرەکانی (بابەتایەری هەمەدانی)کە بەزارێکی کەلهوڕی نووسراوە کرانە فارسی.داوایان لە(رشید یاسمی) کرد ،لە رێگای کارێکەوە کە نووسینی کتێبی(کرد و پیوستگی نژادی و تأریخی او) ە ،تیۆرێکی زڕ سەبارەت بە فارسبوونی کورد بسەلمێنێت [3].ئەو تێڕوانینە شۆفینیستیانەی کە تانوکە لە مێشکی ناسیونالیستە تەنگەتیلەکانی فارسدا خول دەخوا[4] .

لەراستییدا ،حکومەتی شاهەنشاهیی پەهلەوی تەنیا سیاسەتی سەرکوتکردن و راونان و گرتن و کوشتنی ئازادیخوازانی کوردی لە

[1] – دکتور عبدالرحمن قاسملو ، کوردستان و کورد ، لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی وئابووری ، وەرگێڕانی : عبداللە حسن زادە ، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا ، ١٩٧٣ز ، ل ٢٩٧-٢٩٩.

[2] – کمال مظهر، سەرچاوەی پێشوو ، ل٢٥٦.

[3] – دکتور عبدالرحمن قاسملو ،چل ساڵ خەبات لەپێناوی ئازادی ، کورتەیەك لە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران ، بەرگی یەکەم ، چاپی دووەم ، ١٩٨٨، ل٢٣.

[4] – بڕوانە: اسماعیل اردلانی، ایران از نظر یك دانشمند کرد،کوهستان .هفتە نامە ،شمارە ٨٢ ، سال دوم ٢٨ بهمن ١٣٢٥ش.

ڕۆژهەڵاتی کوردستان نەگرتبۆبەر .بەڵکو چەندی بۆ بکرایە تێدەکۆشا لە پێناو لێدان و لەناوبردنی هەر چالاکی و جوڵانەوەیەکی ئازادیخوازانەی کوردەکانی پارچەکانی دیکەی کوردستانی داگیرکراو.بۆ سەلماندنی ئەو ڕاستییەش ،(دکتۆر جەمال نەبەز) دەڵێ:" ئەوەندەی پێوەندی ی بە کوردی عێراقەوە هەیە ،ئەوا خۆیان گەیاندبووە ئەو کوردانەی کە کۆمەڵەی ((زەردەشت)) یان لە ساڵی ١٩٢٨ دا پێك هانیبو، و بەڵنیان دابوونێ کە بە پارە پشتگیری ی یارمەتی یان بدەن و لە شاری سنە(کوردستانی ئێران) ڕۆژنامەیەك لەسەر ئەرکی حکومەتی ئێران دەربچێ، کەچی لەژێرەوە ناوی هەموو ئەو کوردانەیان دابوو بە پۆلیسی نهێنی ی عێراق و هەموو ئەو کوردانە تووشی زیندان و لەسەرکارلابردن و دوورخستنەوە و دەردەسەرێ هاتن"[1] .

لەسۆنگەی ئەم سیاسەتەوە ،حکومەتی شاهەنشاهیی ،بە هاوکاری و هاندانی بەریتانیا ،ڕۆڵێکی بەرچاوی بینی لە نزیکبوونەوە لەو دەوڵەتە هەرێمیانەی ناوچەکە کە کوردستانیان دابەشکردووە،بۆ ئەوەی سیاسەتێکی یەکگرتوو بە دژی جوڵانەوەی ئازادیخوازانە و نەتەوەیی کورد و دانانی ڕێوشوێنێك بۆ پاراستنی ڕژێمە ڕۆژئاواگەراکانی ناوچەکە (ئێران ،تورکیا، عێراق ، ئەفغانستان) و کۆکردنەوەیان لە هاوپەیمانێتییەکدا بەمەبەستی هاوکاریی سنووریی و ئابوریی و زانیاریی [2] .ئەو نزیك بوونەوەیەی کە پەیمانی (سەعد ئاباد) ی لێکەوتەوە ،ئەو پەیمانەی کە مادەی حەوتەمی بە

[1] - جەمال نەبەز، بیری نەتەوەیی کوردی نەبیری (قەومیەت)ی ڕۆژهەڵاتی و نەبیری (ناسیۆنالیزم)یرۆژئاوایییە ، بڵاوکراوەی خوێنکارانی سۆسیالیستی کورد لە ئەوروپا ، بنکەی چاپەمەنی ئازاد ، سوید ١٩٨٤، ل ١٢٥ .

[2] -نەوشیروان مستەفا ئەمین ، حکومەتی کوردستان ڕێبەندانی ١٣٢٤–سەرماوەرزی ١٣٢٥. کورد لە گەمەی سۆڤێتیدا ، چاپی دووەم ، هەولێر ، ١٩٩٣

ئاشکرا دژی چالاکی ئازادیخوازانی کوردە و دەڵێ:"هەر لایەنێکی پەیماندەری شکۆدار بڕیاردەدا لەلای خۆیەوە هەنگاو بە دژی دامەزراندن و چالاکی تاقمە چەکدارەکان، هەروەها ئەو کۆمەڵە و ڕێکخراوانە بنێت کە کار بۆ تێکدانی سیستمی فەرمانڕەوایەتی یاخود کارگەری مەنفی لەسەر ئاسایش و هێمنی هەر بەشێك لە سنوری لاکەی دیکەی بەرامبەر دەکات" [1] .

هەربۆیە دوای ئەوەی حکومەتی شاهەنشاهیی ،هاوکاری و هەڤاڵبەندی خۆی لەگەڵ ڕژێمە داگیرکەرەکانی کوردستان لە ناوچەکەدا بەهێزو مسۆگەر کرد ،سیاسەتی چەوساندنەوە و سەرکوتی دژی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان گەیاندە چڵەپۆپە .ئەو ڕژێمە دوای بڵاوکردنەوەی تۆڕێکی سیخوڕی بەرفراوان هەموو جوڵەیەکی بچکۆلانەی بە توندترین شێوە دەکوتا ،بە چەشنێك کار گەیشتبووە ئەوەی"دەسەڵاتدارانی حکومەتی پەهلەوی لە شاری کرماشان دوکان بە دوکان و ماڵ بەماڵ دەگەڕان ، فەرمانی قەدەغەکردنی گوێگرتن لە ئامێری رادیۆییان بە خەڵکی رادەگەیاند و ئامێرەکانیان مۆردەکرد تا کەس نەتوانێ لە ڕێگای رادیۆوە گوێ لە هەواڵەکانی دەرەوە رادێرێ" [2] .

سیاسەتی جیاخوازی ڕەگەزایەتی کە حکومەتی ڕەزاشا دژ بەگەلی کورد پیادەی دەکرد تەواوی بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگای کوردیی گرتبۆوە. وێڕای ئەوەی کە حکومەت پڕۆپاگندەی بۆ هێندێك کار و ریفۆرم دەکرد کە توانای پڕکردنەوەی پێویستییەکانی خودی ناوچە فارسەکانی نەبوو [3] ،کەچی سیاسەتی پشتگوێخستن و پەراوێزکردن لەهەمبەر ڕۆژهەلاتی

[1] - :صلاح الدين محمد سعدالله، کردستان و الحرکة الوطنية الكردية ،بغداد، ١٩٧٨، ص ٤١ .

[2] - لە : فوزیە صابرەوە ،سەرچاوەی پێشوو ، ل ٤٣٥.

[3] - بۆ زیاتر لە بارەی کارە ریفۆرمییەکانی ڕەزاشا بڕوانە: Banani. Amin The Moderenzation of Iran(1921-1941)Stand ford University Press

کوردستاندا گیرابۆبەر .نەك هەر ئەوە بگرە حكومەت لە كوردستان هێدێك کاری کردن کە هەلومەرجە ئاڵۆز و نالەبارەکەی کوردستانیان ئاڵۆزترکرد.لەو رووەوە (ح.قزلجی) لە وتارێکیدا بەناوی "ئێمە دەڵێین چی؟" دەڵێ:" لە دەوری بلەوەزی و دیکتاتۆری بیست سالەدا زولموزۆریکی یەکجار زۆر و زەوەندمان لی کراوە،بەروبوی کوردستان کە بەرەنجی باسك و ئارەقی نیوچاوانی کوردان رەنیودەهات بەفیروئی دەبرا.بەندیخانە و زیندانی شاران لە براکوردەکانی ئیمە پردەکران...حاصلی ئیمە هەرچی بومان :توتن ،گەنم،پەمبو،خوری،شتی لیرەوار هەموی (انحصار) بو بە نرخیکی کەم لییان دەسەندین و دەیان برد بەشی خۆشمان بۆ نەدەماوە،کوتاڵ و وردەوالەی خۆشیان نەدەداینی.مالیات و عەواریضی بەلەدیە و شیر و خورشیدی سوریان لە ئیمە دەسەند و لە تاران کۆشك و بالەخانەیان پێ دروست دەکرد،ئێمەش لە شاخ و داخ هەناسە سارد و رەش ورووت بەدەست مەئمورە غەدارەکانەوە دەلەرزین... ئەمە تنوکیکە لە دەریایەك و کایەکە لە کێویکی ئەزیەت و ئازاری ئەودەم .هیچ کەس نیە ئیستاش نەناڵینی و ئاگای لەو کارە رەهاتە نەبی .هێندەش لە مێژ نیە شایەد و بەڵگەی بوێ ،ئەوە چوار ساڵی تەواوە گۆڤار و رۆژنامەکانی تاران لەسەر ئەم بابەتە دەدوێن و هێشتا لە عۆدەی نەهاتوون "[1] .

حکومەتی پەهلەوی سیاسەتی (تختە قاپۆ/نیشتەجێی بەزۆر) لەهەمبەر خێڵە نیمچە کۆچەرەکانی کورددا گرتەبەر و کەوتە رێگرتن لە هاتوچۆو گەرمیان و کوێستانییان(یلاق و قشلاق).ئەوانە پاش سووتاندنی دەوارەکانیان ناچارکران بەتەواوی نیشتەجێبکرێن لەنێو ئەو خانووانەی نە لە سەرمای زستان و نە لە گەرمای هاوینی دەپارستن.مەڕدارەکان لەونێوەدا زەرەرمەندی یەکەم بوون .چونکە بێبەشکردنیان لە پاوان و لێرەواری

[1] - کوردستان ن ژمارە ٦، ٢١/١/١٩٤٦.

کوێستانەکان ،گورزێکی گەورەی لە سامانی ئاژەڵداری لە کوردستاندا وەشاند [1] .لەلایەکی دییەوە، رەزاشا بەمەبەستی پیادەکردنی سیاسەتەکانی، ژمارەیەك لە دەرەبەگ و موڵکدارە خۆفرۆشەکانی کوردی لەئامێزگرتبوو،ئەوانەی لە رووی چینایەتیی وکۆمەڵایەتییەوە ببوونە هاوکار و تەواوکەری سیستمی بۆرجوا–دەرەبەگی رۆژئاواگەرای شاهەنشاهیی ئێرانیی و بێ ئەوەی هیچ یاسایەك بیانگرێتەوە ،دەستیان لە چەوسانەوە و کڕوساندنەوەی جوتێری کورد و دەست بەسەرداگرتنی بەرهەم و رەنجی شانی زەحمەتکێشانی کوردا نەدەپاراست.

سەبارەت بە یاسای زەوی کە رەزاشا لە ساڵی ١٩٢٨دا بڵاویکردەوە،ئەو یاسایە نەك هەر نەبو بە هۆی چارەسەرکردنی کێشەی زەوی و لانی کەمی دادی کۆمەڵایەتی نەهێنایەدی،بەڵکو دەسەڵاتی موڵکدار و ئەربابەکانی پتر لە پێشوو بەسەر زەویە کشتوکاڵییەکاندا چەسپاند و ستەمی چینایەتی قوڵترکردەوە[2] .لەم بارەیەوە لە کتێبی(گذشتە)دا هاتووە:"ئاشکرایە کە ئابوری ئێران لەسەردەمی رەزاشادا، بەشێوەیەکی گشتی پشتی بە لادێ و بەرهەمەکانی دەبەست.رژێمی پەهلەوی تەواوی پەیوەندییەکانی ئەرباب–رەعیەتی هێشتبوونەوە کە تائەو دەمە لە گوندەکانی ئێراندا باوبوون،جووتکاران کە بەتەواوی بێبەشبوون لە موڵکایەتی زەوییە کشتوکاڵییەکان ،دەبوایە بە بردنی نیوەبەرهەم یاخود چواریەك سەری خۆیان کزبگرتایە.وێڕای ئەوەی کە جوتکاری ئێرانی دەبایە تەواوی ئەو ئەرکانە بگرێتە ئەستۆ کە ئەرباب یا موڵکدار بەسەریدا دەسەپێنێت.ئەو جوتکارانەی هیچ مافێکی کۆمەڵایەتییان نەبوو،ئامرازی

[1] - گذشتە چراخ راه آیندست ، تأریخ ایران در فاصلە دو کودتا ، نشر :جامی ، چاپ دوم ، چاپخانە گلشن ، تابستان ١٣٦٢ش.

[2] - کمال مظهر، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٥٤.

کارکردنیان هەروەك پێشوو سادەو ساکار و دواکەوتوو بوو.چەوسانەوەی جوتکاران لەسەردەمی رەزاشادا زیاتر لەوەی هەبوو پەرەی سەند.کارە ریفۆرمییەکانی رەزاشا ئاسەوارێکی ئەرێنی و چاکبوونی ژیانی ئەوانی نەهێنایە دی.بەڵکو بە پێچەوانەوە گەشەکردنی سەرمایەداری بازرگانی ستەمی سەرشانی ئەوانی زێدەکرد.بۆ نمونە:رێژەی جوتکارە بێ زەوییەکان لەناوچەی (دەماوەند)ی نێزیك تاران ٦٠ ٪ پێکدەهێنا.ئەو ناوچەیەی کە زۆر زیاتر لە شوێنەکانی دی یاسای زەوی و کارە ریفۆرمییەکانی رەزاشای تێدا جێبەجێکرا . لەوەش خراپتر، ژیانی ئەو جوتکارانەی لەسەر ئەو زەوییانە کاریان دەکرد کە موڵکی تایبەتی شاهەنشا بوون ، زۆر لەو جوتکارانەی دیکە خراپتر و نالەبارتربوون .ئەوانە بەشێوەیەك بە زەوییەکانەوە بەسترابوونەوە کە نەیاندەتوانی جێیبهێڵن و لێی دووربکەونەوە"[1] .

پێویستە لێرەدا ئاماژە بەراستییەك بکرێت ئەویش ئەوەیە ، وێڕای ئەوەی جوتکارانی کورد هەروەك جوتکارە ئێرانییەکان لە سایەی جۆرەها ستەم و چەوسانەوە و لە بارودۆخێکی هەژاری و دواکەوتوویی و ژیانی برسێتی و نەخۆشیدا دەیانناڵاند و لەلایەن موڵکدار و دەرەبەگە فارسە داگیرکەرەکانی کوردستان[2] و موڵکدارە شاپەرستە کوردە بەکرێگیراوەکانەوە کە دەستیان بەسەر فراوانترین و بە پیتترین زەوییە کشتوکاڵییەکاندا گرتبوو ، دەڕووتێنرانەوە . ئەوانە شێوازێکی ستەمی دیکەشیان کەوتە سەرشان،ئەویش ستەمی نەتەوایەتی و بێبەشکردنیان بوو لە بچوکترین مافە نەتەوایەتییەکانیان ئەوانەی ئەوەندە داماو و کڕوسابوون کە نمونەیان لە نێو جوتکارانی ئێراندا کەم وێنە بوو. منداڵەکانیان بێ پۆشاك لەسەرمای زستاندا هەڵدەلەرزین ، تەنانەت ژنان و پیاوانیشیان لە چلەی زستان و وەرزی

---

[1] - گذشته چراخ راه آیندست ،ل ٢٦.

[2] فاتح.م،پنجا سال از نفت ایران،تهران ،چاپ اول، ١٣٣٥ش ،ص ٣٠٧.

بەرفرانباردا بێ پێڵاو و پێ خاوس دەسوڕانەوە . سەپاندنی سەرانە و باجی پشتشکێنیش بەسەر ئەم توێژە هەژارەدا ژیانی تاڵ کردبوون و ببووە دۆزەخێکی بێ وێنە"[1].

لە یەکێك لە دوکیۆمێنتەکانی حکومەتی عێراقیدا ،باسی ئەو مامەڵە خراپەی حکومەتی ئێران لە حاست جوتکارانی کورد و ناڕەزایی و بێزاری ئەو توێژەی کۆمەڵگای کوردی کراوە و هاتووە:"ئەم توێژە ،لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە کە کارو فەرمانی ناوچەکەیان بەدەستە ،مامەڵەیەکی پڕ لە توندوتیژی و چەوسانەوەیان دەرهەق دەکرێت .ئەوەش وایان لێدەکات کە بێزار و ناڕازی بن"[2] .هەربۆیە جێگای سەرسوڕمان نیە،کە لەماوەی نێوان ساڵانی (١٩٣٦-١٩٣٩) دا ،ژمارەیەك ڕاپەڕینی جوتیارانەی ناوچەیی لە گوندەکانی دەوروبەری شارەکانی کوردستان وەك سنە و مەریوان روویانداوە.ئەو ڕاپەڕینانەی ڕێکخرا و یەکگرتوو نەبوون و لەلایەن ئەرتەشی شاهەنشاهییەوە بە توندترین شێواز سەرکوتکران[3].

ئەو سیاسەتە توندوتیژەی حکومەتی ئێرانی بەرامبەر گەلی کورد ،بەتایبەت تاڵانی سامانی نیشتمانیی و پشتگوێ خستنی کۆمەڵگای کوردی و پەراوێزخستنی لە رووی کشتوکاڵی و پیشەسازی و فەرهەنگی ،و هێشتنەوە و قوڵکردنەوەی پەیوەندییە دەرەبەگایەتی و نیمچەدەرەبەگایەتی لە کوردستان ،بە ئامانجی ئاستەنگ دروستکردن بوو لەبەردەم دەرکەوتن و پێگەیشتنی چینی ناوەراست و هێزە نوێیە کۆمەڵایەتییەکان وەك کرێکار و بۆرجوای نیشتمانی ، لە رووی چەندایەتی و چۆنایەتییەوە، تا ئەو هێزانە دەستیان بەسەر ئابوری کوردستاندا ڕا نەگات و زەمینە لەبەردەم بۆرجوای

---

[1] -عەلی ئەصغەری شەمیمی هەمەدانی ،جوغرافیای کوردستانی ئێران ، وەرگێڕانی :عبدالرحمن محمد امین زبیحی، بەغداد ، ١٩٨٠، ل٧٥.

[2] -لە : فوزیە صابر ەوە ،سەرچاوەی پێشوو ، ل ٤٢٥.

[3] - کمال مظهر، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٢٥٤.

کۆمپرادۆری فارس و کاکەکانیدا بە کراوەیی بمێنێتەوە ،تا بە ویستی خۆی کۆنترۆڵی بازاڕەکانی کوردستان بکات[1] .

لەو پێناوەشدا تاران سیاسەتێکی دەبڵ ستاندەری گرتەبەر .لە کاتێکدا هەوڵی بەردەوامی بۆ بەهێزکردنی تاران بە ئەنجامدانی پرۆسەی پیشەسازی و کردنەوەی کارگە و فابریقە و کار ی بنیاتنان دەدا،کایەی پیشەسازی لە کوردستاندا لە دواکەوتووترین قۆناغیدا بوو بێ ئەوەی لایەکی لێ بکرێتەوە .بۆ نمونە :لە ساڵەکانی کۆتایی فەرمانڕەوایی رەزاشاپەهلەویدا ،(٤٠) کارگەی رستن و چنین و (٨) کارگەی شەکر و ژمارەیەکی زۆر لە کارگەی خاوێنکردنەوەی توتن و دروستکردنی جگەرە دامەزرێنران ،لەوانە تەنیا دوو کارگەی شەکر لە کوردستاندا بوو ،یەك لە (میاندوئاو) و یەك لە(شائاباد) .لە گەڵ ئەوەی کوردستان لە پێشەوەی ناوچەکانی بەرهەمهێنانی کشتوکاڵیدا بوو .[2]

هەروەها سیاسەتی جیاوازی رەگەزیی حکومەتی پەهلەوی لە سەر ژیانی تەندروستی و فەرهەنگی خەڵکی کوردستان رەنگی دابۆوە .شایەنی باسە هەتا دەسپێکردنی جەنگی دووەمی جیهان لە ناوچەکانی باکوری رۆژهەڵاتی کوردستان ، نیا یەك خوێندنگای ناوەندیی لێ بوو،لەگەڵ ئەوەی دانیشتووانی ئەو ناوچەیە نێزیك بە ملیۆنێك دەبوون . شاری سابلاغ بە شەست سەد و پەنجا گوندییەوە ، تەنیا شەش خوێندنگای سەرەتایی هەبوو.[3]

دیارە هەل و مەرجی تەندروستی لە رۆژهەڵاتی کوردستان ئەگەر لە بارودۆخی فەرهەنگی خراپتر نەبووبێت ئەوە باشتر نەبووە.دانیشتوانی

1 - دکتور عبدالرحمن قاسملو ، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥٧.

2- کمال مظهر، سەرچاوەی پێشوو ، ل٢٥٦.

3 – هەمان سەرچاوە ، ل ٢٥٥.

سابلاغ و دەوروبەری کە زیاتر لە (٢٠) هەزار کەس پێکدەهاتن تەنیا یەك نەخۆشخانەی تێدا بووە کە بیست تەختی نوستنی تێدابوو[1] .بەم چەشنە گەلی کورد لە سایەی رژێمی پەهلەویدا بە توندی لە ژێر ستەمی هەمەلایەنەی نەتەوەیی،سیاسیی،ئابوریی ، فەرهەنگیی ..هتد دەیناڵاند،بێ ئەوەی بتوانێ پەنا بۆ هیچ دادگایەك بەرێت .چونکە دادگاکانی کوردستان لە سایەی حکومەتی پەهلەویدا ببوە جێگایەك بۆ رووتکردنەوە و گیرفانبڕینی یاسایی زەحمەتکێشانی شار و جوتیارانی لادێ.

بەڵێ ، دواکەوتوویی ئابوریی و کۆمەڵایەتیی و فەرهەنگی لەلایەك و بڵاوبوونەوەی هەژاریی و نەزانیی و نەخۆشیی و برسێتی و خەرافات و لاوازبوونی بەها کۆمەڵایەتییەکان لە لایەکی دییەوە ،بوونە روخساری بنەڕەتی کۆمەڵگای کوردیی لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی رەزاشا پەهلەویدا . کە هەموو هەوڵێکی تەرخانکردبوو بۆ ملیتاریزەکردنی کوردستان و ترۆرکردنی ئازادیخوازانی کورد و بڵاوکردنەوەی بیری شۆفێنی[2] بنیاتنانی قەڵا و پۆستی ژاندارم و پڕچەککردنی سەربازخانەکان و گەورەکردنەوەی گرتووخانەکان و بەهێزکردنی دەزگا سەرکوتکەرەکانی :ئەمنیە ، نەزمیە ، ژاندارم ، مەرزەبانی ، شەهرەبانی ، ئینتزاماتی عەشایری..هتد لە کوردستاندا.

سیاسەتی شۆفێنیستیی و فشاری رژێمی شاهەنشای پەهلەوی بووە هۆی پەیدابوونی رق و بێزاری چین و توێژەکانی گەلی کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستان .بە شێوەیەك لە سەروبەندی هەڵگیرساندنی جەنگی دووەمی جیهانیدا تەواوی فاکتەرەکانی جوڵانەوە و تەقینەوە ی نێوخۆیی

1 - هەمان سەرچاوە ، ل ٢٥٥.

2- رەزاشا کاری رێکخرا و کۆمەڵەکانی قەدەغەکرد .جگە لە کۆمەڵەی(پرورش افکار) و (ایران باستان) ئەو دوو رێکخراوەی لە ساڵی ١٩٣٧ەو لە لایەن خودی خۆیەوە بۆ بڵاوکردنەوەی بیری شۆفینیستی دایمەزراندن. بڕوانە: جمال نەبەز ، سەرچاوەی پێشوو ،ل١٨.

ئامادەبوون. بەتایبەت کاتێك کە جەنگ هەڵگیرسا و ئێران تا دەهات لە ئەڵمانیای نازی نێزیك دەبۆوە. ئەو مەسەلەیەی کە بووە هۆی تێوەگلانی ئێران لە ئاگری جەنگ و سەری رژێمەکەی رەزاشاپەهلەوی خوارد و ئاواتی خەڵکی ستملێکراوی کوردستان هاتەدی کە لە گۆرانییەکانیاندا دەیانگۆت:

هەڵنەگری وەی هەڵنەگری ، هەڵنەگری لە پەهلەوی
یاخوا تەختت وەرگەڕێ ، بڵندت لێ بن نەوی
هەڵنەگری وەی هەڵنەگری ، هەڵنەگری لەو پاشایە
رەبی تەختت وەرگەڕێ ، بۆ خاتری ئەو خودایە
هەڵنەگری وەی هەڵنەگری ، لە پەهلەوی زوڵمی زۆر
رەبی حەوت کوڕت بمرێ ، بۆ خاتری ئەحمەدی کوڕ[1]

[1] -کەریمی حیسامی ، کاروانێك لە شەهیدانی کوردستانی ئێران ، ١٩٧١، ل ١٢.

رۆژنامەی (نامەء کردستان) قوربانیی ستەم و چەوسانەوەی کاربەدەستانی ئێران

راستییەکی بەڵگەنەویستە کە مەسەلەی گەشەسەندن و بنجداکوتانی بوارە جیاجیاکانی ئابوریی و کۆمەڵایەتیی و فەرهەنگیی گەلان ،هەروەها پێشکەوتن و فراوانبوونی ئاستی هۆشیارییان و رادەی بەشداریکردن و کارتێکردنیان لە شارستانییەتی مرۆڤایەتییدا ،سەرباری فاکتەرە مادییە نەگۆڕە سروشتییەکان ،بەگشتی پابەندی دوو خاڵی گرنگن کە:

١-رادەی سەربەخۆیی سیاسیی نەتەوە و و توانای پاراستن و سەقامگیرکردنی .

٢-فەلسەفە وهونەر و شێوازی فەرمانڕەوایی و بەڕێوەبردن و پراکتیزەکردنی،کە تاچەند مۆدێرنە و لە خزمەت تاکەکانی کۆمەڵگادایە وچۆن رایاندەکێشێتە بواری داهێنانەوە.

بەم شێوەیە پەیوەندی ئەم هاوکێشەیە پەیوەندییەکی ئۆرگانییە و پتەویی و فشەڵیی بوارە جیاجیاکان زیاتر ئەکەوێتە سەر بەهێزی و لاوازی ئەو دوو خاڵەی باسکران.

خۆ ئەگەر لەبەر تیشکی راستیی ئەم هاوکێشەیەی سەرەوە بڕوانینە رادەی گەشەکردنی کۆمەڵگای کوردەواریمان، ئەوا بێ سێ و دوو دەتوانین فاکتەر و دەردە مەترسیدارەکانی ئەم کۆمەڵگایە وەدیاربخەین و چارەی گونجاویشی بۆ هەڵهێنجین، تا لەو بارە نەرێییەی زۆر لە مێژە تێیدا چەقیوە راکێشینە دەرەوە.

شایەنی باسە چاوخشاندنێ بە پەروەندەی رەش و پڕتاوانی دابەشکەران وداگیرکەرانی کوردستان و کاری دەزگا سەرکوتکارە زەبەلاحەکانیان،هەروەها سوکە سەرنجێ لە مێژووی تراژیدیا و پڕئازار و

ڕاپەڕین و شۆڕشی یەك بەدوایەك و نەبڕاوەی گەلی کوردمان ئەو ڕاستییە دەسەلمێنێت کە چۆن گەلی کورد لە ژێر ستەم وچەوساندنەوەیەکی کەم وێنەی نەتەوەیی و سیاسیی و ئابوریی و کۆمەڵایەتیی و مەزهەبیی و فەرهەنگیدا دەناڵێنێت و چۆن حکومەتە داگیرکەرەکانی تێکڕای پارچەکانی کوردستان ،بەتەنیا و هەروەها پێکەوە ،بەنهێنی و هەروەها بە ئاشکرا و بەبەرچاوی کۆمەڵگای نێودەوڵەتییەوە ،نەك هەر بوونەتە لەمپەرێکی پۆڵایین لە نێوان گەلی کورد و پێشکەوتنی دا ،بەڵکو ڕێگای تواندنەوەی نەتەوەی کوردیان لە بۆتەی نەتەوەی سەردەست وخاوەن دەسەڵاتی ترك و فارس و عارەبدا گرتۆتە بەر و بە پیلانی ئەهریمەنانە بۆ قوتدانی کوردستان وەخۆ کەوتوون.ئەو پیلانانەی تاکو ئەمڕۆش بەردەوامە.ئەمەش نەك تەنیا لە ڕێگەی هێرش و پەلامار و لەشکرکێشی سەربازیی و سەرکوت و توند وتیژیی،بەڵکو لە ڕێگای هێشتنەوەی کۆمەڵگای کوردەواریی لە برسێتیی و هەژاریی نەخۆشیی و دواکەوتوویی و هێشتنەوەی پەیوەندی و دابە بەسەرچووەکان و ڕێگرتن لە ئاشنابوونی گۆمەڵگای کوردیی بە پەیوەندییە نویَ و دیاردە شارستانیی و مەدەنییەکان ،کە لایەنی فەرهەنگیی بە تایبەت ڕۆژنامەگەریی ،بەشێکی سەرەکی لێپێکدەهێنێت.

لێرەوە جێی سەرسوڕمان نییە کە لە مێژووی ڕۆژنامەگەریی کوردیی دا یەکەم ڕۆژنامە بەناوی (کوردستان) و لە دەرەوەی کوردستان واتە لە(قاهیرە)لە نیسانی ١٨٩٨دا چاپ بکرێت ولە ئەنجامی ڕاوەدوونانی سیخوڕەکانی سوڵتانە سوورە (عەبدولحەمیدی دووەم) هەر ماوەیەك لەشارێك و سوچ وقوژبنێك دا دەربچێت.هەروەها ئەرك و ئامانجی بنەماڵەی نیشتمانپەروەریی بەدرخانییەکان لە بڵاوکردنەوەی (کوردستان) بە ئاشکرا دیارە،کە جگە لە بوژاندنەوەی زمان و وێژە و فەرهەنگی کوردیی و هاندانی لاوانی کورد بۆ خۆناسین و زانستخوازیی ،هەوڵێکی بێوچانیشە بۆ

ڕیسواکردنی سیاسەتە خوێناویی و چەواشەکارانەکەی سوڵتانی عوسمانیی عەبدولحەمید لە لایەك و خولقاندنی گیانی وڵاتپارێزی و بەرگرییە لە ناخی لاوانی کوردا لە لایەکی ترەوە.بەم شێوەیە مێژووی سەرهەڵدانی یەکەم ڕۆژنامەی کوردیی نەك هەر ناتوانرێت لە مێژووی تێکۆشانی نیشتمانپەروەرانی کوردستان و ئازادیخوازیی کورد جیابکرێتەوە ،بەڵکو ئاوێتەبوونەکە هێندە توند و تۆڵە کە ناکرێت (کوردستان)ەکەی قاهیرە جگە لە زمانحاڵی ئازادیخوازان و تێکۆشەرە نیشتمانپەروەرەکانی کورد لەو سەردەمە، بە شتێکی دیکەی ناوبەرین.ئەم ئاوێتەبوونەیە کە زۆرجار داگیرکەرانی کوردستانی هانداوە توند و دوژمنانە بەرخورد لەگەڵ چاپەمەنیی و ڕۆژنامە و بڵاوکراوەکوردییەکان دا بکەن و لەهەرلا بۆیان هەڵکەوت هێرش و پەلاماریان بکەنەسەر .

بەم جۆرە لە مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردییدا دیاردەی ڕاوەدونانی ڕۆژنامەنووسانی کورد ، گرتنیان و زیندانیکردن و ئەشکەنجەدانیان ،بگرە لەسێدارەدان و غافڵکوژکردنیان لەلایەن داگیرکەرانەوە،هەروەها سانسۆرخستنە سەر بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەکانیان،شکاندنی قەڵەمەکانیان،دەستبەسەرداگرتنی ئامێری چاپەکانیان دیاردەی سەرەکیی بنەڕەتیی بوون و کە نەك هەر بۆ ڕۆژنامەنووسانی کوردستان،بگرە ئەوانەشی گرتۆتەوە کە لەتاو زەبروزۆری دوژمندا وڵاتیان جێهێشتووە و لەدەرەوە گیرساونەتەوە.

(نامەء کردستان) یەکێکە لەو ڕۆژنامە کوردستانییانەی کە لەلایەن ڕۆژنامەنووسی کورد (ئاغای میرزا غوڵام عەلی هۆشمەندی کرماشانی)لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە بیستەکانی ئەم سەدەیە بە زمانی فارسی تاقە ژمارەیەکی لێدەرچووە،دواتر بە پیلانێکی کاربەدەستانی حکومەتی ئێرانی

هەر لە لانكدا خنكێنراوە.بەداخەوە وێنەیەكی ئەم رۆژنامەیەمان لەبەردەستدا نییە تاكو لە رووی هەنەری و روخسار و ناوەرۆكەوە لە سەری بدوێین. ئەوەی لێرەدا دەیخەینەبەرچاو و تەنیا سەرچاوەی زانیارییمانە لەمەڕ ئەم رۆژنامە ساوامەرگە ،كورتە یاداشتێكی رۆژنامەنووسێكی كوردە بەناوی (ناصر توانا) كە بەزمانی فارسی لە رۆژنامەی(كوهستان) ی ئێرانی ژمارە ٨ بە مێژووی ٢٧ ی فروەردین ١٣٢٤ی هەتاوی واتە نەورۆزی ١٩٤٥ ،لە ژێر ناونیشانی (سرنوشت یك روزنامەنگار/چارەنووسی رۆژنامەنووسێك) لە لاپەڕە ٤-٥ بلاویكردۆتەوە كە لێرە دەقەكەی دەگۆڕینە سەر زمانی كوردیی.

ناصر توانا دەڵێت:" یەكەمین كەس كە بیری لەوە كردۆتەوە لە پێناوی بەرگریكردن لە مافی كورد و كوردستان و ئاشكراكردنی بەشێك لەو راستییە تالانەی كە لە ئەنجامی سیاسەتی خراپەكارانەی كاربەدەستانی پارەپەرست و بەدخوازەوە هەن،هەنگاو بنێت (ئاغای میرزا غولام عەلی هۆشمەندی كرماشانی) بوو ،كە نازانی ماوە یا مردووە،(ئەگەر مردووە خودا لێی خۆش بێت،ئەگەر ماویشە یادی بەخێربێت)،ئەم كابرایە هەرچییەكی هەبوو خستییە رەهنەوە و دوو دەستگای ئامێری چاپ و هەندێك پیت و ئامێرێكی كلێشەی هێنایە كوردستان و بە ورەیەكی بەرز و گیانێكی ماندوونەناسانە قۆڵی لێ هەڵماڵی.هەروەها هەستا بە بەكرێگرتنی باڵەخانەیەك و كاغەزیشی پەیداكرد.بەمەبەستی هاندانی رۆشنبیران و ئامادەبوونیان بۆ پاڵپشتی و هاوكاری رۆژنامەكە چەند كارتێكی ئامادەكرد و بۆ ئەشرافانی كورد و ناسراوەكانی نارد كە بە داخەوە هاوكارییەكی ئەوتۆیان نەكرد.

هەر حاڵ،لەگەڵ نەبوونی ئامرازی پێویست بۆ كارێكی وا لە كوردستان، توانرا ئەوەندە كاغەز ئامادەبكرێت كە بەشی دەرچوونی ژمارەیەك لە (نامەء كردستان) فەراهەم بێت،من هەرچەندە لەو كاتەدا لە لایەكەوە لە خۆم رانەدەبینی و لەلایەكی دیكەشەوە شوێنی نیشتەجێبوونم رێگەی نەدەدام

لەم كارە گرنگەدا رۆڵی بەرچاو ببینم،لەگەڵ ئەوەش زۆر باشم لە یادە كە لەدەرچوونی ئەم رۆژنامەیەدا بەشی خۆم ماندوو بووم،هەتا كلێشەی ناونیشانەكەیم بەدەستی خۆم كرد ،هەروەها رۆژی كردنەوەی بەڕێوەبەرایەتی رۆژنامەكە ئامادەبووم و بەشداریم كرد، باوكیشم (محەمەد جەوهەری سەعید دیوان) كە یەكێك بوو لە ئەدیبەكانی كوردستان بە خۆشحاڵییەوە پۆستی سەرنووسەری رۆژنامەكەی قبوڵ بوو،سەروتاری ژمارەی یەكەم لە لایەن زانای ناسراوی كورد (ئاغای ئایەتوڵڵا مەردۆخ)نووسەری مێژووی كوردستان ،نووسرا.وەختایەكی ژمارەی یەكەم دەرچوو هاوكات بوو لەگەڵ پەلاماری هێزەكانی حكومەتی ئێران بۆ سەركوتكردنی سمایل ئاغای سمكۆ.ئەم ژمارەیە لە پەڕەیەكی گەورە پێكهاتبوو كە لە پشت و رووی نووسرابوو،رەنگیشی تێدا بەكارهاتبوو،ئەم ژمارەیە دەربارەی رووداوەكانی كوردستان و چەند رەخنەیەك لە سمكۆ ئاغا و دەرخستنی سیاسەتی حكومەتی ئێرانی و رەوشتی هەندێك لە كاربەدەستانی كوردستان نووسرابوو ،بۆ راكێشانی سەرنجی خەڵكیش هەر بە خۆڕایی بەخشرایەوە.

دوای بلاوكردنەوەی ئەم ژمارەیەو بەهیوای ئەوەی لە ژمارەی داهاتوودا بەشێك لە پۆخڵەواتی نادیاری كاربەدەستان ئاشكراكەین و بیانخەینە بەرچاوی دەوڵەتی ناوەندی،مەسەلەكە ئاڵۆزا ،لێپرسراوە ئێرانییەكانی كوردستان ئەوانەی سەرەخولێی پاراستنی خۆیان و داپۆشینی پاشەڵی پیسیان پێكەوتبوو،لە رۆژنامەكە كەوتنە تەقەو ئاژاوەگێڕییان دەستپێكرد كە گێڕانەوەی داستانێكە بۆخۆی!.بە كورتییەكەی چەند كەسێكیان لێی راستكردینەوە داوای كرێ و موڵكانەی پازدە ساڵ پێشتری باڵەخانەكەیان لێكردین و مەزنترین گرفتی داراییان بۆ رۆژنامەكە دروستكرد و دەرگای چاپخانەكەشیان داخست،دواتر دادگا بڕی(٨٠٠٠٠) هەشتا هەزار ڕیاڵی دا

بەتەنگەی هۆشمەندی داماودا و ناچاربوو کە چاپخانەکەی بە نیوە قیمەت بفرۆشێت.

دوای ئەوەی کاربەدەستان توانییان رێگا لە بڵاوکردنەوەی ژمارەی دووەمی (نامەء کردستان) بگرن و چاپخانەکەیان بە هۆشمەند فرۆشت،بەوەندە وازیان نەهێنا و کەوتنە تاوانبارکردنی ئەو بێچارەیە و تۆمەتی شێتی و بەدڕەوشتیان بۆ دروستکرد.هۆشمەندی رێك وپێك کە چەندەها وڵاتی دەروبەرگەڕابوو،وە چەند زمانی بێگانانیشی دەزانی و بە ئەحواڵی دنیا شارەزابوو،بەدەردێکی وایان برد بە نانی شەو موحتاج بێت و بە جۆرێك لە کوردستان دەریانپەڕاند هەتا ماوە وشەی کورد وکوردستانی بە زاردا نەیەت.

لەبەرچاومە ئەو رۆژەی دەرگای چاپخانەکەیان پێداخست چۆن ئەسرین لە چاوی دەباری و لەبەر خۆیەوە ئەم شیعرەی دەگووت:

کشوری جم چوب استبدا میخواهد هنوز
بیستونش تیشهء فرهاد میخواهد هنوز
هرکس بر (ق)قانون میشود قانع خطاست
گر سرش سر نیزهء فولاد میخواهد هنوز"

بەم جۆرە رۆژنامەی (نامەء کردستان) لە ئاکامی سیاسەتی دوژمنانە و بەرژەوەندیخوازانەی کاربەدەستانی ئێرانی لە نێوبرا و هۆشمەندی دامەزرێنەریشی لەکوردستان راونرا.ئەمەش نموونەیەکە لە هەزار و مشتێکە لە خەراورێکی سیاسەتی داپڵۆسین و تیرۆری هزر کە دوژمنانی کورد لە کوردستان گرتوویانەتە بەر و ئاکامەکەشی جگە لەمانەوەی دەردی دواکەوتن لە کوردستاندا ،ژاراوکردنە بە قوڕگی هونەرمەندان پێشکەوتووخوازانی کوردستان .بە قەولی (هێمن) ی شاعیری مەزن و جوانپەرست:

هونەرمەند و ژیانی خۆش مەحاڵە
هونەرمەند رەنجەڕۆیەو ژینی تاڵە
ئەتۆ بزانە ئەوەی ئەهلی هونەر بێ
ئەبێ یا دەست بەسەر یا دەربەدەر بێ

لە کۆتاییدا سڵاو لەگیانی هۆشمەندی کرماشانی و هەموو ئەوانەی (نامەء کردستان) یان هێناوەتە بوون و ئەوانەشی تانوکە سەربازی نەناسراوی رۆژنامەگەری کوردیین و هێزی قەڵەم وبیریان خستۆتە پێناوی راستیی و سەروەری گەلەکەیان [1].

[1] ئەم بابەتە لە گۆڤاری : مەتین ، ژمارە٩٩ ، نیسان ٢٠٠٠ بڵاوکراوەتەوە .

سەرنجێکی مێژوویی لە (حزبی ئازادی کوردستان)

دامەزراندنی حیزبی ئازادی کوردستان:

کاتێك باس لەدامەزراندنی حیزبی ئازادی کوردستان [1] دەکرێت،دەبێت بزانرێت کەسەرچاوە مێژووییەکانو زۆربەی ئەوانەی قسەیان لەسەر جولانەوەی نەتەوەییکورد لەکوردستانی ئێراندا کردووە،سەبارەت بەدیاریکردنی مێژووی ئەم ڕێکخراوە کۆك نین،ئەوەش ئاساییە چونکە لەولایەنەوە دکۆمێنتی مێژوویی بڕوا پێکراو لەبەردەستدانەبووە.

شایەنی باسە بەشێکی سەرچاوەکان مێژووی دامەزراندنی حیزبی ئازادی بۆ سەرەتای چلەکان دەگێڕنەوە،(هێمن موکریانی) شاعیر کەهاودەمی ڕووداوەکان بووە،کاتێك باس لەهەوڵەکانی(حیزبی تودەی ئێران)بۆ دامەزراندنی لقی خۆی لەکوردستاندا دەکات،ئنجا دێتە سەرباسی بوونی ڕێکخراوێك لەکوردستاندا بەناوی حیزبی ئازادی،ئەوەش ئاشکرایەکە حیزبی (تودە/گەل)ی ئێران لەتشرینی یەکەمی١٩٤١دا لەلایەن گروپێك لەڕۆشنبیرانی لاوی مارکسی لەتاران دامەزراوە.[2]

هەروەها (هەژار)ی شاعیر کەلەبیرەوەرییەکانیدا خۆی بەشایەتحاڵی دامەزراندنی ئەو حیزبە لەقەڵەم دەدات،بەجۆرێك قسەلەمێژووی دامەزراندنەکە دەکات کەپاش هاتنی لەشکری سوری شورەوی بۆباکوری

[1] – شایەنی باسە ئەم ڕێکخراوە لە سەرچاوەکاندا بەناوی جیاواز هاتووە،وەك:(کۆمەڵی ئازادیخوازانی کورد، کۆمەڵەی ئازادیخوازی کوردستان، حزبی ئازادیخوای کوردستان، حزبی ئازادیخوازی کورد، حزبی ئازادیخوای کورد) هاتووە، ئێمە (حزبی ئازادی کوردستان)مان لەتێکڕای ئەوانە پێڕاسترە چونکە لە مەرامنامەکەی حزبدا ناوی بەم شێوەیە هاتووە، وەك دواتر ئاماژەی بۆ دەکەین.

[2] – هێمن: تاریكو ڕوون . گوڵبژێرێك لە شیعرەکانی هێمن، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا،ل.٢

ئێرانو پچڕانی شیرازەی دەوڵەتی ڕەزاشا بووە،واتە دەوروبەری ئابی ساڵی ١٩٤١.[1]

لەڕاستیدا سەرەتاو مێژووی دامەزراندنی حزبی ئازادی ئەوەندە تەماویو لێڵ بووە،بەجۆرێك شارەزایەکی مێژووی کوردی وەك عەلائەدین سەجادی خستۆتە هەڵەیەکی زەقەوە،کاتێك ناوبراو ئاماژەبەوە دەدات کەئەو حزبە لەسەر داروپەردووی(کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان/ژێکاف)ولەئەنجامی پەرتبوونی ئەو کۆمەڵەیەوە دامەزراوە،ئەو کۆمەڵەیەی کەزۆربەی مێژوونوسان لەسەر بەرواری دامەزراندنی کۆکن کە١٦ی ئابی ساڵی ١٩٤٢ە.[2]

دیارە لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوەش بکرێت کەخودی نوسەری ئەم بابەتەش لەتێزی دکتۆراکەیدا لەم ڕووەوە هەڵەی هێندێك لەو مێژوونووسانەی پێش خۆی دووبارە کردۆتەوەو دوای وەپێشخستنی چەند ئەگەرێك سەرەتای چلەکانی کردۆتە مێژووی دامەزراندنی ئەوحیزبە.[3] بەلاّم پاش وردوبونەوە لەوسەرچاوانەی کەزانیاریو بەڵگەی تازەیان لەم بارەیەوە خستۆتە بەردەست،لێکۆڵەر دەتوانێت مێژوویەکی ڕاستر لەوەی باسیلێکراوە بۆ دامەزراندنی حزبی ئازادی بسەلمێنێت،دیارە لێرەدا دەبێت ئەوەش لەبیر نەکەین کەقۆناغەکانی ژیانی ئەوحیزبە بۆخۆی هۆکارێکن لەبەردەم دروستبوونی ئەم ناکۆکییەدا،چونکە وەك سەرچاوەکان دەیسەلمێنن حزبی ئازادی لەدوو قۆناغی جیاوازدا ژیاوە،کەیەکەمیان لەکۆتایی سییەکانو

[1] – هەژار(عەبدوڕڕەحمان شەرەفکەندی): چێشتی مجێور، ئامادەکردنو سەرپەرشتی کردنیچاپ: خانی شەرەفکەندی، چاپی یەکەم،پاریس،١٩٩٧،ل٥٧.

[2] – عەلائەدین سەجادی: شۆڕشەکانی کوردو کوردو دۆماری عێراق ، بەغدا،١٩٥٩،ل٢٧٥-٢٧٦.

[3] – بڕوانە: د.یاسین سەردەشتی: کوردستانی ئێران . لێکۆڵینەوەیەکی مێژوو یی لە جولانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد(١٩٣٩-١٩٧٩)، سلێمانی ، ٢٠٠٣،ل١١٦.

ترۆپکی دەسەڵاتی دیکتاتۆری ڕەزاشایە،دووەمیشیان لەگەڵ داگیرکردنی ئێرانە لەلایەن هێزەهاوپەیمانەکان لە٢٥ی‌ئابی١٩٤١و ڕووخاندنی حکومەتی ڕەزاشاو هەڵوەشاندنەوەی لەشکری شاهەنشاهی‌یە.

لەڕاستیدا ڕەوشی کوردستانی ئێران لەسەرەتای دامەزراندن‌و قۆناغی یەکەمی حیزبی ئازادی کوردستاندا لەژێر باڵی ڕەشی ڕژێمی شۆڤێنیست‌و میلیتاریستی ڕەزاپەهلەوی تابڵێی خراپ‌و نالەباربوو ،بەڵام ئەوەی کەهەمیشە وای کرد کوردستان لەگەڵ ناوچەکانی دیکەی ئێراندا جیاوازی هەبێت،ئەو شەپۆلە ئازادیخوازی‌و نەتەوەییەبوو کەلەودیو سنوری دەستکردەوە،واتە خەباتی‌پەرەگرتووی نەتەوەیی گەلی کورد لە پارچەکانی دیکەی کوردستان،بەتایبەتی کوردستانی باشور ــ عێراق،کەپشکۆی کوردایەتی لەکوردستانی ئێراندا دەبووژاندەوە،بەتایبەتی پاش سەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکانی شێخ مەحمودی حەفید لەکوردستانی باشووردا،قۆناغێکی نوێی لەکاری ڕێکخراوەیی‌و سیاسی‌و دروستکردنی کۆمەڵەو پارتەکوردییەکان دەستی پێکردبوو،مەسەلەیەکی‌وا کەکاریگەری خۆی لەسەر ڕەخساندنی زەمینە بۆ دامەزراندنی حزبی ئازادی کوردستان هەبوو.

لەو هەلومەرجە سەختەدا،کۆمەڵێك لاوی بەهەست‌و تێگەیشتووی شاری مەهابادی ناوەندی هەرێمی موکریان،بەپێی داب‌و نەریتی ئەوکاتی شەوانی مانگی ڕەمەزانی کوردستان،ئێواران پێکەوە کۆبوونەتەوە،بەدەم خوێندنەوەی هۆنراوەی نەتەوەیی هۆنەرانی کوردو قسەکردن لەسەر باس‌و خواسی سیاسی‌و ناڕەزایی دەربڕین لەسیاسەتی‌داگیرکەرانی کوردستان‌و تاوانەکانیان،هەوێنی فیکری دامەزراندنی حزبی ئازادی کوردستانیان لەلادروست بووە،ئەوەی کەلەو دەمەدا بۆخۆی هەنگاوو بیرێکی بوێرانەبووە.

بۆیەکەمین مێژووی دامەزراندنی حزبی ئازادی کوردستان،دەکرێت ئەو دکۆمێنیتە بکرێتە بنەما،کەپاشتر هەیئەتی ناوەندی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان لە٢٨ی دیسەمبەری ساڵی ١٩٤٤دا پێشکەشی(مۆلۆتوف)ی وەزیری کاروباری دەرەوەی شورەوی کردووە،وبێ‌ئەوەی ناوی حزبی ئازادی بهێنێ،مێژووو خەباتی ئەوحزبەی بەبەشێك لەمێژوو وخەباتی خۆی حسێب کردووە،ئەوەش تاڕادەیەك درەنگ ئاسایی دێتە بەرچاو گەر زانیمان ژێکاف لەسەر داروپەردووی حزبی‌ئازادی دامەزراوە،بەپێی ئەودکۆمێنیتە دەتوانین مێژووی دامەزراندنی حزبی‌ئازادی کوردستان بۆ حوزەیرانی ساڵی١٩٣٨بگێڕێتەوە،[1] بەڵام ڕاگەیاندنی ئەوحزبە تاڕادەیەك درەنگ کەوتووەو لەسەرەتای ساڵی ١٩٣٩دا ڕاگەیەندراوە،وەك لەمەرامنامەی حزبی ناوبراودا هاتووە.[2]

سەبارەت بەدامەزرێنەرانی حزبی ئازادی کوردستان،بەهۆی نەبونی بەڵگەنامەیەکی مێژووی کەناوی دامەزرێنەرانی ئەو ڕێکخراوەی تێداهاتبێت،ولەئەنجامی نهێنی کاروژیانی پڕمەترسی ئەوقۆناغە،تائێستا بەڕوونی ناوی تێکڕای بناغەدانەران‌و دامەزرێنەرانی ئەوحزبە لەسەرچاوە مێژووییەکاندا نەخراوەتە بەرچاو،بەڵام بەگشتی ناوی بەشێك لەوانە دەرکەوتووە کەتێکڕایان لاوی مەهابادی بوون وەك: حوسێنی زێڕەنگەران کەریمی یاهو مەحمود مەحمودیان،حوسێنی لبادی،غەفوری مەحمودیان،محەمەدی ڕاتبی،حوسێنی میکایلی محەمەدی نانەوا زادە،ئەمانە

---

[1] – بۆ بینینی دەقی بەڵگەنامەکە بەزمانی تورکی ئازەربایجانی،بڕوانە: {حامید گەوهەری: کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، هەولێر،٢٠٠٤،ل٢٥٠}.

[2] – اسناد احزاب سیاسی ایران (١٣٢٠-١٣٣٠)ش، بە کوشش: بهروز گیرانی،تهران،١٣٧٦،ص٢٥-٣٠.

بەسەرۆکایەتی ڕوناکبیری مەهابادی(عەزیزوڵڵای زەندی[1]کەبە(عەزیز ئەڵەمانی)یاخود(دکتۆر عەزیز زەندی)ش ناودەبرێت،کەسەجادی گوتەنی((هەتا بڵێیت بەکارو گورج وگۆڵ بوو لەوڕۆژەدا بۆ ئیشی کوردایەتی))[2]،یان وەك هەژار موکریانی دەڵێت((پیاوێکی زۆر زاناو دەم پاراوبوو))[3]حزبی ئازادی کوردستانیان دامەزراندا.

شایەنی باسە قۆناغی یەکەمی دامەزراندنی حزبی ئازادی کوردستان کە کەمترلە ساڵێکی خایاند،لەئاکامی توندوتیژی ڕژێمی ڕەزاشاو سیاسەتی ڕاوەدوونانی ئازادیخوازانی کورد لەکوردستانی ئێران لەلایەك، وبەهۆی خۆپارێزی کارکردنی ئەندامان و ڕێبەرانی حزب لەلایەکی دییەوە،بەقۆناغێکی ئاڵۆزو لاواز لەژیانی ئەوڕێکخراوەدا دادەنرێت،چ لەڕووی نەبوونی مەرامنامەو بەرنامەی گشتگیر،یاخود سەبارەت بەئەنجامدانی چالاکی و پەیوەندی کردن بەجەماوەرو کاریگەری لەسەر ڕەوتی سیاسی سەردەم و ڕەوشی کوردستانی ئێران،کەلەڕاستیدا سەرچاوەکان لەو ڕووەوە شتێکی وایان بۆجێنەهێشتووین،چونکە ئەرشیفەکانی دەزگای پۆلیسی نهێنی ئێرانی سەبارەت بەکوردستان تاهەنوکە بەتەواوی ئاشکرا نەکراون و زانیارییەکان بەشاراوەیی ماونەتەوە.

---

[1]– عەزیز زەندی(١٨٩٨–١٩٧٢) ناسراو بە عەزیز ئەڵەمانی لەدایکبووی گوندی(قالوێی زەندان)ی ناوچەی مەهابادە، وەك فەقێیەك لەنێو مزگەوتدا فێری خوێندەواری بووە،ساڵی ١٩٣٩ لەگەڵ چەند گەڕیدەیەکی مسیۆنێردا چۆتە وڵاتی ئەڵەمان، لەساڵی ١٩٤١دا گەڕاوەتەوە شاری مەهابادو لەبەڕێوەبەرایەتی ئیدارەی سجیل کاری کردووە،پاش هەڵوەشانەوەی حزبەکەی چۆتە تەورێزو پاشتر بەرەو تاران ملی ناوەو وەك پارێزەر کاری کردووە،بەنەخۆشی شێرچەنجە کۆچی دوایی کردووەو لە گۆڕستانی (بەهەشتی زەهرا) بەخاك سپێردراوە.

یەکێك لەبەرهەمەکانی کتێبی(ارشاد المذنبین/ڕێنوێنی گوناهباران)ە کە لە ئینگلیزیەوە وەریگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و تائێستاش کۆپیەکی لە کتێبخانەی کۆنگرێسی ئەمریکایە. .

[2] - عەلائەدین سەجادی: سەرچاوەی پێشوو، ل٢٧٥.

[3]– هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل٥٧.

دیارە ئەوەندە هەیە بەپێی چەند هەواڵێك کەلەگۆشەی هەندێك بیرەوەری،یاخود چەند دکۆمێنتێکی مێژوویی بڵاوکراونەتەوە،حزبی ئازادی کوردستان سەرەتا لەنێو شاری مەهابادا ئەندام و چالاکی هەبووەو هەڵسوڕانێکی دیاریکراوی بووە،یەکێك لەچالاکیەکانی بڵاوکردنەوەی بەیاننامەیەکی دەستنووسی بووە کەجگە لەخۆڕاگەیاندن،تێیدا داوالە جەماوەری کورد کرابوو کەبەهانای ئەولاوانەوە بچن کەبۆ کوردستانێکی سەربەخۆ تێدەکۆشن،[1]مەسەلەیەکیوا کەدەزگا سەرکوتکەرەکانی حکومەتی ئێرانی هۆشیار کردەوەو هانیدان بۆ ڕاوی ئازادیخوازانی کورد قۆڵیلێ هەڵماڵن.

هەروەها حزبی ئازادی کوردستان بەمەبەستی پتەوکردنی پەیوەندیەکانی لەگەڵ نیشتمانپەوەرانی کورد لەعێراق و وەدەستهێنانی کۆمەك و هاوکاری،لەمانگی ئایاری ساڵی١٩٣٩دا ئەندامێکی خۆی ناردبووە ناوچە سنورییەکانی ئێران ـ عێراق و لەوێ لەگەڵ چەند کوردێکی کوردستانی باشوور کۆبونەووەو سەبارەت بەهاوکاری دوولایەنەو خەبات لەپێناو ئازادی کوردستاندا گفتوگۆ کرابوو،[2]ئەوکۆبونەوەیەی کەبڕیارەکانی بەدەست دەزگا سیخوڕییەکانی عێراق گەیشتبووەوە،حکومەتی پاشایەتی عێراق کە ڕۆژئاواگەراو هاوپەیمان و وابەستەی دەوڵەتی ئیستعماری بەریتانیا بوو،هەرلە سۆنگەی ئەوەشەوە بۆپاراستنی خۆیی و بەرژەوەندی هاوپەیمانەکانی لەپاکتی(سەعد ئاباد)دا ئەندام بوو،ئەو پاکتەی کەلە٨ی تەمووزی ساڵی ١٩٣٧دا لەنێوان وڵاتانی ئێران،عێراق،تورکیا و ئەفغانستان

---

[1] - غەنی بلوریان: ئاڵەکۆك . بەسەرهاتەکانی سیاسی ژیانم،ستۆکهۆڵم،١٩٩٧،ل١٧.

[2] – هۆشەنگ تۆفیق: ئاوڕدانەوەیەك لە حیزب ئازادیخوازی کوردستان، (ئاڵای ئازادی) — ئۆرگانی حیزبی زەحمەتکێشانی کوردستان، ژمارە(٥٩)،١٩٩٥/١٢/٣.

بەسترا، وبەندی حەوتەمی بەئاشکرا دژایەتی ئەو وڵاتانەی لەحاست جوڵانەوەی ئازادیخوازانی گەلی کورددا دەخستە ڕوو.[1]

لێرەوە حکومەتی عێراق ڕژێمی ڕەزاشای پەهلەوی لەبڕیارەکانی کۆبوونەوەکەی سەرسنورو مەترسیەکانیلەسەر ئاسایشی نەتەوەیی هەردوولا ئاگادار کردەوە، حکومەتی ئێرانیش هەوڵی‌دا لەڕێگای دەزگا سیخوڕییەکانیەوە بەوردی چاودێری چالاکی و هەڵسوکەوتی ئەندامەکانی حزبی ئازادی کوردستان بکات، وئەو ئەرکەشی سپاردە لێپرسراوی بەشی پاراستنی لەشکری ئێران لە مەهابادو سەرۆکی بانکی میللی لەوشارەدا کەبەرنامەی وردیان بۆداڕشت،[2] هەربۆیە پاش ماوەیەکی کەم دەزگا سەرکوتکەرەکانی ڕژێمی پەهلەوی لەمەهاباد، پەلاماری لەناکاوی کردە سەرئەندامان و ڕێبەرانی حزبی ئازادی کوردستان و پەرتەوازەی کردن، (حاجی خوسرەوی) یەکێك بووە لەئەندامەکانی حیزبی ئازادی کەدەستبەسەر کراو ئەشکەنجەش دراوە، هەروەها حوسێنی زێڕەنگەران و موحەمەدی ڕاتبی لەشاری مەهاباد بۆناوچە دووردەستە فارسنشینەکانی ئێران دوورخراونەتەوە،[3] لەڕاستیدا حوسێنی زێڕەنگەران کەئەو دەمەکارمەندبوو لەئیدارەی مالییەی شاری مەهاباد لەهەوڵی ئەوەدابووکە بەهۆی دۆستەکانییەوە کەناڵێك بۆ پەیوەندیکردن بدۆزێتەوە لەنێوان حزبی ئازادی کوردستان و یەکێتی شورەوی بێئەوەی لەهەوڵەکەیدا سەرکەوتووبێت.[4]

[1] - بۆ زیاتر:محمد صالح الزيباري:ميثاق سعد آباد١٩٣٧ وأثره على الكورد،(متين)،العدد(١٠٢)،تموز٢٠٠٠،ص٩٣.

[2] - حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤.

[3] – غەنی بلوریان: سەرچاوەی پێشوو، ل١٧.

[4] – حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل٩٣.

دامەزرێنەری حزبەکە عەزیز زەندی بوو، پاش ئەوپەلامارە ناچاربوو ئێران جێ بهێڵێت و بچێتە ئەڵمان و تاڕوخانی دکتاتۆری ڕەزاشا ئاوارەبێت، بەوەش پەردە لەسەر قۆناغی یەکەمی تێکۆشانی حزبی ئازادی کوردستان دادەدرێتەوە.

ڕووخاندنی ڕژێمی ڕەزاشا لە ئێران و سەرلەنوێ دامەزراندنەوەی حزبی ئازادی کوردستان:

ئاشکرایە لەئەنجامی پەرەسەندن و توندوتۆڵ بوونی پەیوەندییەکانی ڕژێمی ڕەزاشای پەهلەوی و دەوڵەتی ئەڵمانیای نازی، ئێران لەسەرەتای جەنگی دووەمی جیهانیدا ببووە بنکەیەکی ستونی نازییەکان بۆ دژایەتیکردنی بەرژەوەندییە سەربازی، سیاسی، ستراتیژی و نەتەوەییەکانی وڵاتانی هاوپەیمان لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، جگە لەوەی پاش هێرشی بەربڵاوی نازی بۆ سەر خاکی یەکێتی شورەوی و پاشەکشەی سوپای سورلە(١٢ی حوزەیرانی ١٩٤١)دا، هاوپەیمانان گەیشتنە ئەوبڕوایەی کەجگە لەئێران وڵاتێکی دیکەی بەو چەشنە نابیننەوە کەبتوانن پێویستی و هاوکارییەکانی جەنگی لێوە ڕەوانەی بەرەی لاوازی شورەوی بکەن، ئەوەش لەوکاتەدا تەنیا بەداگیرکردنی ئێران و لابردنی ڕەزاشا دیکتاتۆری دۆستی فاشیزم مسۆگەر دەبوو، هەربۆیە هاوپەیمانان لە٢٥ی ئابی ساڵی ١٩٤١دا خۆیان بەئێراندا کرد.[1]

لەڕاستیدا داگیرکردنی ئێران لەلایەن هاوپەیمانەکانەوە بەخاڵێکی وەرچەرخان و سەرەتای ئاڵوگۆڕێکی لەناکاو لەو وڵاتەدا دادەنرێت، کەگرنگترین دەرهاویشتەکانی هەڵوەشاندنەوەی لەشکری

[1] - بۆ زیاتر:پيتر آوری:تأريخ معاصر إيران، ترجمە:محمد رفيعی مهرآبادی،تهران،١٣٧٩،ص١٤٧–١٥٠.

شاهەنشاهی و لێخرانی ڕەزاشاو دوورخستنەوەی لەوڵات و بوژانەوەی ژیانی پارتایەتی و ئازادی ڕۆژنامەنوسی و هەڵچوونی شەپۆلی دیموکراسیخوازی و دژایەتی فاشیزم بوو.

هەل و مەرجێکیوا کاریگەری خۆیان لەسەر ڕووداوەکانی قۆناغە مێژووییەکە جێهێلا کەبەڕوونی لەسەر کوردستانی ئێران و بووژانەوەی جوڵانەوە نەتەوایەتییەکەی ڕەنگی دایەوە.شایەنی باسە ڕۆڵەکانی گەلی کورد هەر بەبیستنی هەواڵی هاتنە ناوەوەی سوپای هاوپەیمانەکان،هەڵیان کوتایە سەر بنکەو بارەگاکانی لەشکری شاهەنشاهی و باقی دیکەی دام و دەزگا داپڵۆسێنەرەکانی ڕژێم و چەکەکانیان لێ داماڵین،ژمارەیەکی زۆر لەکوردە ئازادیخوازە زیندانی کراوەکان،سەرۆك عەشیرەتە نیشتمانپەروەرە دوورخراوەکان،دەرفەتیان قۆستەوەو گەڕانەوە شارو ناوچەکانی خۆیان،ولاوازی دەسەڵاتی ناوەندی لەکوردستانی ئێران بۆشاییەکی بەڕێوەبەرایەتی ـ سەربازی تێدا دروست کردبووکە زەمینەی بۆبوژانەوەی گیانی نەتەوایەتی و گەڕانەوەی نفوزو دەسەڵاتی سیاسی و کۆمەڵایەتی و چەکداری سەرۆك عەشیرەتەکانی کورد ڕەخساندەوە.[1]

لەبارودۆخێکی بەوچەشنە،پاش گەڕانەوەی ئەندامە دوورخراوەکانی حزبی ئازادی کوردستان و عەزیز زەندی سەرۆکیان لەتاراوگە،سەرلەنوێ زەمینەی دامەزراندنەوەی ئەو حزبە لەکوردستانی ئێراندا دامەزرایەوەو بەگیانێکی نوێوە دەستی بەتێکۆشان کرد.

سەبارەت بەمەرامنامەی حزبی ئازادی کوردستان کەپێشتر بەکوردی لەهیچ نووسراو و کتێبێکیمێژوویی‌دا ئاماژەی پێ نەدراوە،دکۆمێنتێکی مێژوویی هەیە کەڕاپۆرتێکی وەزارەتی جەنگی ئێرانییەو بەئیمزای(ابراهیم زند)ی وەزیری جەنگی ئێرانی ئاڕاستەی (علی سهیلی)سەرۆك وەزیرانی

[1] – د.یاسین سەردەشتی: کوردستانی ئێران، ل٦٤–٦٥.

ئێرانی کردووە لەشوباتی ساڵی ١٩٤٣دا،ئەم ڕاپۆرتە کەدەقی مەرامنامەی حزبی ئازادی کوردستانی بەفارسی گرتۆتە خۆ،بۆیەکەم جار لەلایەن نووسەری ئەم دێڕانەوە وەرگێردراوەتە سەرزمانی کوردی و بڵاوکراوەتەوە.[1]

مەرامنامەکە لەپێشەکیەك و٢٨خاڵ پێکهاتووە کەزۆر چڕوپڕو دەوڵەمەندە،وەك لەمەرامنامەکەدا ڕادیارە حزبی ئازادی کوردستان ڕێکخراوێکی دیموکراسیخوازی ئەنتی فاشیستی پێشکەوتووخوازی کوردستانی ڕیفۆرمیست بووە،نەڕێکخراوێکی ناسیۆنالستی تۆخ،نەچەپێکی ڕادیکاڵ بووە،بڕوای بەکوردستانێکی ئازادی فرەنەتەوەو فرەزمان و کلتوربووە کەتەواوی نەتەوەکانی وەك کورد،ئەرمەن،ئاسوری..هتد لەکاروباری نەتەوەیی،ڕۆشنبیری و ئاینییاندا،لەسایەی سیستمێکی کۆماری عەلمانیدا ئازادبن.

شایەنی باسە حزبی ئازادی کوردستان لەمەرامنامەکەیدا مەسەلەکانی: گێڕانەوەی سنوری مێژوویی کوردستان بەهەرێمی لوڕستانیشەوە،یەکگرتن و ڕێکەوتنی بێجیاوازی هاوڵاتیانی کوردستانی لەکورد و ئەرمەن و ئاسورو تورکەکان،گەڕانەوەی کوردە ئاوارەو عەشیرەتە کوردییە دوورخراوەکان،هەڵوەشانەوەی یاسا دیکتاتۆرییەکان،بەڕەسمی کردن و گەشەپێدانی زمانی کوردی وتێکڕای زمانی گەلە غەیرە کوردەکانی کوردستان،دامەزراندنی خوێندنگاو چاپکردنی گۆڤارو ڕۆژنامە بەوزمانانە لەتێکڕای بوارەکانی ژیاندا،دابینکردنی ئازادی بێ قەیدوشەرت و پەرەپێدانی ئازادییە تاکەکەسی و گشتی و کۆمەڵایەتییەکان و ڕێزگرتن لەمافی میللەتە بچوکەکانی کوردستان و گیانی میللیانی کردۆتە ئامانجی سەرەکی خۆی.

[1] – بڕوانە:
دکتۆر یاسین سەردەشتی: سەبارەت بە حزبی ئازادی کوردستان،(بەدرخان) . مانگنامەیەکی هونەری رۆژنامەوانی گشتی ئازادە، ژمارە(٣٩،٣٨)،سلێمانی،٢٢/١١و٢٠٠٣/١٢/٢٢.

سەبارەت بەهەڵوێستی دیموکراسیخوازیو ئەنتی فاشیستانەی حزبی ئازادی ،لەخاڵەکانی مەرامنامەکەدا مەسەلەکانی: ئامادەکردنی تاك تاکی میللەت بەمەبەستی خەبات دژی بەرەی فاشیستی،تێکۆشانی توند دژی دیکتاتۆریو فاشیستی،بەستنی پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەتە دیموکراتەکانو بەرەی دیموکراتی بەمەرجی دانپیانان بەمافەکانو ئازادییەکانی گەلی کوردستاندا،چەسپێنراونو جەختیان لەسەر کراوەتەوە.

هەر لەوڕووەوە،حزبی ئازادی کوردستان لەبەیانامەیەکدا پێشوازی هاتنە ناوەوەی سوپای هاوپەیمانەکانیان بۆئێران کردو ستایشی لەشکری سووریان کردبوو،وەك لەیەکێك لەدکۆمێنتەکاندا هاتووە((بەبۆنەی هاتنی لەشکری سور بۆ مهاباد،حزبی ئێمە بەیاننامەیەکی نوسیو دەست بەدەست بلاوی کردەوەو ڕایگەیاند هەرکەس ئەم بەیاننامەیەی پێدەگات،لاپەڕەیەکی لەڕوو بنوسێتەوە،وبیدات بەکەسێکی تر،حزبی ئێمە لەوبلاوکراوەیەدا لەشکری سووری بەناوی لەشکری ئازاد کەری نەتەوەی کورد ناساند،دوای هاتنی لەشکری سووری سۆڤێت بۆ ئێران دەرکەوت حزبی ئێمە لەناو حیزبەکانی دیکەدا حزبی هەرە پێشکەوتووی دژ بەفاشیست بووە)).[1]

حزبی ئازادی کوردستان مەسەلەی چەکداردنو ئامادەکردنی پێویستییەکانی بەرگریکردن لەکوردستانی کردۆتە یەکێك لەئامانجە سەرەکییەکانی کەلەخاڵی٩ی مەرامنامەکەیدا چەسپاندوویەتی ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کەئەم حزبە بۆئازادی کوردستان ودژایەتی دکتاتۆری بڕوای بەخەباتی چەکداریش بووە لەپاڵ خەباتی سیاسیدا،هەرئەمەش بووکەوای لەحزبی ئازادی کرد کەلەجولانەوە چەکدارانەکەی هەرێمی باکوری کوردستانی ئێرانەوە بگلێت کەلەنێوان سالانی(١٩٤١ ـ١٩٤٢)دا دژی

[1] - حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤.

هەوڵەکانی حکومەتی ناوەندی بۆ گێڕانەوەی دامودەزگا سەرکوتکەرەکانی بۆ ناوچەی ورمێ هەڵگیرسا، ئەوەی دواتر ئاماژەی بۆ دەکەین.

سەبارەت بەئامانجە ئابووریو کۆمەلایەتییەکان،پێویستە بوترێت کە حزبی ئازادی کوردستان هەولی قوتکردنەوەی خەباتی چینایەتی نەداوەو لەڕوانگەیەکی چینایەتییەوە سەیری مەسەلە ئابووریو کۆمەلایەتییەکانی نەکردووە،هەربۆیە باسی لەستەمی چینایەتی نەکردووەو جوتیارانی بەگژ ئاغاو موڵکدارانی لەکوردستانی ئێراندا نەکردووە،بەڵکو بڕوایبەوە هەبووە کەگرفتەکان بەشێوازی دیموکراتیو یاساییانە لەلایەن دەسەلاتێکی دیموکراتی پێشکەوتووخوازانە لەکوردستانێکی ئازاددا چارەسەر بکات،هەر بۆیە لەمەرامنامەکەی حزبی ئازادیدا مەسەلەکانی: یەکخستنو پێکەوەگرێدانی هەوڵو کۆششی تەواوی زەحمەتکێشانو جوتیارانو کرێکارانو موڵکداران لەپێناوی بەرهەمی کشتوکاڵیو ماڵییات،لەنێوبردنی بێکاریو هەژاری،دۆزینەوەی بازاڕ بۆ بەرهەمی وەرزێرانو چاکردنی ئاستی گوزەرانیان،دامەزراندنی کۆمپانیا هەرەوەزییەکانو سەندیکا کرێکارییەکان،بەستنی پەیوەندی بازرگانی لەگەڵ دەوڵەتە ئازادەکاندا،بەرهەمهێنانی کانزاکانو چاکردنی ڕێگاکانو پێکەوە بەستنی هەرێمەکان لەڕێگای تۆڕێکی پەیوەندی هاتووچۆوە،دامەزراندنی خوێندنگا وەرزێرییەکان،هێنانی کارگەو ماشێنو هەوڵدان بۆ میکانیزەکردنی کوردستان،پەرەپێدانی هۆشی کۆمەلایەتی هاولاتیان لەڕێگای کردنەوەی شانۆو سینەماو بەرنامە پەروەردەییەکان،تێکڕای ئەوانە بەشێکن لەئامانجەکانی حزبی ئازادی کوردستان.

گرنگترین مەسەلە کە حزبی ئازادی کوردستان بوێرانە بۆ خۆی کردۆتە ئامانجو لەخاڵی٢٤دا شوێنی بۆ کردۆتەوەو دەڵێت کەیاساکانی وڵات لەسەرچاوە تەشریعیەکانی ئاینی ئیسلام بەهرەمەندبێت،واتە

ئەوسەرچاوەیەی نەکردۆتە چوارچێوەیەکی کۆنکرێتی بۆ یاساکان،ئەو ئاینەی بەئاینی ڕەسمی دەوڵەت نەناساندووە،جگەلەوەی هەرلەو خاڵەدا باس لەهاندانی داب‌و یاسای ئەو گروپ‌و میللەتە جیاوازانەی کوردستان دەکات کەئیسلام نین‌و ئازادی بێقەیدو شەرتی بۆ تەواوی کاروبارەکانی ئاینی‌و میللیەکانی پێبەخشیوون،ئەوەش بێگومان جگە لەبیری ئازادیخوازی بناغە دانەرانی حزبی ئازادی‌و دیدی واقیعبینانەیان بۆ ڕەوشی هەمەلایەنەی ئاینی‌و مەزهەبی‌و میللی لە کوردستانی ئێراندا،سروشتێکی خۆرسك‌و مێژوویی جولاّنەوەی نەتەوایەتی کوردە.

هەرحاڵ حزبی ئازادی کوردستان بەو بەرنامەیەوە سەرەتای قۆناغێکی نوێی دەستپێکرد، وتادەهات لەنێو خەڵکدا لایەنگرو ئەندامی زێدەتر دەبوون،شایەنی باسە هەژار موکریانی لەبیرەوەرییەکانیدا ویڕای ئەوەی خۆی بەئەندامی حزبی ئازادی لەقەڵەم دەدات،باس لەهەوڵەکانی عەزیزی زەندی‌و پەرەگرتنی ئەو حزبەش دەکات‌و نوسیوویە((زۆر کەسی تریش هاتنە ناوحزبەکەوە،عەزیزی زەند بۆ تەبلیغاتی حزب گەشتێکی کرد،شێخ محەمەدی خانەقا،خەلیفە مەلاعەلی زەنبیلی‌و زۆر ئاغای تری کردبووە دۆستی خۆی‌و بەڵێنی هاوکاری لێ سەندبوون،هەتاسەقز هات‌و گەڕایەوە،چووبووە تەورێز،زۆر ئەرمەنی تەورێزیشی کردبووە پەیڕەوانی خۆی.[1]

پەرەسەندنی نفوزی حزبی ئازادی کوردستان بەو خێراییە تاڕادەیەکی زۆر دڵی کاربەدەستانی‌حکومەتی ئێرانی داخورپاند، لەڕاستیدا مەسەلەکە هێندە بەلای حکومەتی ئێرانەوە گرنگ بوو کە خودی شاهەنشاهی سەخڵەت کردبوو، لەو بارەیەوە وەزیری جەنگی ئێران بۆ (عەلی سهیلی سەرۆکی‌وەزیران)ی نوسیووە ((هەواڵەکانی لەشکری چواری کوردستان ئەوە

[1]– هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل٥٧.

ڕادەگەیەنن، بەم دواییانە حزبی ئازادی کوردستان لەمەهاباد دامەزراوەو مەرامنامەی حزبی ناوبراو بەزمانەکانی کوردی،ئەرمەنی،ئاسوری نوسراوە بەشێوەیەك لەبارەی ئەم مەسەلەیەوە لێکۆڵینەوەی پێویست ئەنجامدراوە،دامەزرێنەری ئەو حزبە (عەزیزوڵلای زەندی)یە،هەروەها لەبەر ئەوەی مەسەلەکە بە ئەندازەیەك گرنگەو لەبنەڕتدا لەشکر لەسەربازخانەی مەهابادیٚ نییە دەگونجێت وردە وردە ئەم کارە بیری خەڵکی سادەو ساکاری ئەو ناوچەیە تێکبدات‌و گرفتێکی زۆر بۆ وڵات بخولقێنێت،هەواڵەکە عەرزی والاّ حەزرەتی شاهەنشاهی هومایۆنی کراوەو فەرمانی شاهانەش لەوبارەیەوە دەرچووە دەبێت پێش لەکاری ئەو کابرایە (واتە: عەزیز زەندی ـ ل) بگیرێت)).[1]

لەڕاستیدا ئەم ترس‌و دڵە ڕاوکێیەی دەسەڵاتدارانی تاران لەخۆڕا نەبوو، چونکە حزبی ئازادی کوردستان لە سۆنگەی بڕوای تەواوی بە خۆچەکدارکردن‌و ڕێکخستنی چین‌و توێژەکانی کۆمەڵگای کوردستان و بە گژاچوونەوەی فاشیزم‌و دیکتاتۆری‌و چەسپاندنی ئازادی‌و مافی دیموکراتیکی گەلان، هەوڵیداوە ئاشنایەتی‌و دۆستایەتی لەگەڵ گەورە پیاوانی کوردو ئەرمەندا هەبێت‌و بەقازانجی وەدیهێنانی ئامانجەکانی ڕێناییان بکات.

ڕا پەڕینی کوردەکانی ورمیٚ‌و حزبی ئازادی کوردستان:

ڕاپەڕینی چەکدارانەی کوردەکانی هەرێمی ورمیٚ(١٩٤١ ـ ١٩٤٢)لە باکوری کوردستانی ئێران یەکێکە لەنۆبەرەو گرنگترین ڕاپەڕینەکانی گەلی کورد لەئێران لەسالاّنی جەنگی دووەمی جیهانیدا دژی دام‌و دەزگا سەرکوتکەرەکانی دەسەڵاتی ناوەندی هەڵگیرسا،ڕێبەرانی ئەو ڕاپەڕینە بریتیبوون لەگەورەپیاوان‌و کەسانی وەك: عەمەرخانی شکاك،ڕەشید بەگی

[1] – بەدرخان: سەرچاوەی پێشوو،ژمارە(٣٨)،٢٠٠٣/١١/٢٢.

جیهانگیری،تەهاهەرکی،زیرۆ بەگی هەرکیبوون،وهۆکاری ڕاستەوخۆی ڕاپەرینەکەش بریتیبوولە هەوڵەکانی حکومەتی ئێران بۆ گێڕانەوەی لەشکری شاهەنشاهی و پتەوکردنی دەزگاو پۆستەکانی ژاندارمو بەخشینەوەی چەك بەسەر عەجەمە شاپەرستەکانو چەککردنی کورد لەناوچەی ورمێو دەوروبەری.شایەنی باسە ڕاپەڕینەکە لەماوەیەکی کەمدا بەخێرایی پەرەی گرتو کۆنترۆڵی ناوچەیەکی فراوانی کردو دەسەڵاتی ناوەندی لەناوچەکە دەرپەڕاند،نەك هەربووە جێگای مەترسیو دڵەڕاوکێی کاربەدەستانی ئێران،بەتایبەتی(علی سهیلی)سەرەك وەزیران،بگرە سەرنجی زلهێزەکانی وەك ئینگلیزو ئەمەریکاو شورەویو دەوڵەتە هەرێمییەکانی وەك تورکیای بۆخۆی ڕاکێشاو بووە جێگای گفتوگۆو مشتومڕیان.(1)

پێویستە بوترێت کوردە ڕاپەڕیوەکانی ورمێ لەماوەیەکی کەمدا تەواوی شارۆچکەو گوندەکانی دەوروبەری ورمێیان لەپۆستەکانی ژاندارم پاك کردەوەو شاری ورمێشیان بۆماوەیەکی باش گەمارۆدا،بەچەشنێك (ئەمیر ئیبراهیمی)فەرمانداری ئێرانی ئەوشارە ناچاربوو لەگەڵ زۆرینەی پیاوانی حکومەت لەوشارە هەڵبێن،ئەوەش وای لەحکومەتی ئێران کرد لەلایەك ناچاربێت لەگەڵ ڕاپەڕیوەکاندا دانوساندن بکاتو لەلایەکی تریشەوە دەستەودامانی ئینگلیزو ئەمەریکاو شورەوییەکان بێت تالەو سەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکەدا هاوکاری بکەن.بەپێی هەندێك سەرچاوەو بەڵگەی مێژوویی،حزبی ئازادی کوردستان پەیوەندی توندوتۆڵی بەڕاپەڕیوەکانەوە هەبووەو هەوڵیداوە لەسۆنگەی بڕوابوونی بەبەرەنگاربوونەوەی چەکداری دژی دیکتاتۆریو گەڕانەوەی دامو دەزگاکانیبۆکوردستان،دەرفەتی

---

[1] – بۆ زیاتر:

یاسین خالد حەسەن: ڕاپەڕینی کوردەکانی ورمێ(۱۹٤۱–۱۹٤۲)ز، (گۆڤارا زانکۆیا دهوك)،کانوینا ئێکی ۲۰۰۰،پەرپەندا۳،هژمار۲،ل۱٦۷–۱۸۷.

ڕاپەڕینی کوردەکانی ورمێ بقۆزێتەوە تاتێکڕای هاوڵاتیانی ناوچەکە لەچوارچێوەی سیاسەتو ئامانجەکانی خۆیدا ئاڕاستە بکات،بەتایبەتی ڕێبەرانی ڕاستەقینەی ڕاپەڕینەکە کەئەو سەرۆك عەشیرەتە نیشتمانپەروەرانە بوون کەپەیوەندی پتەویان بەجوڵانەوەی نەتەوەیی کوردو حزبی ئازادی کوردستانەوە هەبوو.

شایەنی باسە ئاڵای ڕاپەڕیوەکان بریتیبووە لەدووخەنجەری ڕاستو چەپ،سێ ئەستێرە لەسەر تەختێکی سەوز،[1] لەشوعاری حزبی ئازادی کوردستانەوە وەرگیراوە کەلەمەرامنامەکەیدا چەسپاندویەتی،هەروەها ئەوداواکارییانەی ڕێبەرایەتی ڕپەڕینەکەدا بەئامادەبوونی کۆنسلی شورەوی لەکاتی گەمارۆدانی شاری ورمێدا لەدانوساندنەکەی گوندی(عەسکەراوا)ی نزیك ورمێ پێشکەش بەنوێنەرانی حکومەتی ئێران کران،ئەوەی باسی لەبەشداریکردنی کورد لەبەڕێوەبەرایەتی،ئازای نەتەوەیی،کردنەوەی خوێندنگا بەزمانی کوردی،ئازادی گیراوە سیاسییەکان،گێڕانەوەی زەویە زەوتکراوەکان بۆسەرخاکی کوردستانو بۆدەستی خاوەنەکانیان،[2] ئەو داواکارییانەی کوردانەو سیاسییانە فۆرمەڵە کراونو لەوە دوورە بەتەنیا بەرجەستەی خواستو بەرژەوەندی چەند سەرۆك عەشیرەتێك بکات،بەڵکو لەئاسۆیەکی نەتەوەیی قوڵەوە سەری گرتووەو لەڕاستیدا بەشێکەلە ئامانجەکانی حزبی ئازادی کوردستان.

ئەوەی زیاتر ئەو گریمانە دەکاتە ڕاستیەکی مێژوو یی ئەو زانیارییە نهێنیانەیە کە کونسوڵخانەی بەریتانیا لەگەرمەی ڕووداوەکانی ڕاپەڕینی ناوچەی ورمێدا واتە لەسەرەتای ساڵی۱۹٤۲دا، لەلایەن کونسوی تورکیاوە

---

[1] – د.طاهر خلف البكاء: التطورات الداخلية في إيران۱۹٤۱–۱۹٥۱،بغداد،۲۰۰۲،ص۱۱٥.

[2] – برهان یاسین أبابكر:كوردستان في سیاسة القوى العظمى۱۹٤۱–۱۹٤۷، ترجمة:هوراس،دهوك،۲۰۰۲،ص۷٥–۷٦.

بەدەستی گەیشتووە، تورکەکان لە سۆنگەی ئەوەوە کە زۆر بەترسەوە دەیانڕوانیە چالاکی سیاسی و نەتەوەیی کوردەکانی ئێران و لەهەرکردەیەك دەسڵەمینەوە، بەوردی چاودێری ڕووداوەکانی ناوچەی ورمێیان دەکرد و لە ڕێگەی سیخوڕەکانیانەوە زانیارییان لەسەر کۆدەکردەوە و بەریتانی و ئەمریکاییەکانیان لێ ئاگاداردەکردەوە.

ئەو ڕاپۆرتەی کونسوڵخانەی بەریتانیا باسی لەوەکردووە کە لەوکاتەدا حزبێك بەناوی (ئازادی) لەلایەن کورد و ئەرمەن و ئاسوورییەکانەوە لە هەرێمەکەدا دامەزراوە، و چالاکیەکانی خۆی لە ناوچەی ورمێدا لەماوەی نێوان کۆتایی ساڵی١٩٤١وسەرەتای ساڵی١٩٤٢دا پەرەپێداوە، لەوەش زیاتر لەو ڕاپۆرتە نهێنییەدا هاتووە کە کاتێك کوردە ڕاپەڕیوەکان گەمارۆی شاری (ورمێ)یان داوە،حزبی ئازادی بەیاننامەیەکی بڵاوکردۆتەوە کە تێیدا داوای ئەوەی لە لێپرسراوانیحکومەتی ئێران کردووە شاری ورمێ جێبهێڵن، ئەو بەیاننامەیەی کە ژمارەیەکی زۆریان لەناو شاری ورمێدا بەبازاڕو دیواری شوێنە گشتییەکاندا هەڵواسیبوو، ئەوە دەگەیەنێت کە حزبی ئازادی کوردستان بەناوی ڕاپەڕیوەکانەوە ئاخاوتووە و لەنێو ورمێشدا لایەنگروئەندامی نهێنی هەبووە.[1]

ڕاستیەکی دیکە هەیە کە جێگەی سەرنج و تێڕامانە، ئەویش ڕۆڵی حزبی ئازادی کوردستانە لە ڕاکێشانی نەتەوە غەیرە کوردەکانی ئێران بۆ ڕیزی تێکۆشان لە پێناوی ئازادی و بەدژی دیکتاتۆری، وەك پێشتر ئاماژەمان بۆکرد حزبی ئازادی کوردستان لە مەرامنامەکەی خۆیدا برایەتی و دۆستایەتی کورد و ئەرمەن و ئاسوورییەکانی کردۆتە ئامانج و پێی لەسەر ئەوە داگرتووە کە تەواوی مافە (ئایینی و نەتەوەیی و فەرهەنگی وکلتوری)

[1] - From the British legation in Tehran to the Forcing office, Janq-1942, Fo, 371/31388, Persia1942, PRO.
وەرگیراوە لە: هەمان سەرچاوە ،ل٧٦.

یەکانی ئەو نەتەوانە دەستەبەر بکرێن، ئەوەش کاردانەوەیەکی باشی هەبوو لەسەر دۆستایەتی کورد و ئەو نەتەوانە و لەسەنگەری دژ بە دەسەڵاتی ناوەندی سەرکوتکەردا کۆی کردبوونەوە، بەچەشنێك کە لە مێژووی ئەو ناوچەیەدا کە کێشە و ئاڵۆزی نەتەوەیی و مەزهەبی تێداهەبوو کەم وێنەبوو، دیارە ژمارەیەك لەو ئەرمەنی و ئاسوورییانە ببونە ئەندامە حزبی ئازادی کوردستان و وەك (هەژار موکریانی)دەڵێت کەبەشێکی ئێشکچییەکانی عەزیز زەندی سەرۆکی حزبی ئازادی کوردستان، ئەرمەنی بوون.[1]

شایەنی باسە دۆستایەتی کورد و ئەرمەن و ئاسوورییەکانی ناوچەکە تادەهات پتەوتر دەبوو،کونسوڵی ئینگلیز سەبارەت بە ڕووداوەکانی ورمێ و ناوچەکە لە ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانیدا باس لەپەلاماردانی چەکدارانەی خەڵکی هەرێمەکە دەکات دژی هێزەکانی ئێرانی و دەڵێت: ((هێزە چەکدارەکان زۆر تێکەڵبوون، بۆ یەکەمجار لە مێژووی کوشت وکوشتاری مەزهەبی لە ڕەزائیە (ورمێ ـ ل)دا، کورد و ئازەری و موسوڵمان و ئەرمەن و ئاسووری شان بەشانی یەکتری دژی دوژمنی هاوبەش(حکومەتی ئێران ـ ل) دەجەنگان)) .[2]

هەڵوەشانەوەی حزبی ئازادی کوردستان:

ئاشکرایە تا ئێستا سەبارەت بەلەکارکەوتن و هەڵوەشاندنەوەی حزبی ئازادی کوردستان لەلایەن مێژوونوسان و بایەخدارانەوە بەڵگەی مێژوویی چەسپاو نەخراوەتە بەرچاو،تەنیا ئەوە هەیە بریتییە لەچەند دیدو بۆچونی جیاواز کەناکرێت وەك ڕاستیەکی مێژوویی چەسپاو پشتیان

[1] - هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل٥٧.
[2] - وەرگیراوە لە:یرواند ابراهامیان: إیران بین دو إنقلاب، ترجمە: کاڤم فیروزمند ومحسن مدیرشانە چی،چاپ چهارم،نشر مرکز،١٣٨٠ش،ص٢٦٦.

پێببەسترێت،لەوانە ئەو تۆمەتانەی خراونەتە پاڵ عەزیز زەندی سەرۆکی حزبو کراونەتە فاکتەری هەڵوەشانەوەی ئەو ڕێکخراوە کوردستانییە.

لەو ڕووەوە عەلائەدین سەجادی باس لەعەزیز زەندی دەکاتو دەڵێت((بەرە بەرە حکومەتیئێران ڕایکێشا بۆلای خۆیو بەرزی کردەوە،لەئاخری کارا بەهۆی ئەوەوە گەلێ لیستی ئەم حزبە))کەوتە دەست حکومەتی ئێرانو کەوتە گرتنی ئەندامانی ئەم حزبەإ.عەزیزیش بەتەواوی خۆی بووبە پیاوێکی پیاوانی ئێران))،[1]هەروەها هەژاریش بەهەندێك گومانەوە نوسیویە((پاشان ڕاست یان درۆ گوتیان لەهەمان کاتدا پیاوی دەوڵەتی ئێران بوو(واتە عەزیز زەندی . ل)پارەی لێساندون کەنەهێڵێ بیری ئازادیخوازی پەرە بسێنێ.[2]

لەڕاستیدا ئەو تۆمەتانەی دراونەتە پاڵ عەزیزی زەندی گوایە بۆتە پیاوی دەوڵەتی ئێرانو خیانەتی لەحزبو بیری ئازادیخوازی کردووە،جگە لەقسەو قسەلۆك نەپشت بەهیچ بەڵگەو دکۆمێنتی ڕەسەنی مێژوویی دەبەستێت،ونەلەگەڵ ڕوداوەکانی ئەو سەردەمەو ژیانی عەزیز زەندیدا یەکدەگرێتەوە،چونکە لەتێکڕای ئەوبەڵگەنامانەی کەلێرەو لەوێ لەو قۆناغەدا باسیان لەپیاوانی ڕژێمی ئێرانیو داروودەستەکانی لەکوردستانی ئێراندا کردووە ناوی عەزیزی زەندی نەبراوە،بەڵکو بەپێچەوانەوە وەکو پێشتر لەدکۆمێنتەکەی وەزارەتی جەنگی ئێران ئاماژەمان پێدا،وەزیری جەنگ لەشوباتی١٩٤٣دا سەرۆك وەزیرانی لەچالاکییەکانی عەزیزی زەندی ئاگادارکردۆتەوەوکارەکانی بەهەڕەشە لەسەر ئاسایشی وڵات دادەنێت،وخودی شاهەنشاهییان لێئاگادارکردۆتەوەو ئەویش فەرمانی بەوەداوە کەڕێگەی لێبگرنو دژایەتی بکەن.شایەنی باسە هەرخودی ئەو

---

1 – عەلائەدین سەجادی: سەرچاوەی پێشوو، ل٧٦

2 – هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل٥٧.

دکۆمێنتە ڕای خراپی حکومەتی ئێران لەسەر عەزیز زەندی بەڕوونی دەردەخاتو پێیوتووە((کابرایەکی بێسەروبەرو سەرلێشواو))[1]ئەوەش سوکایەتییەکە کەهەردەم لەفەرهەنگی ڕژێمی شاهەنشاهییدا بۆکەسانی ئازادیخوازونەیارو نیشتمانپەروەر بەکاردەهێنرا.

جگەلەوەی نابێ لێرەدا ئەوە لەبیر بکرێت،کەعەزیزی زەندی پاش هەڵوەشاندنەوەی حزبی ئازادی کوردستان ودوورکەوتنەوەی لەناوچەکەو بەسەربردنی باقی ژیانی لەتەورێزو تاران جگە لەدڵسۆزی بۆ نەتەوەکەی کارێکی دیکەی لێ نەبینراوە،وێڕای ئەوەی وەك لەنوسینێکی کاك(عبیداللە ایوبیان)داهاتووە،لەهاوینی ساڵی ١٩٥٢و لەسەردەمی حکومەتە نیشتمانییەکەی دکتۆر مصدق دا،عەزیز زەندی لەگەڵ(ژەنەڕاڵ ئیحسان نوری پاشا)ی ڕابەری شۆڕشی نەتەوەیی ئاگری لەکوردستانی باکوور(١٩٢٧ ــ ١٩٣٠)،کەئەودەمە وەك پەنابەر لەتاران دەژیا،پێکەوە لەگەڵ(سەید عەبدوڵلای گەیلانی)ڕێکخراوی نهێنییان بەناوی(کۆڕی بەرزی تایبەتمەند)دروستکردووە [2]تاکو مافەکانی گەلی کورد لەڕێگای پەیوەندیکردن بەوڵاتە زلهێزەکانەوە بەتایبەتی(وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا)بهێننەدی،هەروەها لەشەستەکانداکە (جەلیلی گادانی)لەتاران چاوی بەعەزیز زەندی کەوتووەو دەربارەی نوسیویە:((زۆر کوردێکی بەهەست مابوو،گەلێك بۆکوردە بەش خوراوەکەی بەپەرۆش بوو)).[3]

شایەنی باسە هەندێکی دیکە بێبەڵگە هەڵوەشاندنەوەی حزبی ئازادی کوردستان بۆ فاشی بوونی عەزیز زەندی دەگێڕنەوە،(حوسێنی

---

1 – بەدرخان: سەرچاوەی پێشوو،ژمارە(٣٨)،٢٠٠٣/١١/٢٢.

2 – گۆڤاری(ئاوێنە)،ژمارە(٤)، خەزەڵوەری١٣٦٩، ل٢٤.

3 – هۆشەنگ تۆفیق: سەرچاوەی پێشوو، ئاڵای ئازادی، ١٩٩٥/١٢/١٠. شایەنی بسە گادانی وەك تێکۆشەرێکی کورد سەردەمانێك لەتاران ژیاوەو نوسەرێکی ڕاستگۆو ئەندامی دەفتەری سیاسی حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێرانە

مەدەنی)لەم بارەیەوە دەڵێت((واپێدەچێت عەزیز زەندی پەیوەندی بەئەڵمانی‌یەکانەوە بووبێ،کەلەسەرەتای شەڕەکەدا لەزۆربەی ناوچەکانی ئێراندا خاوەن نفووز بوون،بەدوای شکست وپاشەکشەی ئەڵمانی‌یەکان لەئێران (حزبی ئازادیخوازی کورد)یش لەفڕەکەوتووە)).[1]دێدێکی بەم چەشنە دەگونجێت لێکدانەوەیەکی هەڵەبێت بۆ ڕووداوەکان،یاخود لەونازناوەوە سەرچاوەی گرتبێت کەعەزیز زەندی پێ ناسراوە واتە عەزیز ئەڵمانی کەبەهۆی ڕووخسارو ڕێکپۆشی ناوبراو و ئاوارەبوونی چەند ساڵەی لەوڵاتی ئەڵەمانیا بووە،نەك بەهۆی لایەنگری لەفاشیزم،چونکە وەك لەمەرامنامەکەی حزبی ئازادی کوردستاندا دەرکەوتووە ئەو حزبەو سەرۆکەکەی بەیەکەمین ڕێکخراوە سیاسییەکانی دژبە فاشیزم لەناوچەکەو بگرە لەسەرانسەری ئێرانیشدا دادەنرێت.

لەڕاستیدا ڕایەکی(کریس کۆچێرا)هەیە سەبارەت بەهەڵوەشاندنەوەی حزبی ئازادی کوردستان کەپێویستە لێرەدا ئاماژەی پێبدرێت و ئیستیکی لەسەر بکرێت،کۆچێرا بەپشت بەستن بەڕاپۆرتێکی (ریدر پۆلارد)ی‌سەفیری بەریتانیا لەتاران کەبۆ وەزارەتی دەرەوەی وڵاتەکەی‌خۆی بەرز کردۆتەوە دەڵێت((دوو ڕووداو هەن کەهەڵوێستی بەپاریزی،روسەکان سەبارەت بەچالاکی نەتەوەیی کوردان لەم ساڵەدا١٩٤٢دا بەجوانی بەرجەستە دەکات،لەمانگی ١ی ١٩٤٢دا دەسەڵاتدارانی سۆڤییەت کۆمیتەی((حزبی ئازادیخوان))کەکوردو ئاشوری‌و ئەرمەنیان یەکدەخست دوای ئەوەی

[1] – حوسێنی مەدەنی: کوردستان‌و ستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی دووهەم، خاکەلیوەی١٣٨٠ی هەتاوی،ل١٩٤.

ئەندامانی ئەم حزبە بەگژ چەندرمەی ئێراندا چوون،روسەکان هەڵیانوەشاندنەوە))[1]

ئەم بۆچوونەی کۆچێرا زیاتر لەبۆچوونەکانی دیکە گونجاو شیاوترەو دەتوانرێت بەفاکتەری سەرەکی لەکارکەوتنی حزبی ئازادی کوردستان بدرێتە قەڵەم،چونکە وەك سەرچاوەو بەڵگە مێژووییەکان دەریدەخەن،سیاسەتی شورەوی لەباکووری ئێراندا بریتیبوو لەپاراستنی ئاسایش‌و ئارامی ناوچەکە تاکو گرەنتی تێپەربوونی ئەو هاوکارییانەی بکات کەلەلایەن وڵاتانی هاوپەیمانەوە لەباشوری ئێرانەوە بۆ بەرەکانی شەڕ لەشورەوی دەگوازرانەوەو هەڕەشەی فاشیزم لەسەرخۆی کەمبکاتەوە،هەربۆیە شورەوی دژی هەرجوڵانەوەو لایەنێك ڕادەوەستا کەئەو ئارامییە بشێوێنێ‌و بەردەوام گومانی فاشیزم بوونیان دەخستەسەر،[2]دیارە سەرنجی بەرپرسانی دەوڵەتی شورەوی‌و هەڵوێستیان لەهەمبەر ڕاپەڕینی کوردەکانی ورمێ ئەو مەسەلەیە زۆر بەڕوون نیشان دەدەن.

(مۆڵۆتۆف)ی وەزیری کاروباری دەرەوەی یەکێتی شورەوی لەنامەیەکی خۆیدا کەبۆ (سمیر تۆڤ)ی باڵیۆزی شورەوی لەتاران ناردووە،لەسۆنگەی لێکدانەوەیەکی نازانستییانە بۆکێشەی کوردو خەباتی چەکدارانەی کوردەکانی ورمێ دژی دام‌و دەزگا سەرکوتکەرەکانی دەسەڵاتی‌ناوەندی،بەڕاشکاوی نوسیویە((خەباتی کوردەکانی ئێران بۆ خودموختاری‌و سەربەخۆیی بەپێی ناوەرۆکە کۆمەڵایەتییەکەی،دیفاعێکی کۆنەپەرستانەیە لەدەرەبەگی جیاوازیخوازی کورد دژبە سیاسەتی سەنترالیزم لەئێراندا...جیاوازیخوازی کوردان لەئێران هەمیشە لەڕۆژهەڵاتی

[1] – تەلەگراف رۆژی ١٩٤٢/١/١٤ی ریدر پولاردی بەریتانیا لەتارانێ ، وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئینگلیستان٣٧١٣١٣٨٨. وەرگیراوە لە:کریس کۆچیرا: کورد لەسەدەی نۆزدەوبیستدا ، وەرگێڕانی: حەمە کەریم عارف، هەولێر،٢٠٠٣،ل٢٠٥.

[2] – بۆ زیاتر:{برهان یاسین أبابکر: سەرچاوەی پێشوو،ل٧٠-٧١}.

ناوەڕاستدا بووە بیانوویەك بۆسیاسەتی ئینگلیزو تورکان... سەرۆکە کوردەکان خەڵکی ئاسایی کورد گوێڕایەڵیان نین،زۆربەیان بەکرێگیراوی دەوڵەتە جۆربەجۆرەکانی ئیمپریالیستین و بگرە لەناویشیاندا ڕاسپاردەی دەوڵەتە فاشیستەکان کەم نین))[1]

شایەنی باسە مۆڵۆتۆڤ ئەم بۆچوونە هەڵەیەی بۆ لێپرسراوە سیاسی و سەربازییەکانی شورەوی لەئێران دووپاتکردۆتەوەو داوای لێکردوون هاوکاری تەواوی سوپای ئێرانی بکەن بۆ دژایەتی هەر هەوڵێکی کورد بۆسەربەخۆیی و ئازادی کوردستان و دەزگاسەرکوتکەرەکانیان لەناوچەکە دابمەزرێتەوە،مەسەلەیەکی وافاکتەری سەرەکی شکستی ڕاپەڕینی کوردەکانی ورمێ دادەنرێت، ئەو ڕاپەڕینەی کە حزبی ئازادی کوردستان بەشدارو هاوکارو تاڕادەیەکیش زمانحاڵی بوو.

ئەو هەڵوێستە مەنفییەی شورەوی سەبارەت بەڕاپەڕینی چەکدارانەی کوردەکانی ورمێ و جوڵانەوەی ئازادیخوازی کوردستان وای لەهەندێك نوسەر کردووە بکەونە هەڵەوەو بەپشت بەستن بەسەرچاوە شورەوییەکان ڕاپەڕینی ورمێ لەساڵی ١٩٤١ ـ ١٩٤٢دابەدەستی نازییەکان بزانن.[2]

هەرحاڵ شکستی ڕاپەڕینەکەی ورمێ بووەهۆی دروستبوونی بیروڕای جیاواز لەنێو حزبی ئازادی کوردستاندا کەکەوتبووە بەرفشارو پیلانی شورەوییەکان لەهەرێمی ورمێ و موکریانی کوردستانی ئێراندا،لێرەدا دووبەرەکی لەنێو سەرکردایەتی ئەو ڕێکخراوەدا دەرکەوت،عەزیز زەندی سەرۆك و چەند ئەندامێکی دیکە کەپاش ڕوداوەکانی ورمێ بڕوایەکیان بەپاڵپشتی و لافی ئازادیخوازێکی شورەوییەکان نەمابوو،نوێنەری باڵی

[1] – وەرگیراوە لە{ حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٠–١٠١}.

[2] – عبدالهادي كريم سلمان: إيران في سنوات الحرب العالمية الثانية، مركز دراسات الخليج العربي،البصرة،١٩٨٦،ص٨٥–٨٦.

کەمینەبوون،کەلەو قۆناغەدا وازیان لەکاری سیاسی هێناودانیشتن،باڵەکەی دی کەحوسێنی زێڕەنگەران ڕێبەرایەتی دەکرد،پاش ماوەیەکی کەم لەگەڵ ژمارەیەکی دیکەی ڕۆشنبیرە لاوەناسیۆنالیستەکانی شاری مەهاباددا،ڕێکخراوێکی نوێیان لەسەرداروپەردووی حزبی هەڵوەشاوەی ئازادی کوردستان دامەزراند،کەناسیۆنالست ترو مەزهەبیتر دوورلە ڕاپەڕینی عەشیرەتە کوردییەکان و خەباتی چەکداری بوو،ئەو ڕێکخراوەش (کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان/ژێکاف)بوو.[1]

[1] – بۆ زیاتر: { حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو}.

خوێندنەوەیەكی مێژوویی فیكر و كەسایەتی پێشەوا قازی محەمەد

دەروازە:

ئاشكرایە زۆربەی جار پرسیارێكی گرنگ بۆتە جێگای مشتومڕی مێژوونوسان ئەویش ئەوەیە كە داخۆ مێژووبە تەنیا سەرگوزشتەی پیاوەمەزنەكانە یاخود مەزنانیش زادەی قۆناغە مێژووییەكەی خۆیانن؟ دیارە وەڵامی گونجاو ئەوەیە كە گەورە پیاوان زادەی سەردەمە مێژووییەكەی خۆیانن و مێژوو هیچ كاتێك بە تەنیا سەرگوزشتەی ژیان و هەڵسوڕانی وان نییە، بەڵكو بەرهەمی بزاوتی تێكڕاو هەزارەها لە تاكەكانی كۆمەڵگایە كە زەمینە بۆ گەورە پیاوان دەخوڵقێنن كاری گەورە ئەنجام بدەن.

بەڵام ئەو راستییەی سەرەوە ئەوە ناشارێتەوە كاتێك بە قوڵایی روداوەكانی رابردوودا رۆدەچین ولە ژیانی هێندێك لە كەسایەتیی و گەورە پیاوە مێژووییەكان ورد دەبینەوە راستییەكی دیكەمان دێتە بەرچا و ، ئەویش ئەوەیە كە بەشێكی گەورەپیاوان مێژووسازن و خوێندنەوەی ژیان و كەسایەتی ئەوانە نەك هەر روخساری قۆناغێكی دیاریكراوی مێژووییمان بۆ دەنەخشێنێت ، بەڵكو ڕێڕەوی قۆناغە مێژووییەكەی دوای خۆشیمان بۆ وێنا دەكات.

كەسایەتی پێشەوا قازی محەمەد، یە كێكە لەو گەورە پیاوانەی كورد كە شوێنێكی بەرجەستەی لە مێژووی نەتەوەیی كەلی كوردا هەیە ،ژیان و فیكر و كەسایەتی ئەم پیاوە ئاوێتەی ساتەوەختێكی مێژووی بووە بەجۆرێك سازدەری پرشنگدارترین لاپەڕەكانی مێژووی جوڵانەوەی رزگاریخوازی گەلی كوردە ،هەربۆیە ناسینی تایبەتمەندییە فیكری و شەخسییەكانی پێشەوا كە ئەركی بنەڕتی ئەم لێكۆڵینەوەیەی بەردەستە،لە زۆر لایەنەوە گرنگە بۆ تێگەیشتن لە رەوتی روداوە مێژووییەكانی دووەمین ئەزمونی حوكمڕانییەتی

كوردی لە سەدەی بیستەمدا كە جمهورییەتی دیموكراتی كوردستانەلە ساڵی ١٩٤٦دا.

قازی محەمەد(١٩٠٠-١٩٤٧) كوڕی قازی عەلی كوڕی قازی ئەبوالقاسمە و لە بنەماڵەی ناوداری قازییەكانی مەهابادە،لەسەردەستی باوكی زانستە ئاینییەكانی خوێندووە،جگە لە زمانی كوردی،فارسی و عەرەبیشی بە باشی زانییوە،دواتریش خۆی فێری زمانی توركی و روسی و ئینگلیزی كردووە، مرۆڤێكی ئەدەبدۆست ، میهرەبان، لەسەرخۆ بووە و لە ساڵی ١٩٢٦ەوە سەرۆكی بەڕێوەبەرایەتی فێركردن و پەروەردەی مهاباد بووە و خۆبەخشانە و بێ موچە ئەركی خۆی راپەڕاندووە.

قازی محەمەد دوای مردنی باوكی لە ساڵی ١٩٣١ەوە بۆتە قازی شەرعی مهاباد، پاش تێوەگلانی ئێران لە روداوەكانی جەنگی دووەمی جیهانی و پەرەگرتنی رەوتی نەتەوەیی گەلانی غەیرەفارس لە ئێران بەگشتی و گەلی كورد لە هەرێمی موكریانی كوردستان بەتایبەتی، كۆمەڵەی ژیانی كورد ناسراو بە (ژ.ك) لە ١٦ی ئابی ١٩٤٢ لە مهاباد دامەزرا ، پاش ماوەیەك قازی محەمەدبووە ئەندام لەو رێكخراوەدا، زۆری نەخایاند لەبەر لێهاتوویی وكەسایەتی بەهێزی رێبەرایەتی ئەو رێكخراوەی گرتە دەست،لە پاش كۆتاییهاتنی جەنگ قازی محەمەد لە ئۆكتۆبەری ١٩٤٦دا حزبی دیموكراتی كوردستانی دامەزراند و هەل و مەرجی پاش جەنگی قۆزتەوە و بانگی جمهوریەتی كوردستانی لە ٢٢ی كانونی دووەمی ١٩٤٦دا داو نازناوی (پێشەوا) ی لێنرا[1].

[1]- بۆ زیاتر:عەلائەدین سەجادی،شۆڕشەكانی كوردو كوردو كۆماری عێراق،بەغدا،١٩٥٩،ل١٧٤-١٨٢ ،خلیل فتاح قاچی ،تأریخچە خانوادە قاضي در ولایت موكری،تبریز،١٣٧٨.

لەراستیدا پێشەوا جگە لەژمارەیەك خەسڵەتی چاكی شەخسی و كۆمەڵایەتی ، هەڵگری چەند خەسڵەت و تایبەتمەندێتی دیكەی فیكری بووە كە زەمینەی ئەوەیان بۆ رەخساند وەك كاریزمایەكی میللی لەو قۆناغەی مێژووی كوردا رۆڵی سەرەكی ببینێت و پاش لە سێدارەدانیشی پانتاییەكی مەزن لە مێژووی نەتەوەیی كوردا داگیر بكات، ئەو تایبەتمەندییانەی كە دەتوانین بەم شێوەیەی خوارەوە لێیان بدوێین:

یەكەم :كوردستانیبوون :

یەكێكە لە گرنگترین پایە سەرەكییەكانی فیكری پێشەوا كە لە ژیان و هەڵسوكەوتیدا رەنگی داوەتەوە،ئەگەر بە وردی ئەو وتارە بخوێنینەوە كە پێشەوا لە نیوەرۆی ٢ی رێبەندانی ٢٢/١٣٢٤ی كانونی دووەمی ١٩٤٦ لە مەیدانی چوارچرای شاری مەهاباد،لە ئاهەنگی مەراسیمی راگەیاندنی جمهورییەتی میللی كوردستاندا دای بە گوێی جەماوەردا ئەو ەمان بۆ دەردەكەوێت چەندە بڕوایەكی پتەوی بە كوردستانیبوون و یەكپارچەیی خاكی كوردستان و تێكڕای رەگەزە پێكهێنەرەكانی نەتەوایەتی كورد بووە لە:مێژوو،دابی هاوبەش و عەنعەناتی میللی..هتد [1] ، بێگومان هەڵواسینی نەخشەی كوردستانی مەزن لە ئۆفیسەكەی و بەپشتی سەری پێشەواوە بێگانانیشی لەو راستییە ئاگادار كردۆتەوە ، ئەمە جگە لەوەی پراكتیزەكردنی ئەم بیرە جمهورییەتی كوردستانی كردۆتە ئەزمونێكی نەتەوەیی و كوردستانی كە زادەی بەشداری و رۆڵی كوردەكانی تێكڕای

[1]– كوردستان،رۆژنامە،بڵاوكراوەی بیری حزبی دیموكراتی كوردستان، ژمارە ١٠-١٥,١١-١٧ ریبەندانی ١٣٢٤.

پارچەكانی دیكەی كوردستان بوو[1]، ئەزمونێك كە هەڵچوونێكی گەورەی لە لە هۆشی نەتەوایەتی كوردا خوڵقاند.

لەراپۆرتێكی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیادا هاتووە"قازی محەمەد وا دەردەكەوێ كە تا ئەودەمەی كە بارودۆخ(ی) لە ئێران قایم بێت دژ بە ئاژاوەو هەرای ئەودیو سنوورە ،بەڵام دەگووترێ كە بە لایەنگرانی خۆی گوتووە كە دواتر لە عێراق دەبێ پشتگیری مەلامستەفا بكرێت،دەگوترێ قازی لە پێوەندی كوردی توركیا و سووریا دا پەیوەندی بە رێبەرانی"خۆیبوون"ەوەیە".[2]

دووەم :سەربەخۆییخوازیی :

بەڵگە مێژووییەكان ئەوەمان باش بۆ دەسەلمێنن كە پێشەوا بڕوایەكی بەوە هەبوو كە گەلی كورد لە تەواوی مێژووی كۆن و نوێیدا لە سەر خاك و نیشتمانی خۆی خاوەنی دەسەڵات و فەرمانڕەوایەتی سەربەخۆی خۆی بووە و سەری بۆ داگیركەران دانەنەواندووە لە پێناوی بەرەنگاری دوژمنانی نیشتمانەكەی دریغی لە بە خەرجدانی گیان و ماڵی نەكردووە.

[1]- حكومەتی كوردستان لە مهاباد ببووە قیبلەگای نەتەوەخوازانی كورد وئەو ئەزمونە هۆشی نەتەوەیی كوردەكانی پارچەكانی دیكەی كوردستانی هەژاندبوو،بە تایبەت لە كوردستانی باشووردا زۆر لەو نەتە وەخوازانە بەرەو مهاباد و ناوچە ئازادكراوەكانی موكریان رۆیشتن تا لە دەزگا سەربازی و فەرهەنگی و خزمەتگوزارییەكانی كۆماردا بەپەرۆشەوە خزمەت بكەن، بێگومان لەو رووەوە ناكرێت رۆڵی بارزانییەكان وەك بڕبڕەی پشتی هێزكانی حكومەتی كوردستان لە بەرچاو نەگیرێت.بڕوانە:

یاسین سەردەشتی،لە یادی (٥٦)ساڵەی دامەزراندنی (كۆماری میللی كوردستان) ٢٢ی كانونی دووەمی١٩٤٦– ١٧ی كانونی یەكەمی ١٩٤٦.

[2]- رۆژهەلاتی كوردستان لە بەڵگەنامەكانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا.وەرگێڕاوی كوردی ١٣٠ بەڵگەنامە،وەرگێرانی لە ئینگلیزییەوە: ئەنوەرسوڵتانی، بنكەی ژین ،سلێمانی ،٢٠٠٥،ل٢٣٥.

پێشەوا لەو پروایەوە کە پێویستە سوود لە دەرفەت وەربگیرێت بۆ گێرانەوەی دەسەلآت و سەربەخۆیی کوردان ، کەوتە تێکۆشان بۆ بەدیهێنانی مافە نەتەوایە تیيەکانی گەلی کورد، هەروەك خۆی دەلێت" کورد لە قەدیم را هەزاران پادشاە و حوکمدار و تەشکیلاتیان بوە ...میللەتی رەشیدو بەغیرەتی کورد لە هەمو دەورو زەمانیك دا هەرکەس خەیالی ئیستلای نیشتمانی ئەوانی بوبی بەرەنگاری بون و بەربەرەکانیان کردوە لە هیچ فیداکاریەك دەستیان دانەنەواندوە...تا لەو دواییانەدا کە پاش شەری بەینولمیلەلی پیشوە کە دیکتاتوری ئیران و تورکیا هاتنە سەر کارو زمان و عادات و مەزهەب و خصوصیاتی میللی کوردیان بەجارێك لاوازو کزو کەنەفت کرد...پیاوانێکی بەبیر و هۆش و بەشەرەف کە زۆر لە میژ بو خویناوی دلی خۆیان دەخواردەوە...زۆر زو تەشخیصیان دا کە وەختی کارەو لەو فرصەتە دەبی بەهرە وەربگیریّ... بە دلێکی بەهێز پایەداریمان کردو ئیدامەمان بە فەعالییەتی خۆمان دا تا ئیستقلال و ئازادی نەتەوەی کوردمان بەدەست هێنا"[1].

(هاشموف) ی سرکونسلی یەکێتی شورەوی لە رەزائییە لە راپۆرتێکیدا بۆ بەرپرسانی سیاسی شورەوی دەلێت:" قازی موحەممەد هەموو کاتێك وتوێژەکانی بەرەو سەربەخۆیی کوردستان دەبردو باسی دواکەوتووی کوردانی دەکردو بەگوێرەی قسەکانی، هۆی دواکەوتنەکەش دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی هەموو کاتێك لە لایەن دەسەلآتدارانی ئێران و تورکیاوە چەوسێنراونەتەوەو ئێستا لە حالێکی نیوە برسیدا دەژین و لەم بارەوە

[1]- کوردستان، هەمان ژمارەی پێشوو.

سوپاسی سوپای سووری کرد کە بە هاتنی ئەوان بۆ ئێران، کوردەکان بەتەواوی گەیشتن بە سەربەخۆیی خۆیان و لە باری ئێستایان زۆر ڕازین "[1].

هەر لە سۆنگەی ئەم بیرەوە بووپێشەوا لە پاڵ ناوی خودا بە نیشتمان و ئالآی موقەددەسی کوردستان سوێندی خوارد کە تا ئاخیر هەناسەی ژیانی بە گیان و ماڵ لە رێی راگرتنی سەربەخۆیی و بەرزکردنەوەی ئالآی سیّ رەنگی کوردستاندا تێبکۆشێت.

گیانی سەربەخۆیی خوازییەك کە زۆر پێشتر لە دامەزراندنی جمهوریەتی دیموکراتی کوردستاندا کەسانێکی وەك سەرۆکی ستادی ئەرتەشی ئێران (سرلشکر حسن ارفع) تێبینییان کردووەو پێان وابووە کە لە ئایندەدا تەنگ بە دەولەتی ئێران هەلدەچنیّ [2].

لەدۆکیومێنتێکی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیادا کەلەمێژووی ٥ی فێبریوەری ١٩٤٦دا لە تارانەوە گەیشتۆتە لەندەن هاتووە"قازی محەمەد بانگ کراوەتە تەورێز و پێی گوتراوە حکومەتێکی ناوچەیی لە ژێر چاوەدێریدیموکراتەکان(ی ئازەربایجان) دا پێك بهێنێت،ناوبراو رەفزی ئەوەی کردۆتەوە کە بلێ لەگەڵ رووسەکاندا تێگەیشتنی راستەوخۆی لە مەڕ ئەوە هەبوە کە کوردستان سەربەخۆبێت نەك ژێردەستەی دیموکراتەکان بێت" [3].

[1]- وەرگیراوە لە:د. ئەفراسیاو هەورامی ،رووداوەکانی رۆژهەلآتی کوردستان لە چەند بەڵگەنامەیەکی شورەوی دا،پێشەکی و پەراوێزدانان و پێداچوونەوەی :د.یاسین سەردەشتی ،بنکەی ژین ، سلێمانی ، ٢٠٠٧ ، ل٢٢.

[2]- حسن ارفع، کردها.یك بررسی تأریخی سیاسی،ترجمە از متن انگلیسی،لندن،١٩٦٦،ص٧٦.

[3]- رۆژهەلآتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا،ل٢٠٢ .

لەوەڵامی ئەوانەی کە بیّ ئاگا یاخود بەمەبەستی دژایەتیی ،قازی و جوڵانەوەکەی بە دەستنێژی شورەوی دەدەنە قەڵەم.، ویلجیڤسکی دەڵێت:" لەبارەی سیاسەتی دەرەوە، قازی موحەممەد دەیەوێ سەرنجی ئینگلیزەکان و هەروەها سۆڤێتیش بۆ لای خۆی ڕاکێشێت و بە باشتری دەزانێت کە بەلای هیچ لایەکاندا نەڕوات[1].

هەروەها لە دۆکیومێنتێکی روسیای شورەوی دا لە زمانی رۆژنامەی (اطلاعات)ە وە نووسراوە:" پێشوەریو قازی لە باکۆ بوون، پێشەوەری و کاربەدەستانی دەرەوە، سووربوون لەسەر ئەوەی کە کوردستان ببێتە بەشێك لە ئازربایجان و سەر بە ئەوێ بێت. بەڵام قازی موحەممەد زۆر بەتوندی دژی ئەو هەڵوێستە ڕاوەستاوەو بڕیاری لەسەر نەداوەو ڕایگەیاندوە ئەگەر کوردستان بڕیارە سەر بە تەورێز بێت باشتروایە سەر بە دەوڵەتی ناوەندی تاران بمێنێتەوە. حاجی بابا شێخ هەروەها ڕایگەیاندووە کە ڕێبەرانی کورد لە باکۆ لەژێر گوشارێکی زۆردابوون، تەنانەت قازی موحەممەد ئامادەبوو کە خۆی ژار خواردوو بکات و خۆی بکوژێ." [2].

دیارە هەر ئەم بیرە بوو کە پێشەواو سەرانی حزبی دیموکراتی کوردستانی هاندا بە پاشکۆیەتی حکومەتی ئازەربایجان رازی نەبن و سەر بۆ (باقرۆف) و (پیشەوەری) دانەنەوێنن و بڕیاری دامەزراندنی حکومەت و بەرزکردنەوەی ئاڵای کوردستان و بەدیهێنانی ئیستقلال و ئازادی نەتەوەیی کورد بدەن [3].

---

[1]– وەرگیراوە لە:د. ئەفراسیاو هەورامی ،سەرچاوەی ناوبراو ، ل٧٧ .

[2]- هەمان سەرچاوە ، ل٧٢.

[3]–(باقرۆف)ی سەرکۆماری ئازەربایجانی شورەوەی و (پیشەوەری) سەرۆکی حکومەتی دیموکراتی ئازەربایجان لە تەورێز،ناوچەی موکریان و مهابادیان بە بەشێکی دانەپچراو لە ئازەربایجان دەزانی دامەزراندنی حکومەتێکی کوردیان پیّ قووت نەدەچوو،هەربۆیە لەکاتی دامەزراندنی حکومەتی

سێیەم: دیمۆکراسیبوون:

دیمۆکراسیبوون پایەیەکی سەرەکی فیکر و کەسایەتی پێشەوا بوو، بە جۆرێك نەتەوەیی بوونەکەی بە ئاقارێکی موسبەت و مرۆڤدۆستانەدا بردبوو، بە شێوەیەك دوور بێت لە بەرزەفڕی و دەمارگیری و شۆوینیسم، یاخود بیپارێزێت لە لاربوونەوە بەرەو دیکتاتۆری چینێکی کۆمەڵایەتی و راگەیاندنی جەنگی نێوخۆ، مەسەلەیەکی وا کە جمهوریەتی کوردستان دەکاتە نمونەیەکی تاقانەی دەسەڵاتێکی دیموکراسی لیبراڵ لە نێو ناوچەیەکی دواکەوتوو و گیرۆدەی سیستمە دیکتاتۆر و شۆوێنستەکان، بگرە لە حکومەتەکەی ئازەربایجانیشی جیادەکاتەوە کە سروشتێکی رادیکاڵی چەپی هەبوو و تا دەهات بەرەو تۆتالیتێربوون و پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ هەنگاوی دەنا[1]

لەرووی هەڵسوکەوت و بڕیاردانی سیاسی ،قازی تاکڕەو خۆسەپێن نەبوو،راوێژی بە کەسانی ژیر و دەورو بەری خۆی دەکرد و بیّ ئەندامانی رێبەرایەتی حیزب بڕیاری نەدەدا.وەك خۆی لە رۆژنامەی (کوردستان)دا دەڵێت:" ئەمن بەبیّ تەصویبی کومیتەی مەرکەزی هیچ کاریکی ناکەم،

ئازەربایجان سەرانی ئازەر شاندی کوردی میوانیان بە سەرکردایەتی پێشەوا وەك نوێنەرێکی هەرێمێکی ئازەربایجان پێشوازی کردو داوایان لێکردن لە ئەنجومەنی ئازەربایجاندا شوێنی خۆیان هەبێت، مەسەلەیەکی وا کە پێشەوای هاندا پەلە لە دامەزراندنی حکومەتی سەربەخۆی کوردستان بکات. بڕوانە:

ولیام ئیگلتن، جمهوریه مهاباد،جمهوریة ١٩٤٦الکوردیة،ترجمة:جرجیس فتح لله ، الطبعةالثانیة، اربیل، ١٩٩٩،ص١١٦-١١٧.

[1]- بۆ زیاتر:

امل عباس جبر الجبراني،الاذربایجانیون ودورهم السیاسي في ایران، رسالة ماجستیر غیر منشورة ،کلیة التربیة،جامعة المستنصریة، ١٩٩٧،ص ١٤٠- ١٨٢.

چونکە دیموکرات ئەوەیە کە شەخص ناتوانی مەصلەحەتی میللەتی بی مشاوەرە بگرێتە دەستی خۆی". [1].

جمهوریەتی کوردستان بۆ یەکەمجار لە مێژووی ئێراندا جولانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری لە گرنگی بزاڤی ئازادیخوازانەی کوردستان وریاکردەوە بەجۆرێك دیموکراتخوازانی ئێران ئومێدی گەورەیان بە ئەزمونی کوردستان بوو [2].

لەراستیدا پێشەوا لە پێناوی وەدیهێنانی ئازادی و مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردا سەرەتا رووی لە دەولەتانی ئازادی وەك بەریتانیا و ئەمەریکا کردو هومێدێکی پێیان بوو،وەك لە راپۆرتێکی کۆنسولی بەریتانی لە تەورێز کە بە مێژووی ٢٢ی ئۆکتۆبەری ١٩٤٢ و لەژێر ناونیشانی"یادداشتی دیدارێك لە مەهاباد" هاتووە: "بە شێوەیەکی تەبیعی ،ئەوان لە پێشدا روویان لە بریتانیای مەزن کرد وەکوو (هێزێکی) کە زیاتر لە هەموو لایەنێکی دی وێدەچوو و لێی دەوەشایەوە کە یارمەتییان بکا، لە ٢٥ی سپتامبەری ساڵی١٩٤١دا ، ئەفسەرێکی بریتانیایی ی یەکی ئامریکایی گەیشتنە مەهاباد، قازی محەمەد گەلاڵەیەکی لێڵی لە مەڕ کوردستانێکی یەکگرتوو لە گەڵ ئەفسەرە بەریتانیاییەکە هێنایە گۆڕێ، داوای لێکرد چۆن دەتوانێ پەیوەندی لەگەڵ بنکەی سەرکردایەتی عەسکەری بریتانیا بکا" [3].

هەروەها لەو راپۆرتەدا هاتووە" تا دوای ئەو کاتەی کوردەکان روویان لە بریتانیا کردو لەلایەن ئەوانەوە بەساردی وەرگیران و چ بەڵێنییەکیان

[1]- بڕوانە: کوردستان "ڕۆژنامە"، ١٣٢٥/٣/٢٢، ١٣٢٥/٥/٨ .

[2]- پاش ئەوەی شاندێکی ئازەری– کوردی بۆ دانوساندن لە سەرەتای مایسی ساڵی ١٩٤٦ دا چونە تاران، دیموکراتخوازانی ئێرانی بۆ پێشوازی بە پیریانەوە چونە فڕۆکەخانە، بەڵام ژاندارمی ئێرانی بە توندی رێگریان لێکردن و ژمارەیەکیان لیٚ بریندار کردن،جگە لەوەی رۆژنامە ئازادیخوازەکانی (فرمان) و(ایران ما)دژی حکومەتی تاران لایەنگیریان لە خەباتی ئازادیخوازانەی کوردو ئازەر دەکرد.

[3]– رۆژهەلاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا،ل٢٥.

نەدرایە، چ جۆرە لێدوانێکی سیاسی لە نێوان کوردەکانی مەهابادو رووسەکاندا لە گۆڕێدا نەبووە" [1].

دواتریش پێشەوا بێئەوەی فاکتەری شورەوی لە دامەزراندنی جمهوریەتی کوردستان لە بیر بکات، دەمی چاوپێکەوتن لەگەڵ بەرپرس و لێپرسراوەکانی ئەمەریکایی وەك (دۆهەری جێگری کۆنسولی ئەمەریکا) لە تەورێزو (رۆزفێڵت)ی یاریدەدەری وابەستەی سەربازی لە سەفارەتی ئەمەریکا لە تاران ، خۆشی خۆی بۆ بەستنی پەیوەندی دۆستانەی نێوان حکوەتی کوردستان و ئەمەریکا لە بواری سیاسی و پیشەسازی و فەرهەنگیدا راگەیاند و داوای ئەوەی لێکردن لە پێناوی نەهێشتنی دیکتاتۆری و دامەزراندنی رژێمێکی دیموکراسی فیدراڵی وەك ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە ئێراندا تێبکۆشن [2]، ستراتیژێکی وا کە لەم قۆناغەی ئێستادا بۆتە دروشمی بەشێکی بەرچاو لە هێزە پێشکەوتووخوازەکانی ئێران و لە پێناویدا تێدەکۆشن.

لە راپۆرتێکی کۆنسولخانەی بەریتانی لە تەورێز بە مێژووی ٢٩ی‌ئاپریلی ١٩٤٦ داهاتووە"قازی سەبارەت بە ئیحتیمالی یارمەتی پیشەسازی و خوێندن بەکوردستانی خودموختار پرسیاری لە جێگری کۆنسوولی ولاتە یەکگرتووەکان کردوەو رەفتاری بە شێوەیەکی بەرچاو،میهرەبانانە بووە" [3].

هەروەها لە راپۆرتێکی دیکەدا بە مێژووی جولای ١٩٤٦ دا نوسراوە:"رۆژی ١٦جولای ،راوێژکاری باڵیۆزخانەی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە تاران مستەر"وارد" هاوڕیٚ لە گەڵ جێگری کونسوولی ولاتەکەی

[1]– رۆژهەلاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا،ل٢٦.

[2]– ولیام ئیگلتن،سەرچاوەی پێشوو،ل١١٧ –١٩٠.

[3]- رۆژهەلاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا،ل٢٣٦.

له تەورێز ، سەردانی مەهابادیان کردووە،قازی محەمەد ،ئەو چاوپێکەوتنەی بەهەل زانیوە بۆ راکێشانی لایەنگری ئەمەریکاییەکان بەرەو مەسەلەی کوردو دەسەڵاتدارییەتی کورد لە مەهاباد، هەوڵی زۆری داوە بۆئەوەی شوێن دابنێتە سەر میوانەکان و هیچ نەبێ عەتفی جێگری کونسوول رابکێشێ" [1] .

چوارەم :یەکێتیخوازی و برایەتی گەلانی ئازاد :

لە راپۆرتێکی کۆنسوولی بەریتانیا لە تەورێزدا هاتووە"هەر لەیەکەم رۆژەکانی رزگاربوون لە زۆرداری رەزاشا ،پیاوانی وەك قازی محەمەدحەولیان داوە کوردەکان یەکگرتوو بکەن" [2].

لەراستیدا بیری یەکێتیخوازی و برایەتی گەلانی ئازاد شوێنێکی تایبەتی لە فیکرو کەسایەتی پێشەوادا هەبوو، هەر لێرەشەوە بوو کە یەکێتی ریزەکانی گەلی کورد لە سایەی رێبەرایەتی جمهوریەتی کوردستاندا هاتەدی ، پاش ئەوەی کە دووبەرەکی و خۆخۆری و ناکۆکی نێوخۆیی کەلی کورد دەرفەتێکی بۆ خەباتی هاوبەش نەهێشتبۆوە، بە قەولی پێشەوا" لە پیش هەمو شتیك دا ئیختلاف و دووبەرەکانی عەشایری کە بە دەسیسەو حیلەبازی ئیستعمارو دیکتاتۆران...بە قەولی خۆیان (تفرقە بینداز و حکومت کن) وەبەین خستبوون، وەلی چونکو لە مەردان کار عاسی نابی... تەشکیلاتیش سازکراو نەظم و تەرتیبیش لە نێو مەملەکەتدا بەرقەرارکرا و لە مودەتیکی کەمدا ئیختیلافات و ناتەبایش دوایی پێدرا... دەجا دوژمنان

---

[1] – هەمان سەرچاوە،ل٢٦٨–٢٦٩.

[2] - هەمان سەرچاوە،ل٢٥.

تا کەنگێ دەبێ چاوی خۆیان بقوچێنن و تاکەنگێدەبێ لەسەر نەفامی بڕۆن نەزانن کە تا ئێستا کورد هەر زیللەت و بەدبەختییەکی بەسەریاندا هاتبێ لەبەر نارێکی و ناتەبایی بوە... پێم وایە دوژمنانی خاریجی دەوەی باش گەیشتون بۆیە وا جولە جول کەوتون و ملیان لە دورەوە دەرێناوە" [1].

لە دۆکیومێنتێکی روسیای شورەوی دا هاتووە:" قازی موحەممەد، ڕایگەیاند کە بە داخەوە تا ئێستا زۆربەی پیاوە ناودارەکانی کورد هەست بە ئەرکی سەرشانی خۆیان ناکەن و هەر خەریکی گێرەو کێشەی نێوان خۆیانن لەسەر دابەشکردنی دەسەڵات و خۆسەپاندن، نەهێشتنی ئەم ناکۆکییانەش پێویستی بە لە خۆبووردنێکی زۆرەو، لەبەر ئەوەی ئاسۆی بیرکردنەوەی ئەم سەرکردانە تەسکەو بە گشتی نەخوێندەوارن، ئیش کردن زۆر گرانە لەگەڵیاندا، بەتایبەتی لەم کاتەدا هەندێ قسەوباس لەسەر دامەزراندنی کۆماری دیموکراتی کوردستان هاتوەتە گۆڕێ. کۆبوونەوەی ئامۆژگارییانە بۆ ئەوەیە کە بۆیان ڕوون بکرێتەوە، ڕاگەیاندنی خودموختاریی لە ناوچەکەدا ناتوانرێت باسی لێوە بکرێت و پێویستە ئێمە شێوەی کارکردنمان بگۆڕین و هەوڵ بدەین بۆ ئەوەی ((یەکیەتی هەموو کوردان پتەوتربکرێت و دۆستایەتی کوردو ئازربایجان بەهێز بکرێت و بەشداری لە کاروباری دەزگاکانی دەسەلاتی خۆجێیی بکرێت بە تایبەتی لە بواری بەرزکردنەوەی ئاستی کولتوری خۆیان، لەوانە گەشەپێدان بە پەروەردەو بارهێنان لەناو گەلی کورددا. [2].

هەروەها لەسەر زمانی قازی محمد هاتووە: (لەبەر ئەوەی ئێمە لەگەڵ ئازربایجانییەکان خەباتێکی زۆرمان کردووە بۆ ئازادی، ئێستا زەمینەو باری

---

[1] – کوردستان،ژمارە ١٠–١١ ، ١٠–١٧ی رێبەندانی ١٣٢٤ش.

[2] – وەرگیراوە لە:د. ئەفراسیاو هەورامی ،سەرچاوەی ناوبراو ، ل٤٥–٤٦ .

گونجاو هەیە بۆ هاوکاری نزیك لەگەڵ هاوڵاتیانی خۆمانداو دەبێ کوردەکانی ورمێ، شاپوور، خۆی، ماکۆ، هاوکاری نزیك لەگەڵ ئازربایجانییەکان بکەن).

پاشان قازی موحەممەد باسی ئەوەی کرد کە لە هەموو ئەو شوێنانەدا کە سەردانی کردوون بە گەرمی پێشوازی لێکراوەو لە گەشەتەکانیدا توانیویەتی هەندێ ناکۆکی نێوان کوردەکان چارەسەر بکات و ئاگری دوو بەرەکیو ناکۆکی کوژاندووەتەوەو کەش و هەوای دۆستانەی پێکهێناوە. هەروەها باسی چاوپێکەوتنەکانی لەگەڵ (پیشەوەری) لە ورمێو خۆی کردووە، بە گوتەی ئەو پیشەوەری پێویستی بە پەیوەندی برایەتی نێوان ئازربایجانیو کوردەکانی بۆ خەڵك ڕوونکردووەتەوەو پێی گوتوە: (ئێمە ئامادەین هەموو چەشنە هاوکارییەك بکەین و ئازربایجانییەکان ئامادەن لە پێناوی برا کوردەکانیاندا خوێنی خۆیان بڕێژن). منیش لە وەڵامدا پێم گوت: (ئێمە هیچ جیاوازییەك نابینین لە نێوان کوردو ئازەریداو ئێمەش ئامادەین لە پێناوی ئازربایجاندا هەموو جۆرە قوربانییەك بدەین) [1].

ئەم بیرە ڕەسەنەی پێشەوا ،جگە لەوەی لەم قۆناغەدا یەکێتی بۆ ریزەکانی گەل لەو قۆناغەدا هێنایەدی، زەمینەیەکی گونجاویشی بۆ دامەزراندنی پەیوەندییەکی دۆستانەی نێوان هەردوو گەلی کورد و ئازەر پاش دوژمنایەتییەکی چەندین سەدەیی ڕەخساند [2]، لەم نێوەشدا مەسەلەی دیمۆکراسی و ئازادی و بەرابەری کردبووە مەرجی دۆستایەتی و پێکەوە ژیان لەگەڵ تێکڕای گەلانی ئێران بە فارسیشەوە کە وەك گەل حیسابی لە دەسەڵاتە دیکتاتۆرە شۆوینیسمەکەی تاران جیاکردبۆوە.هەروەك پێشەوا لە

1– هەمان سەرچاوە ، ل٥١-٥٢.

2– بۆ زیاتر:ریچارد ئەی .مۆبلی، پێوەندییەکانی کۆماری کوردستان و کۆماری ئازەربایجان، وەرگێڕ:حەسەنی قازی، واشنگتۆن دی سی،مای١٩٧٩.

وتارێکیدا دەڵێت" لە پاش ئەوەی کە ئەمە ئیستقلالی تام و تەماعی خۆشمان بە دەست هێنا بۆ وەی بە دنیایەش نیشان بدەین کە ئەم ئەو کارانەمان کردووە لەبەر موخالەفەت لەگەڵ دەستگای دیکتاتۆریە نە ئینکی کورد لە برایەتی فارسان حاشا بکا... دەنا ئەگەر بێتو ئازادی لە ئێران دا بەرقەرار بێ چە قاتیعێك هەیە ئەوەی لە ئێران دا دەژین تێکڕا دەستی برایەتی بدەن بە یەکتر بزانن ئەمەریکا چل و چەند جمهورین سوێس دوسییەکن و یەك رۆح و گیان پێکەوە دەژین ...بۆ وەی کە لە سایری نەتەوانی دیکەی ئێرانیش مەعلوم بکەین کە برایەتیمان لەگەڵ وانیش تێك نەداوە دو نەفەر نومایندەمان موعلوم کرد لەبەر دەرك و ئاستانەی وان حازر بێ و بلێ خۆتان دەگۆڕن و تەشکیلاتو دەکەنە دیموکراسی چون ئەنگۆ دەڵێن برایە تیوەکەین و هەرکات خۆتان نەگۆڕن و تەشکیلاتو نەکەنە دیموکراسی دیسان ئیمە چدیەتیەکمان لە گەڵ ئەنگۆ نیە و برایەتیمان برایەتی و کیسەمان جودایەتی" [1].

پێنجەم: پێشکەوتوخوازی:

راستە پێشەوا پەروەردەی بنەماڵەیەکی ئاینی ناوداربوو، هەر لەساڵی ١٩٣١ەوە بێبەرامبەر قازی شەرعی مەهاباد بوو، بەڵام ئەوەی لە پیاوێکی ئاینی ئاسایی جیای دەکردەوە روناکبیری و پێشکەوتوخوازییەکی کەم وێنە بوو، لە مێژەوە پەیوەندییەکی دۆستانەی لەگەڵ مسیۆنی ئەمەریکایی شێرو خورشیدی مەهاباد هەبوو، بەتایبەتی لەگەڵ فامیلی (مستەر مۆلێر) ، هەر لە وێش خۆی فێری زمانی ئینگلیزی کرد [2]، پێشکەوتوخوازی پێشەوا لەوەیدا

1– کوردستان ،ژمارە ٥٠، ٦ی جۆزەردانی ١٣٢٥.

2– لاپەڕەیەکی ون لە ژیانی پێشەوا قازی محمد، وەرگێڕانی :س.ئاشتی، پێداچونەوەی د.یاسین سەردەشتی، بەدرخان،گۆڤار.ژمارە ٤٣، ٢٢ینیسانی ٢٠٠٤.

دەردەکەوێت کە بڕوایەکی قووڵی بە گۆڕانی ئیجابی هەبوو، پێی وابوو کاتی ئەوە هاتووە گەلی کوردیش وەك تێکڕای گەلانی جیهانئازاد بێت و تۆزی پاشکەوتویی لە خۆی دابماڵێ و ڕێگای پێشکەوتن بگرێتەبەرو شوێنی لە جیهانی شارستانێتیدا بدۆزێتەوە،

ویلچیفسکی. ئو. ل. لە کاتی شەڕی جیهانی دووهەم و لە کاتی کۆماری کوردستاندا لە مەهابادو دەوروبەری بووەو لە نزیکەوە ئاگاداری ڕووداوەکان بووە، بابەتی زۆری لەسەر ئەم قۆناخەی بزوتنەوەی کوردو هەروەها کێشەی کورد بەگشتی نووسیوە بە یەکێك لە کوردناسەکانی سۆڤێت دەژمێردرێت ،ئەو دەڵێت:" قازی موحەممەد، مرڤێکی داناو دووربینە. دەڵێن کە نابێ هەمیشە بە قازی موحەممەد باوەڕ بکرێت و نابێ بەتەواوی باوەڕ بە قسەکانی بکرێت. لەگەڵ هەموو کەموکورتییەکیدا، بە وتەی هاودەنگەکانم (قازی، هەرە پێشکەوتووترین و لێهاتووترین کەسە لە بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد لە ئێراندا.) [1].

پێشەوا لە وتارێکیدا رووی دەمی دەکاتە چینی فەرمانڕەوا و حوکمەتی دیکتاتۆری تاران و دەڵێت"چی دیکە بە تانك و تۆپ و طەیارە لیمان تیك مەدەن ئەمەش بەشەرین و حەقیکمان دەبەشەریەت دا هەیە چە میللەتیك غەیری مە دەئەسارەتدا ماوە ؟ چی دیکەمان قیل بە چاویەوە مەنین و لۆکەمان دەگوی ماخنن... لیمان گەرین با ئیمەش تەکانیکی بە خۆمان بدەین و دوای خویندن و صنعەت کەوین و فەلاحەت و کشتوکاڵی خۆمان وەك خەڵکی لێبکەین و میللەتمانی پێ دەوڵەمەند بکەین و کارخانە بێنین و ئەو هەموو کانگا و مەعدەنەمان هەیە وەدەری خەین و بە مەنفەعەتی وانە ولاتی خۆمانی پی برازینینەوە" [2].

---

[1]- وەرگیراوە لە:د. ئەفراسیاو هەورامی ،سەرچاوەی ناوبراو ، ل٧٦ .

[2]- کوردستان ،ژمارە ٦, ٥٠ی جۆزەردانی ١٣٢٥.

دیارە تێکڕا ی دەستکەوتە گەورەکانی تەمەنی کورتی حکومەتی کوردستان ناکرێت لە دەرەوەی تایبەتمەندێتی پێشکەتوخوازی کەسایەتی پێشەوا چاوی لێبکرێت، بەتایبەتی بایەخدانی بە بواری فەرهەنگی و فێرکردن و زەمینەخۆشکردن بۆ راکێشانی ژنان و کچانی کورد بۆ کۆڕی تێکۆشان شان بەشانی پیاوان، واتە هەوڵدان بۆ چەسپاندنی یەکسانی رەگەزی کە پێشەوا بێ پەروا کاری بۆدەکرد [1].

شەشەم: لێبوردەیی:

گیانی لێبوردەیی لای پێشەوا گیانێکی خۆرسك و هەڵقوڵاوی سروشتی کۆمەڵگای کوردەواری بوو،لەبەرامبەر جیابیرانی سیاسیی خۆیدا هێمن و بوردباربوو. هەر لێرەشەوە تێدەگەین بۆچی لە سایەی حکومەتی کوردستان و پێشەوادا شتێك نەبوو بەناوی زیندانی سیاسی ، یاخود هاوڵاتی پلە یەك وپلە دوو.

شایەتحاڵێك لەو بارەیەوە ڕووداوێکمان بۆ دەگێڕێتەوە کە ئەو راستییەی سەرەوە دەسەلمێنێت و دەڵێت:" پاش دامەزراندنی کۆمەڵە(مەبەستی کۆمەڵەی ژیانی کوردستانە/ن) زۆری نەخایاند کە ناکۆکی سەریهەڵدا.بەشێك لەبەرەی بەکاری کۆمەڵە و لایەنگرانیان،بەبۆنەی نوێخوازی و چەمکی کۆمۆنیستی ویڕای چەندکەسی دیکە دژ بە قازی محەمەد ،چەق وێستان . لەو نێوەدا قازی محەممەد بە کردەوە رەوتێکی

---

[1]- میرزا محمد امین مەنگوری لە بیرەوەرییەکانیدا نوسیویە" کوڕو کچ وەك یەك ئەچوونە ناو بەزمو ئاهەنگ و نومایشی مدنی و سیاسیانەوە،هەروەکو کوڕ بە کچیش سەربەستی تەواو درابوو. کچان دەوری خگبە و شیعر خوێندنەوەو نوسین و مقالاتیان زۆر بە سەربەستی دەگێڕا... قازی محمد...زۆر بە خەیالأتی بەرزی خوێندنی کچانەوە سەرگەرم بوو"

بەسەرهاتی سیاسی کورد لە ١٩١٤ ەوە تا ١٩٥٨،بەشی یەکەم ،چاپی دووەم،سلێمانی ،٢٠٠٠،ل ١٤٥ .

دیموکراتیکی لەبەرچاوگرت .ئەو لە ئاست موخالیفان یە تابوشت (Tolerance) و بوردبار بوو...زۆر جار ئەو جیابیر و موخالیفانە لە کۆمەڵێکی سی ،چل کەسیدا لە بەرامبەر مەحکەمەی قازی کۆدەبوونەوە ،بە شوعاردان بەرەو چوارچرا وەڕێدەکەوتن .خەڵك دەیانگوت ئەوانە تودەیین...رۆژێك –ئێوارەیەکی درەنگ – لایەنگرانی قازی محەممەد و موخالیفەکان لە حەوشەی شارەداری ...کۆبوونەوە .قازی محەممەد لەگەڵ چەند کەس لە دەوری مێزێك دانیشتبوو.جەماوەرێکی ٧٠-٨٠ کەسی لە حەوشەکەدا بوون.چەند کەس لە موخالیفەکان ...زۆر توند و ناحەز دەدوان .یەکیان بەرەو رووی قازی دەمانچەی بەدەستەوە بوو .خەڵکەکە و لایەنگرانی قازی زۆر پەرۆشی ئەو بوون.بەڵام چاویان لە دەمی بڕیبوو.سەربەخۆ کاریان نەدەکرد .قازی محەممەد لە پشت مێزەکە دەنگیشی بەرز نەدەکردەوە ،بەڵکو زۆر بە هێمنی دەدوا...ئەگەر ئەو دەم قازی محەممەد وا خۆراگر نەبووبا ،هەر ئەو شەوی دەیان کەس دەکوژران " [1].

دیارە لێرەدا پێویستە باس لە کەمینەئاینیەکانی ئەو دەمی کوردستان بکرێت کە چۆن لە سایەی حکومەتی کوردستاندا بەیەك چاو لە گەڵ غەیری خۆیاندا سەیردەکران و مامەڵیان دەگەڵ دەکرا،مەسەلەیەکی وا کە کرابووە ئامانج و ستراتیژیکی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کوردو لە بەندی ٢٢ی مەرامنامەی حزبی دیموکراتی کوردستاندا فۆرمەڵە کرابوووکاریگەری باشیشی هەبوو، لەو رووەوە کۆمەڵی یەهودی لە شاری مەهاباد بە شادی سەربەخۆیی کوردستان و ناساندنی پێشەوا جەژنیان کردو ئاهەنگێکی

[1]– د.عەبدوڵڵای ئەبریشەمی ،رەوتی نەتەوەخوازی گەلان لە ئێران،بەشی دووەم ،لە:سایتی:.www.Dimane.com،٢٠٠٧/١/٢٢.
رۆژهەڵاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا،ل ٦٦.

مەزنیان گێڕا و شیرینی و شەربەتیان دەبەخشییەوە [1]، ئاسوورییەکان و ئەرمەنییەکانی کوردستان ، نەك هەر لە پیادەکردنی مەراسیمە ئاینییەکانیان و خوێندن بە زمانی دایکیان ئازادبوون، بەڵکو منداڵکانیشیان شان بە شانی منداڵانی کورد لە قوتابخانە رۆژانە و شەوانەکانی سەردەمی حکومەتی کوردستاندا فێری زانست و پەروەردە دەکران و ریزیان لێدەگیرا [2].

لە حەوتوی یەکەمی ئۆگۆستۆسی ساڵی ١٩٤٦دا کاتێك پێشەوا لە بەسەرکردنەوەیەکی ناوچەکانی باکووری رۆژئاوای ئازەربایجانی خۆرئاوادا سەردانی شاری ورمێ ی کرد، هەوڵیدا چاوی بە قەشەی کڵێسای ئاسوورییەکان بکەوێت و تێی بگەیەنێت کە کوردان لایەنگری ماف ئاسورییەکانن ورێگەنادەن تراژیدییەکانی پێشوو دووبارە بێتەوە و قەشەی دڵنیاکردەوەو پێیگووت"سەردەمی ترس بەسەرچووە" [3].

ئەم گیانی لێبوردەیی و چاوپۆشینە هاندەرێکی گەورەی بەشێکی بەرچاوی عەجەمەکانی ورمێ و دەورووبەری بوو، کە لە نێوان حکومەتی ئازەربایجان و حکومەتی کوردستاندا،ژیان لە سایەی دووەمیاندا هەڵبژێرن، راستییەکی وا کە لە راپۆرتێکی کۆنسوولخانەی بەریتانی لە تەورێز بە جوانی رەنگ دەداتەوە ،کە دەڵێت:"

راپۆرتی زۆر سەبارەت بە کاری بەڕێ و جێ و دادپەروەرانەی کوردان دەگاتە دەستمان...ئەم مەسەلەیە بەرادەیەك بۆ خەڵکی ورمێ گرنگە کە تەنانەت گوتراوە بازرگانە عەجەمەکانی ناوشار گوتوویانە کە حکوومەتی

[1]– کوردستان ، ژمارە ٢٢، ١٣رەشەمەی١٣٢٥.
[2]- فاضل کریم احمد، اتحاد بانوان کوردستان، مترجم: امیر وحدتی، مجله اغاز نو، شماره ٧، تابستان ١٣٦٧ش،ص٥٩.
[3]- رۆژهەڵاتی کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا،ل٢٧١-٢٧٢.

كورديــان دەویٚ، هــەروەها خــاوەن مــوڵكی ورمــێش وا خۆنیــشان دەدەن لایەنگری کوردان بن" [1]

شایەنی باسە گیانی لێبوردەیی تەنیا لەبواری ئاینیی و کۆمەڵایەتییدا قــەتیس نــەمابوو، بــەڵكو لــە تێكــڕای بوارەكــانی دیكــەی ئــەو قۆناغــەو هەڵسوكەوتی پێشەوادا دەبینرێت.

وەلانانی كێشەی ئالۆزی كوردو عەجەم و وەدیهێنانی برایەتی كورد و ئازەر لەو دەمەدا بە بەستنی پەیمانی ٢٤ی نیسانی ١٩٤٦،نمونەیەكی بچوكە بۆ سەلماندنی ئەو راستییە [2]

لە دكۆمێنتێكی بەریتانی دا باس لە رووداوی گرتنی (عەبدولڕەحمانی زەبیحی و هاوڕێیانی)كراوە لە لایەن ئێرانییەكان و كاردانەوەی توندی كوردەكانی مەهاباد و ئەندامانی كۆمەڵەی (ژ.ك) و هەڵوێستی هێمنی پێشەوای نیشانداوە و هاتووە:" " كاتیٚ وەفدە سیٚ كەسییەكەی كۆمەڵە (پێنجی مانگی ئۆگۆستدا" گیران... كۆمەڵە لە مەهاباد دەست بەجیٚ فەرمانداری پیرو ژمارەیەكی زۆر لە ئێرانیانی دیكەیان گرت و داوایان لە قازی محەممەد كرد ئیجازەی كوشتنیان بدات.

قازی محەممەد، بەرگری كارەكەی لیٚ كردن و كاتیٚ هەواڵ گەیشت كە سیٚ كەسیان لیٚ ئازاد كراونن ئەوانیش بارمتەكانی خۆیان بەرەڵلاٚ كرد."[3]

گیانی لێبوردەیی پێشەوا بە چەشنێك بوو لە رۆژنامەكانی ئەو دەمی تاراندا قسەی لەسەر دەكرا، لە یەكێك لەورۆژنامانەدا سەبارەت بە مامەڵەكردنی كورد لە گەڵ ئەو دیلانەی كە لە شكستەكەی لەشكری شاهەنشاهییدا لە شەڕی (قاراوا) دا گیرابوون هاتووە" رۆژی ٢٩ی ئاپریلی

1- رۆژهەلاٚتی كوردستان لە بەڵگەنامەكانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا،ل٢٧٣.

2- ریچارد ئەی .مۆبلی ، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٨-١٢٢ .

3- رۆژهەلاٚتی كوردستان لە بەڵگەنامەكانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا،ل٢٧١-٢٧٢.

١٩٤٦ كامیۆنێك چەند سەربازی دیلیان هێنایە مەهاباد، خێرا فەرمانی شوشتنیان دراو ئەوانەی برینداربون دەستبەجیٚ برینەكانیان تیماركران و لە خەستەخانە حەساندیاننەوە، جلك و بەرگەكانیان شۆردراو هەر دیلەو دەستێك بەرگی نوێیان پێشكەشكردن، بۆ سبەی برانە لای قازی محمد، ئەویش بە روویەكی خۆشەوە دڵنەوایی كردن و وەك باوك رەفتاری لەگەڵكردن، قازی دڵنییای كردنەوە كە بە چاكبونەوەی هەڤاڵە بریندارەكانیان تێكڕا بە ئۆتۆمۆبێل لە ئازەربایجانەوە رەوانی تاران دەكرێنەوە، دیلەكانی سوپا خواردنی پێویستیان لەبەردەستە و رێگای هاتووچۆو خۆشتن و هیچ شتێكیان لیٚ ناگیریٚ، سەرباری ئەوەش رۆژانە ١٠ ریالیشیان پێدەدریٚ" [1]

حەوتەم: بوێری:

لەراستیدا بوێری مانای نەترسان ناگەیەنێت . بەڵكو بریتییەلە زاڵبوون بەسەر ترسدا ، ئەوەش سیفەتێكی چەسپاوی پێشەوا بووكە لە تەواوی ئاكارو بریارەكانیدا خۆی دەنوێنێت،بوێری جگە لە تایبەتمەندێتی خۆرسكی ،لە پتەوی بڕوای پێشەواوە هەڵدەقولاٚ بە كێشەی رەوای گەلی كورد و خواستی ئازادیخوازی.

هەر لێرەوە بەردەوام بوون لەسەر رێبازی پاراستنی ئازادی وەدەستكەوتوو لە ساڵەكانی جەنگی دووەمی جیهانی و بڕیاردان لە سەر دامەزراندنی جمهوریەتی كوردستان و هەڵكردنی ئالاٚ و پێشەوایەتی ئاڵوگۆڕەكان لەو ساتەوەختە ناسكە مێژووییەدا بوێرییەكی گەورە دەسەلمێنێت.

جگە لەوەی كاتێكیش هەل ومەرجەكە بە دژی ئامانجەكانی نەتەوەیی كوردا شكایەوە و ئەگەری هاتنەوەی لەشكری حكومەتی

1- كوهستان ،١٣ اردیبهشت ١٣٢٥.

ڕەگەزپەرستی تاران ڕەخسا ، پێشەوا بێئەوەی ترسی مەرگ لە وەفاداری بە سوێند و پەیمان پەشیمانی بکاتەوە، هەڵوێستێکی وەرگرت کە ئازادیخوازانی ئێرانی سەرسامکرد.

لەو ڕووەوە (علی اصغر احسانی) لە بیرەوەرییەکانیدا مەزنی بوێری پێشەوای سەلماندووە و نوسیویە" ئەو مرۆڤە مەزن و ئازایە کە دەبوایە ئەمسالی پیشەوەرییەکان و غولام یەحیاییەکان وانەی قارەمانێتی و بوزورگەواری و مەردایەتییان لە قوتابخانەی ئەودا خوێندبایە... ئەوانە گەر تۆزقاڵێك مەردایەتی و بوێری قازی محەمەدیان هەبایە، بە تەنیا ئیشارەتێك دەستیان لە بەرگری بەرنەدەدا و وەك قازی سەنگەری مەردانەی خۆیان چۆڵ نەدەکرد" [1].

شایەنی باسە ،بوێری پێشەوا بە جۆرێك بوو لە بەرامبەر مەرگدا چۆکی نەلەرزاند و هەڵوێستی جوامێرانەی لە موحاکەمەکردنی مەحکەمەی شاهەنشاهییدا سەری زۆر لە ئامادەبووانی سوڕاند، پێشەوا لەو مەحکەمەیەدا بە زمانێکی پاراو سیاسەتی ڕەگەزپەرستانەی حکومەتەکانی تارانی لە قاوداو ئاشکرای کرد کە خەباتی گەلی کورد لە پێناوی ئازادیەو بە لەناوبردنی سەرکردەکانی نەك هەر لەناوناچێت بەڵکو کڵپەش دەسێنێت و تا سەرکەوتن پشوو نادات [2]

---

[1] **– خاطرات ما از قیام خراسان و حماسه خارك، تهران، ١٣٧٨ ،ص ٦٨٦.**

[2] **– بۆ زیاتر:**

بەدرەدین ساڵح، سەرۆك کۆماری کوردستان لە بەردەم دادگادا، چاپی یەکەم ،هەولێر، ٢٠٠١، ل ١٨–٢٠ ،بهزاد خوشحالی، قاضی محمد در ا ینه اسناد ، چاپ اول ،همدان ، ١٣٨٠.

ڕەهەندی نەتەوەیی کۆماری دیموکراتی کوردستان[1]

ئاشکرایە کەجوڵانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد لەکوردستانی ئێران بەکۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی وەرچەرخانێکی گەورەی بەخۆوە دیو پێی نایە قۆناغێکی گرنگو مێژوویی نوێوە، بەچەشنێك لەسەرئاستی جیهانیو ئێرانیو نێوخۆیی هەلومەرجی لەباری بۆلواو زەمینەو دەرفەتێکی شیاوی هاتەپێش کەبتوانێت دەسەڵاتی سیاسی بگرێتە دەستو بەدامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان کەلەسەرچاوە مێژووییەکاندا زیاتر بە کۆماری مەهاباد ناو دەبرێت [2] لاپەرەیەکی پرشنگدارە لەمێژووی هاوچەرخی گەلی کورد بەگشتیو، لەمێژووی جوڵانەوەکە بەتایبەتی تۆمار بکات.

لەڕووی جیهانییەوە، کۆتایهاتنی جەنگ ئاکامی گرنگو هەمەلایەنەی لێکەوتەوە، سەرکەوتنی بەرەی دیموکراتیخوازیو ڕووخاندنی ڕژێمە فاشیستە توتالێتیرەکانی وەك: ئەڵمانیا، ئیتالیاو یابان، پاشەکشەی دەوڵەتە سەرمایەدارە کۆلۆنیالیستەکانی وەك فەرەنساو بەریتانیاو لاوازبوونیان بەرامبەر پەرەگرتنی خەباتی ئازادیخوازیو نیشتمانی گەلانی

---

[1] **– ئەم بابەتە لە یادی ٥٦ ساڵەی دامەزراندی کۆماردا لە گۆڤاری : مەتین ، ژمارە ١٢٠ ، کانونا دوویێ ٢٠٠٢ دا بڵاوکراوەتەوە .**

[2] **- وێڕای ئەوەی ناوی (کۆماری میللی کوردستان) زیاتر لەبڵاوکراوەکانو دکۆمێنتەکانی کۆماردا بەکار هێنراوە، چەند ناوێکی دیکە یوەك (دەوڵەتی جمهوری کوردستان)، (جمهوری خودموختاری کوردستان)و (کۆماری کوردی لەمەهاباد)و(حکومەتی کوردستان)، (کۆماری میللی مەهاباد)، (کۆماری کوردستان)لەدکۆمینتەکانی کۆمارو ئەو سەرچاوانەی کەلەسەر ئەم ئزموونە مێژووییە ئاخاوتوون بەکارهێنراون، زۆربەی جاریش بۆ کورتکردنەوەی لەبەر ئەوەی شاری مەهاباد پایتەختی ئەم دەسەڵاتە کوردییە بوو، تەنیا بەزاراوەی (کۆماری مەهاباد) ئاماژەی پیێ دەکرێت.**
ملا عزت، محمود، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، نامەو دکۆمینت، بەرگی یەکەم، سوید، ١٩٩٢"کۆماری میللی مەهاباد" ایغلتن، جمهوریە مهاباد/ قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل٥٤"/نەوشیروان مستەفائەمین، حکومەتی کوردستان" Roosevelt,op.cit.

ژێر دەستەو بەدەستهێنانی دەرفەتی بەدیهێنانی سەربەخۆیی سیاسیان، دەرکەوتنی یەکێتی شورەوی وەك زلهێزێکی بەتوانا خاوەن بەرژەوەندی‌و ئایدۆلۆژییەتی تایبەتی خۆی بەچەشنێك تا دەهات کێشی لەسەر سیاسەتی نێودەوڵەتی زیاتر دەبوو، بەهێزبوونی جوڵانەوە دیموکراتی‌و سۆسیالیستەکان لەئەوروپاو رێگە خۆش بوون بۆ هەندێکیان تا دەسەڵاتی سیاسی بگرنە دەست بەتایبەتی لەرۆژهەڵاتی ئەوروپا، هەموو ئەمانە کاریگەری خۆیان هەبوو لەسیەر وڵاتەکانی رۆژهەڵاتی ناوەراست بەتایبەتی‌وڵاتە داگیرکەرەکانی کوردستانی دابەشکراو لەپێش هەمووشیانەوە ئێران کەلەسۆنگەی گرنگی شوێنی ستراتیژی‌و ئابوری‌و هاوسێیەتی یەکێتی شورەوییەوە زیاتر ببووە جێی بایەخ‌و ململانێی زلهێزەکانی وەك ئەمەریکاو شورەوی‌و بەریتانیا [1]، ئەوەش ئاسەوارێکی زۆری لەسەر رووداوە سیاسییەکانی ناوخۆی ئەم وڵاتە هەبوو، بەجۆرێك ریزبەندییەکی لەنێوان هێزە راسترەوەکان، بەدەسەڵاتی حوکمرانیشەوە، لەگەڵ هێزە دیموکراتخوازەکانی سەرتاسەری‌و جوڵانەوەی ئازادیخوازەکانی نەتەوە نەفارسەکانی ئێران پەیدا بوو، کەهەریەکە لەم هێزانە لەدەوری یەکێك لەجەمسەرێکی ململانێ کە گرد بوونەوە [2].

لەراستیدا رێکخراوە دیموکراتییە ئێرانییەکان لەم قۆناغەدا ببوونە هێزێکی حیساب بۆ کراوو کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر رووداوە

---

[1] - بۆ زیاتر:

Kunihalm,B. the origin of the cold war in the neer Easti Greet power conflict md diplowacy in Iran., Turky,and Greece, princeten Univer Sity prees ,1980; Rubin, B.the Great powen in the Middle East,1941-1947; the Rood to the cold war, Frank cass,landon,1980.

[2] - طاهر خلف البكاء ، التطورات الداخلية في ايران (١٩٤١–١٩٥١) رسالة دكتوراه ، كلية الآداب ،جامعة بغداد ، ١٩٩٠ ، ل.١٩٤ " پیتر آوری ، تأریخ معاصر ایران ، ترجمه : محمد رفیعی مهر آبادی ، جلد أول ودوم وسوم ، چاپ چهارم ، انتشارات عطائی ، تهران ، ١٣٧٧ش.ل٢٧١ .

سیاسیەکان هەبوو ، حیزبی تودەی ئێران کە ئەو کاتە هێزە دیموکرات‌و چەپەکانی لەریزەکانی خۆیدا کۆکردبوونەوە، لەناو شارە پیشەسازییەکانی کرماشان، ئابادان، سەفەهان، ناوچەکانی گەیلان‌و مازندەران لەباکوری وڵاتدا رێکخراوی بەهێزی هەبوون، وەك پێشرەوی ئۆپۆزسیۆنێکی دیموکرات سەنگەری لەهێزە راسترەوەکان‌و حکومەتی ئێرانی گرتبوو هەنگاوی بۆ خولقاندنی کەش‌و هەوایەکی شۆرشگێڕانە دەدا.

سەرکەوتنی جوڵانەوەی ئازادیخوازانەی گەلی ئازەر لەئێران‌و کۆنترۆڵکردنی هەرێمی ئازەربایجانی رۆژهەڵات بەشاری تەورێزی پایتەختیشەوە لەلایەن فیداییەکانی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، خۆ بەدەستەوەدانی هێزەکانی لەشکری شاهەنشاهیی بەفەرماندەیی (سەرتیپ درەخشانی)و داگیرکردنی تەواوی پۆست‌و دام‌و دەزگاتکانی حکومەت لەلایەن هێزەکانی دیموکرات، دامەزراندنی (ئەنجومەنی میللی ئازەربایجان)و راگەیاندنی حکومەتی میللی ئازەربایجان، لەو ١٢ی کانونی دووەمی ١٩٤٥دا [1]، ئەوانە گشتی رووداوی هەژێنەر بوون بۆ گەلی کوردو رابەرانی جوڵانەوەی نەتەوایەتییەکەی، کەلەلایەکەوە خۆیان بەهاوخەباتی ئازەرییەکان دژی دەسەڵاتی ناوەندی دەزانی‌و لەلایەکی تریشەوە دەترسان لەلایەن ئەم دەسەڵاتە نوێیەوە قوت بدرێن، چونکە هەروەك لە پێشدا ئاماژەمان بۆ کردووە بەشێکی گەورەی باکوری کوردستانی ئێران بەئەنقەست لەلایەن رژێمی رەزاشاوە لەرووی ئیدارییەوە بەئازەربایجانەوە لکێنرابوو.

---

[1] – الجبراني امل عباس جبر، الازربيجانيونء دورهم السياسي في ايران، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية التربية، جامعة المستنصرية،١٩٩٧، ص١٤٠.١٨٢.

سەبارەت هەل‌و مەرجی نێوخۆیش، وەك دەزانرێت بۆیەکەم جار بوو ڕێکخراوێکی سیاسی وەك ح.د.ك[1] رابەرایەتی جولانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد لەکوردستانی ئێران بگرێتە دەست. بەجۆرێك بتوانێت تەواوی هێزو باڵە جیاوازەکانی بزووتنەوەی کوردایەتی لەئامێز بگرێت‌و تەواوی چین‌و توێژەکانی کۆمەڵگای کوردەواری دوور لەرقەبەرایەتی عەشیرەتی‌و جودا لەکینەی مەزهەبی‌و ناسیونالیستی گۆشەگیرانە لەژێر ئالای خۆی‌و لەدەوری پرۆگرامێکی دیاریکراوو پێشکەوتووخوازانە کۆبکاتەوە. حیزبی دیموکراتی کوردستان زادەی خەبات‌و تێکۆشانی جەماوەری ستەمدیدەی کوردستانی ئێران بوو، ئەوانەی بەدرێژایی ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهان چ لەرووی خەباتی چەکدارییەوە، یاخود لەرێگای کاری ڕێکخراوەیی‌و سیاسییەوە دژی دام‌و دەزگا سەرکوتکەرەکانی حکومەتی ئێرانی تێکۆشابوون‌و خۆیان تاقی کردبۆوە.

لەراستیدا ح.د.ك لەکوردستانی ئێراندا بەتایبەتی لەموکریان خاوەن پایەو نفوزێکی بەهێز بوو، هەر بە ماوەیەکی کەم پاش دروست بوونی لەسەر داروپەردووی کۆمەڵەی (ژ.ك) شێلگیرانە کەوتبووە نواندنی چالاکی سیاسی‌و رۆشنبیرو خاوەن هێزێکی چەکداری ڕێکخراو بوو، سەرکەوتووانە سەرۆکاری بەرێوەبردنی کاروباری هەرێمەکەی دەکرد بەجۆرێك دەسەڵاتی ناوەندی لەم رووەوە شوێنێکی بۆ نەمابۆوە، قازی محەمەد رابەری حیزبی رۆڵێکی یەکجار سەرەکی‌و کاریگەری هەبوو لەپێگەیشتنی هەل‌ومەرجی نێوخۆدا، بەجۆرێك رۆڵی کارێزمای یاری دەکرد هەر بۆیە لەسایەی ح.د.ك دا

[1] - حیزبی دیموکراتی کوردستان لە سپتامبری ساڵی ١٩٤٧ لە سەر داروپەردوی کۆمەڵەی ژ.ك دامەزرێنرا.

بیری ئازادیخوازی‌و گیانی کوردایەتی لەو هەرێمەداو لەو قۆناغە مێژووییە نوێیەدا گەیشتبووە ترۆپك. شایەنی باسە گەیشتنی بارزانییەکان‌و هاوەڵانیان هێندەی تر مەسەلەکەی بەقازانجی جولانەوەی نەتەوەیی گەلی کگورد لەئێراندا ئاراستە کرد[1].

ئەو راستیە مێژووییەی کەنابێت لەبیر بکرێت ئەوەیە کەپێدرتنی دەسەڵاتدارانی تاران‌و رژیچمەکەی محەمەد رەزاشای پەهلەوی لەسەر هەمان سیاسەتی باوزکی سەبارەت بەراوەدوونان‌و سەرکوتکردنی ئازادیخوازانی ئێرانی بەگشتی‌و بەگژاچوونەوەی داواکارییە رەواکانی نەتەوە نەفارسەکانی ئێران‌و لەپێش هەموویانەوە گەلی کورد بەتایبەتی، رۆڵێکی سەرەکی‌و فاکتەرێکی سەلبی گەورە دەبینێت لەشێواندن‌و تەقینەوەی بارودۆخەکەی وڵات لە پاش تەواوبوونی جەنگ.

حکومەتە یەك لەدوا یەکەکانی ئێرانچ لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهان چ دوای کۆتایی هاتنیشی گاڵتەیان بەمەسەلەی نەتەوایەتی کورد دەهات‌و ئامادە نەبوون کەمترین ماف بۆ گەلی کورد لەئێران بسەلمێنن . لەباشوورو ناوەندی کوردستانی ئێران، ئەو ناوچانەی حکومەتی تاران دەستی بەسەریاندا دەرۆی، وەك فەسڵی یەکەمدا ئاماژەمان بۆ کرد، دەسەڵاتێکی

[1]-(دهقان) لەگەل ئەوەی کاتی گێڕانەوەی رووداوەکان تا توانیویەتی راستییە مێژووییەکانی شێواندووە ،بەڵام بۆ پاساودانی ئەو شکستە مەزنەی کە دواتر تووشی لەشکری شاهەنشاهی هات لە سەر دەستی بارزانییەکان ،ئەو راستییەی درکاندوەو نووسیویە"بارزانییەکان ئازاترین و جەنگاوەرترین تایفەی سەر ئەم زەمینەن،توانای جولانەوە و بەرگەگرتنی باری ناهەموار و تیر ئەندازییان کەم وینە بووە" بڕوانە:

علی دهقان ، سرزمین زردشت . رضائیه . أوضاع طبیعی سیاسی اقتصادی فرهنگی اجتماعی تأریخی ، چاپ أول ، انتشارات ابن سینا ،ب.ج.ب.ت، ل ٧٩٦.

سەربازی پیرۆکراتی ئێرانی دامەزرابوو کەلەگەڵ کۆتایی هاتنی جەنگدا رۆژ بەدوای رۆژ فشاریان لەسەر خەڵکی شارەکان‌و عەشیرەتە نیشتمانپەروەرەکان زیاتر دەبوو، بەجۆرێك بەچەشنی کۆلۆنییەك مامەڵەیان لەتەك ناوچەکەدا کرد، ئەوانە هەموو هەوڵێك‌و بایەخێکیان ئەوەبوو بنکەو بارەگا سەربازییەکان لەم ناوچانەدا بەهێزکەن‌و سیخوڕەکانیان بڵاوبکەنەوە تا رێگا لەو شەپۆلە ئازادیخوازی‌و نەتەوەییە بگرن کەلەهەرێمی موکریانی باکوریانەوە قوڵپی دەدا.

شاراوە نییە، کاتێك پێش تەواوبوونی جەنگ قازی محەمەدو ژمارەیەك لەگەورەپیاوانی کورد چونە تاران‌و چاویان بەشاو دەسەڵاتدارانی ئێران کەوت‌و داوای چاکسازی دۆخی شێواوی کوردستان‌و بایەخدان بەباری تەندروستی‌و رۆشنبیری گەلی کوردیان لێکردن هەرگوێشیان لیٚ نەگرتن، وەك قازی دواتر ئاشکرای کرد:" لەپێش دا کاربەدەستانی ئێران بێجگە لەوەی جوابیان نەداینەوە شوخیشیان بەداوای ئێمە کردو ناچار بوین حکومەتی میللیمان دامەزراندو هێزی خۆمان لەبەرامبەر ئەواندا تاقی کردەوە"[1].

لەلایەکی ترەوە جگە لەو پەلامارو کوشت‌و بڕەی فەرمانڕەوایانی ئێرانی‌و فەرماندەکانی لەشکری شاهەنشاهیی لەکوردستان دەرهەق بەگەلی کورد ئەنجامیان دەدا، بیٚ لیاقەتی‌و گەندەڵی دەزگا بەرێوەبەرایەتییەکانی دەسەڵاتی ناوەندی لەکوردستان‌و دواکەوتوویی لەهەموو روویەکەوە جێگەی رەخنەو بێزاری خەڵکی کوردستان بوو، ئەم حاڵەتە زیاتر خەڵکەکەی هاندەدا کەبیر لە دامەزراندنی دەسەڵاتێکی خۆ جیٚ بکەنەوە کەئەلتەرناتیفی دام‌و دەزگا گەندەڵەکانی حکومەت بێت پاش ئەوەی گەیشتبوونە ئەو باوەڕەی کە

[1] – رۆژنامەی کوردستان ،٨ی گەلاوێژی ١٣٢٥.

دەزگاکانی حکومەت بەئەنقەست‌و بۆ شێواندنی زیاتری بارودۆخەکەی کوردستان وا مامەڵە لەگەڵ ناوچەکەدا دەکەن.

(احمد کمانگر) کە بۆخۆی کارمەندێکی حکومەتی ئێران‌و وەکیلی پایەی أی دادگای شاری سنە بوو، لەئایاری ساڵی ١٩٤٥واتە ٧ مانگ پێش دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان لەمەهاباد، لەتەلەگرافێکیدا ئەوەی پێشنیاری دەوڵەت کردبوو کەمادامەکی دەزگاکانی حکومەت لەتوانایاندا نییە بەکارامەیی کاروبارەکانی ناوچەکە راپەڕێنن، چی دەبێت ئەگەر حکومەت (استقلال ناقص / واتە خودموختاری) بەخەڵکی کوردستان بدات تا بۆ خۆیان بەکاروباری خۆیاندا رابگەن"[1].

دروست مانگێك پێش بەدەستەوە گرتنی دەسەڵاتی سیاسی لەلایەن ح.د.ك و دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان لەمەهاباد، هەفتەنامەی کوهستان لەچەند ژمارەیەکیدا بەدرێژی باسی شێواوی بارودۆخی ئابوری کوردستانی کردووەو بەرپرسیارییەکەی خستۆتە ملی دەزگا گەندەڵ‌و ناکارامەکانی حکومەت، ئەوانەی نەلەکوردستان‌و نەلەتاران ئامادەنین کارێك بۆ خەڵکی کورد راپەڕێنن‌و وەڵامی داخوازییەکانیان بدەنەوە، بەتایبەتی وەڵام نەدانەوەی توتنەوانەکانی مەهاباد لەتاران‌و بێبەشکردنیان لەهەموو حەق‌و دەسترەنجێکیان، کوهستان نوسیویە:" دوای ئەوەی خەڵکی لەتارانەوە بەدەستی خاڵی دەگەڕێنەوە مەهاباد، دێنە سەر ئەو باوەڕەی کە دەسەڵاتدارانی ناوەند مەهابادیان پشت گویٚ خستووەو ئامادەنین لەرێی یاساییەوە کار ئاسانییەکیان بۆ بکەن‌و ناراستەوخۆ پێیان دەڵێن:" بابە ئێمە ناتوانین بڕیارتان بۆ بدەین بڕۆن خۆتان چۆنتان پیٚ خۆشە وابکەن،

[1] -- هفتە نامەو کوهستان، ٧ی خرداد ١٣٢٤.

ئەو کاتەش خەڵکی وەپەی کاری خۆیان دەکەونو خودموختاری بەشێك لەکوردستان لەپاڵ ئازەربایجان دا رادەگەیەنرێت[1].

ئەوەبوو لە پێش نیوەڕۆی ڕۆژی ٢ی ڕێبەندانی ١٣٢٤ ی هەتاوی بەرامبەر ٢٢ی کانوونی دووەمی ١٩٤٦ ،لە مەیدانی چوارچرای شاری مەهاباددا ،بە ئامادەبوونی زۆربەی کادرەکانی (ح.د.ك) و جەماوەرێکی زۆری شار و نوێنەری ناوچەکان و عەشیرەتە کوردەکان هەر لە ماکۆ وە هەتا سەقز و سەردەشت کە پێشتر بانگهێشت کرابوون،ئاهەنگی مەراسیمی راگەیاندنی کۆماری میللی کوردستان دەستی پێکرد.دوای چڕینی سروودی نەتەوەیی "ئەی رەقیب هەر ماوە قەومی کورد زبان" و هەڵکردنی ئالآی نەتەوەیی کورد ،لە ناو جۆش و خرۆش و چەپڵە و بەختەوەریی جەماوەردا،قازی محەمەد دوای خوێندنەوەی وتارێکی مێژوویی گرنگ ،کۆماری دیموکراتی کوردستانی راگەیاند.بەمەش جوڵانەوەی نەتەوەیی گەلی کورد لەو پارچەیەی کوردستاندا تاجی زێڕینی لەسەرنا و بانگی بەدەستەوەگرتنی دەسەڵاتی سیاسیی خۆی دا[2].

لەراستییدا،کۆماری دیموکراتی کوردستان دووەمین ئەزموونی حوکمڕانییەتی کوردە لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا ،وەك حکومەتێکی دیفاکتۆ دەسەڵاتی خۆی لە هەرێمی موکریاندا هەرلە میاندوئاوە وە تادەگاتە نزیکی سەقز و سەردەشت دامەزراند ئالآی کوردستان لە هەموو ئەو ناوچانەدا لە شوێنی ئالآی کوردستان هەڵکران. وێڕای ئەوەی تەمەنی کۆماری میللی کوردستان زیاتر لە١١ مانگ یا وردتر بڵێین لە ٣٣٠ ڕۆژی تێپەڕی نەکردو هەر لەسەرەتای دامەزراندنییەوە کۆمەڵێ

[1] – هەمان سەرچاوە ، ٣ دیماە ١٣٢٤.

[2]– بۆ زیاتر : د. یاسین سەردەشتی، کوردستانی ئێران .لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە جوڵانەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی(١٩٣٩-١٩٧٩)،، سلێمانی ،٢٠٠٣.

گرفتی ئابوری قورسو هەڕەشەی سیاسیو سەربازی سەخت یەخان گیر بوو، کەچی لەو ماوەکەمەدا توانی گەلێك کارو دەستکەوتی گرنگ بێنێتە دی کە زۆریان ئاواتی لەمێژینەی خەڵکی کوردستان بوونو بۆ یەکەمین جار لەژیانی نەتەوەی کورد لەئێران هاتنە دی. ئەوەش ئەگەر بۆ فاکتەرێك بگەڕێتەوە تەنیا ئەوە بوو کەسەرانی کۆمار بەو پەڕی دڵسۆزیو ماندوو نەناسییەوە هەڵدەسوڕانو کۆمەلآنی خەڵکیش بڕوایان بەقەوارە نەتەوەییەکەیان بوو.

دیارە دەستکەوتەکانی حکومەتی کوردستان گەلێك زۆرن و تێکڕای لایەنە سیاسیی و ئابوری و کۆمەلآیەتیی و تەندروستیی و فەرهەنگیی و نەتەوەییەکانی کۆمەڵگای کوردی دەگرتەوە،هەر لە دامەزراندنی داب ودەزگاکانی حکومەتی و بەرەسمی راگەیاندنی زمانی کوردیو بەکارهێنانی لەتەواوی خوێندنگاو دەزگا بەڕێوەبەرایەتیەکانی حکومەتی کوردستاندا، تەنانەت لەوتاری ڕۆژی هەینی مزگەوتەکانیشدا، ئەمەو بایەخدانێکی زۆر بەبوژاندنەوەی ئەدەبو مێژوو کلتورو رۆشنبیری و دامەزراندنی چاپخانەی کوردستان وبەرزکردنەوەی ئاستی رۆشنبیریی بەدەرکردنی چەندەها رۆژنامە و گۆڤاری وەك:کوردستان ،هەڵاڵە ،هاواری نیشتمان، گڕوگاڵی منداڵانی کورد ، ئاوات و هاواری کورد..هتد.جگە لە بایەخدان بە کردنەوەی کتێبخانەی میللی و کردنەوەی خوێندنگای رۆژانە و شەوانە و هێنانی دەزگای رادیۆیی و سینەمای گەڕۆك و کردنەوەی خەستەخانە و بایەخدان بە باری تەندروستیی .هەروەها هەوڵدان بۆ باشکردنی ئابوری ناوچەکە و دامەزراندنی شیرکەتی تەرەقی بازرگانی و هێنانی ماشێنی کشتوکاڵی و چەندەها کاری تر کە ئامانجی گەشەپێدانی هۆشیاری کۆمەلآیەتیی و سیاسیی و روناکبیریی خەڵکی کوردستان بوو.دیارە چەسپاندنی ئاسایش و بەدیهێنانی ئازادی سیاسیی و

دامەزرانــــدنی ڕێکخـــراوی جــــەماوەریی وپیـــــشەییەکانی وەك لاوان و خانمان ..هتد .هەروەها دامەزراندنی سوپای میللی واتە هێزی پێشمەرگەی کوردستان،تێکڕای ئەو کار و دەستکەوتانەی کە قسەلێکرنی کاتێکی زۆری دەوێت[1].

سەبارەت بە هەژاندن وپەرەسەندنی هۆشی نەتەوەیی ئەوراستییە نابێت فەرامۆش بکرێت کە وێڕای ئەوەی ئەو ناوچانەی دەسەڵاتی کۆمار دەیگرتنەوە لە ١/٣ی ڕۆژهەڵاتی کوردستان تێپەڕی نەدەکردکەچی ڕاگەیاندنی کۆمارو کارو دەستکەوتەکانی حکومەتی کوردستان کاریگەرییەکی زۆریان لە هەژاندن و بەهێزبوونی شەپۆلی نەتەوەیی و ئازادیخوازانەی ڕۆڵەکانی گەلی کوردیان لە دەرەوەی قەوارەی کۆماردو بگرە بەشەکانی دیکەی کوردستانی داگیرکراودا هێنایە دی.، کۆماری کوردستان ببووە نمونەیەکی سەرکەتووی ئەزموونی قەوارەیەکی کوردیو قیبلەگای نەتەوەخوازانی کورد، ئەوانەی بەپەرۆشەوە بوون دەسەڵاتی کۆمار بیانگرێتەوە یاخود هەمان ڕێباز بگرنەبەر، ڕاستە قەڵەمڕەوی کۆمار لەبەشێکی هەرێمی موکریاندا قەتیس ما، بەڵام کاریگەری کارەکانی حکومەتی کوردستان لەسەرکوردەکانی ناوەندو باشوری کوردستانی ئێران، بگرە لەسەر کوردەکانی دانیشتووی تارانیش جێ پەنجەی دانا، لەوەش زیاتر پارچەکانی تری کوردستانیش، بەتایبەتی کوردستانی عێراق لەسایەی ئەو شەپۆلە نەتەوەییەی لەمەهابادەوە سەرچاوەی گرتبوو، جۆش و خرۆشیان تێ کەوتبوو.

(م.ش) ناوێك لەنامەیەکیدا کەلەهەفتەنامەی کوهستاندا بلاویکردۆتەوە لەژێر ناونیشانی (نالە گروس / ناڵەی گەروس)، دوای ئەوەی بەدرێژی باسی خراپی بارودۆخی ناوچەی گەروس دەکات و ئۆباڵی ناهەمواری بارودۆخەکە

1- هەمان سەرچاوە، ل ١٣٢-١٥٩.

دەخاتە ملی دەزگاکانی دەسەڵاتی ناوەندی، نوسیویە:" خەڵکێکی زۆر هاتوونەتە سەر ئەو باوەڕەی کەحەق دەسەندرێ، نادرێ، ئەوانیش وەك براکانیان لەئازەربایجان (مەبەستی هەرێمی موکریانە کەلەرووی ئیدارییەوە بەشێك بوو لەئازەربایجان – ل) پێویستەی لەپێناوی ئازادی پساندنی زنجیری دیکتاتۆریو ئەسارەتدا ڕاپەڕن، پێویستە تەختی ستەمکاران داڕمێنن و لێپرسراوەکانی دەوڵەتی بگرن و دادگایان بکەن، ئەوانیش پێویستە هەمان ئەزموونی براکانیان لەئازەربایجان بەرپا بکەن"[1].

ئەو کوردە ئازادیخوازانەی کەلەشارو ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی ئێرانیدا بەرگەی ئەو فشارو مامەڵە توندو سەرکوتکەرانەیەی دەزگاکانی دەسەڵاتی ناوەندیان نەدەگکرت، پەنایان بۆ ناوچە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی کوردستان دەبرد، بۆ نمونە تا مانگی حوزەیرانی ١٩٤٦دا بەتەنیا لەشاری سەقز زیاتر لە ٣٠٠٠ کەس پەنایان بۆ ناوچەی موکریانی ئازاد بردبوو[2] .

کوهستان لەژمارە ٤٩داو لەژێر سەردێڕی (توجه خاص بکردستان باید داشت / پێویستە ئاوڕێکی تایبەت لەکوردستان بدرێتەوە) نوسیویە:" ساڵێك لەمەوبەر چارەسەرکردنی کوردستان زۆر ئاسانتر بوو، دەوڵەتی وەخت دەیتوانی لەرێگای ئەنجامدانی چاکسازییەوە بەدەم خەڵك و خهواکەی مەهابادەوە بچێت. بەڵام بەداخەوە ئەو هەموو هات و هاوارەی خەڵکی گوێی لێ خەوێندراو بێ وەڵام مانەوە، ئەوانیش ناچار بۆ بەرێوەبردنی کاری خۆیان کەوتنە خۆو وەك دیارە بەهێزیش بوون بەجۆرێك دەوڵەتی ناوەندی

1- کوهستان، ١٢ فروردین، ١٣٢٥.
2- هەمان سەرچاوە ، ١٣ خرداد ١٣٢٥ .

ئەمرۆ لەباكوری كوردستاندا شوێنێكی بۆ نەماوەتەوە، هاتنی مەلا مستەفاو هاوەڵانی بەتەواوی چەك‌و پێویستیە جەنگییەكانیانیەوە، گەیشتنی حەمەرەشید خان بۆ ناوچەكانی دەوروبەری سەقز، ئەمانە زیاتر مەهابادیان بەهێز كردووە. ئەگەر رۆژێكیش دابێ سەقزو بانەش بكەونە بەر هێرشی مەهاباد گومان لەوەدا نییە كەبەرگری هێزەكانی دەوڵەتی لەم ناوچەیە گرفتێكی گەورە دەبێت، ئەوەی رادیۆی لەندەن سەبارەت بەهەڕەشەی كوردەكانی مەهاباد لەسەر سنە باسی لێوە دەكات بەتەواوی قابیلی رووداند..

ئەمرۆ خەڵكی كوردستان لەتەواوی ئەو ناوچانەی دەوڵەت دەستی پێیاندا رادەگات بێزارو نارازین، ئەو نارازییەی ئەگەر زوو فریای چارەسەرییەوە نەگەن ئاسەواری خراپ‌و مەترسیداری لێدەكەوێتەوە، لەراستیدا دەوڵەت بەهەڕەشەو زیندان‌و بەهێزكردنی حكومەتی سەربازی لەم ناوچانەدا، ناتواهنێت ئەو هەرەشەیە برەوێنێتەوە، مانەوەی هەل‌و مەرجە خراپەكەو نەبوونی هیچ هەنگاوێكی ریفۆرمستانە، مانەوەی پیاوانی بێزراوی رەزاشاهی لەكوردستان لەگەڵ گشت ئەو فریادو بێزارییەی لەلایەن خەڵكەوە بەتەلەگراف ئاراستەی ناوەند دەكرێت، هەموو ئەمانە خەڵكی گەیاندۆتە ئەو باوەڕەی كەدەوڵەت بەتەنگ دەردو ئازارەكانیانەوە نایەن‌و ئاوڕێك لەسكاڵاكانیان نادانەوە، بۆیە واچاكە بۆ خۆیان پەی حاڵی خۆیان كەون [1].

لەراستیدا هەر لەژێر كاریگەری كۆماری میللی كوردستان‌و دەستكەوتە دیموكراتییەكانیدا بوو كەچەند گەنجێكی كورد لەناوچەی گەروس لەحوزەیرانی ١٩٤٦دا رێكخراوێكیان بەنێوی (اتحادیە جوانانی بیجار/

1– هەمان سەرچاوە، ١٢ فروردین ١٣٢٥.

یەكێتی لاوانی بێجار) دامەزراند بەسەرۆكایەتی گەنجی كورد (عبدالباقی رفیع)، ئەم یەكێتییە ئامانجی ریفۆرمی گشتی‌و بەگژدا چوونەوەی دیاردە نالەبارەكانی دزی‌و بەرتیل خۆری‌و گەندەڵی دەزگاتكانی حكومەتی ئێران بوو لەناوچەكەیاندا[1].

هەروەها كوردەكانی دانیشتووی تاران رێكخراوێكیان بە ناوی (ئەنجومەنی ئازادیخواهانی كوردستان) لە سەرەتای تەممووزی ١٩٤٦ دامەزراند كە ئامانجیان پشتگیری داخوازییە نەتەوەییەكانی گەلی كورد لە ئێران و هەوڵدان و كاركردنە سەر ڕای گشتی ئێرانی و دەسەڵاتی ناوەندی لە تاران بوو تاسیاسەتێكی گونجاو و نەرم بەرامبەر كورد و دەسەڵاتەسیاسیەكەی لە مەهاباد بگرنەبەر [2].

هەر لەم قۆناغەدا بوو كە خوێندكارە كوردەكانی زانكۆی تاران كەوتنە خۆو لە سەرەتای تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٤٦ دا ڕێكخراوێكیان بە ناوی (اتحاد دانشجویان كرد در دانشگاه تهران / یەكێتی خوێندكارانی كورد لە زانكۆی تاران) دامەزراند . ناسری موحسینی كە ئەندامێكی چالاكی ئەو یەكێتییە بوو ، لەووتارێكدا نووسیوویە ((ئێمەش وەك خوێنكارانی كوردی زانكۆی تاران شوێنی گرنگ و ئەركی مەزنی خۆمانە لە ناو كۆمەڵدا هەست پێكردووە و دەزانین كوردستانی لانەی ئازیزمان چەنددەردەدار و ئەمڕۆ لە هەموو ڕۆژێك زێتر پێویستی پێمانە، ئیچمە بەتەواوزی دركمان بەوە كردوە كەبەداخەوە فەرهەنگمان، باری تەندروستیمان، كشتوكاڵمان، سەنعەتمان.. بەكورتی هەموو شتێكمان خراپەو لەتەواوی شارەكانی تری ئێران دواكەوتووترە.. هەر بۆیە تا ئەو شوێنەی هەل‌و مەرج‌و شوێن رێگەمان

1– هەمان سەرچاوە، ١٠ تیر ١٣٢٥.

2–هەمان سەرچاوە ، ٢٤ تیر ١٣٢٥هـ

پێبدات، بگرە زیاتر لەوەش خەبات دەکەین بۆ ریفۆرمی کۆمەڵایەتی ودژی وێرانکاریو خراپی بارودۆخی وڵاتەکەمان رادەوەستین.. ئێمە لاوانێکی تێکۆشەرو خاوەن هەست کەپێشتر بەشێوەی جیا جیاو تاك چالاكیمان دەنواند، واقۆڵمان لێ هەڵماڵیووە یەکێتی خوێندکارانی کوردمان دامەزراندووە هەوڵ دەدەین هاوکاریو یارمەتی خوێندکارانی کورد بکەینو هانیان بدەین بۆ پلەکانی خوێندنی باڵا بخوێنن، جگە لەوە تێدەکۆشین بۆ رۆشنکردنەوەی بیری خەڵکیو بەدیهێنانی ریفۆرمێکی گشتی "[١].

سەبارەت بەهەژاندنی هۆشی نەتەوەیی پارچەکانی دی کوردستانیش، بەشداریکردنی بەشێکی زۆر لەکوردەکانی عێراق لەدەزگا سەربازیو رۆشنبیرو خزمەتگوزارییەوکانی کۆمارۆدا ئەو راستیە دەسەلمێنن

لەلایەکی دییەوە دوای دامەزراندنی کۆمار بەماوەیەکی کەم (قەدری جەمیل پاشا) بەنوێنەرایەتی کوردە نیشتمان پەروەرەکانی سوریاو لەرێگای سلێمانییەوە خۆی گەیاندە مەهابادو پیرۆزبایی هەموو کوردەکانی سوریاو تورکیای بەپێشەوا راگەیاند، ناوبراو لەیاداشتەکانیدا نوسیویە:" ئێمەی نیشتمان پەروەرانی کوردی کەلەسوریا بووین بەبیستنی هەواڵی دامەزراندنی کۆماری مەهاباد گەلێ دڵخۆش بووین، لەسەر پێشنیازی منو رازی بوونی هەڤاڵانم بڕیارماندا کەبەمەبەستی بەستنی پەیوەندی دۆستانە لەگەڵ حکومەتی کۆمار سەردانی مەهاباد بکەم"[٢].

ناکرێت لێرەدا ئەو راستییەش فەرامۆش بکرێت کە بەشێکی کە بەشێکی زۆر لە کوردەکانی کوردستانی عێراق خزمەت و بەشدارییەکی

---

[1]– هەمان سەرچاوە ٤ تیر ١٣٢٥.

[2]– زنار سلوپی ، فی سبیل کردستان . مذکرات ، ترجمة د. علی ، الطبعة الأولی ، رابطة کاوە للثقافة الکردیة ، بیروت .لبنان ، ١٩٨٧،ص ٢٣٧.

دڵسۆزانەیان لە دەزگا سەربازی و رۆشنبیری و خزمەتگوزارییەکانی کۆماردا کرد و زۆر بە پەرۆشەوە بوون بۆ سەرکەوتنی ئەو ئەزموونە.کە بەشێکیان وەك مامۆستا چووبوونە مەهابادو لەخوێندنگاکانی کۆماردا وانەیان بەمنداڵانی کورد دەوتەوە، لەوانە:" عوسمان دانیش، محەمەد دوردی، عەبدولقادر ئەحمەد، جەمیل بەهادین، کەریم زەندی، قانعی شاعیر،حەعفەرِشێخ حسێن بەرزنجی،عوسمانی عەلی بەگ،مەحمەد ئەحمەد بەرزنجی،فائق مەحمود،ئیسماعیل عارف،محەمەد عەزیز چەمچەماڵی،نوری پشدەری،ئەحمەد سەرزەلی،عومەر مەحمود،سالم حاجی عبداللە و شێخ عابد بوون کە زۆر رێز لێگیراوبوون[١].

هەر لەم قۆناغەدا بوو کە جوڵانەوەی (هەقەکان) لە باشووری کوردستان لەسەردەستی (مامە رەزای کوڕی شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە) وەك جوڵانەوەیەکی سۆفیگەرایی ئازادیخوازانە و جوتیارانەی پێشکەوتووخوازانە ، گەیشتبووە قۆناغێکی پێگەیشتووتر و لە لایەن حکومەتی پاشایەتی ئینگلیزخوای عێراق و چینە کۆنەپەرستەکانەوە بە توندی دژایەتی دەکرا، مامەرەزا وەك ئەرکێکی نەتەوەیی ،دەستەیەکی لە هەقەکان بەمەبەستی پشتگیریکردنی کۆماری کوردستان نادرە مەهاباد ،ئەم دەستەیە لەلایەن (شێخ موحەمەد ئەمینی مەڵحە) کە برای شێخ سەعید و خزمی سەید ئەحمەدی خانەقای

---

[1]– عبداللە سۆڤ کەریم سەراج ،سەربازیکی ون لە کۆمارەکەی کورددا ،بەرگی یەکەم ،هیلینسکی ،١٩٩٥،ل ٧ .

کەرکوك بوو، ڕێبەرایەتی دەکرا و تا نزیك بە ڕووخاندنی کۆمار لە ڕۆژهەلاتی کوردستان نەگەڕانەوە [1].

، بارزانییەکان‌و ئەفسەرە کوردە ئازادیخوازەکان کەبەسەرۆکایەتی مەلا مستەفا هاتبوونە هەرێمی موکریان هەر زوو بوونە بڕبڕەی پشتی هێزی میللی کوردستان‌و بەرادەیەك بۆ حکومەتی کوردستان‌و بەرگری لێکردنی‌و دڵسۆز بوون کەپێشەوا متمانەی تەواوی پێیان بوو ئەرکی سەرپرشتی ناسکترین بەرەکانی جەنگی پێ سپاردن کەبەرەی سەقز بوو.

(ڕاندل) لەم بارەیەوە نووسیویە:"هاتنی مەلامستەفا و بارزانییەکان بۆ کوردستانی ئێران هەواڵێکی زۆر خۆش بوو بۆ کوردە نەتەوەخوازەکان و بەڕێوەبەرایەتییە ساواکەیان لە مەهاباد..وەك ناردەیەکی یەزدانی بوو چونکە ئەم بەڕێوەبەرایەتییە جگە لە لایەنگری خەڵکی مەهاباد و هێندێك ڕۆڵەی عەشیرەتەکانی کورد لە کوردستانی ئێران نەبێ ،خاوەنی سوپایەکی کارامە نەبوو لە ڕووی سەربازییەوە هەژار بوو [2].

شایەنی باسە جگە لەبارزانییەکان‌و هاوەڵانیان، زۆر بوون ئەوانە ی لە کورسدتانی عێراقەوە بەمەبەستی خزمەت‌و بەرگری لەکۆمار بەرەو مەهاباد وەڕێ کەوتن. ئەوتا (عبداللە احمد پشدەری) لەیاداشتەکانیداو لەژێر ناونیشانی :" ڕۆیشتنم بۆناو کۆماری مەهاباد" نوسیویە :" لەساڵی ١٩٤٥دا کەوتم ناو کوردایەتی وحیزبی هیوا وەرگیرام بەئەندام هەستی کوردایەتی و نیشتمانپەروەری کەوتە ناو مێشکمەوزە باوەڕم هاتە سەر ئەوە کە ئەبێ لاوی

[1] –مستەفا عەسکەری، ئاوڕدانەوەیەك لە بزووتنەوەی "هەقە"، محمدی مەلاکریم پیاچۆتەوە و دایڕشتووەتەوە و پێشەکی بۆ نووسیوە و پەراوێزی بۆ کردووە ، بغداد ، ١٩٨٣ ، ل٣٤–٣٥.

[2]- راندل، موناثان، امة في شقاق، دروب كردستان كما سلكتها، ترجمة: فادي حمو، الطبعة الاولي، دار النهار، بيروت . لبنان، ١٩٩٧،ص ٢٢٦ .

کورد ئامادەبێت‌و لە کاتی پێویستدا گیانی خۆی بەخت کات بۆ وەدەست هێنانی ئازادی‌و سەربەستی بۆ نیشتمانەکەی ئەوە بوو ئالای کوردستان لەساڵی ١٩٤٦دا بەرز کرایەوە بەناوی کۆماری مەهاباد لەکوردستانی ئێرانداو بڕیارمدا کەئەبێ خۆم بەشداری ئەو خەباتە بکەم‌و بڕۆم بۆ بەرەی شەڕ"[1] ،جگە لەوەی کە ژمارەیەکی زۆریش لەمامۆستاو برین پێچ ڕۆژانە لەکورسدتانی عێراقەوە سنوریان دەبەزاندو بۆ خزمەت دەچوونە مەهاباد، وەك پێشتر ئامارژەمان بەناوی هێندێکیان داوە.

لەراستیدا ناوبانگی کۆمارو کارەکانی لەپارچەکانی دی کوردستان تا دەهات زیاتر دەبوو، (غەفوری میرزا کەریم) لەیاداشتەکانیدا نوسیویە:" رزگاربوونی کوردستانی ئێران لەدڵ‌و مێشکی ئێمەی قووتابەدا دەزرنگایەوە" [2]، (بەهادین نوری)ش لەیاداشتەکانیدا دەڵێت:"منیش وەك زۆربەی لاوەکانی سلێمانی لەدوورا ئاگاداری ڕووداوەکانی کۆماری مەهاباد لەکورسدتانی ئێران بووم، بابەتە نوێیەکانی ڕۆژنامەی کوردستانم دەخوێندەوە کەدەگەیشتە دەستمان، لەهەر ژمارەیەکیدا بەدوای هۆنراوەکانی هێمن‌و هەژاردا دەگەڕام، هەرچەندە ئەوکات من لەتەمەنێکی وادا نەبووم ڕووداوەکان بەتەواوی تێبگەم‌و شیان بکەمەوە، کەچی لەبیرم دێ زۆر بۆ کۆمارە ساواکە بەپەرۆش بووین‌و کاریگەرییەکی بەرچاوی لەبوژاندنەوەی جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی لەکوردستانی عێراق هەبوو، بەتایبەتی لەسەر شاری سلێمانی کە ئەو دەمە سەنتەری جوڵانەوەی

[1] – مبرزا محمد أمين مەنگوری ، بەسەرهاتی سیاسی کورد لە ١٩١٤ەوە هەتا ١٩٥٨ ، بەشی یەکەم ، چاپی دووەم ، سلێمانی ، ٢٠٠٠.ل ١٤٦.

[2] – غەفوری میرزا کەریم ، سەرەتاڵێ لە کلاّفەی مێژووی پڕ هەڵبەز ودابەزی ژیانم . چاپی یەکەم ، سلێمانی ،١٩٩٨. ل ٤٢.

شۆرشـگێری بـوو لەکوردسـتانی عێـراق لەهـەردوو ڕووی نیـشتمانیو نەتەوەییەوە" [١].

دەکرێـت بوترێـت کەبیرۆکـەی کۆکردنـەوەی ڕێکخـراوە سیاسـیەکانی کوردسـتانی عێـراق لـەحیزبێکی یـەکگرتوودا بـەناوی (پـارتی دیمـوکراتی کوردستان) کەلە١٦ی ئابی ١٩٤٦دا بەسەرۆکایەتی مەلا مستەفا ڕاگەیەندرا، لـەژێر کاریگـەری کۆمـاری میللـی کوردسـتاندا هاتـەدی، دوای ئـەوەی مـەلا مستەفاو هاورێکـانی لەمـەهاباد هەسـتیان بـەزەرووڕەتی هـەنگاوێکی وانـاو چەند جارێك نوێنەری خۆیان بۆ کوردستانی عێراق ناردەوەو تا جوڵانـەوەی نەتـەوەیی کورد لـەو پەرتەوازییـە ڕزگـاری بیٚو لـەژێر ڕێبەرایـەتی حیزبێکـی یەکگرتووی پێشکەوتنخوازدا بۆ بەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەییـەکان دەست بەتێکۆشـانی بکـەن [٢] ،ئەمـەش لـەو دەمـەدا بۆ خـۆی وەرچـەرخانێکی ئیجابی بـوو لەمێـژووی خـەباتی نەتـەوەیی گـەلی کـورد دژی ڕژێمـی پاشـایەتی هاشمیو دەسـەڵاتی ئیستعماری بـەریتانی لـەعێراق، ئەو ڕژێمو دەسـەلاتەی بەتونـدی دژی کـەمترین مافـە نەتەوایەتییـەکانی گـەلی کورد ڕاوەسـتا بوونو فشارێکی گـەورەیان بۆ سـەر جوڵانـەوەی دیمـوکراتی سەرتاسـەری لـەعێراق دەستپێکردبوو، ئەو جوڵانەوەیـەی کـە (حیزبی شیوعی عێراقی) سـومبلێکی دیـاری بـوو، هــەر بۆیــە ئــەو حیزبــەش بــەپێی تێگەیــشتنو هەڵوێــستی لەجوڵانـەوەی دیمـوکراتی سـەرتاسـەریی لەناوچـەکە لایـەنگری لەکۆمارەکـەی مەهاباد کرد، هەروەك کەریم زەنـد ئامـاژەی پێداوە کەبەدەستی خۆی نامـەی

[١] - بهاء الدين نوري ، مذكراتي، الطبعة الثانية، سليمانية، ١٩٩٢،ص٣٥-٣٦.

[٢] – بڕوانە:
حەوێزی، عەقید بەکر عەبدولکەریم، گەشتێك بەکۆمارەکەی مەهاباددان بیرەوەرییەکانم لەرۆژهەڵاتی کوردستاندا ١٩٤٤-١٩٤٧، بەشی یەکەم، چاپی یەکەم، کوردستان – کۆیە، ٢٠٠٠، ل٦٩. هەروەها: علیعبدالله، ، مێژووی پارتی دیموکراتی کوردستان – عیراق . تابەستنی کۆنگرەی سییەمی، بیٚ شوێن، ایلولی ١٩٨٦.

(فەهـد)ی سـکرتێری حیزبـی شـیوعی عێراقـی بۆ پێشەوا بـردووە کەتیایـدا دانپیانـانو لایــەنگری حیزبــی شــیوعی بــۆ ئــەو ئەزموونــە نەتــەوەییو دیموکراتییەی گەلی کورد ڕاگەیاندووە [١].

ڕژێمی پاشایەتیی هاشمی و دەسەڵاتی ئیستیعماری بەریتانی لە عێراق ،ئەوانەی بەدرێژی هاتنە سەرکارو دەسەڵاتیان دژی ئاواتـە نەتەوایەتییـەکانی کـورد ڕاوەسـتابوون و لـەو دەمەشدا خـەریکی پیلانگێڕان بـوون دژی کۆمـارە سـاواکەی کوردسـتان لـە مـەهاباد و بـە هەرەشـەیەکی خەتـەرناکیان لەسـەر بەرژەوەندییـەکانیان لـە عێـراق و ناوچـەکەدا دەدایـە قەڵـەم ،یـەکێك لـەو پیلانانەی کە حکومـەتی پاشایەتی هاشمی لە عێراق دژی کۆمار گرتبوویە بەر ،هاندانی ئاغا خۆفرۆشەکانی کورد بوو تا دژی کۆمار بوو چەك هەڵگرن و دژی هاوکـاری ئەرتەشـی شاهەنشاهیی بکـەن .ئـەو مەسـەلەیەی کـە پـارتی دیمـوکراتی کـورد –عێـراق، بـە تونـدی دژی وەسـتا و لـە بەیاننامەیەکیـدا کـە ئاراستەی دانیشتوانی ناوچەی هەورامان کراوە،بێزاری لـەو کـارە دەربڕیـوە و لایـەنگری خـۆی بـۆ کۆمـاری دیمـوکراتی کوردسـتان دووبـارە کردۆتـەوە ،ئەمەش دەقی بەیاننامەکەیە:

"بۆ مللەتی کوردی هەورامان

حکومـەتی کونەپەرسـتی ایـران بـە درێـژی حکمـی ڕضـاشـاه پهلـوی نـاکۆکییکی زوری بـە مللـەتی کـوردی هـەورامان چیـشت،فلاح و ڕنجبـەرانی دیهات و ناوچەکان دەربەدەر کرد باخچە و پاوانەکانی گر تی بـەردا لـە منـدال و ژن و پیر کوشتاریکی زۆری کرد بەم بۆنـەوە ژمارەکی زۆر لـەم فاملیانـە کـە تـالی بـی بەشـی و هـەژاریان چێـشت بـوو بـە سـەرگەردانی ڕوویـان کـردە عـراق.تـاکو ایـستاش تارمـایی نـاکۆکی ١٩٣٤ هـەر لەبـەر چاوە کـە لەشـکری

[١] –کوردستان ، ژمارە ٢٩١، ٣١ی گەلاوێژی ١٣٧٩هەتاوی.

ئێران بە پێی فەرمانی شاهانی هێزی هەورامانیان پەرت کردهەژاری و ناخۆشی کەوتە ناو مللەت ژمارەیەکی زۆریان لە برسیەتی و دەربەدەری لی مرد کە هیچ لە بیر ناچێتەوە.

ئەی رەنجبەر و رەوشەن فکرانی روڵەی مللەتی کوردی هەورامان! هاتنی شەڕی ئەم دوایە کە گشت مللەتە سەربەستەکانی سەر زەمین چونە گێژەڵوکەی ئەوە بو لابردنی فاشیست وە وەرگرتنی سەربەستی و رزگاربوون لە زۆردارە دیکتاتوریەکان بو. هەر هێزی آزادخواهەکان بو کە توپزی لە رضا پهلوی کرد لەسەر تەختی زۆرداریەتی بیتەخوارەوە.هێزی مللەتی ئێزربایجان و کورد ایران و هێزی مللەتانی سەر زەمین. کوردەکانی ایران لەم رۆژەی کەوا هێزی کۆنەپەرستی ایرانیان لە نیشتمانە خۆشەویستەکەتان دەرکرد حکومەتیکی دیموکراسی لە ژیر سەرۆکی پیشەوا جنابی قاضی محمد دامەزراند.هەر ئەم حکومەتەیە کە بتوانی پاریزگاری حقوقی مال و مندالتان بکات.بویە بویتە نشانگای دسائسی حکومەتی کۆنەپەرستی ایران و عراق بو نەمانی.چونکە درکیکە بەچاوی استعمار و کونەپەرستی لەمەش زیاتر خەنجەریکە لە پەراسویان چەقیوە.ئەم حکومەتەش جیگەی ئومیدی هەموو کوردیکی کوردستانی مەزنە.هێزی استعمار و کونەپەرست ناتوانن هیچ کاریکی دەربارە بکەن.بە تەلییکی سەخت ئەمینیتەوە بۆ سەربەستی کوردستان.و گشت گروگیفیکی لەشکری ایران و داوی حکومەتی عراق جرتەدرتی استعمار دەربارەی ئەم حکومەتە انجامی بی بەرە.

جا برایانی هەورامی پارتی دیموکراتی کوردی عراق بانگتان ئەکات کە ببنە پشتیەوانی حکومەتی مللی کوردستان چونکە هەر ئەمەیە کو بتوانی حقوقی لی ستاندراوتان بۆ وەرگریتەوە و تولەی ئەو ناخۆشیانەی کە پەهلەوی لە سالی ١٩٣٤ بەسەری هینان بوتان بسینی.هەر ئەم حکومەتەیە حکومەتی دلسۆزی خۆتان و خۆشیتان پی ئەگەیەنی و برا بەشیتان فلە نیو

بڵاودەکاتەوە هەر ئەمە حکومەتی مللەتی کورد.جا بە پروپاگندەی ئەم آغا بەکری گیراوەکانەی حکومەتە کونەپەرست کار و استعمار بە هەلە مەچن و هەل مەخەلەتین چونکە ئەمانە ئەیانەویت تاکو مردنتان هەر بە نوکەری و ژیر دەستی بمیننەوە هەمو شتیکیان لی پەشمە جگە لە پیکهاتنی داخوازی خۆیان و دەست بەسەراگرتنی حقوقی ئیوە نەبیت و هەر لەم دواکەوتنەدا بمیننەوە برسیتی و هەژاری بتان کروژیت.دوای ئەمە ئەکون کە لەسەر حسابی دەست بەسەری ایوە خۆیان بەخۆشی رائەبوێرن.

ئەی آغاکانی هەورامان پارتیمان لە داودانانەوە بۆ حکومەتی مللی کوردستان ئێگادارتان دەکاتەوە هوشتان لەخۆ بیت نەکەن فریوی استعمار و حکومەتی کونەپەرستی عراق بخون.خیانەت لەگەل مللەتی هەورامان و حکومەتی کوردستان نەکەن چونکە لەم خیانەتە جگە لە زیان و شاربەدەرکردن و روسیایی چی ترتان چنگ ناکەوی چونکە حکومەتی مللی کوردستان لەسەر بناغەیەکی ئەوتو چەسپاوە کو روخانی بۆ نیە جا ییك بن لەگەل مللەتی کورد بو وەرگرتنی سەرکەوتن و گیرانەوەی حقوقتان.

بژی حکومەتی مللی دیموکراسی کوردستان.

بژی پیشەوای خۆشەویست حنابی قاضی محمد.

بژی پارتی دیموکراتی کورد-عراق پارێزگاریکی دڵسۆزی مللەتی کورد.

بژی مللەتی هەورامان پاریدەدەری حکومەتی مللی دیموکراسی کوردستان.

پارتی دیموکراتی کورد-عراق"[1].

[1]- ئەم بەیاننامەیەم بە سوپاسەوە لە دەزگای ئەرشیفی نەتەوەییەوە لە سلێمانی دەستکەوت کە لەلایەن مامۆستا عبدالرقیب یوسفەوە پێیان درابوو.

"ڕێگـــــــــــــــا"

راستییەکی مێژوویی و سەرەتای خەباتێکی نوێ

ئاشکرایە کە جوڵانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران بە روخاندنی کۆماری میللی کوردستان لە مەهاباد و کشانەوەی بارزانییەکان بۆ یەکێتی شورەوی و گەڕانەوەی ئەرتەشی شاهەنشاهیی و سەرلەنوێ سەپاندنەوەی حوکمی فەرماندەکانی لەشکر لەبەهاری ساڵی ١٩٤٧ دا گوزێکی کەمەرشکێنی وێکەوت و تووشی پاشەکشەیەکی مەزن هات.گرتن و لەسێدارەدانی سەرانی کۆمار و حیزبی دیموکراتی کوردستان،سەپاندنی حوکمی قورس بەسەر سەردەستەی نەتەوەخوازانی کورد و بەشداربووانی روداوەکانی ساڵی ١٩٤٦ لە کوردستان و دوورخستنەوەی بەشێکی زۆریان بۆ شارە دووردەستەکانی ئێران وەك: شیراز،ئەسفەهان، تاران و خۆراسان،هەڵوەشانەوەی تەواوی رێکخراوەیی و پەرتبوونی شانەکانی حیزب و راکردنی بەشێکی ئەندامانی بۆ گوندە سنورییەکان و کوردستانی بندەستی عێراق،کۆنترۆڵکردنی سنور لەلایەن لەشکر و دەزگا تایبەتمەندییەکانی حکومەتی ئێرانەوە، ئەمانە تێکڕا هەل و مەرجی کوردستانی ئێرانیان گەڕاندەوە بۆ قۆناغی پێش جەنگ و دامەزراندنی کۆمار و بارودۆخێکی تەواو نائاساییان لەو پارچەیەی کوردستاندا خولقاند کە پەردەی رەشبینی و ناهومێدییەکی گەورەی بەسەر خەڵکی دا کێشابوو.

ئەوەی زیاتر ئەو رەشبینییەی تۆختر دەکردەوە ئەوە بوو کە پەلاماری ئەرتەشی شاهەنشاهیی و روخاندنی کۆماری میللی کوردستان لە سایەی پاڵپشتی تەواوی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و بێهەڵوێستی یەکێتی شورەوی دا ئەنجام درا.ئەوەش کارێکی دەرونی گەورەی لەزۆربەی گەورە پیاوانی کوردی سەردەمی کۆمارکرد و هانیدان بگەنە ئەو باوەڕەی کە

لە هەل ومەرجێکی نێوخۆیی و نێودەوڵەتی لەوچەشنەدا ناتوانرێت دژی رژێمی شاهەنشاهیی و بۆ بەدیهێنانی ئامانجە نەتەوایەتییەکان تێبکۆشن.هەربۆیە بەتەواوی مەیدانی خەباتیان چۆڵ کرد و لە کار و تێکۆشانی سیاسیی دوورکەوتنەوە [١].

لەلایەکی دییەوە ،لەسێدارەدانی پێشەوا قازی محەمەد و هاوڕێیانی لە ٣١ی ئاداری ١٩٤٧دا، هەروەها رەفتاری توندوتیژ و سەرکوتکەرانەی لەشکری داگیرکەری ئێرانی وفەرماندەکانی ئەرتەش کە خۆی لە خۆیدا گیانی تۆڵەسەندنەوەیەکی پڕقینی دەسەڵاتدارانی تارانی دژی گەلی کورد و جوڵانەوە نەتەوایەتییەکەی نیشان دەدا،کاریگەری توندی لە ناخی لاوان دەکرد و دەیهەژاندن.جگە لەوەی ئەو باوەڕەی لادەچەسپاندن کە سوود لە هەر دەرفەتێکی لەبار وەربگرن بۆ دژایەتیی کردنی رژێمی شاهەنشاهیی و خەبات بۆ هێنانە سەرکاری رژێمێکی دیموکراتیك کە تێڕوانینێکی موسبەتی بۆ چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوایەتی لەئێران ،بەتایبەتی کێشەی کورد هەبێت[٢]. هەروەها لەسەر ئاستی نێوخۆش هەنگاو دژی سیستەمی گەندەڵی نیمچە دەرەبەگایەتی و ئاغاو موڵکدارە شاپەرستە خۆفرۆشەکانی کورد بهاوێژرێت،ئەوانەی تەنیا توێژێك بوون بەرژەوەندییان لە روخاندنی کۆمار و گەڕانەوەی لەشکر و دەسەڵاتی ناوەندی بۆ کوردستان بوژابۆوە.

دیارە لاوانێك کە رۆژانی ئازادیی و پڕلە سەروەریی نەتەوەیی و خۆشیی قۆناغی چوار پێنج ساڵەی نەمانی دەسەڵاتی ناوەندیی و ئەرتەشیان لە موکریان بەچاوی خۆیان دیتبوو،بە تایبەت رۆژانی دەورانی کۆماریان هیچ کات لەیاد نەکردبوو،هەربۆیە ئامادە نەبوون بەرامبەر

---

1 د.سعد ناجي جواد،الحركة القومية الكردية في ايران ،جامعة بغداد ،كلية العلوم السياسية، مركز دراسات العالم الثالث،١٩٨٩ ،ص٥٠.

2 ليونارد .م.هيلفكوت ،استغلال النظام الايراني لمشاكل الاقليات القومية.في:دراسات ايرانية، مجموعة بحوث مختارة،ترجمة الدكتور عبدالجواد ناجي، شعبة الدراسات الفارسية،١٩٨٣ ،ص ٧٥.

سوكایەتی پێكردنی فەرماندەكانی ئەرتەش و پێشێلكردنی تەواوی مافە ئینسانیی و نەتەوایەتییەكان دەست لە ئەژنۆ دانیشن و دوورەپەرێز لە رووداوەكان راوەستن[1].

لەم بارەیەوە هێندێك لەبەرپرسانی حكومەتی ئێران دركیان بەو گیانی بەرەنگارییە دەكرد كە لەلایەن كۆمەڵانی خەڵكی كوردستانەوە دژی رەفتارە ناشارستانییەكانی دەزگا بەڕێوەبەرایەتییەكانی دەسەلاتی ناوەندی لە كوردستان بەدی دەكرا. بۆ نموونە: دوای گەڕانەوەی لەشكر بۆ شاری مەهاباد ،دەزگا خزمەتگوزارییەكان و خوێندنگاكان بەجارێك پشتگوێ خران.(بەڕێوەبەرایەتی دوخانیە) تەلاری وەزارەتی فەرهەنگی سەردەمی كۆماری كردە گەنجینەی توتن.كارێكی وا كەبووە هۆی سەرچاوەی نارەزایەتیی خەڵكی شارەكە و هانی فەرمانداری ئەو دەمی شاری مەهابادی دا كە نامەیەك بۆ پارێزگاری ئازەربایجانی رۆژاوا بنووسێت و بڵێت:"هەروەك جەنابی موبارەكتان ئاگادارە موتەجاسیرین (مەبەستی رابەرانی كۆماری دیموكراتی كوردستانە/ل) لەكاتی فەرمانڕەوایەتییاندا بەمەبەستی خەڵەتاندنی خەڵكی كۆمەڵێك كاری ریفۆرم و بنیاتنانیان لەشارەكانی ئازەربێجان و لەوانە مەهاباد ئەنجام داوە...دوای گەڕانەوەی هێزی دەوڵەتی بۆ ناوچەكە و وەك سیاسەتی حكومەت پێویست دەكات ئەو كارانە بەردەوام بوون و بەشێكی زۆریشیان لەو شارانەدا تەواوكران،بەڵام لە مەهاباد بە پێچەوانەی ئەمەوە رەفتاركراوە.بۆ نموونە ساڵۆنی سینەمای ئەم شارە لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی دوخانیەوە داگیر كراوە و كراوەتە ئەنبارى توتن،چاپخانەكە بۆ تەورێز رەوانەكراوە ، ئەو كوڵەكانەی بۆ دروستكردنی پرد و رێكخستنی شەقامەكان ئامادەكرابوون لەلایەن دوخانیەوە بەو

[1] جەلیل گادانی ،٥٠ ساڵ خەبات . كورتە مێژوویەكی حیزبی دیموكراتی كوردستانی ئێران ، بەرگی یەكەم ، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری هەرێمی كوردستان ، ل٦٤.

تراكتۆرانەی بەمەبەستی پەرەپێدانی كشتوكاڵ هێنرابوونە مەهاباد گواستراونەتەوە بۆ بەڕێوەبەرایەتی میاندوئاو، ئەم هەل و مەرجە و ئەو سیاسەتەی حكومەت كاریگەرییەكی مەنفی لەسەر هەست و بیری خەڵكی تێگەیشتووی شارەكە بەجێهێشتووە، داگیركردنی ساڵۆنەكە بۆتە قسەی سەرزاری خەڵكی و جێگای فسكەفسكیان و بەكارێكی بێزراوی لەقەڵەم دەدەن[1].

ناڕەزایی خەڵكی شاری مەهاباد دژی گەڕانەوەی دەسەڵاتی ناوەندیو رەفتـــاری پـــڕقین و تۆڵـــەی فەرمانـــدەكانی لەشـــكری شاهەنـــشاهی لـــەو هەڵوێستەدا خۆدەنوێنێت كە لە هەمبەر هاتنی محەمەد رەزاشا بۆ شارەكەیان نوانـــدیان، ئـــەو هەڵوێـــستەی فرودوســـت لـــە بیرەوەرییەكانیـــدا بـــەمجۆرە دەیگێڕێتەوە: ((ماوەیەك دوای گەڕانەوەی لەشكر محەمەد رەزا سەفەرێكی بۆ هـەردوو ئازەربایجـانی ڕۆژهـەلات و ڕۆژئـاوا كـرد. كاتێـك گەیـشتە كوردسـتان لەلایـەن چـەند سـەرۆك خێڵێكـی كـوردەوە پێـشوازی لێكـرا كـە بـە شاهەنـشا وەفـادرا بـوون، ئەوانـە بـە شـایان ڕاگەیانـد كـە خـەڵكی مـەهاباد لـە ئـەنجامی لەسـێدارەدانی قـازی محەمـەدو هاوڕێكـانی ئامـادەنین بێنـە پێـشوازی ئـەو، ڕۆژێكیـــان ڕووی تێكـــردم و وتـــی ســـواری ئۆتۆمبێـــل بـــە، خۆشـــی لەگـــەڵما سـەركەوت و بـێ شۆفێرسـلفێكی لێـداو پـاش ماوەیـەك خۆمـانكرد بـە شـاری مەهابادا، ئێمە كە جلكی سەربازیمان لەبەردابوو لە ئۆتۆمبێلەكە دابەزین و چـەند شـەقام و كـۆلانێكی شـارمان بـە پیـادە ڕێ كـرد بـێ ئـەوەی كەسـێك بـە پیرمانەوە بێت تەنانەت فەرمانداریش، وەك دیـاربوو خـەڵكی لەپـشت پـەردەی پەنجەرەی ماڵەكانیانەوە لێیان دەڕوانین، ئێمە چوینە سەربازخانەی شار... دوایـی هاتینـە دەرەوە هەنـدێكی دی گـەڕاین، نەخۆشـخانەی شـارمان بینـی

[1] سید محمدی صمدی ، نگاهی به تأریخ مهاباد ، انتشارات رهر و مهاباد، چاپ میلاد ، چاپ أول ، ١٣٧٧ش ،ص٤٠٦–٤٠٧.

چۆڵ و هۆڵ بوو، لە مەیدانێکی بەرینی شاردا بینیمان دارێکیان لە زەوی چەقاندبوو، محەمەد ڕەزا ڕووی تێکردم و وتی: دەبینی لە هاتندا دار نەبوو، بەڵام لە گەڕانەوەدا هەیە، ئێرە ئەو شوێنەیە کە قازی محەمەدی تێدا هەڵواسرا. دوای لێکۆڵینەوە ئاشکرا بوو کە چەند مەهابادییەك فرسەتیان هێناوەو ئەم کارەیان لە چەند چرکەیەکدا ئەنجامداوە، ئەمە هەموو پێشوازییەکی خەڵکی مەهاباد بوو لە محەمەد ڕەزاشا!))[1].

هەروەها کاتێك لە پایزی ساڵی ١٩٤٧دا بەبۆنەی ساڵڕۆژی گەڕانەوەی لەشکری شاهەنشاهی بۆ ئازەربایجان و کوردستان، دەسەڵاتدارانی ئێرانی لە شاری مەهاباد خۆپیشاندانێکیان بۆ لەشکرو چەکدارە عەشیرەتییەکان و ئاغا خۆفرۆشەکانی مامش و مەنگورو دیبوکری ئەنجامدا. خەڵکی شاریان بەزۆر کۆکردەوە تا پێشوازی لە خۆپیشاندەران بکەن و چەپڵەیان بۆ لێبدەن، بەپێچەوانەی چاوەڕوانکراوی لێپرسراوان خەڵکی مەهاباد کەوتنە هوها کێشان و جنێودان بە خۆپیشاندەران و ڕژێمی شاهەنشاهیو لە سەربانی ماڵەکان و لە کۆڵانەکانەوە کەوتنە بەرداباران کردنیان، حاڵەتێکی وا کە بووە تێکچوونی مەراسیمەکەو گیرانی ژمارەیەك لە لاوانی شاری مەهاباد، ئەمەش بە یەکەم بەرەنگاربوونەوەی ڕاستەوخۆی نێوان خەڵکی کوردستان و حکومەت دادەنرێت لەدوای ڕوخاندنی کۆمارەوە[2] .

شایەنی باسە پەرەسەندنی ناکۆکییەکانی ئێران و شورەوی لەم سەرو بەندەداو دامەزراندنی دەزگایەکی رادیۆیی لە ئازەربایجانی شورەوی کە پێی دەوتر ((ڕادیۆی سڕی)) لەلایەن شورەوییەوە کە سەراپای بابەتەکانی هێرشکردنە سەر ڕژێمی شاهەنشاهیو گەلێك جار باسکردنی ڕوداوەکانی

[1] ارتشبد حسين فردوست ، ظهور وسقوط سلطنت پهلوی ، جلد أول چاپ دوم ، تهران ، ١٣٧٠ش ،ص١٥٣-١٥٤.

[2] كريم حسامی ، قافله من شهداو كردستان ايران . ترجمه : نزار محمود ، ب.م ، ١٩٧٣ ،ص٣١-٣٢.

شاری مەهابادو جاروباریش هی شارەکانی دیکەی کوردستانی ئێرانی دەکرد، بەجۆرێك کاریگەری لەسەر وریا کردنەوەی خەڵکی کوردستان و هاندانیان دژی دەسەڵاتی ناوەندی لە تاران جێدەهێڵا[1].

لە هەل و مەرجێکی لەم چەشنەدا کاری سیاسیو ڕێکخراوەیی لە کوردستانی ئێراندا لەلایەن ژمارەیەك لاوانی خاوەن هەست و ئازادیخوازی کورد ژیایەوە کە زۆربەیان خاوەنی ئەزمونی بەڕێوەبەرایەتی کاری ڕێکخراوەییو ئەنجامدانی چالاکی نهێنیو ژێرزەمینی نەبون و لەسەرەتادا جیا لەیەك و بە چەند ناوی جیاوازەوە کەوتنە چالاکیو هاندانی خەڵکی دژ بە ڕژێم.

یەکەمین ڕێکخراوە سەرەتاییەکانی دوای ڕوخاندنی کۆمار لە کوردستانی ئێران دامەزرێنران (کۆمەڵەی لاوانی لادێ)یە، کە کەریمی حیسامی بەمجۆرە باس لە دامەزراندن و بیروباوەڕی دەکات: ((لە مانگی جۆزەردانی ١٣٢٦ (کۆتایی بەهاری ١٩٤٧ ز ل) ڕۆژێك چومە نەغەدەو لەگەڵ چەند برادەرێك باسی تێکچونی کۆماری مەهابادو زوڵم و زۆری حکومەت و خەیانەتی دەرەبەگەکانی مامەش و دیبوکریمان هێناگۆڕێو هاتینە سەر ئەو باوەڕە کە بەنهێنی ڕێکخراوێکی تازە سازبکەین و لەوێوە من چومە شنۆ و لە گوندی نەلوس توشی یەکێك لە کوردەکانی ئەودیو بووم بەناوی (عبدالقادر) لەسەردەمی کۆمەڵەوە هاتبوە کوردستان لە کۆمەڵەدا ئەندام بوو پیاوێکی دڵسۆزو بۆ کورد سوتاو... بردمیە ماڵەکەی خۆیو لە تاقە ژوورێکی کاول بوودا دەژیا... باسی وەزعمان هێنا گۆڕێو گەیشتینە ئەو باوەڕە کە پێویستە لە پێش دا دژی ئاغاو دەرەبەگی کورد خەبات بکرێ. بۆ ئەم مەبەستە پێویستە کۆمەڵێك لە لاوانی گوند دابمەزرێنین و تێیان بگەینین کە خەیانەتی دەرەبەگی کورد بۆتە هۆی ڕوخانی کۆماری کوردستان،

[1] گادانی ،سەرچاوەی پێشوو ،ل ٦٥.

عبدالقادر... دژی ئەوەبوو کە بە نوسین بەیان و پرۆگرامێك بڵاوکەینەوە. جاری تەنیا ناسیارو باوەڕپێکراوەکان ببینین. هەرکەس بوو بە ئەندام تمەنێك بدا... لە نەغەدە لەگەڵ چەند برادەر پێوەندیم گرت و لاوێکی تازە پێگەیشتوی گەنج مان بەناوی (کەریم پارسا) بە نوختەی پیوەندو نوسین و نامە گۆڕینەوە دیاری کرد. قاوەخانەی محەمەدی سۆفی ڕەسوو وەك بنکەی ڕێکخراو دیاری کرا... لە زستان دا کۆمەڵەی لاوانمان تۆزێك ڕێك و پێك کرد. لە دێهات کاك سەید عەلی حاجی کاکەمین خەڵکی ئالیاویو حەمەدی خانمی لە ئارذیو میرزا قادری نەلوس و لە شاریش من (واتە حیسامی – ل) و محەمەدی سۆفی ڕەسوی قاوەچی وەك کۆمیتەیەك کۆبوینەوەو بڕیارمان دا ١٥ ڕۆژ جارێك لە نەغەدە کۆببینەوە))[١] .

هەروەها لە شاری مەهاباددا بۆ یەکەمجار ڕێکخراوێکی کۆمۆنیستی بەناوی (کۆمەڵەی کۆمۆنیستی کوردستان) لەلایەن ڕەحیمی سوڵتانیانەوە کە گەنجێکی ڕوناکبیری شاری مەهاباد بوو دەمەزرێنرا، ئەم کۆمەڵەیە چالاکییە تەبلغاتییەکانی بەنهێنی دژی رژێمی شاهەنشاهیو سیستمی دەرەبەگایەتی لە کوردستان ئەنجامدەداو بە (ك.ك.ك) ئاماژەی بۆ دەکرا، بەجۆرێك لەماوەیەکی کەمدا توانی کۆمەڵەی لاوانی لادێ لەخۆ بگرێت و ژمارەیەك لە کەسایەتییە خوێندەوارو ڕۆشنبیرەکانی شاری مەهابادی وەك (سەدیقی عەلائی، مستەفای ساوبلاغچی) لە ڕیزەکانی خۆیدا کۆبکاتەوە[٢].

لەم بارەیەوە بەڕێوەبەرایەتی پۆلیسی ئازەربایجان لە وەڵامێکی سەرۆکایەتی ستادی ئەرتەشی ئێرانیدا لە بەرواری ٢٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٧دا نوسیویە ((... بەپێی ئەو لێکۆڵینەوە جاسوسیانەی ئەنجامدراون... حیزبی کۆمەڵە دەستی کردۆتەوە بە ئەنجامدانی کۆبونەوەی

[1] کەریمی حیسامی ، لە بیرەوەرییەکانم ، بەرگی یەکەم ، سوید ، ١٩٨٦ ،ل ١٤٠–١٥٣.

[2] هەمان سەرچاوە ، ل ١٥٥ .

نهێنیو لەگەڵ عیراق، تبریزو تاراندا پەیوەندی دامەزراندووە. ئەندامە چالاکەکانی کۆمەڵە بریتین لە حسێن داوەری کوڕی حاجی مستەفای داوەری کە لەلایەن دادگای سوپاوە فەرمانی گرتنی دراوەو ئێستا لە زیندانی تەورێزدایە، هەروەها عەزیزی موشیری... عەبدولڕەحمانی زەبیحی... عەلی ڕێحانی.. و چەند کەسی دین کە بۆ کڕینی دەمانچەو چەکی جۆراوجۆر بەهاوکاری کوردەکانی هەردوو دیوی عێراق و ئێران هەڵدەسوڕێن))[١].

لەبەهاری ساڵی ١٩٤٨دا لەناوچەی موکریان و لەلایەن کۆنە ئەندامێکی ح. د. ك ی هەڵوەشاو بەناوی (مەلا ئەمجەد) ئاگادارییەکی دەسخەت بە زمانی کوردی بڵاو کرایەوە کە تیایدا نوسرابوو ((کۆماری دیموکرات نەڕوخاوە. حیزبی دیموکرات هەرماوە. گەلی کورد خەباتی خۆی درێژەپێدەدا. هەرکەس ئەم نوسراوە دەبینێ لەسەری فەرزو واجبە کە حەوت نوسخەی لەبەر بنووسێتەوەو بڵاوی بکاتەوەو بۆ حەوت کوردانی بخوێنێتەوە))[٢].

لەڕاستیدا مەسەلەی ژیاندنەوەی ح.د.ك هەر لەسەرەتای ساڵی ١٩٤٨ەوە خولیای چەند لاوێکی مەهابادی بوو و بڕیاری لەسەر درابوو. ئەم کۆمەڵە لاوە کەسێ دانەی دواییان لەو خوێندکارانە بوون کە لە سەردەمی کۆماردا بۆ باکۆ نێردرابوون و دوای ڕوخاندنی کۆمار گەڕابوونەوە کوردستان. بڕیاریاندا شانەکانی حیزبی دیموکرات زیندوو بکەنەوەو بیروڕاکانیان لە بڵاوکراوەیەکدا ڕاگەیەنن. بۆ ئەم مەبەستەش نوێنەرێکیان ناردە تاران و پەیوەندییان بە (ئیحسان تەبەری) یەکێك لە دامەزرێنەران و

[1] چپ در ایران . بەروایت اسناد ساواك . حزب دموکرات کردستان ، جلد أول ، مرکز بررسی اسناد تأریخی ، چاپ أول ، تهران ، ١٣٧٨ ، ریاست ستاد ارتش ،شماره ١٠٦٧٩ ، تأریخ:١٣٢٦/٩/٣، ص ٣.

[2] حیسامی ،لە بیرەوەرییەکانم ، ل ١٥٤.

ڕابەرانی حیزبی تودە دەکرد تا داوای هاوکارییان بۆ دەرکردنی بڵاوکراوەیەك لێبکەن، ئەوەبوو تەبەری ئامۆژگاری کردبوون جارێ پەلەی دەرکردنی بڵاوکراوە نەکەن و هەوڵبدەن ڕێکخستنەکانی شارو لادێی حیزب ببوژێننەوە، ئەو بۆچونەی تەبەری کە لەلایەن لاوەکانەوە بەهەند نەگیراو بۆ وەدەستهێنانی هاوکاری بڕیاریاندا نوێنەر ڕەوانەی کوردستانی عێراق بکەن تا لەوێ پەیوەندی بە پارتی دیموکراتی کوردەوە بکەن و هەوڵبدەن هاوکارییان لێوەرگرن[1].

لەسەر ئەم بڕیارە غەنی بلوریان و محەمەدی شاپەسەندی لە مەهابادەوە وەك نوێنەر بەرەو کوردستانی عێراق وەڕێکەوتن و پاش ماوەیەك خۆیان گەیاندە ماڵەکەی شێخ لەتیفی حەفید لە گوندی سیتەکی شارباژێڕ، ئەو دەمە شێخ ئەندامی ئیفتیخاری سەرکردایەتی پارتی بوو، ماڵەکەش لە سیتەك بووە پەناگای زۆر لەو کوردە ئێرانییانەی کە دوای روخاندنی کۆمارو لەترسی حکومەتی ئێرانی بە قاچاغی هاتبوونە کوردستانی عێراق لەوانە (حەسەنی قزڵجی، عەبدولڕەحمانی زەبیحی، هەژار)و چەندی دی لە ڕووە چالاکەکانی کوردایەتی لە دەورانی کۆماردا.

سەرئەنجام بە هاوکاری مادیی شێخ لە تیف و ماندوبونی شاپەسەندیو قزڵجیو زەبیحی چاپخانەیەکیان لەماڵی شێخ لەتیف لە سیتەك دامەزراندو یەکەم بڵاوکراوەی ڕەسمی ئەم قۆناغەیان بەناوی ((ڕێگا)) لە خەزەڵوەری ١٣٢٧ (پایزی ١٩٤٨) چاپکرد.(ڕێگا) کە ناوی گۆڤاری لەسەرە بە پێچەوانەی ئەوەی کە گادانی دەڵێت مانگانە بووە و بۆ ماوەیەك دەرچووە))[2]، لە شەش لاپەڕەی بەڕۆنیۆ ڕاکێشراو پێکدێت کە بە دوو زمانی فارسیو کوردی بابەتی تێدا بڵاوکراوەتەوە.دیارە پێشتر لێرە و لەوێ باسێك

---

[1] غەنی بلوریان ، ئاڵەکۆك . بەسەرهاتەکانی سیاسی ژیانم ، ستوکهۆڵم ، ١٩٩٧ ،ل ٧٨-٧٩.

[2] گادانی، سەرچاوەی ناوبراو، ل٨٢.

لە (ڕێگا) دەکرا بێ ئەوەی وێنەکەی بخرێتە بەرچاو و ناوەرۆکەکەی بڵاو بکرێتەوە. مەسەلەیەکی وا کە زۆر جار بایەخدارانی بواری ڕۆژنامەگەریی و مێژووی کوردی دەخستە گومانەوە لەوەی کە لە بنەڕەتەوە بڵاوکراوەیەك بەناوی (ڕێگا)چاپکرابێت. دیارە لەم رووەوە پێویستە سوپاسی مامە غەنی بلوریان بکرێت کە لەبیرەوەرییەکانیدا وێنەیەکی ئەم بڵاوکراوەیە و نێوەرۆکەکەی خستۆتە بەرچاو ،شایەنی باسە ئەو بۆخۆی یەکێك بووە لە ئامادەکەر و نووسەری ئەو بڵاوکراوەیە.

سەبارەت بە هەڵبژارنی ناوی (ڕێگا)و ناونانی بە ئۆرگانی کۆمەڵەی ژیانی کورد بلوریان دەڵێت: ((... ناوی (ڕێگا)مان بۆ هەڵبژارد، هۆی ئەوەی کە ڕۆژنامەی کوردستانمان دەرنەکردو (ڕێگامان) بۆ ئەو قۆناغە هەڵبژاردو ناوی (ئۆرگانی کۆمەڵەی ژیانی کورد)مان لەسەردانا. ئەوەبوو کە دوژمن وریا نەبێتەوو دیسان دژی کۆنە دیموکراتەکان ڕانەپەڕێو خەڵك تووشی گیروگرفت نەکا. ڕامان ئەوەبوو کە پاش بەردەوام بونی خەبات ئینجا بگەڕێینەوە سەر کوردستان و ئەو چاپ بکەین و لەناوی حیزبی دیموکراتی کوردستانیش کەڵك وەرگرین))[1].

ئێمە لێرەدا لەبەر گرنگی ڕێگا کە راستییەکی مێژوویی و سەرەتای خەباتێکی نوێیە ،هەوڵی خستنە بەرچاوی هەل و مەرجە مێژووییە ئاڵۆزەکەی ئەو قۆناغە نوێیەی جوڵانەوەی نەتەوایەتی کوردمان لە ئێران داوە کە (ڕێگای) تێدا هاتۆتە بوون و خوازیاریشین ناوەرۆکی (ڕێگا) وەك هەیە بخەینە بەرچاو و وتارە فارسییەکەی کە بە خامەی رۆشنبیری کورد

---

[1] بلوریان، سەرچاوەی ناوبراو، ل٨٢.

ماموٚستا (حەسەنی قزڵجی) و لەژێر نازناوی (پێناو) دا نووسراوە بکەینە کوردی.

لەڕاستیدا گۆڤاری ڕێگا لە سەرەتای زستانی ساڵی (١٩٤٨)دا ژمارەیەکی زۆری لە ناوچەی مەهاباد لێ بڵاوکرایەوە گەلی کوردو دەزگا جاسوسییەکانی حکومەتی ئێرانی لە دەستپێکردنەوەی چالاکی سیاسی لە کوردستانی ئێران ئاگادارکردەوە، سەرەتا لە نێوەراستی لاپەڕی یەکەمدا بەخەتی درشت ناوی گۆڤارەکە کە (ڕێگا) یە نووسراوە کە لەم لاولای سەرەوەی گۆڤارەکەدا ئەم دوو دروشمەی خوارەوە نوسراون: ((پێشکەش بە گیانی پاکی شەهیدەکانی ڕێگای ئازادی... بژی ازادیو بژی ازادیخوا بمرێ استعمارو دیکتاتۆری ژمارە ١ ساڵی ١ خ.ز.لو.ەری ١٣٢٧))، لەژێریشەوە نووسراوە ((اورگانی کومەلەی ژیانی کورد))، ئنجا وتارە فارسییەکەی پێناو دەست پێدەکات کە بە فارسی باس لە چۆنێتی و ئامانج لە دەرکردنی ڕێگا دەکات و پایە سەرەکییەکانی نەتەوایەتی کورد بۆ فارسی زمان دەخاتە بەر چاو،ئەو وتارەی کە ئەمە وەرگێڕاوی تەواوی دەقەکەیەتی:

هۆکاری دامەزراندنی حیزبی ژیانی کورد- بڵاوکردنەوەی گۆڤاری (ڕێگا)

ئامانجمان

ئێمە لەسەرەتای کۆڤارەکەدا بەگشتی ئاماژە بۆ ئەو هۆکارانە دەکەین کە لەپشت دامەزراندنی (حیزبی ژیانی کورد)ەوەن و ئامانجمان لە بڵاوکردنەوەی گۆڤاری (ڕێگا) باس دەکەین، دیارە زۆر بەداخین لەوەی کە سانسۆری توندی حکومەتی سەربازی و چاودێری سەختی شارەبانی و کارئاگاهی و شکەنجەی هەمیشەیی تێکڕای کارمەندانی دەستگای دکتاتوری لە کوردستان تەواوی پێویستییەکانی لە دەستماندا نەهێشتووە و تەنانەت

وەختی تەواویشمان نییە کە دەرفەت بدۆزینەوە وەك پێویست دەکات بە دوور و درێژی داواکارییەکانمان بخەینە بەرچاو ، هەربۆیە ناچارین بە کورتترین شێوە لە گرنگترین بابەت قسان بکەین و بەشێکی گۆڤارەکەمان بەزمانی فارسی دەنووسین، تا دۆستانی ئازادیخوای غەیرەکوردمان بەئاسانی بیخوێننەوە و دەستگای دیکتاتۆری و کۆنەپەرستانیش دەستی چەپەڵ و ئامانجە گڵاوەکانیان بە داوێنی راستییەکانی ئێمەدا نەسوون.

گیانی میللیەت و هۆشی نەتەوایەتی و بەرژەوەندی کورد و کوردستانی ئێران، بەتایبەتی زەحمەتکێشان و زۆرینەی گەلی کورد هاندەرمان بووە تا لە پێناو مافی سروشتی گەلی کورد و گەیاندنی هاواری مەزڵومانەی ئەم میللەتە بە گوێی جیهانی مرۆڤایەتی و شارستانیدا خەبات دژی دارو دەستەی حکومەتی دیکتاتۆری تاران و ئیستعمارچییەکان و دەلاڵ و نۆکەرانیان و بەکرێگیراوانی دۆلار لە ئێران ، بە تایبەتی لە کوردستانی ئازیزدا بکەین و حیزبێك بەناوی (ژیانی کورد) دابمەزرێنین

.هەر لەسەرەتای ڕۆژەکانی گەڕانەوەی هێزی دیکتاتۆری کەم و زۆر چالاکی کراوە ، ئەمرۆ کە چینی دەسەڵاتداری دەوڵەتی کۆنەپەرستی تاران دەیانەوێت هەنگاوی دزێوتر بۆ نابودکردنمان بنێن،بۆ نموونە هەروەك لە هەوڵدان بۆ کۆچاندنی گشتی کوردەکانی ناوچەی موکریان .لێرەدا ئێمەش بە پێویستی دەزانین تێکۆشانی خۆمان توندتر دەستپێبکەینەوە،ئەوەی وێڕای گشت ئەو بەرەبەست و هەڕەشە بێ شەمارانە هەن دەستمان کرد بڵاوکردنەوەی ئۆرگانی حیزب((گۆڤاری ڕێگا)) و بڕیارمانداوە چەندە هەڕەشەکان زۆرتر و فشارەکان زیاتر بن هەر لە بڵاوکردنەوەی ئەم گۆڤارە بەردەوام دەبین و دید و هەستی کۆمەڵانی خەڵکی کورد دەخەینە بەرچاوی عەدالەت و مرۆڤایەیت دنیای ئەوڕۆ کە خۆی لە دانیشەرانی سەر کورسی ئەنجومەنی نەتەوە یەکگرتووەکان دەبینێتەوە و هەرچەند ئەو چاوی

عەدالەتە نابینا بێت بە خەتێکی درشت تر نیشانیان دەدەین تا لە کۆتایی دا بزانن کە لەسایەی سەروەری ئەوان دا چ بەڵایەك بەسەر میللەتانی هەژار و بێ دەرەتاندا دێت،چالاکی حیزبەکان سەبارەت بە رەوشی کورد و کوردستانی نێو چوارچێوەی ئێران لە خۆدەگرێت و هەوڵ و تێکۆشانی لە پێناوی ئازادی و دیموکراتیزەکردنی تەواوی وڵاتی ئێران دەبێت و تەنیا پشتگیریمان هێزی لەبن نەهاتووی ئازادیخوازانی میللەتانی ئێرانە و بە پشت بەستن بە قانوونی ئەساسی ئێران.

چونکە بۆ دەستگای دیکتاتۆری حکومەتی تاران دووبارەکردنەوە و ئاشکراکردنی راستییەکان پێویستە و جارێکی دی تەواو راشکاوانە دەڵێین کە ماڤ سروشتی گەلی کوردمان لەسایەی حکومەتێکی دیموکراسی ئێرانی و بۆ کورد و کوردستان لە سنوری فیعلی ئێراندا و بە پێی قانوونی ئەساسی و بە شێوەیەکی عەقلانی و مرۆڤانە دەدوێت و رێبەر و رێنیشاندەرمان گیانی نەتەوایەتیمانە و یارو یاوەرمان هێزی ئازادیخوازمانە و ئامرازی کارمان ماڵ و گیان و تێکڕای هەموو شتێکمانە لە گەڵ ئەم راگەیاندن و دووبارەکردنەوەدا ئومێدەوارین کۆنەپەرستان چیدی بەرگی ریاکاری نەپۆشن و تەشەر لە ئامانجە پیرۆزەکانمان نەدەن و نەبنە رێگر گەرچی بە پێچەوانەشەوە گرنگییەکی ئەوتۆی نابێت چونکە راستییەکان بۆ مرۆڤی دانا و هۆشیار ئاشکران.

ئێمە بەناوی پشتیوانی لە ویژدان و راستی و ئازادی لەم خەباتە سەختەماندا داوای هاوکاری و یارمەتی لە حیزبە پێشکەوتووخواز و ئازادیخوازەکانی ئێران و هەروەها لە رێکخراوە پێشکەوتووخواز و ئازادیخوازەکانی کورد دەکەین لە هەر کوێیەك بن و دەمانەوێت بە پشتگیری ئەوان خەباتمان بەتینتر بکەین.لەگەڵمیللەتی نەجیب و هاودەردمان کە ئازەربایجانییەکانە هاوکاری تەواو دەکرێت و پەیوەندی دۆستانە و

مێژوویمان بەو لایەنانەوە پتەو دەکەین ئەمێستا تەنیا بۆ سەلماندنی بوون و ناساندنی مافەکانمان لە ئێراندا و لەخوارەوە نەتەوایەتی خۆمان و پایە سەرەکییەکانی بە گشتی باس دەکەین.

گەلی کورد و نەتەوەیی بوونی

بەکۆمەڵێك مرۆڤ دەوترێت نەتەوە کە خاوەن چەند پایە و رەگەزی وەك :زمان ،ئاین ، شوێنی جوگرافیایی ،مێژووی هاوبەش، ئاوات و ئارەزووی هاوبەش بن، کورد خاوەنی تێکڕای ئەو رەگەزانەیە و لەلای دۆست و دوژمن ماڤ شانازی کردنی بە ووشەی نەتەوەوە هەیە،خۆشبەختانە مێژووی هاوبەشی کورد بریتییە لە ژمارەیەکی زۆر ئاسەوار و نیشانەی گیانی نەتەوایەتییەکی بەهێز، هەروەك لەخوارەوە بەکورتی لەسەر هەریەك لەو پایە سەرەکییانە دەدوێین.

زمانی کوردی

دوالێکۆڵینەوەی زمانەوانە رۆژهەڵاتناسەکان سەلماندویانە کە کوردی زمانێکی ئاریایی کۆنە و نیکیتین زانای رۆژهەڵاتناسی فەرەنسی دەڵێت کە زمانی کوردی بەشێکە لە زمانی ئاریایی کۆن و خاوەنی شێواز و رێزمانی تایبەتی خۆیەتی و تایبەتمەندی زمانێکی رۆژهەلاتی و بنەمایەکی ئاسایی هەیە.

زمانی کوردی لای رۆژهەڵاتناسەکان بایەخ و گرنگییەکی زۆری هەیە،تەنانەت لە دانیشگای "سوربون"ی مێژوویی لە پاریس کە ناوبانگێکی جیهانی هەیە چەند ساڵ پێش ئێستا بەشێکی تایبەتیان بە زمانی کوردی و بۆ خوێندنی ئەو زمانە تەرخان کردووە کە ئەرکی بەڕێوەبردنی لە ئەستۆی رۆژهەڵاتناسێکی فەرەنسی ناسراودایە.

چاپەمەنییە کوردییەکان لە پاش جەنگی یەکەمی جیهانییەوە پێشکەوتنێکی بەرچاوی بەخۆوە دیتووە. بەناوبانگترینیان لە روسیا "ریی

تازە" و لەسوریا"هاوار، رۆژا نویٚ ،ستێر" و لە عێراق "بانگ کورد ،ژین ، گەلاوێژ ،زار کرمانجی" و کتێب و نامیلکەی بەپێز بەشێوەیەکی بیٚشومار چاپ و بڵاودەکرێتەوە لە ساڵەکانی دوا جەنگی جیهانیشدا چاپەمەنی کوردی قەڵەمبازێکی مەزنی دەستپێکردووە، لەماوەی ساڵێکی جەمهورییەتی کوردستانی ئێراندا، "رۆژنامەی کوردستان ،گۆڤاری کوردستان، نیشتمان ،هاواری نیشتمان ،ئاوات و گڕوگاڵی منداڵان"لە مەهاباد و "هەڵاڵە" لە بۆکان و "راوێژ" لە سنە و لەتێکڕای ناوچەکانی کوردستان چالاکی چاپەمەنی لە زیادبووندا بووە.

ئاین

نەتەوەی کورد جگە لە ژمارەیەکی کەمی مەسیحی و هێندێك کۆنە زەردەشتی(ئێزیدی) نەبیٚ بەگشتی موسوڵمانن و زۆربەیان سوننیِن و بنەمای مرۆڤایەتییان لە ئاینی زەردەشتی کۆنی خۆیانەوە وەرگرتووە و فێری بوون، بەهەمان شێوەش لێبوردنیان لەگەڵ ئاینەکانی دیکەدا هەیە و بە پێچەوانەی هاوسێکانیان کە لەم رووەوە دەمارگیرن .دەوڵەتە بەرژەوەندیدارەکان ویستوویانە بەزۆر ناوی جیاوازی وەك رەگەزپەرستی و هاوئاینی کورد بتاوێننەوە و تا ئێستا سەریان داوە لەبەرد.

شوێنی جوگرافی کوردستان

کوردستان بڕبڕەی پشتی رۆژهەڵاتی ناوەراستە و بەشێکی فراوانی لە زنجیرە چیاکان پێکهاتووە کە لە دەریای رەشەوە تا نزیکی "قەفقاز" و تا کەنداوی فارس درێژ دەبێتەوە و لە بەشی خۆرئاواشی دەشتی بەپیت و فراوانی هەیە،لەم وڵاتەدا تەنیا کورد نیشتەجیٚ یە کە لەگەڵ کەمینەکانی ئاشوری و کلدانی پێکەوە ٩ ملیۆن کەس دەبن ،ئازایەتی و وەفاداری بەشێکە لە رەوشتی دێرینەی ئەم گەلە هەروەها ئازادیخوازی و لێبوردنیش، گەلی کورد لە سەرەتاکانی مێژووەوە گەلێکی زیندوو بووە و جگە لە

داواکردنی مافی ژیانێکی سروشتی شتێکی دیکەی ناوێت ،گەلی کورد لە زۆر رووی وەك پێکهاتنی کۆمەڵایەتی و زمان و ئەدەبەوە جیاوازی هەیە و کوردستان یەکەیەکی ئابوری و نەتەوەیی دانەپچڕاوە، بەقەولی نیکیتینی فەرەنسی کوردستان بەشێکە لە ناوچەیەکی ئاسیایی ناوخۆ و دەتوانرێت کێوەکانی ئاراراتی بۆ بکرێتە سەرەتا کە لە رۆژهەلاتەوە زنجیرە چیای "بنتس" و لەوێوە سەرەو ژێر دەبێتەوە تا بە "سیواس" و "کرداخ"_قەڵای ئەسکەندەرونە و لوێشەوە بەرەو خۆرهەڵات بە درێژایی هێڵی سنوری سوریا_ تورکیا و کێوەکانی شەنگار لەخۆ دەگرێت و تا موسڵ دەڕوات، هەروەها زنجیرە چیاکانی "زیروس" دەگریچتە خۆ تا هێڵی بەغدا– کرماشان و لەوێوە تا دەریاچەی رەزائیە و بەدرێژایی هێڵی رۆژئاوای دەریاچەی ناوبراو تا ئارارات.

ئەم کوردستانە مەزنە تا جەنگی بەینەلمیلەلی لە نێوان هەردوو حکومەتی عوسمانی و ئێرانی دابەشکرابوو،دواتر لە ئاکامی پەیمان و رێکەوتنە نێودەوڵەتییەکان و لە پای قازانجی دەوڵەتە ئیستعمارییەکان بەشی عوسمانییەکەی جارێکی دی بۆ سیٚ بەشی دیکە دابەشکرایەوە، یەکێکیان لە تورکیا و ئەوی دیکە لە عێراق و دوا بەشیشیان کەوتە سوریا.

رەفتاری تورکان لەگەل کوردەکاندا بیٚنیهایەت وەحشیانە بووە و مەسەلەی دادگای ئیستقلال و تیرەبارانی ناودارانی کورد و قەتڵ و عامی کۆمەڵانی خەڵکی کورد لە تورکیا بەناوبانگە و مێژوویەکی خویچناوی لە یاددا نەخشاندووە، زمانی کوردی بە پێی یاسا لە تورکیا قەدەغەیە بەڵام وێڕای سیاسەتی "تەتریك" ی تورکە فاشستەکان کوردان مەردانە بەرگری ئەو کارە ناهەموارە دەکەن و زمان و خوخدەی نەتەوایەتییان لە گوند و شارۆکەکان پاراستووە، بەڵام لە شارەکان دا لە سۆنگەی فشاری توند و

وەحشیانەی کارمەندە فاشیستەکان خەڵکی تەنها دەتوانن لە ماڵکانی خۆیان بە کوردی قسان بکەن.

لە سوریا پەروەردە و فێرکردن بە عەرەبییە تەنها ئەو کەسەی عەرەبی قسان دەکات لە گوندەکەی خۆی مامۆستایە بەڵام چالاکی چاپەمەنی و ئەدەبییاتی کوردی ئازادە و چەند گۆڤار و رۆژنامە لەوێ بەزمانی کوردی بلأوەکرێتەوە ، لە عێراق قانونی ئەساسی ئاماژەی بە ماڤ کورد داوە ،لە هێندێك پارێزگاکانی باکور پەروەردە و فێرکردن بەزمانی کوردییە و چاپ و بلأوکردنەوە بەو زمانە ئازادە ،بەڵام تێکڕای ئەمانە تا ئەو شوێنە بڕەکات کە لەگەڵ بەرژەوەندی و سیاسەتی دەوڵەت دا پێچەوانە نەبێت.

ئەمما لە ئێراندا– هەمان ئێرانەکەی ئێمە– قانونی ئەساسی و تێکڕای یاساکانی دی ناوی کوردیان نەهێناوە و شتێك لەبارەی هەر شێوەیەکی بەکارهێچنانی زمانی کوردی لە یاساکاندا ڕێی پێنەدراوە،بەم شێوەیە رەفتاری حکومەت و کارمەندانی کۆنەپەرستی دەوڵەتی سەرەڕۆی ئێران لە تورکە فاشیستەکان باشتر نەبووە،بەڵکو هەمان سیاسەتیان بەرامبەر ئەوان گرتۆتە بەر بە تایبەتی پاش چاوپێکەوتنی هەردوو دیکتاتۆرەکەی تورکیا و ئێران" پەهلەوی و مستەفا کەمال" دەوڵەتی ئێران لە هیچ رەفتارێکی نامەردانە دژی کورد نەپرینگاوەتەوە.

مێژووی هاوبەشی کورد

شوێنەوارە کۆنەکانی ماون"سۆمەرییەکان" ئەوە دەسەلمێنن کە کورد گەلێکە پێش دوو هەزار ساڵ بەری زاین لە کوردستاندا نیشتەجێ بووە و جارجارە لەگەڵ هێزە دراوسێیەکانی وەك بابلییەکان و حیسییەکان و ئاشورییەکان چۆتە مەیدانی شەڕ و شۆڕەوە و هیچ کاتێك سەری بۆ هیچ یەك لە پەلاماردانانە شۆڕ نەکردووە و مایەی تەسلیم بوونیان نەبووە، کوردەکان لە شەڕی نەینەوا و بابل دا هاوکاری "سەروەیس" یان کرد و لە دەورانی

ئیمپراتۆرییەتی ئەخمینییەکاندا خاوەنی ماڤ تایبەت و سەربەخۆیی خۆیان بوون کە پاراستنی پەرستگا(ئاتەشگەدە) کانی زەردەشتی بوو کە پیرۆزترین شوێنی ئەو زەمانەبووە و لە بەرامبەر زەینەفۆنی یۆنانیشدا بەرگری سەختیان نواندووە،لەگەڵ سلوقییەکانیش دا وەك جەنگاوەر ئازا بەشداری شەڕ و شۆڕەکانیان کردووە و بە دانپیانانی مێژوونووسانی ئێرانی بنەچەی ساسانییەکان کە حوکمڕانییەتی تەواوی ئێرانیان کردووە کورد بووە،لە پەلامار و تالأنی مەغۆلەکاندا کوردستانیش وێرانکراوە ، خودی سەلاحەددینی مەزن حەریفی ئازا و لێهاتووی پادشای ئینگلیستان (ریچارد قلب الاسد) کورد بووە کە زۆربەی عەشیرەتە کوردەکانی لە ژێر حوکمی خۆیدا کۆکردۆتەوە و یەکێتی بۆ کوردان پێکهێناوە و لەسەدەی سێزدەهەمدا کورد لەگەڵ تەتەرەکاندا چۆتە جەنگەوە و سەرکەوتنی بەدەست هێناوە،مێژووی نوی سەبارەت بە پەلاماردانی کوردستان تا زەمانی سوڵتان سەلیمی یەکەم شتێکی وای تێدا روونەداوە، سوڵتان سەلیم یەکەمین خەلیفەی عوسمانییە کەوتە کەڵکەڵەی سیاسەتی یەکێتی ئیسلامی و توانی سەرکەوتن بەسەر زۆر دەوڵەتانی ناوچەکە بەدەستبهێنێت.

پاش ئەم هاوکارییە بە پێی ڕێکەوتنامەیەك چەسپا کە میرە کوردەکان بەمەرجێك دان بە دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانیدا دەنێن کە ماڤ میرنشینەکان و دەسەڵاتیان لە نێوخۆی ناوچەکانیاندا بەشێوەی خودموختاری پارێزراو بێت و بە پێی ئەم ڕێکەوتنە کوردەکان لە جەنگی سوڵتانەکانی عوسمانیدا بەشداربوون و خزمەتی گەورەیان پێکردن ، لەتەواوی کوردستان دا حاڵ بەم چەشنە بووە ،تا کۆتایی جەنگی بەینولمیلەلی رابردوو کە ئیمپراتۆری عوسمانی هەڵوەشا و رەوشی جیهانی گۆڕانی بەسەردا هات و کوردستان جارێکی دی چووە قۆناغێکی نوێوە کە شایەنی لێکۆڵینەوەی سەربەخۆیە.

ئاواتی هاوبەش

كورد تەنها ئامانجێكی هەیە ئەویش وەدیهێنانی ئازادییە لەسەر بنچینەی دیموكراتییەكی راستەقینە.

ئەی جیهانی مرۆڤایەتی ئەوەیە گەلەكەمان و ئەوش پایە پتەوەكانی نەتەوایەتیمان ، ئێمە سەبارەت بە ئێران و بە پشت بەستن بە بەڵگە و نووسراوە مێژووییەكان و دانپیانانی ئاشكرای ئاغای مظفر فیروز جێگری سەرەك وەزیرانی وەخت و نوێنەری دەسەڵات پێدراوی حكومەتی ناوەندی كە لە پەیمانی ئازەربایجان و تاران دا بوون و مافەكانی ئێمەی دان پیاناوە مافی سروشتی خۆمان كە بریتییە لە دامەزراندنی حكومەتێكی خودموختاری دیموكراتی لە چوارچێوەی حكومەتێكی ناوەندی دیموكراتیدا هاوجووت لە گەڵ یاسای بنەڕەتی وڵاتدا داوا دەكەین و تا دواهەناسە لە ڕێگای داواكاری مافەكانماندا خەبات دەكەین و دڵنیاشین چونكە راستین سەركەوتن هەر بۆ ئێمە دەبێت .

پێناو

بەشی كوردی گۆڤاری (ڕێگا) كە لە لایەن غەنی بلوریانەوە لە ژێر نازناوی ((تەیمور)) دا نووسراوە كە وەك خۆی بێ دەستكاری رای دەگوێزین:

بەشی كوردی

حربە دیكتاتۆری یا ارتش ایران

لەناو هەمو دەولەتاندا أرتش لە أركان زۆر بە نرخی دەولەتە .أرتش بو حفظ حدود و ثغوری نیشتمان و پاراستنی لە تجاوزاتی بیگانە و بو امنیت و آسایش گشتی و پارێزگاری ناموس و حیثیاتی میللی تشكیل دەدری .

ارتش دەبی بەگویرەی قوانین و متراتیك بوی دانراوە بزویتەوەو بەهیچ جۆرێ حقی دخالتی دە اموری دیكەی دەوڵەتدا نیە .پێویستە دەولەت أمر بكا بە ارتش كە ارتش تفەنگ هەلگری و شەو نیوەشەو چاوەدیری حدودی نیشتمان وامنیت بكات. بەڵام ارتشی بە اصطلاح لە میژینەی ایران كە اورو ((شاهنشاهیكی)) بە كلكەوە بەستراو بەپێچەوانەی هەمو ارتشیكی میللی جیهان دەبزویتەوە بێجگە لەوەی وە ظیفە ییكی كە لە ئەستویەتی ابدا بە جیی ناگەیینی لەتەواوی اموری داخلی دەوڵەتدا دەخالت دەكا.لە قرونی رابردودا وە بە پێی تأریخی نظامی‌ایران دەردەكەوێ كە ارتشی ایران هیچكاتیك ئەنجامی وظیفەی نەكردوە و قەت حدود و سنوری ایرانی لە تجاوزاتی بیگانە نەپاراستوە.

پەلاماری سوپای اسكندری مقدونی ،اعراب، مغول، بو نیشتمانەكەمان و چپاول و كوشت و كوشتاریان نیشان دەدا كە لە ایراندا ارتشیك نەبوە بتوانی لە بەرامبەر سوپای بیگانە راویستی وە بەربەرەكانی بكا و میللتی ایران لە شری متجاوزین بپاریزی.لە دەورەی بیست سالەی داش رضای قلدردا ارتش تەنیا ئەنجامی وظیفەیەكی نامەشروعی دەكرد و هیچی دیكە.ئەویش اوە بو سەرانی ارتش كە نزیكانی دربار بون و یا آشكراتر بلیین دلالیكی بی نرخی خوێڕی رضاشا بون ارتش ایرانیان كردبوە حربەییكی دیكتاتوری بو تامینی آرزو آیدالی شومی رضاشا لە داخلەی ایراندا وە كردبویانە گوپالیك بۆ پاراستنی مقامی سلطنت لە پەلاماری روشنفكران و آزادیخوازانی ایران.

شر و شوری عشایر و دانیشتوانی ایران دەگەل ارتشی رضاشا هەمو بو دفاع لەو جنایات و خراپكاریانە بوو كە بەدەستی دەستەو دایرەی ئەو دیكتاتورە لەناو میللەتی ایراندا دەكراو میللت وە تنگ دەهات و ناچار دەبون لە تاوانا مل لە ملی ارتش نین .سەرانی ارتشی رضاشا كە ایستاش لە

حالی حاضردا زمامی اموری نظامی ایرانیان به دەستەوەیە عینی رویە دەکەن و هەمیشە لە ریگای نامەشروعەوە مدال و درجە وەردەگرن.

کاتیك برایانی ایرانی چە فارس و چە کورد چە آذربایجانیان قتل و عام دەکرد لەلایەن دارودەستەی رضاشاوە سوپاسیان دەکرا وە بە پاسی ئەو کوشت و کوشتارە تاج و ئەستیرەیان دەدرایە کەچی نە سوادیان هەبوو نە لیاقت بو نمونە ئەوا ناوی چەند نەفەر لەو افسرە بیسواد و نالایق و کونەپەرستانەی کە لە دەورەی رضاشا و لەم دەورەشدا دەست بەکارن دەبەین احمد قصاب، یزدان پناە، شابختی، هوشمند افشار، حسن ارفع، ضرابي، رزم ارا ...

رضاشای خائن و دکتاتور بە کەمەگی ئەو عناصرە خائینانەی کە هێندیکمان نیو بردن زمامی اموری ایرانی بە تەواوی لەدەست گرت و اشخاصی مخالفی خۆی یانی حقیقتگو .لایق. شرافتمند آزادیخوای وەکو داور .سردار اسعد بختیاری.دکتر آرانی "آزادیخوای مشهور" و عشقی شاعری میللی بە هر طرز بایە لەناو دەبردن هەر وەکو چەند پیاوە ناودار و شریفانە کە انتقادیان لە رژیمی دیکتاتوری و بزوتنەوەی ارتش دەکرد لە زنداندا وە گوللەی جینایتکارانی ارتش لە میدانی اعدامدا شهید دەکران .ارتشی ئیستای ایران کە بە ارتشی شاهنشاهی ناودەبری پاشماوەی رژیمی کونەپەرستی داش رضایە کە سرپرستی محمد رضای معلوم الحال ادراە دەکری.

ارتشی ایستای ایران جگە لەوەی بە قازانجی استعمارو اربابانی دولار بە فرمانی شای هەرزەو هیئتی حاکمە مرتجع و افسرانی خائن"بە استثنای افسرانی تازە پیگەیشتو تحصیل کرد و روشنفکر "دەبزونەوەو لەژیر سرپرستی مستشارانی امریکائیدا بە نوکی نیزە سەری میللەتی ایران بو امانجی استعماری انگلو امریك دادەنەوێنی. هەر ئەو شاو هیئتی حاکمەو

سرانی ارتشی خائنن کە استقلالی سیاسیو اجتماعیو اقتصادیو شئوناتی میللەتی ایرانیان لە پیناوی مصالحی استعمار ناوە و هەر بەهوی ئەوانەوەیە کە محصولات و قوتی لایموتی میللتی روت و رەجالی ایران رەوانەی انگلستان و امریکا دەکری و بمصرفی دانیشتوانی والستریت و کوشك نشینانی قەراخ چومی تایمەز دەکا.

نهضتی میللی کوردستان و آذربایجان کە لە نتیجەی فجایعی رضاشا و هیئتی حاکمە دەست پیکرا و میللتی کورد و آذربایجانی بە یارمەتی یەکتر تشکیلی حکومەتی تەواو میللیان دا و للایەن حکومەتی مرکزی و رئیسی دەولتی وەختەوە "قوام السلطنە " برسمی ناسرا و لە کونفرانسی تەوریزدا کە بەهۆی نوینەری اختیارداری حکومەتی مرکزی دەگەڵ نوینەری کوردستان و آذربایجان بەسترا مطابقی قانونی اساسی ایران حقوقی میللی و مشروعی ئەو دوو میللەتە تاریخیە ناسراو تصویب و تائیدکرا شاهیدیکی بارزە بۆ ادعای ئیمە.بەلام چونکە تشکیلی ئەو دوو حکومەتە میللیە ببوە چقلی چاوی دەولەتە استعماریەکانی انگلو امریك و مصالحی شومی وان پاش دەرکەوت دلالەکانی خویان لە ئیراندا یانی شا و قوام السلطنە و سرانی ارتش یان هانداوە بەهوی دولار لە گیانی ئیمەیان بەردان بەکریگیراوەکانی نیوبراویش پیمانی فیمابین بهیننە بەرچاو بو طماعی خویان دەستوریان دا بە ارتەش کە بە کوژاندنەوەی نهضتی دیموکراسی ئەو دوو میللتە بە اسلحەی امریکا مسلح بن و پەلامالری کوردستان و آذربایجانی دا وصحنی ئەو دوو ولاتەی شتلی خویناوکرد بە خوینی رەنگینی ئەو دوو میللەتە تاریخیانە رەنگاندیان و چاکریتی خویان لە بارەگای استعمار و خیانتی خویان بە میللتی ایران اثبات کرد.

هیزی هاشمی خائین لە آذربایجان و هی همایونی لە کوردستان و وحشیانە دەستیان بە کوشتوکوشتارو هەلاوەسین کرد لە آذربایجاندا هزاران

لاوی آزادیخوازی آذربایجانی و أرمنی و آسوریان کوشت و لە کوردستان ((پیشەوای کبیر مرحومی قاضی محمد))و چند نفر پیاوانی گەورەو ازادیخوازی وەکو صدری قاضی ، سیفی قاضی ،مازوچی ، ناظمی، نەغەدەیی، روشنفکر ،لە مهاباد علی خانی شیرزاد لە بوکان. احمد خانی فاروقی،حمە خانی فاروقی ،حمد بگی فیض الله بگی ،علی بگ، اغا صدیق، شجیعی، علی اغای جوانمردی،حسن خانی کانی نیاز لە سقز فدای چند دولاریك کران کە شاو هیئتی حاکمەو سرانی ارتش لە امریکاو انگلیس وەریان گرتبوو "٢٥" نفر لە افسرانی جوان و رشیدی آذربایجانی هر بەو حسابە تیرەباران کران.

ئەو فجایعەی کە ارتشی شاهنشاهی لە ڕێگای دولاردا مرتکبی بو لەبیر هیچ ئازادیخوازێکی شرافتمند ایرانی کوردو ازربایجانی یا فارس ناچیتەوە و تاریخی پر افتخاری ئەو دوو میللەتە قارەمانەش ئەو شهیدانە لە هەوەلین لاپەرەی خویناوی خویدا بە خطیکی درشت ثبت دەکا و نیوی شاو هیئتی حاکمەی بەکریگیراو و جنایتکارانی ارتش کە بو چند دولاریك هەمو شتیکی ایران و میللتی ایرانیان خستە ژیر پی هەمیشە بە لعنت ە تنفرەوە یاد دەکا تا روژی حساب.

میللتی ازادیخوازی کورد هەمو ناڕیکیو کردەوەییکی خراپی دەوڵەتی ایران لە شای دیکتاتور کە عنوانی (فرماندهی کلی نیروی / فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکان – ل)ی هەیە وە لە سرانی ارتش دەزانی چونکو ارتش و فەرماندەی کلی قوا مداخلەی نامشروع لە تەواوی اموری وزارتخانەکان اداراتی کشوەریدا دەکەن بە بی چاوەدیری قانون وە هەمو ایش و کاریك لە ژیر چاودیری نظامیدایە وە بی تفاوت وەك رژێمی فاشیستی ژاپونی میکادو لەگەڵ میللەتی ایران ڕەفتاردەکەن میللتیش لەگەڵ

ئەم ڕژێمە فاشیستیە بەتەواوی هیزی خوی مبارزە دەکا تا اخرین آثاری پیسیان لەسەر صفحەی ایران پاك دەکاتەوە.

تیمور

هەر لە دوا لاپەڕەی بەشی کوردی گۆڤاری (ڕێگا) دا بانگەوازێك و هەواڵێکی وەختی شاری مەهابادی تێدا نووسراوە:

"ای برایانی آزدیخوا

ای جوانان و روشنفکران آزادمەردان ئەم مجلە هی ایوە و بو ایوەیە.جا لە بڵاوکردنەوەی دریغ مەکەن و بیگەیەنن بە برایانی هاوفکر و خویندەواری خۆتان چە کورد چە آذربایجانی چە فارس و بو برایانی نەخویندەواریشی بخویننەوە و حالیان بکەن چونکو بڵاوبونەوەی ئەو مجەلەیە بڵاو افکار انگۆیە.وە لە ناردنی اخبار و نظریاتی خۆتاندا مەوەستن.هیوادارین بەم زوانە بە یاریدەدانی برایانی هاوفکر و مرام بتوانین ئەم مجلەیە جوانتر چاپ و تهیە بکەین.

دەنگ و باس

لە مەهاباد شێرو خورشید لە طرف تیپەوە داگیرکراوە اشخاص وابستە بە تیپ نەبی کەس قبول ناکا شعبەییك بو اهالی کراوەتەوە ئەویش تەنیا بو چاونوساندنە، لە سەرتاسەری کوردستان لە دیهات دکتورو دەرمان وجودی نیە. لە بۆکان. سقز. بانە. سردشت. شنو. نغدە وضعی معارف و روناکی نظافتی شار گەلی خراپە. لەجیاتی هەمو اصلاحاتی تەشقەلەو پول ساندنی مأموران لە گۆڕێدایە".

شایەنی باسە لە خوارەوەی دوا لاپەڕە نووسراوە"نرخی مجلە لە هەمو جێگاییك بۆ هەمو كەس دانەی تمەنێكە".

بەم چەشنە دەردەكەوێت كە ((ڕێكا)) زمانحاڵی زیندووكەرەوانی حیزبی دیموكراتی كوردستان بووە و گەر بە وردیش بیخوێنینەوە دەبینین كە هەمان ڕێبازی پێشووی سەرەتای دامەزراندنی حیزبە لە ساڵی ١٩٤٥دا ،ئەویش بەدیهێنانی مافە نەتەوایەتییەكانی گەلی كوردە بە شێوەی خودموختاری لەسەر خاكی كوردستانی ئێران و لە چوارچێوەی ئێرانێكی دیموكراتدا و هەوڵدانە بۆ كۆتایی پێهێنان بە ستەمی نەتەوایەتی و ئابوری و كۆمەڵایەتی كە لەلایەن ڕژێمی شاهەنشاهیی پەهلەوی و بەهۆی دەزگا بیرۆكراتییە بەڕێوەبەرایەتییەكانی ناوەند و ئەرتەشەوە بەسەر خەڵكی كۆمەڵانی كوردستانی ئێراندا سەپاوە.

ئەو هەیە كە ڕێبازی زیندووكەرەوانی حیزبی دیموكرات و وتارەكانی (ڕێگا) ئاوازێكی چەپی تیچدا بەرگوێ دەكەوێت

ئەویش بۆ ڕۆڵی سەلبی ئەمەریكا لە روخاندنی كۆمار و نەهامەتییەكانی خەڵكی كوردستان و قۆناغە مێژووییە نوێیەكەی دوای جەنگی دووەمی جیهانی و مەوقعییەتی هێزە سیاسیی و كۆمەڵایەتییەكانی ئێران لە توندوتیژ بوونی ملكلانێ و پێشبڕكێی نیچوان هەردوو جەمسەرەكەی جەنگی سارد دا دەگەڕێتەوە.بەجۆرێكی ئەوتۆ شاهەنشا و دەربار و هیئتی حاكمەی ئێران هەرەمێكی سیاسی وكۆمەڵایەتی ئەوتۆیان پێكدێنا كە جەمسەرەكانی ئەرتەش و چینی كلاسیكی دەرەبەگ و بۆرجوای لاوازی كۆمپرادۆر بوون،ئەوانەی نەیاندەتوانی بێ پاڵپشتی زلهێزێكی بێگانەی وەك وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا بەرامبەر ناڕەزایەتی گەلانی ئێران و خەباتی بۆرجوای میللی و ڕێكخراوە چەپەكان و بزوتنەوەی

كرێكاری و جوتیاران و تێكۆشانی ئازادیخوازانەی نەتەوە غەیرە فارسەكانی ئێران خۆڕاگرێت .هەربۆیە شاهەنشا و دەربار ،بەمەبەستی چەسپاندنی دەسەڵاتی ناوخۆ و بەهێزكردنی ئامرازی مانەوەیان كە لەشكرە، ئامادەبوون بەهەموو چەشنێك لەگەڵ ئەمەریكادا بچنە بازاڕی سازشەوە.ئەو ئەمەریكایەی بەناوی بەرگری لە هوروژمی كۆمۆنیزم و لەپێناو بەرژەوەندییە ستراتتیژی و ئابوری و سەربازییەكانی لە ڕۆژهەلاتی ناوەراستدا بە توندی دژی جولانەوەی ئازادیخوازی و نیشتمانی و دیموكراتی گەلانی ئێران دەوەستایەوە و ببوە پاڵپشتێكی گەورە و پلە یەكی ڕژێمی شاهەنشاهیی ئێرانی و ڕێگای گەڕانەوەی شێوازی حوكمێكی شاهەنشاهیی ستەمكارو رەها و دیكتاتۆری میللیتاریستی بۆ ئێران تەخت كرد.

دیارە روداوی هەوڵە شكستخواردۆكەی تیرۆركردنی محەمەد رەزاشا لە لایەن ئەندامێكی ڕێكخراوی (فیدائیانی ئیسلام)ەوە [1] بەناوی (ناصر فخرأرائی) بیانوویەكی باشی دایە شاهەنشا و دەربار ،پەلامارێكی سەرتاسەری بۆ سەر ئازادیخوازانی ئێرانی و دوژمنانی ڕژێمی پەهلەوی

[1] فدائیانی ئیسلام، ڕێكخراوێكی ئاینی توندڕەو بوو لەساڵی ١٩٤٦ لەلایەن خوێندكارێكی ئاینی لاوەوە بەناوی (مجتبی نواب صفوی) دامەزرێنرا. ئەم ڕێكخراوە كە دامەزرێنەرەكەی كاریگەرییەكی زۆری دیدو بۆچوونەكانی (جمال الدین أفغانی) بەسەرەوە بوو، بەتوندی دژی نفوزی ئینگلیزو ئەو عەلمانییەتەی ڕەزاشا بەردی بناغەكەی لە ئێران دانابوو تێدەكۆشان، هەربۆیە لەم قۆناغەدا بەسەر سەختترین گروپی مەزهەبی دەژمێردرێن. لەڕووی سیاسیەوە فیدائیانی ئیسلام ئەندێشەی دامەزراندنی دەوڵەتێكی ئیسلامییان لەسەردابوو، داوایان لە شا دەكرد كە پەیڕەوی حوكمی شەریعەتی ئیسلام بێت، هەروەها دابین كردنی مافی لێقەوماوان و دەستكورتان و دابەشكردنی قازانجی زەوییە كشتوكاڵییەكانی دەوڵەتیو دابینكردنی لەشساغی خەڵك لە بەرنامە كۆمەڵایەتییەكانیان بوو، ئەم ڕێكخراوە لەساڵی ١٩٥٥دا بەگرتنی ڕێبەران و لەسێدارەدانی دامەزرێنەرەكەی لە كانونی دووەمی ١٩٥٦دا كۆتاییهات. بڕوانە:
جمعی از نویسندگان، سلسله پهلویو نیروهای مذهبی به روایت تأریخ کمبریج، ترجمه عباس مخبر، چاپ دوم، تهران، ١٣٧٢، ص٢٩٥.٢٩٧.

دەست پێبکات، کە بە پاشکشەیەکی خێرا وکاتی هێزە نارازییەکان کۆتایی هات.

سەبارەت بە کوردستانیش ،جموجۆڵی زیندووکەرەوانی حیزبی دیموکراتی کوردستان و بڵاوکردنەوەی (رێگا) دەزگا جاسوسییەکانی رژێمی پەهلەوی هۆشیار کردەوە،ئەوانەی لەبەر گرنگی شوێنی سەربازی و سنوری کوردستانی ئێران بە گورجی کەوتنە پیلان داڕشتن بۆ گورز وەشاندن لە ئازادیخوازنی کورد و هەنگاونان بۆ میللیتاریزەکردنی ئەو هەرێمە .هەر بۆیە پەروەندەی کۆنە دیموکراتەکانی کوردیان هێناوە بەردەست و کەوتنە رەشبگیر.هەڵمەتێکی وا کە زیاتر لە ٣٠٠ کەسیان لە ناوچەکانی مەهاباد ،میاندوئاو ، بۆکان راپێچی بەردەم دادگا سەربازییەکان کرد، لەوانە بەشێکیان لە هەڵسوڕاوانی دژ بە رژێم و زیندووکەرەوانی حیزبی دیموکرات بوون وەك :غەنی بلوریان ، عەزیز یوسفی ، قادری یوسفی ،سەدیقی خاتەمی، جەعفەری کەریمی ، سەید عەبدوڵڵای ئەیوبیان و چەندی دی کە بە گۆترە حوکمی جیاجیایان بەسەردا سەپێنرا و رەوانەی زیندانە تاریکەکانی رژێم کران[1].مەسەلەیەکی وا گە گورزێکی دیکەی وەشاندە جوڵانەوەی ئازادیخوازانەی کورد لەو پارچەیەی کوردستاندا ،بە جۆرێك پێش ئەوەی بکەوێتەوە سەر پێ و بەرەو بزوتنەوەیەکی جەماوەری هەنگاو بنێت بە توندی لێدراو هەڵسوڕوانی لە کونجی زیندانەکان توند کران *.

---

[1] بلوریان ، سەرچاوەی ناوبراو ،ل ٩٦–٩٨.

*ئەم بابەتە لە گۆڤاری : مەتین ، ژمارە ١٢٣، نیسان ٢٠٠٢ بڵاوکراوەتەوە .

سەرنجێك لە (کۆمەڵەی رزگاری کوردستان ١٩٦٣-١٩٦٤)[1]

(کۆمەڵەی رزگاری کوردستان)، ناوو بیرۆکەی رێکخراوەیەکی سیاسیی کوردستانی سەربەخۆخوازی دیموکراتیە، لەلایەن ژمارەیەك لەکۆنە ئەندامانی حیزبی دیموکراتی کوردستان کەبریتی بوون لە: محەمەدی ئیلخانی زادە، مەلا عومەری نگڵی، سەید جەمیلی مەردۆخ و مەلا رەحمان ناسراو بە (ئاوارە)، بەرپێبەبەرایەتی سەلاحودینی موهتەدی، لەگەرمەی شۆڕشی ئەیلول و لەسەرەتای توندوتیژبوونی ناکۆکییەکانی نێوان مەلا مستەفای بارزانی و مەکتەبی سیاسی پارتی، لەکوردستانی باشوور دامەزرا.

بیرۆکەی ئەم کۆمەڵەیە کە لەکۆتایی پووشپەڕی ١٣٦٢ی هەتاوی/١٩٦٣ز پێکهات و نزیکەی ساڵێك تەمەنی کرد، لەگوندی پیرەکەپرەی ناوچەی بارزان چەکەرەی کرد، جگە لەدامەزرێنەرانی، هەژاری شاعیرو مەلا رەشیدی دەستە راستی ئەحمەد تۆفیقی رابەری حیزبی دیموکراتیش لەدامەزراندنیدا ئامادەبوون، بێ ئەوەی قبوڵی ئەندامەتی ئەو کۆمەڵەیە بکەن [2].

شایەنی باسە، کاك سەلاحودینی موهتەدی کەڕابەری کۆمەڵە بووە، تائێستا زۆر کەم لەبارەی ئەو کۆمەڵەیە، هەلومەرجی دامەزراندن، ئامانج، پەیوەندییەکانی لەگەڵ بارزانی و مەکتەب سیاسی، هۆکارەکانی دیکەی دامەزراندن و لەناوچوونی دواوە، کەدەگونجێ ناکامی کاری ئەو کۆمەڵەیەو نەمانەوەی کاك سەلاحوددین لەمەیدان و گەڕانەوەی لەباشووری کوردستانەوە بۆ ئێرانی شاهەنشاهیی پاش ساڵێك لەهاتنی لەخەزەڵوەری ١٣٤٣ هەتاوی/١٩٦٤ زایینی بەشێکی بێت. ئەمەش رێگای خۆشکردووە

---

[1] - ئەم بابەتە لە : مادێنە ، نیو مانگییەکی سیاسیی رۆشنبیریی گشتییە گرنگی بە کاروباری پێشمەرگە دێرینەکان دەدات، ژمارە ٢، ١٥ی حوزەیرانی ٢٠٠٦. دا بڵاوکراوەتەوە .

[2] – چاوپێکەوتن لەگەڵ سەید جەمیل مەردۆخ، سلێمانی، ٢ /٤ /٢٠٠٦.

تاهەر کەس بەشێوەیەك قسە لەو كۆمەڵەیە بكاتوبێ بەڵگە تۆمەتی دەستەبەندیو ئاژاوەگێڕیو تەنانەت ساواكی بوونیش بخرێتە پاڵی.

(خدر مەرەسەنە) سەبارەت بەكۆمەڵەی رزگاری كوردستان نووسیویە ((دروست بوونی كۆمەڵەی رزگاری لەلایەن سەلاحی موهتەدی... كە لەبن باڵی حزبی دیموكرات قووت ببوونەوەو دژی حزبی دیموكرات كەوتنە جموجۆڵو بەنێوی موخالیفە لەگەڵ ئەحمەد تۆفیق ئەوەی شتی خراپ بوو دەرهەق بەحزبی دیموكراتیان كرد... چونكە كۆمەڵەی رزگاری ئەوكات لەباری سیاسییەوە بەقازانجی كورد پێك نەهاتبوو، بەڵكو بۆ ناكۆكیو دووبەرەكایەتی سازكرابووو رەنگی سیاسی لێدرابوو، ئەوكۆمەڵەیە زیاتر لەنفوزی دەرەبەگەكانو... كەسانی سەر رژێمو ساواك دژ بەحزبی دیموكراتو میللەتی كورد كەڵكیان وەردەگرت.. مامۆستا زەبیحی لەم بارەوە نەخشی خراپەی هەبوو.. مامۆستا برایم ئەحمەدو مام جەلال[1] دەوری باشیان نەبوو، لەو پەیوەندییەدا پشتیوانیان لەكۆمەڵەی بەناو رزگاری دەكرد.)) [2].

موهتەدی لەدیمانەیەكدا، كەلەسایتی ئینتەرنێتی (دیمانە) لەگەڵی كراوە، سەبارەت بەكۆمەڵەی رزگاری زۆر بەكورتی دواوەو دەڵێت: ((بەدوای هاتنە دەرم لەحزبی دیموكراتی كوردستانی ئێران، كۆمەڵەی رزگاری كوردستانمان

---

1 - سەعید كاوە لە بیرەوەرییەكانیدا بەراشكاوی باس لەوە دەكات كە مام جەلال لە قەڵادزێ بینونی و داوای لێكردوون لەگەڵ سەلاحوددینی موهتەدی دانیشنو پێكەوە كاربكەنو پاشتر لە بارەگای خەبات داوەتی (سەرو پێی) كردوون. سەعید دەڵێت هەژاریش ئاگای لەو مەسەلەیە بووەو پێمانوابووە بۆ ئەحمەد تۆفیقی دەگێڕێتەوە، هەروەها دەڵێت: جاروبار لەگەڵ كاك حوسێنی مەدەنی بە پێكەنین پێك مان دەگوت: زەحمەتە ئەو سەرو پێیەمان پێ بكەوێ" بڕوانە: سەعید كاوە، ئاوڕێك لە بەسەرهاتەكانی خۆمو رووداوەكانی نێو حیزبی دیوكراتی كوردستانی ئێران، چاپی یەكەم، ١٩٩٦، ل ٨٢-٨٣.

2- خدر مەرەسەنە، ئاوێنەی راستییەكان، چاپی دووەم، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٥٤-٥٥.

لە ١٩٦٣-٦٤ لەگەڵ كۆمەڵێك رەفیق پێك هێنا، ئەویش بۆ ماوەیەك كارو چالاكی خۆی درێژە پێدا، بەڵام هەلومەرجی نێو كوردستانی عیراق كەئێمە ئەوكاتە ببیوین بەپێشمەرگەو چووبوینە نێو كوردستانی عێراق، ماوەی نەدا درێژە بەخەباتی ئەم حیزبەش بدەین، نەمان دەتوانی خۆیشمان ئاشكرا بكەینو هەر بەنهێنی كاری سیاسیمان دەكرد. هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە كەئەو حیزبە لەسەر بناغەیەكی كوردستانی بوونو بیری نەتەوەیی دامەزرابوو.)) [1].

دیارە نكوڵی لەنەتەوەیەیی بوونی دامەزرێنەرانی كۆمەڵەی رزگاری كە موهتەدی بە (حیزب) ناوی دەبا، ناكرێت، ئەوانەی كە هەر لەسەرەتاوە دۆستو هاوبیری دامەزرێنەرانو هەڵسوڕێنەرانی (كاژیك/ كۆمەڵەی ئازادیو ژیانەوەو یەكسانی كورد) بوون لە باشووری كوردستانو دەیانویست هەمان رۆڵی كاژیك لە جوڵانەوەی كوردستانی رۆژهەڵاتدا ببینن، واتە قوڵكردنەوەو پاراستنی باڵی نەتەوەیی كوردستانیی لەنێو حیزبی دیموكراتی ئێران دا لەبەرامبەر باڵی چەپی تودەكراتو دۆگماو ئەنتی ناسیۆنالیستی حیزبدا، بەتایبەتی پاش هاتنی ژمارەیەكی زۆر لەو كوردە راكردووە پەنابەرانەی لە ساڵی ١٩٦٣ دا لەژێر فشاری رژێمی ئێراندا هاتبوونە ناوچە ئازادكراوەكانی باشووری كوردستان وەك: حەسەنی رستگار، حوسێنی مەدەنی، حەمەدەمینی سیراجی.. هتد ئەوانەی ئەوكات ووشكە ماركسیستو كۆسمۆپۆلیتستو ئێرانچی تۆخ بوونو هەر زوو لەنێو حیزبی دیموكراتدا كەوتنە دەستەبەندیو بۆ گرتنە دەستی جڵەوی سەركردایەتی حیزبو دەرپەڕاندنی رابەری حیزب كە ئەحمەد تۆفیق بوو، كەوتنە كار، دیارە سولەیمانی موعەینیو قادر شەریفیش كەماویست بوون، ئەو دەرفەتەیان

1- دیمانەیەك لەگەڵ سەلاح موهتەدیدا، سازدانی: مەجید ئەحمەدی، ٢٤ /٦ /٢٠٠٣، بڕوانە: . http.www.Dimane.com

قۆزتەوەو کەوتنە تێکۆشان بۆ گێڕانەوەی حیزبی دیموکرات بەلای چەپگەراییی و دوورکەوتنەوە لەڕێبازی کوردایەتیی و نەتەوایەتیی ، دیارە هاتنی سەدیقی ئەنجیری ئازەریش پێش کۆنگرەی دوو، هێندەی تر ململانێکەی ئالۆزتر کردو سەنگی کۆمۆنیستەکانی نێو حیزبی قورستر کرد.

ئامادەبوونی هەژار لەکۆبوونەوەی دامەزراندنی کۆمەڵەدا بۆ زامن کردنی پشتگیری مەلا مستەفا بوو، بەلام ئەوەی جێگای پرسیارە ئەوەیە کەبۆ دەبێت ئەحمەد تۆفیق لەو بارەیەوە لێی نەگەڕێتەوەو پشتگوێ بخرێت، ئەو ئەحمەدەی کەنەك هەر کەسێکی کوردستانیو نەتەوەییەکی دژ بەتودەکراتەکان بوو، بەڵکو ڕۆڵی یەکەمی هەبوو لەپێك گەیاندنی مەلا مستەفاو دامەزرێنەرانی کاژێکی وەك شێخ محەمەدی هەرسینو حەمەی عەزیز [1]، هەر بۆیە ئەحمەد لەدامەزرێنەرانی کۆمەڵەو جموجۆڵیان کەوتە گومانەوە، پاش ئەوەی هەواڵی دامەزراندنەکەی لەڕێگای مەلا سەید ڕەشیدەوە پێ گەیشتەوە، پێشتریش هەستی بەمقۆمقۆی نێوان هەژارو سەلاحوددینی موهتەدی کردبوو، چەند جارێکیش لەلایەن مەلا مستەفاوە ئاگادار کرابووەوە کەکارێکی بەسەلاحوددینەوە نەبێت، چونکە مەلا مستەفا بەحوکمی پەیوەندی لەگەڵ بنەماڵەی ڕەحمەت ئاغاو قاسم ئاغای ئیلخانی زادە ڕێزێکی تایبەتی بۆ سەلاحوددین هەبوو، ئەحمەد کەتێکڕای مەسەلەکەی وەك دەستەبەندیو هەڕەشە لەسەر حیزبو مەوقعیەتی خۆی دادەنا، لەبەر مەلا مستەفا کارێکی لەدەست نەدەهات، بێگومان لەو ڕووەوە هەژاری بەتاوانبار دەزانین، هەر بۆیە ماوەیەك لەگەڵی تێکداو بەچاوی دۆست سەیری نەدەکرد.

شایەنی باسە، بەدرێژایی چەند جارێك دانیشتنو گفتوگۆ لەگەڵ کاك سەلاحوددین سەبارەت بەڕووداوەکانی ئەو قۆناغە مێژووییە، هیچ کات

[1]- چاوپێکەوتن لەگەڵ کاك حەمەی عەزیز، سلێمانی، ٢١ /٤ /٢٠٠٦.

بەدرێژیی لێم نەبیستووە جەنابی دەربارەی ناکۆکیەکانی لەگەڵ ئەحمەد تۆفیقو هۆکاری دەرچوونە دەری لەحیزبی دیموکراتی کوردستانو ڕاگەیاندنی کۆمەڵە شتێکی ئەوتۆی باسکردبێت، ئایا مەسەلەکە تەنیا ناکۆکیەکانی شەخسیو خولیای ڕێبەرایەتی بووە؟ بەتایبەتی بەشێك لەو لاوانەی کەلەو دەمەدا لەئێرانەوە هاتبوونە نێو حیزبی دیموکرات، خوێندکاری زانکۆ بوونو خۆیان لەئەحمەد تۆفیق بەموستەحەق دەزانی بۆ ڕێبەرایەتی، ئەوەشیان نەدەشاردەوەو دەیانگووت: ئێمە چۆن قبوڵی دەکەین کوڕە قەسابێك رابەرمان بێت؟، یان هاندەری دەرەکی دەستی لەمەسەلەکەدا بووە؟ بەتایبەتی کەئەحمەد تۆفیق نەیاری زۆربوونو جگە لەمەلا مستەفا، هەموو پردێکی پشت سەری خۆی ڕووخاندبوون. لەم ڕووەوە پێویستە بگوترێت کەمەکتەبی سیاسی پارتی ئەحمەد تۆفیقیان بەدوژمنی سەرسەختی خۆیان دەزانی، دەستی ساواکیش لەناوچەکە دوور نەبوو، بەتایبەت(سروان موجتهدی/عیسی پەژمان) کە لەنزیك بارەگای مەکتەبی سیاسی خێوەتی هەڵدابووو هەمیشە سەرقاڵ بوو.

لەلێکۆڵینەوەیەکی ساواکدا لەگەڵ کاك سەلاحوددین، کە لەڕووی مێژووییەوە ناکرێت زۆر پشتی پێ ببەسترێت، لەسەر زاری ناوبراوەوە هاتووە ((لەکوردستانی عیراق تاقمێك ئێرانی نیشتەجێن کە لەسایەی ڕێبەرایەتی ئەحمەد تۆفیق کەناوی ڕاستەقینەی سەید عەبدوڵای ئیسحاقییە خەریکی کارو چالاکین ئەم تاقمە بەپێچەوانەی باقی دیکەی خەڵکی دیکەی عیراق مەبەستیان زیان گەیاندنە بەخاكو ئاوو یەکێتی زەویو یەکگرتوویی سیاسی وولاتی شاهەنشاهی ئێران من هەر لەسەرەتای چوونم بۆ ئەوێ هەستم کرد کەئەو کارە خیانەتە لەخاکی وولاتی شاهەنشاهیو هەروەها لەتێکڕای کوردیشو بڕوام وابوو کەکوردە ئێرانییەکانی دانیشتووی عیراق

پێویسته تەواوی کاتو توانایان بەدژی دەوڵەتی عیراق تێ بکۆشن کە بەداخەوە لەو رۆژانەداو لەساڵەکانی ٤١و٤٢ (٦٢-٦٣ی زایینی-نووسەر) مەلا مستەفای بارزانی ئەویش پشتیوانی لەبیروڕاو کردەوەکانی ئەحمەد تۆفیق دەکردو فەرمانی بۆ ئاژاوەگێڕی لەنێو خۆی خاکی ئێراندا دەردەکرد. ئەوجیاوازی بیروباوەڕەو رەوشەکە بووە هۆکاری ناکۆکی نێوان منو ئەحمەد تۆفیقو لەئەنجامیشدا منو مەلا مستەفا، ساڵێکی تەواو کە بەدوامەوە بوونو تاوانبار کرابووم بەوەی لەلایەن ساواکی ئێرانەوە بۆ جێبەجێ کردنی ئەرکێك نێردراوومو لەکۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێراندا بەیانامەیەکی رەسمی دژی من بڵاوکردۆتەوە)) [1].

لەڕاستیدا لەبەیاننامەیەکی حیزبی دیموکراتدا ناوی سەلاحوددینی موهتەدی وەك کەسێکی ((ناکامو تازەکار کەهێشتا دەمی بۆنی شیری لێدێ)) هاتووەو ئەوەی خراوەتە پاڵ کەپارەی بێگانەی لەڕێگای ئیبراهیم ئەحمەدەوە بەناوی کۆمەکەوە!! وەرگرتووە بەئەنجامی دەستەبەندیو تێکدانی ریزەکانی حیزبی دیموکراتی کوردستان. [2]

شایەنی باسە کۆمەڵەی رزگاری کوردستان لەهەلومەرجێکی هێند سەختدا دامەزرا، کەهەر لەسەرەتاوە بەختێکی ئەوتۆی نەبوو بۆ لەسەر پێ راوەستانو گەشەکردن، رەوتی رووداوەکانیش تادەهات بەدژی کۆمەڵەو دامەزرێنەرانی ئاڕاستە دەبوو، بەتایبەتی تووندوتیژ بوونی ناکۆکیە نێوخۆییەکانی پارتیو تەقینەوەی ئەو ناکۆکیانە لەکۆتایی مانگی

---

[1]- نقش رهبران دست پرورده اریامهر درکردستان. گروهی از دانشجویان مسلمان طوالش، تابستان ۱۳۵۹ ه.ش، ص۱۰۳.

[2]- اعلامیه حزب دمکرات کردستان، کنار گرفتنو سرگردانی چند تن از ناجوانمردان خود خواه بنام (کمیته ساخ کەرەوە)، در: چپ در ایران بەروایت اسناد ساواك. حزب دموکرات کردستان، جلد رول، تهران، ۱۳۷۸، ضمیمه شماره یكو دو.

پووشپەڕی ١٩٦٤و سەرکەوتنی مەلا مستەفای بارزانی بەسەر مەکتەبی سیاسیدا.

ئەو رەوشەی کوردستان، دەرفەتی ژیانو کارکردنی کۆمەڵەی رزگاری کوردستانی بەتەواوی نەهێشت، چونکە مەلا مستەفا کەسێکی دیکەی لەئەحمەد تۆفیق دڵسۆزتر بۆ خۆیو بۆ شۆڕش چنگ نەدەکەوت، هەر بۆیە ئامادە نەبوو هیچ کات لەبەرامبەر نەیارەشەخسیو فیکریو حیزبییەکانیدا پشتی ئەحمەد بەردا، دیارە دەرچوونی سەلاحوددینی موهتەدیو لایەنگرانی لەحیزبی دیموکراتی کوردستانو دۆستایەتی ناوبراو لەگەڵ ئیبراهیم ئەحمەدو تاقمی مەکتەب سیاسیو هاتوچۆی نێوانیان لەلایەن بارزانییەوە بەساکاری سەیر نەدەکرا، مەسەلەیەکی وا کەڕۆڵی لەکۆتایی هاتنی کۆمەڵەی رزگاری کوردستاندا هەبوو.

کاك سەلاحوددینی موهتەدیو محەمەدی ئامۆزای لەپاش ئەو رووداوانەی هاوینی ساڵی ١٩٦٤ لەکوردستانی باشوور نەمانەوە، ئەوان پاش ماوەیەکی کەم دانیشتن لەناوچەی پشدەرو گەڕانەوە بۆ ئێرانو کاك سەلاحوددین گەڕاوە بەر خوێندنەکەی لەتاران، هەرچی مەلا جەمیلو مەلا رەحمانو مەلا عومەریشە لەلایەن ئەحمەد تۆفیقەوە بۆ لێکۆڵینەوە دەست بەسەرکران لەزیندانی حیزبی دیموکرات لەگوندی (سوڵتانەدێ)ی نزیك سەنگەسەرو پاش سێ مانگ ئازاد کران، ئەوانەی لەوە بەدوا دانیشتنو لەکاری سیاسی دوورکەوتنەوەوە، جگە لەمەلا عومەر کەگەڕاوە ئێران [1].

لەکۆمەڵەی رزگاری کوردستانیش جگە لەپڕۆگرامێکی پازدە ماددەیی شتێکی دیکەمان بۆ نەماوەتەوە، وەك لای خوارەوە هاتووە:

"پڕۆگرامی کۆمەڵەی رزگاری کوردستان"

---

[1]- هەمان چاوپێکەوتنی سەید جەمیل مەردوخ.

بەناوی خوا

مادەی یەکەم

ناوی حیزب (کۆمەڵەی رزگاری کوردستان)ە

مادەی دووەم

ئەم کۆمەڵە پێکهاتووە لەوکەسانەی کە لەڕەگەزی کوردن وەیا دانیشتووی کوردستانن و باوەڕیان بەپڕۆگرامی ئەم کۆمەڵەیە هەیە.

مادەی سێیەم

کۆمەڵەی رزگاری کوردستان باوەڕی هەیە کەکورد یەك نەتەوەیەو لەنیشتیمانێکی لێك دانەپچڕاودا ئەژی کەکوردستانەو (ئیعتیراف ناکا) بەم سنوورانەی کەبێگانە دایناوە.

مادەی چوارەم

کۆمەڵە خەبات دەکات بۆ بەدەست هێنانی مافی ئازادیو سەربەخۆیی گەلی کورد لەکوردستاندا.

مادەی پێنجەم

خەباتی ئێمە خەباتێکی (نەتەوەیی گشتیو قەومیو جەماهیرییە) شۆڕشگێڕانەیە لەسەر بناغەی باوەڕی کوردایەتییەوە بەڕێگای دیموکراتیدا ئەڕوات.

مادەی شەشەم

کۆمەڵە بەهەموو توانایەکەوە تێدەکۆشێ بۆ کۆکردنەوەو رێکخستنی هەموو چینەکانی گەلی کورد لەناو رێکخراوەیەکی سیاسیو (ناسیۆنالیستی) بۆ پێشرەوی ئەو خەباتە کەمادەی پێنج رای ئەگەیەنێ.

مادەی حەوتەم

کۆمەڵە پشتیوانی ئەکا لەهەر ئیمتیازێکی نەتەوەییو کۆمەڵایەتی کەهەر بەشێك لەبەشەکانی گەلی کورد لەناو سنووری ئێستادا بەدەستی دێنێ

وەدەعوەتی ئەو حکومەتانە دەکا کەدەسەڵاتیان هەیە بەسەر کوردستان بۆ ئەوەی رێگایەکی هێمنیو ئاشتی خوازانە ددان بێنێ بەومافانەدا.

مادەی هەشتەم

ئەم کۆمەڵە لەزروفو شرایتی ئەمڕۆی میللەتی کوردا بەگوێرەی ناوچەکانو دەستووری پرۆگرام بۆ ئەم مەبەستانە تێدەکۆشێت:

١-زیندوو کردنەوەی زمانی کوردی کەزمانی نەتەوەیی گەلی کوردە لەکوردستاندا.

٢-دامەزراندنی فێرگەو قوتابخانەی کوردی.

٣-پەرەپێدانی ئەدەبو زانیاری نەتەوایەتی لەڕێگای دەرکردنو بڵاوکردنەوەی رۆژنامەو گۆڤارو هەموو شوێنەوارێکی نووسەرانی کۆنو نوێی گەلی کورد.

٤-رێزگرتنو رواجپێدانی تەقالیدی نەتەوایەتیو پاراستنی سوننەتی میللی لەجلوبەرگی کوردییەوە هەتا جەژنو بیرەوەری نەتەوایەتییەکان.

٥-بەشدارکردنی جوتیار لەئاوو زەوی پێویستو پاراستنیان لەهەر چەشنە زوڵمو زۆرێك لەگەڵ بۆلەی عادیلانە بۆ خاوەن زەوییەکانی پێشوو.

٦-بەشدارکردنی کرێکاران لەمافی قانونیو عادیلانەی کار لەگەڵ مافی پێکەوەنانی سەندیکا (نەقابە)و مافی شەریك بوون لەمەجلیسی بەڕێوەبەری کاردا.

٧-بەربەست کردنی زوڵمو زۆر لەناو هەموو چینەکانی گەلی کورداو بەشدار کردنی هەر فەردێك لەمافە ئینسانییەکانی.

٨-لابردنی ئەو دووبەرەکیو براکوژییە کەداگیرکەرانی کوردستان خستوویانەتە بەینی عەشیرەتەکانو هەموو چینەکانی گەلی کورد بۆ بەربەرەکانی کردنی بیروڕای نەتەوایەتیو دامەزراندنی بناغەی بەهێزی برایەتی لەناو هەموو ئەفرادی گەلی کوردا.

٩-تێکۆشان بۆ ئاوەدانکردنەوەی کوردستان بەهۆی کارگەو کێشانی ڕێگاو پەرەپێدانی پیشەسازیو زیادکردنی دەرهاتی نەتەوایەتی (عەوائیدی ملی).

مادەی نۆیەم

کۆمەڵە بۆ ژیانی ئابووری گەلی کوردو دامەزراندنی بناغەیەکی ئیقتیصادی بەهێزو پێشکەوتوانە بۆ کوردستان کەڵك وەردەگرێ لەتەجاروبی عیلمیو عەمەلی میللەتانی تازە پێگەیشتوو لەم بارەوە بەهەڵسەنگاندنیان لەگەڵ زروفو واقعیاتی کوردستاندا.

مادەی دەیەم

کۆمەڵەی ڕزگاری کوردستان ددان ئەنێت بەموجودیتی هەموو کەماتیە نەتەوایەتییەکان کە لەکوردستاندا ئەژین بەمەرجێك باوەڕیان بەڕزگاری کوردستان هەبێو بۆ ئەم مەبەستە خەبات دەکەن.

مادەی یانزەیەم

کۆمەڵە ددان ئەنێ بەمافی وەك یەکی ژنو پیاودا.

مادەی دوانزەیەم

ك.ر.ك ئامادەی برایەتیو هاوکاری لەگەڵ ئەو ڕێکخراوە کوردیانەدا کەهەڵگری بیروباوەڕی کوردایەتین.

مادەی سیانزەیەم

کۆمەڵە سیاسەتی دەرەوەی بێ لایەنییەو دۆستی ئەوهێزانەیە کەیارمەتی مەسەلەی کورد بدەن. هەروەها باوەڕێکی پتەویشی هەیە بەمەنشووری نەتەوە یەکگرتووەکانو ئیعلامییەی جیهانی حقوقی بەشەرو میساقی کۆنگرەی باندونكو ئامادەی پشتیوانی خەباتی گەلانی جیهانییە بۆ ڕزگاریو ئازادیان بەپێی توانا و چاوەڕوانی دۆستایەتیو یارمەتییە بۆ ڕزگاریو ئازادی گەلی کورد لەلایەن هەموو گەلانی جیهانەوە.

مادەی چواردەیەم

ك.ر.ك باوەڕی هەیە کەکورد لقێکی سەربەخۆیە لەڕەگەزی ئاریاو ئامادەی گرتنی پەیوەندی دۆستایەتیو برایەتییە لەگەڵ لقەکانی تر.

مادەی پانزیەم

کۆمەڵە ئاینی پاکی ئیسلام بەمەزهەبی ڕەسمی کوردستان ئەناسیو ڕێزو ئیحترامی هەموو ئاینەکانی تر ئەگرێت کەدانیشتوانی کوردستان باوەڕیان پێ هەیە.

دەسگای دامەزرێنەری کۆمەڵەی ڕزگاری کوردستان.[١]

---

[1]- وەرگیراوە لە:

کەریمی حسامی، لەبیرەوەرییەکانم، بەرگی چوارەم، ستوکهولم، ١٩٩٠، ل٦١-٦٣.

پاداشتی کوردەکانی عێراق

دەروازە:

دوابەدوای پاشەکشەکردنی بارزانییەکان و هەڤاڵە ئازادیخوازەکانیان لە ئۆکتۆبەری ١٩٤٥ دا بۆ هەرێمی موکریانی ئازاد لە رۆژهەڵاتی کوردستان وەك ئەنجامێکی شکستی راپەڕینی ١٩٤٥ی بارزانی و لە ژێر فشاری هێزە سەرکوتکەرە سەربازییەکانی حکومەتی پاشایەتیی عێراق و هێزە هەواییەکانی بەریتانیادا ، رۆژنامە ئێرانییەکان و کۆڕ و کۆمەڵە سیاسییەکان هەر یەك بە جۆرێك لەو رووداوە دەدوان و دید و بۆچوونی خۆیان دەخستە روو ، کە هێندێك لەوانە مەسەلەکەیان بۆ مەبەستی تایبەتی خۆیان و دژاتییکردنی بزاڤی میللی لەکوردستان قۆزتبووەوە و هەوڵی چەواشەکردنی رای گشتیی ئێرانیی و ئاوەژووکردنەوەی راستییەکانیان دەدا . ئەوانە دەیانویست وای پیشان بدەن کە سنووری ئێران لەلایەن تاقمێکی چەکداری بێ دیسپلین و داگیرکەر و بە فیتی بێگانە بەزێنراوە و بەوەش سەروەریی دەوڵەتی شاهەنشاهیی رووبەڕووی هەڕەشەیەکی راستەقینە و مەترسیدار بۆتەوە.

لەم ساتە ناسکەدا ، (ئیحسان نوری پاشا) قارەمانی شۆڕشی ئاگریی لە باکووری کوردستان (١٩٢٧-١٩٣١) ، کە ئەو دەمە وەك پەناهەندەیەك لە تاران ژیانێکی کولەمەرگی بەسەردەبرد ، دێتە گۆ و جارێکی تر لە سەنگەری ئازادیی و بەرگریی لە ماف نەتەوە بەشخوراوەکەی پێدەچەقێنێت، بەڵام ئەمجارە نەك وەك فەرماندەیەکی جەنگاوەری بەرەکانی شەڕ ، بەڵکو لە رێگای خامە رەنگینە تیژەکەیەوە . ناوبراو بەمەبەستی بەرپەرچدانەوەی دیدە هەڵە و ناڕاستەکانی رۆژنامە ئێرانییەکانی ئەوسا لە مەڕ بارزانییە پەناهەندەکان ، بەمەبەستی روونکردنەوەی مەسەلەی کورد و گەیاندنی بە رای گشتیی ئێران و جیهان ، بەمەبەستی هەڵگرانی ئاڵای

نەتەوەیی کورد و دەرخستنی رووی ئازادیخوازانە و نیشتمانپەروەرییان ، وتارێکی بە زمانی فارسیی لە ژمارە (٤٣) ی (هەفتەنامەی کوهستان)ی ئێرانی لە رۆژی دووشەممە ١/بهمن-رێبەندان/١٩٤٥دا بە ناونیشانی (پاداش کرد عراق) نووسیوە کە لێرەدا دەقەکەی وەردەگێڕینە کوردیی :

"لەم ماوەیەی دواییدا رۆژنامەکانی ناوەند زۆر ناوی مەلا مستەفا دێنن و دیدی جۆراوجۆر نیشان دەدەن . ناوبراو بە خۆیی و هەزار خێزانەوە لە خاکی عێراقەوە هاتوونەتە کوردستانی ئێران و لە نێوان عەشیرەتەکانی باکووری کوردستاندا گیرساونەتەوە . ئەم عەشیرەتانەش ئەرکی خۆیان لە دابینکردنی خۆراك و پۆشاك و شوێنی حەوانەوەی ئەو هەزار خێزانە بە جێهێناوە و بەمەش نەك هەر گیانی میوانپەرستییان دەرخستووە ، بەڵکو پەیوەندی بەهێزی دۆستانەی رۆڵەکانی ئەم میللەتە و هاوسۆزیی و هاوچارەنووسیان نیشانداوە .

شوێنی خۆیەتی لێرەدا هۆکاری هاتنی ئەو هەزار خێزانە روونبکەینەوە ، تا خوێندەوارانێك کە هەواڵی مەلامستەفا و هاتنی ئەویان بۆ خاکی ئێران لە رێگای رۆژنامەکانەوە بیستووە لە راستی رووداوەکان ئاگاداربن و پەی بە بنەماکانی بابەتەکە بەرن

دوای جەنگی جیهانیی رابردوو (١٩١٤-١٩١٨) ناوچەی عەرەبستان لەلایەن هێزە هاوپەیمانە سەرکەوتووەکان کۆنترۆڵکرا و ناوچەی کوردنشینی (موصل) یش کەوتە ژێر دەسەڵاتی هێزەکانی بەریتانیاوە . کۆماری تورکیا کە موصلی بە بەشێك لە خۆی دەزانیی و بۆ لەدەستنەدانی ئەم ناوچە نەوتییە دەوڵەمەندە لە ساڵی ١٩٢٤ دا هێزەکانی لە باکووری روباری خاپور ، کە هێڵی جیاکەرەوەی نێوان ئێران و عێراق بوو کۆکردەوە و سووکە پێکدادانێکیش لە نێوان هێزەکانی هەردوولادا قەومان .

ماوەیەك پێش ئەوەی ئەو هێزانە لەم ناوچەیەدا جێگیر بن ، کۆمیتەی ئیستقلالی کورستانی تورکیا بڵاوکراوەیەکی نهێنی کەوتەدەست کە لەلایەن حکومەتی تورکیاوە و وەك وەڵامێکی پارێزگاری (سێرت) دەرکرابوو . هەروەها کۆپی ئەم بڵاوکراوە نهێنییە بۆ هەموو فەرماندەکانی سوپا و لەشکر نێردرابوو کە تێیدا هاتووە :"بەمەبەستی گەڕاندنەوەی موصل ، سوپای مەزنمان لە ناوچەی جەزیرە و بۆتان مۆڵ دەخوا ، دوای ئەنجامدانی ئەم ئەرکە سوپا دەست بە (چاکسازیی) خۆی لە کوردستان دەکا ".

کوردەکان زۆر چاك لەمانای چاکسازیی دەگەیشتن !! هەر بۆیە بۆ گەڕاندنەوەی مافی ئازادییان بڕیاری خەباتی چەکدارییان دابوو ، بێگوێدانە ئارەزووەکانی دەوڵەت ، سەرباری ئەوەش میللەتی کورد دوای ڕاگەیاندنی کۆماری تورکیا ، لە سیاسەت و یاسا چەوتەکانی حکومەت نائومێد بوون و نەیانویست هاونەژادەکانیان کە لە ناوچەی موصل ئومێدێکی گەورەیان بە ئازادیی هەبوو ، دووبارە بگەڕێنەوە ژێر دەستی تورك و گرفتاربن . هەر بۆیە وا بەچاك زانرا ئۆپەراسیۆنە سەربازییە چاوەڕوانکراوەکەی تورك سەرکەوتوو نەبێت ، لەهەمان کاتیشدا نەویسترا پێش دەستپێکردنی جەنگ هیچ کارێك لەم رووەوە بکرێت .

لەم کاتەدا کۆمیتەی ئیستقلال فەرمانیدا هێندێك لەو ئەفسەرە کوردانەی لە سوپای تورکدان ریزەکانیان جێبهێڵن و چەند چالاکییەك دژی حکومەت ئەنجام بدەن تا دەوڵەت هیچ لە ئەنجامدانی کارە سەربازییەکانی لە کوردستاندا دڵنیا نەبێت . لەراستییدا ئەم هەنگاوە کاری خۆی کرد و حکومەتی تورکیای ناچارکرد بۆ یەکلاکردنەوەی مەسەلەکە پەنا نەباتە بەرهێز و چارەسەرکردنی کێشەی موصل بە کۆمەڵەی نەتەوەکان بسپێردرێت . کاتێکیش کۆمسیۆنی لێکۆڵینەوەی نێونەتەوەیی گەیشتە

موصل ، کوردەکانی تورکیا بە ڕابەرایەتی شێخ سەعیدی مەزن بۆ بەدیهێنانی سەربەخۆیی میللی خۆیان خەباتی چەکدارانەیان دەستپێکرد .

کۆمسیۆنی ناوبراو دوای لێکۆڵینەوەیەکی ورد گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە زۆرینەی دانیشتووانی ولایەتی موصل کوردن و خوازیاری ئازادیی میللیی خۆیانن ، ئەم کۆمسیۆنە لەم رووەوە یاداشتێکی لە ١٩٢٥/٧/١٦ پێشکەش بە کۆمەڵەی نەتەوەکان کرد کە تێیدا هاتبوو :"ئەو زەوییانەی کێشەکەیان لەسەرە ، جگە لە هەندێ ناوچە ، هیچ پەیوەندییەکیان بە عێراقەوە نەبووە ، کورد زۆرینەی دانیشتووانی ئەم ناوچانە پێکدێنن ، ئەوانە نە تورکن و نە عەرەب ، ئەوانە بە زمانی ئاریایی قسان دەکەن ، لەو ناوچانەی جێگای لێکۆڵینەوەن جگە لە ژمارەیەك رۆشنبیری عەرەب هیچ کەسێکی دی گیانی عێراقییبوونی تێدا نیە ، ئەو گیانە کەمەش گیانێکی راستەقینە نیە و رق و کینەیەکی توندڕەوانەیە دژی بێگانە ، لەناو کورددا گیانی میللی دەبینرێت و رۆژ لەدوای رۆژیش روو لە زیادبوونە ، ئەو هەستەی کورد بەمانای وشە میللیانەیە و هیچ روویەکی عێراقییبوونی تێدا نابینرێت . نێوانی کورد وعەرەب تائێستا شاراوە و گومانلێکراوە ، کلدانی ئاسوورییەکانیش پێویستە بپارێزرێن " .

ئەو کۆمسیۆنە لە کۆتایی یاداشتەکەیدا دیدی خۆی بەمجۆرە نیشانداوە:"پێویستە لەم زەوییانەی ئاماژەیان پێدراوە ماندێتی کۆمەڵەی نەتەوەکان بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ درێژ بکرێتەوە ، دەزگاکانی دادپەروەریی و فەرهەنگیی ولاتیش بە کوردەکان بسپێردرێت و زمانی کوردیی زمانی فەرمی ناوچەکە بێت " .

نوێنەری دەوڵەتی بەریتانیای مەزن (مستەر ئامری) بۆ بەرپەرچدانەوەی پڕۆپاگندەی تورکەکان دەربارەی تورکبوونی ویلایەتی

موصل ئاشكرای كرد كە دانیشتووانی ویلایەتەكە ئاخاوتنی توركەكان ناسەلمێنن و ڕێژەی دانیشتوانەكەی بەمجۆرە دەستنیشانكرد:

كورد	٦٢٪	(٥٠٠٠٠٠ كەس)
عەرەب	٢١٪	(١٧٠٠٠٠ كەس)
تورك	٥٪	(٢٨٥٠٠ كەس)

شایەنی باسە ، كۆمەڵەی نەتەوەكان بڕیارێكی دەربارەی موصل بڵاوكردەوە كە بە پێی بەندی دووەم دەبوو:"٢- پێویستە حكومەتی بەریتانیا بۆ چەسپاندنی ماندێتی خۆی گرانتی بدا كە ئەو مافانەی كۆمسیۆنی لێكۆڵینەوە بۆ كوردی ناوچەكەی بڕیوەتەوە بدرێن و كاری پێویستی بۆ بكرێت و كۆمەڵەی نەتەوەكانی لێ ئاگادار بكرێتەوە " .

پێویستە لێرەدا ئاماژەش بۆ ئەو بڵاوكراوە هاوبەشە بدەین كە هەردوو حكومەتی بەریتانیای مەزن و عێراق بە هاوبەشیی لە ٢٤ی نۆڤەمبەری ١٩٢٢ دا بڵاویانكردەوە كە دەڵێت:"حكومەتی بەریتانیای مەزن و حكومەتی عێراق دان بە مافی كوردەكاندا دەنێن كە لەو ناوچانەی زۆرینەی كورد پێكدێنن و لە ناو سنووری عێراقدا حكەمەتێكی كوردیی دابمەزرێنن ، داوا لە لایەنە جیاوازە كوردییەكان دەكەین بە زووترین كات ڕێبكەون لەسەر جۆری ئەو حكومەتەی لای هەمووان پەسەندە و سنوورەكەی دیاری بكەن و نوێنەری ڕەسمی خۆیان بەمەبەستی ڕێكخستنی پەیوەندییە سیاسیی و ئابورییەكان لەگەڵ حكومەتی بەریتانیای مەزن و عێراق بۆ شاری بەغداد رەوانە بكەن ".

بەهەرحاڵ ، ویلایەتی موصل سەرئەنجام بە عێراقەوە گرێدرا . كەچی لەگەڵ ئەو هەموو بەڵێن و پەیمانە ڕەسمییانەی دەربارەی مافی كورد نیشاندرا ، تەنها ناوچەیەكی كەم لە كوردستان كە (ڕەواندوز ، هەولێر ، سلێمانی و كۆیە) یە ، ڕێدران كە بە زمانی كوردیی بخوێنن و بنووسن ، ئەوەش نەك لە پلەكانی خوێندنی باڵا ، بەڵكو لە خوێندنی سەرەتاییدا . سەرباری ئەوەش هیچ ناوەندێكی كوردیی دانەمەزرا ، شارەكانی ئاكرێ و ئامێدیی و زاخۆ و شەنگار كە زۆرینەی تەواوی دانیشتووانی سێ شاری یەكەم لەسەدا سەد كوردنەژاد و كورد زمانن ، هەروەها ناوەندی پارێزگای موصل كە زۆرینەیان كوردن ، لە دەرفەتی خوێندن و نووسین بەزمانی زكماكیی كوردیی خۆیان بێبەش بوون و زمانی ڕەسمی عەرەبییان بەسەردا سەپێنرا .

كوردەكانی عێراق خەباتی چەكدارانەیان دەستپێكرد ، خوێنیان بە جۆرێك ڕژا كەلێرەدا جێگای باسكردنی نابێتەوە ، دواترین ڕاپەڕینی چەكدارانە بە رابەری مەلامستەفاپاشا دەستی پێكردووە ،ئەم پاشایەش نازناوێكە خەڵكی كورد لەبەر فیداكاری ناوبراو پێیان بەخشیوە (لەنێو كوردانی باكوور نازانم ، بەلام لە باشووری كوردستان نەمبیستووە كەس مەلامستەفا بارزانی بە پاشا ناوبردبێت /وەرگێڕ) ، مەلا مستەفا برای شێخ ئەحمەدی بارزانی و نیشتەجێی ئەو ناوچانەیە كە ڕژێم زمانی عەرەبی بەسەردا سەپاندوون .

كوردەكانی ناوچەكانی دیكەی عێراق چونكە ماوەیەكی كەم بە زمانی كوردیی خۆیان خوێندبوویان ، مرۆڤی ڕووناكبیر و زانیان تێدا هەڵكەوت كە ئامادەبوون لە هەموو ڕوویەكەوە پشتگیریی بارزانی بكەن و لەپێناوی مافە ڕەواكانی میللەتی كوردا گیانبازیی بكەن . نموونەی ئەوانەش قۆماندان عیزەت عەبدولعەزیز ، كاپیتن میرحاج ، مستەفا خۆشناو

، عەزیز عەبدوڵلا ، جەلال ئەمین ، کاپیتن خەیروڵلا ، ئەندازیار محەمەد قودسی ، ئەندازیار نوری ئەحمەدی تەها ، کاپیتن بەکر ، پارێزەر حەمزە عەبدوڵلا و زۆری تر لە رۆشنبیران و ناودارانی کورد کە مرۆڤی ماندوونەناسن و رێگای خەباتیان گرتۆتەبەر و پەیوەندییان بە فیداکارە بارزانییە ئازادیخوازەکانەوە کردووە و پێوەیان پەیوەست بوون . بەو کارەش ناوی پیرۆزی خۆیان لە مێژووی ئازادییدا تۆمار کردووە .

چەند رۆژێك بەر لەئێستا ، لە یەکێك لە رۆژنامەکاندا حوکمی لەسێدارەدانی غیابیی مستەفاپاشام خوێندەوە کە لە لایەن دادگای بەغداوە دەرچووە ، خوێنەرانی بەڕێز دوای ئەو رونکردنەوەیەی سەرەوە ئاگادارن کە ویلایەتی موصل کە سەرچاوەی زێڕی رەشە ، تەنها لەسایەی خوێنی کوردەکانی باکوور و خەباتی بێوچانی کوردی باشوور ،بەمەرجی گەیشتنی کوردەکانی ناوچەکە بە ماف رەوای خۆیان ، کەوتۆتە دەستی دەوڵەتی عێراق .

مەلامستەفاپاشا و لایەنگرەکانی کوردن و بەزمانی ئاریایی دەدوێن و خاوەنی هەستی میللین و زۆرینەی دانیشتووانی موصل پێکدەهێنن کە بە هەموو پەیمان و دانپیانانێکی کۆمسیۆنی ساغکەرەوەی کۆمەڵەی نەتەوەکان پێویست بوو لەگەڵ لکاندنی موصل بە دەوڵتی عێراقەوە ، هەموو دەزگاکانی دادوەریی و رۆشنبیری بدرێتە دەستیان و زمانی کوردیی بە فەرمی لە ناوچەکەیاندا دانی پێدابنرێت . ئەگەر داواکردنی ئەم داوا رەوا دانپیانراوەی کە نەدراوە ، یان هەوڵدان بە وەدەستهێنانی بە تاوان بژمێردرێت ، تاوانێك کە بە لەسێدارەدان مەحکوم بکرێت ، ئیدی دەبێت دادی کۆمەڵایەتیی چ مانیایەکی هەبێت ؟ ئازادیی مرۆڤ و مافەکانی لە کوێ بن ؟.

میللەتی عەرەب بۆ ماوەیەکی زۆر لە ژێر چەپۆکی عوسمانییەکاندا بوون و تامی چەوساندنەوەیان چێشتووە ، لە هەموو قۆناغەکانی ئیسلامیی ، لەپێناو بەهێزکردنی دەسەڵاتی ماددیی و مەعنەویی خۆیان ئاگادار و قەرزارباریی گیانبازیی و هاوکاریی بەسوودی فراوانی کوردەکانن و نەدەبوایە بەو جۆرە پاداشتیان بدەنەوە .میللەتی موسوڵمانی کورد هەرگیز چاوەڕێی ئەم جۆرە هەڵویستەیان لە عەرەبی برای ئاینیی خۆیان نەدەکرد ، ئایا ئەمەیە پاداشتی خزمەت و هاوڕێیەتیی چەندان ساڵ ؟!![1]

[1] ئەم بابەتە یەکەمجار لە ژمارە ٩٤ی گۆڤاری (مەتین) دا لە چریا دوێی ساڵی ١٩٩٩ دا بڵاوکراوەتەوە .

چەند لاپەڕەیەك لە ژیانی ئاوارەیی هەڵۆكەی ئارارات (ئیحسان نوری پاشا) لە یادداشتەكانی(دكتۆر هاشمی شیرازی) دا *

ساڵی ٢٠٠١ ، توانرا بە هەوڵ و كۆششی كاك هاشم سەلیمی بیرەوەرییەكانی خوالێخۆشبوو دكتۆر هاشمی شیرازی لە دووتوێی كتێبێكی قەبارە ناوەنجی (٢٨٢) لاپەڕەییدا و بەزمانی فارسی چاپ و بلاوبكرێتەوە[1] و دیدەی خوێنەرانی بەڕێزی تینووی مێژووی نەتەوەیی و رووداوە سیاسییەكانی كوردستانی ئێرانی پێ شاد بێت . كتێبێكی بەو چەشنە كە بیرەوەریی مرۆڤێكی نیشتمانپەروەر و دڵسۆزی نەتەوەی كوردە و گەلێك زانیاری بەنرخی مێژووی نەتەوەییمان و سەرگوزەشتەی گەورەپیاوانی كوردیی لەخۆ گرتووە و شایەنی ئەوەیە بۆ سەزمانی دایكی دانەرەكەی وەرگێڕدرێت .

رەوانشاد دكتۆر هاشمی شیرازی ، خەڵكی شاری مەهابادە و زاوای رابەری نەتەوەییمان (پێشەوا قازی محەمەد) ی سەرۆك كۆماری میللی كوردستانە ، ناوبراو ئەندامێكی سەرتایی و چالاكی كۆمەڵەی ژیانی كورد (ژ.ك) بووە و دواتر لەسەر داوای قازی محەمەد چۆتە تاران ، پاشان پەیوەندی بە حیزبی تودەی ئێرانەوە كردووە و لەناوەڕاستی شەستەكاندا چەند ساڵێك لە زیندانە تاریكەكانی رژێمی شاهەنشاهیی پەهلەوییدا ئازار وشكەنجە دراوە . شیرازی كۆلێجی پزیشكی لە تاران خوێندووە و وەك دكتۆرێكی ددان لە مەهاباد و شارەكانی دیكەی ئێراندا خزمەتی كردووە ، لە نزیكەوە پەیوەندی بە گەورەپیاوانی كوردەوە هەبووە ، مرۆڤێكی پاك ، دڵسۆز ، هونەردۆست و سۆزدار بووە ، لە ساڵی ١٩٩٧ دا بە نەخۆشی

* ئەم بابەتە لە گۆڤاری (مەتین) ، ژمارە ١٢٩-١٣٠ ، چریا ئێكی و دووێ ٢٠٠٢ بلاوكراوەتەوە .

[1] دكتر هاشمی شیرازی ، خاطرات دكتر هاشمی شیرازی . از فعالان سیاسی كردستان ، به كوشش :هاشم سلیمی ، چاپ اول ، انتشارات توكلی ، تهران ١٣٨٠ش .

شێرپەنجە لە تاران كۆچی دوایی كردووە ، تەرمەكەی هێنراوەتەوە شاری مەهابادی سەربەرز و گۆڕستانی (بداغ سوڵتان) لە نزیك گۆڕی جووتە شاعیری میللی كۆماری كوردستان (هەژار و هێمن) ەوە ، بەخاك سپێردرا.

ئاشكرایە ، بەو پێیەی كە شیرازی چەند ساڵێكی تەمەنی درێژی لە تاران بردۆتە سەر ، هەلی ئەوەی بۆ هەڵكەوتووە هەڵۆكەی ئارارات (جەنەڕاڵ ئیحسان نوری پاشا)[1] ی رابەر و خاوەن خامە و هەڵوێست بناسێت و ئاشنایەتیی و دۆستایەتیەكی پتەویان لە نێواندا هەبێت كە تا مردن درێژەی بووە . هەر بۆیە شیرازی لەزۆر شوێنی بیرەوەرییەكانییدا ئاماژەی بەو سەرداره مەزنە داوە و بە رێزێكی زۆرەوە لە پەیوەندییەكانی هەردوولا دواوە . ئێمە لێرەدا هەوڵدەدەین لەبەر گرنگی مێژوویی لە لایەك و وەك وەفایەكیش بۆ ئەو ئەو رابەرە ئازا و شۆڕشگێڕ و رووناكبیرەی خەباتی كوردایەتیی كە بۆ گەل ژیا و چلو شەش ساڵی ڕەبەقی تەمەنی لە ئاوارەیی و تاراوگەدا بردەسەر . تا لە شاخ بوو سەركردەیەكی لێهاتوو و نەبەز و دوژمن شكێن بوو ، لە زیندانیشدا خۆڕگر و چاونەترس و ورەبەرز و لە تاراوگەشدا چاوتێر و بەئەمەك و بێكەلێن بوو . لە كاتی پێویستدا خامەی بە بڕشتی دەخستە هانای گەلەكەی [2]. هەربۆیە بە پێویستمان زانی چی لەبارەی ئەم هەڵۆ بەرزەفڕەی كوردەوە لە نێو یادداشتەكانی شیرازی دا هاتووە بۆ خوێنەرانی بەڕێزی بكەین بە كوردیی.

شیرازی لەژێر سەردێڕی "ئاشنیایەتییم لەگەڵ ئیحسان نوری پاشا و چەند زانیارییەك سەبارەت بە كەسایەتیی ئەو " دەڵێت:"ساڵەها بوو دەمزانی كە جەنەڕاڵ ئیحسان نوری پاشا كە یەكێكە لە رابەرە كوردەكانی

[1] بۆ زیاتر : محمد صالح طیب زیباري ، الجنرال احسان نوري باشا . نشاطه السیاسي و الثقافي و العسكري ١٨٩٢- ١٩٧٦، مجلة (جامعة دهوك) ، المجلد الاول ، العدد الاول ، آب ١٩٨٨ .

[2] برڕوانە: مەتین ، ژمارە ٩٤ ، دهۆك ، چریادووێ ،١٩٩٩ .

توركیا ، پەناهەندەیە لە ئێران و لە شاری تاران ژیان بەسەر دەبات، هەربۆیە یەکەمین رۆژ گەیشتمە تاران ، بەیانییەکەی و بە پێی بەرنامەیەکی پێشبینیکراو وەپەی دۆزینەوەی ماڵی ئیحسان نوری پاشا کەوتم و ملی رێگام گرتەبەر . لێرە و لەوێ کەوتمە پرسیین ، تا لە یەکێك لە شەقامە سەرەکییەکانی قەراغ شاردا ناونیشانی ماڵەکەی ئیحسان نوریم چنگ کەوت . دیارە هەر دەمێك بوو کەوتبووە بەر گوێم کە ئیحسان نوری پاشا یەکێك بووە لە ئەفسەرە پایە بەرزەکانی سوپای تورك و کاتێکی توركیا لە لایەن ئینگلیزەوە داگیرکرا ، ئەو لە گەڵ کەمال ئەتاتورکدا کە فەرماندەیەکی سوپا بوو رێککەوتوون تا راپەڕینێك هەڵگیرسێنن و ئینگلیز لە تورکیادا وەدەرنێن ، ئینجا پێکەوە دەوڵەتێکی یەکگرتووی کورد و تورك دابمەزرێنن . ئیحسان نوری پاشا بە فەرمانی حیزبی (خۆیبوون) [1] لە مارسی ١٩٢٠ دا(١٩٢٧ راستە/ وەرگێڕ) دژی ئەتاتورك راپەڕی و بۆ ماوەی چوارساڵ دژی ئەو تێکۆشا و ئاڵای کوردستانی ئازادی لەسەر لوتکەی ئاگریداغ هەڵکرد و تا ساڵی ١٩٢٥ (١٩٣٠ راستە/ وەرگێڕ) بەردەوام بوو .

ئیحسان نوری پاشا یەکێکە لە کوردەکانی رۆژهەلاتی تورکیا و لەشاری موش (بدلیس راستە / وەرگێڕ) هاتۆتە دنیاوە ، زانکۆی سەربازی لە ئەنکەرە (ئەستەمبوڵ/وەرگێڕ) خوێندووە و لە ئەفسەرە ئازا و لێهاتووەکان بوو. کاتێك تورکیا (مەبەستی دەوڵەتی عوسمانییە/ وەرگێڕ) لەلایەن ئینگلیزەکانەوە داگیرکرا لەگەڵ مستەفا کەمال پاشادا (ئەتاتورك و چەند ئەفسەری دیکە) راپەڕین و سەرزەمینی تورکیایان ئازادکرد ، ئەوان پێش راپەڕین وا رێکەوتبوون کە پاش سەرکەوتن حکومەتێکی تێکەڵ لە کورد و تورك پێکبهێنن ، بەلام پاش وەدەرنانی بێگانە و وەدەستهێنانی

[1] بۆزیاتر : کونی رەش ، جمعیة خویبون ١٩٢٧ و وقائع ثورة آرارات ١٩٣٠ ، تقدیم و مراجعة: د. عبدالفتاح البوتاني ، الطبعة الاولى ، اربیل ، کوردستان ، ٢٠٠٠.

سەرکەوتنی یەکجارەکی ، ئەتاتورك بە پێچەوانەی بەڵێنەکەی تێکۆشا و خوازیار بوو ئیحسان نوری لە مەیدان وەدەرنێت.ئیحسان نوریش بە فەرمانی حیزبی خۆیبوون لە گەڵ چەند هەڤاڵێکی لایەنگرییدا ئەستەمبوڵیان بەجێهێشت و خۆیان گەیاندە چیاکانی ئاگریداغ و بۆ ماوەی چوار ساڵ لەگەڵ سوپای تورکدا جەنگان و شەڕی پارتیزانییان دەستپێکرد. ئاشکرایە چەندەها رۆژنامە و گۆڤاری ئەو کاتە هەواڵی راپەڕینەکەیان راگواستووە و چەندین کتێب بە زمانی جیاوازی ئینگلیزی ، فەرەنسی ، ئەڵمانی و عەرەبی زانیاری لەبارەوە بڵاوکردۆتەوە و نازناوی (هەڵۆکەی ئاراراتیان) بە ئیحسان نوری بەخشیوە .

دەوڵەتی تورکیا پاش چوار ساڵ شەڕ و پەلاماری راپەڕیوەکان ، بەناچاری پەنای بۆ رێکەوتنی سێ لایەنە لەگەڵ ئێران و روسیادا برد و بەوەش خۆی لە بەڵای ئیحسان نوری و راپەڕینەکەی ئاگریداغ رزگارکرد. هەردوو دەوڵەتی ئێران و روسیا ئیحسان نوری یان لەو مەسەلەیە ئاگادارکردەوە و دەرگای پەنابەریشیان بۆ والاکرد. ئەویش لەو رووەوە ئێرانی هەڵبژارد و لەوێ بووە پەنابەر . لە چیای ئاراراتەوە لەگەڵ سەدودە کەس لە هەڤالانی هاتنە ئێران و یەکسەر چوونە شاری تەورێز ، لەوێش رەپ و راست چوونە تەلەگرافخانە و ئیحسان نوری بە تەلەگرافێك هاتنی خۆی و هەڤالانی بۆ ئێران بە رەزاشا راگەیاند و پێی گوتبوو کە داواکارییەکەی ئێرانی قبوڵکردووە و وا لەشاری تەورێزە . دیارە لەشکر و ژاندارمەریی لە هاتنی ئیحسان نوری و هەڤالانی بۆ تەورێز بێ ئاگا بوون ، ئەو مەسەلەیەی رەزاشای تەواو تورە کرد و پاش سەرزونشتێکی توندی (سەرلەشکر موقەدەم) فەرماندەی ئەودەمی لەشکری تەورێز ، داوای لێکرد بە پەلە ئیحسان و هاوڕێکانی بەڕێزەوە لەگەڵ خۆی بێنێتە تاران .

کاتێك دەوڵەتی تورکیا لە مەسەلەی پەنابەریی ئیحسان نوری و هاوەڵانی بۆ ئێران بەئاگاهات ، بەتوندی داوای ئەوەی دەکرد کە دەبێت دەوڵەتی ئێران بە زوویی ئەو پەنابەرانەبداتەوە بە تورکیا. ئێرانیش لە سۆنگەی پاراستنی بەرژەوەندییەکانیی و لەترسی ئەوەی نەوەکا دۆستایەتییان لەگەڵ تورکیادا لەکەداربێت ، بەنیاز بوو ئەو داواکارییەی تورکیا بهێنێتەدی . (مسیۆ سەرگیس)ی سەرۆکی لقی حزبی داشناکی ئەرمەن لە ئێران ، بەهۆی دۆستایەتیی و ئاشنایی لەگەڵ ئیحسان نوری پاشادا ، بۆیان تێکەوت و لە ڕێگەی سەفارەتی بەریتانیاوە کەوتە کار و ئەو داوایەی تورکیای پوچەڵ کردەوە . بەڵام رەزاشا بۆ رازیکردنی تورکیا هەستا بە دوورخستنەوە و گرتنی پەنابەرەکان و بەوەش تووشی ژیانێکی سەخت و نالەبار هاتن . ئیحسان نوری لە شاری کرمان و دوور لە سنووری تورکیا خرایە زیندان ، تا پاش چوار ساڵ زیندانیی ڕێگەیان پێدرا بگەڕێنەوە تاران و لە ژێر چاودێریی شارەبانی و بە مانگانەیەکی دووسەدو چل تمەنی بێ بایەخ ژیانیان بگوزەرێنن . هەڤاڵەکانی ئیحسان نوری ، جگە لە یەك دوویەکیان نەبێت ، باقی دی لەسەر داوای خۆیان ئێرانیان بەجێهێشت و لە ڕێگای عێراقەوە چوونە سوریا .

دەمێکی من دەمویست بچمە خزمەتی ئیحسان نوری ، ئەو بەڵا و رووداوە شووم و ناخۆشانەی بەسەردا تێپەڕیبوون و لەگەڵ ژن و خەسۆکەیدا کە هاتبوونە ئێران ، ژیانێکی تاڕادەیەك هێمن و ئارامیان دەگوزەراند .پاش ئەوەی لە ساڵی ١٩٤٥ دا خەسۆکەی مرد ، من بۆ خۆم کیژۆڵەیەکم بەناوی (زەهرا) لە دێهاتەکانی دەورووبەرەوە لۆ هاوردن ، خانمەکەی ئیحسان زۆر ئەرکی لە گەڵدا کێشا و پەروەردەی کرد ، ئەویش تا مرد دۆست و هاوکاری ئیحسان و ژنەکەی بوو .

ئیحسان نوری پیاوێکی تا بڵێی پتەو ، بەویقار و رەوشت بەرز بوو . خۆشڕەوت و نەرمونیان و نەفس بەرز بوو ، لە تەنگانەدا خەموپەژارە بە روویەوە دیار نەبوو ، هیچ کاتێك گلەیی لە کەس نەدەکرد و بەخراپیش باسی نەدەکردن . ئەوانەی لە پایتەخت نیشتەجێبوون و لافوگەزافی ئازادیخوازیی و میللیەتیان لێدەدا سڵیان دەکرد بچنە سڵاوی ، بەچەشنێك تەنانەت لە جەژن و بۆنە ئاینییەکانیشدا خۆیان لە دیدارێکی سادە و چەند خولەکی دەپاراست . لە راستییدا ئیحسان کابرایەکی تاكو تەنیا بوو . ئەوەندە نەفسی بەرزوبڵند بوو هەرگیز گازەندەی لە حاڵی خۆی نەدەکرد و چاوەڕێی هیچ شتێکیشی لەکەس نەدەکرد.تا بڵێی وریا و هۆشمەند ، تەنانەت لە مەسەلە جیهانیی و نێودەوڵەتییەکانیشدا خاوەن دید و پێشبینیی خۆی بوو .

ئیحسان نوری کتێبێکی بە نێوی (تأریخ ریشە و نژاد کرد) نووسی و ساڵی ١٩٥٥ چاپ و بڵاویکردەوە ، ئەو عاشقی گەلی کوردبوو ، بایەخێکی زۆری بە چارەنووسی کوردستان دەدا . پێی دەگوتم: زۆر بەختەوەر دەبم کاتێك ناوی کورد لە رۆژنامەیەك یا لە گۆڤار و کتێبێکدا ، تەنانەت لە کوتە کاغەزێکی بێ فەڕیشدا کە میوەفرۆشێ لە شتەکانێوە دەپێچێت ، دەبینم ، با بە خراپی و ناشییانە لەلایەن نەزانێکیشەوە نووسرابێت . ئەم قۆناغە پەیوەندی بە دەورانی رژێمی فاشیستیی چیهلەویی دووهەمەوە هەبوو کە کتێب و چاپ و بڵاوکاوەی کوردیی لە ئێراندا قەدەغەکراو و ناوی کورد لە کولەکەی تەڕیشدا نەدەبرا .

لەساڵی ١٩٥٣وە کە دووبارە شا دەسەڵاتی گرتەوە دەست و دەزگای ساواك دامەزرا ، حاڵ و باڵی دارایی ئیحسان نوریش روو لە خراپیی بوو . ئەو لە تاران لە ماڵی سەرهەنگێکی هێزی هەواییدا دوو ژووری بێ سەروبەری بەکرێ گرتبوو . دەبوو لەو دووسەدوچل تمەنەی وەك ماڤ

پەنابەرێتیی وەریدەگرت ، سەدوچلیانی بدابایە بە کرێ و ئەوسا خۆیی و هاوسەرەکەی و ئەو کیژۆڵەیەی من بۆم هاوردبوون ، مانگێکی رەبەقیان بە سەد تمەن بەڕێکردبایە.

باشم لەبیرە و هیچ کاتێکیش لەبیرم ناچێت ، کە بە مەبەستی پاراستنی ئابڕووی خۆیی و میللەتەکەی ، چەندین رۆژ قابلەمە و مەنجەڵ و کەوچك و چەتاڵی نەشۆراویان لە دەوری حەوزە ئاوەکەی ماڵەوە ریز دەکرد و جێیان دەهێڵا تا چاوبەست لە دەرودراوسێ بکەن و وانیشان دەن ژەمی چەوروگەرمییان هەبووە ، لە کاتێکدا کە جگە لە نانەڕەق و ئاوی ڕووت شتێکی دیکەیان بە قوڕگدا نەدەچووە خوار. لەراستییدا نەیاندەویست کەسێك لەوە بگات کە کەسایەتییەکی بەو سەنگە و رابەرێکی کوردی وا کە لە پێناوی ئازادیی نەتەوەکەیدا هەموو خۆشییەکی ژیانی لەدەست چووە ، رۆژی گەیشتۆتە رۆژێك کە ئەندامانی نەتەوەکەی لێی بەئاگا نیە و هاورکاییەکیان بۆ لەدەست نەهاتووە و ناشیەت .

لە راستییدا من لەو رەوشە نالەبار و شێواوەیان زۆر پەشێو بووم ، هەستام پێشنیازی ئەوەم ئیحسان نوری کرد تا نامەیەك بۆ دەوڵەت بنووسێت و بڵێت : نانوانرێت بە دووسەدوچل تمەنێکی لە زەمانی رەزاشاوە وەك پەنابەرێتی دەماندرێتێ ژیانمان بگوزەرێنین . جا ئەوتا یان ژیانم بۆ دابینکەن ، یاخود رێگەم بدەن لە ئێران بچمەدەر . ئیحسان ئەم پێشنیازەی منی نەسەلماند ، گوایە داوایەکی وا وەك پاڕانەوەیە و گیانی بەرزی پێ لەکەدار و نرخی خۆیی و میللەتەکەی لە چاوی شاهەنشادا کەمدەکات . من لای خۆمەوە بە هیچ شێوەیەك دەستبەرداری مەسەلەکە نەبووم و لەم رووەوە لەگەڵ هاوسەرەکەی ئیحسان گفتوگۆم کرد و گوتم ئەو پێشنیازە هەر دەنووسم و دوو رۆژی دیکە مەسەلەکە دێنمەوە بەر باس و تا ئەو کاتە تۆش هەوڵدە دڵی ئیحسان نەرم بێت . پاش ئەوەی نامەکەم

ئامادەکرد و پاش یەك دوو رۆژ و لە فرسەتێکی لەباردا بە ئامادەیی خانمی ئیحسان نامەکەم خستە پێشی و داوام لێکرد و پاشان بە دەستی خۆم پۆستم کرد . هەر مانگێکی پێچوو ، پاش ئەوەی ئیحسان چووبوو بۆ وەرگرتنی ماڤ پەنابەرێتییەکەی ، دووهەزار تمەنیان دابوویە ، ئەویش بێ وەستان یەکسەر لە شارەبانییەوە هاتبووە ماڵی ئێمە و بە پێکەنینەوە پارەکەی نیشاندام و رەزامەندی لەو کارەی کردبووم نیشاندا .

بڕوا بکەن وەختا بوو لە خۆشیان باڵ بگرم ، وامدەزانی بۆخۆم ملیۆنەها تمەنم قازانج کردووە ، ئەو دوو هەزار تمەنە کە لێرە بە دواوە مانگانە وەریاندەگرت ، بەتەواوی پۆشتەی کردنەوە ، هاتوچۆی دۆست و ئاشنایان کەموزۆر زیادی کرد ، ئەگەر پێشتر هێندێك ناچار سەرێکیان دەدا ، ئەوا ئیدی بووە دوو هەفتە جارێك و هەندێك هەفتانەش دەهاتن . چونکە بە پێچەوانەی جارانەوە کە تەنیا قەندوچایان دەخرایە پێش ، ئەمێستا قاوە و شیرینی و بگرە میوەشیان دەخرایە بەردەم ، لە راستییدا مرۆ ، ئەو دەعبا سەیر و خۆویستە هەروەك مریشك وایە کە لەبارەیەوە گوتراوە: مریشك بۆ شوێنێك دەچێت جێی چینە بێت نە بۆ شوێنێك دەچیت چی لیچ نەبێت [1] .

هەمیشە من بۆ ئەو مرۆڤە پایە بڵندە رێزێکی تایبەتم هەبووە ، هەر لە یەکەمین رۆژوە کە تێیدا بینیومە تا مردنیشی نەمویستووە لێی دوورکەومەوە . هەفتە نەبووە دووسێجار سەردانی نەکەم . چەندیشم لە توانادا بووبێت هەرگیز لە هاوکاریی و یارمەتیی درێغییم نەکردووە . بڕوایەکی قووڵ و پتەوم پێی هەبوو ، بۆ هەموو کارێکیش پرسم پێی دەکرد . ئەو رازگری تێکڕای مەسەلە گشتیی و تایبەتییەکانم بوو . لە هەمان کاتیشدا رابەرێکی دڵنیا و باشی کارەکانم بوو . رۆحی شاد بێ و یادیشی هەمیشە بەرز و بڵند .

---

[1] دەقە فارسییەکەی دەڵێت : مرغ بجایی میرود که چینه بود   نه به جایی میرد که چی نه بود

شایەنی باسە ئیحسان نوری چوارجار بە ماتۆڕسکیل لێدراوە ، کە جاری چوارەمیان زەنگی مەرگی بوو ، واش لێکدەدرێتەوە کە چوار جار لێدران و هەر چواریشی بە ماتۆڕسکیل ، کارێکی رێکەوت و لابەلا نەبێت ، ئەگونجێت بە مەبەست بووبێت . هەرحاڵ ئیحسان نوری کە لە مێژووی ١٢٧٣ی کۆچی هەتاوی (١٨٩٢زاینی- وەرگێڕ) لەدایك بووە لەبەرواری ١٣٥٥/١/٥ هەتاوی (١٩٧٦/٣/٦ – وەرگێڕ) رۆژی پێنجشەمە کاژێر ٦ی پاش نیوەڕۆ بۆ جاری چوارەم بە ماتۆڕسکیل لێدرا و رۆژێك دواتر لە نەخۆشخانەی سینای تاران کۆچی دوایی کردو لە گۆڕستانی بەهەشتی زەهرا لە پارچە زەوی (ژمارە ٩/٥٨) و لە گۆڕی ژمارە ١٢ دا نێژرا و هەموو ئاواتێکی ئازادیی و سەربەخۆیی نەتەوەکەی لەگەڵ خۆی بردە ژێرگڵ . لە رێورەسمی ناشتنەکەیدا چەند بەیتێك شیعری حەماسیی و نەتەوەییم خوێندەوە کە ئاغای یوسفی کوردنەژاد داینابوو ، بەئامادەبوونی دوو جێگر و چەند بەڕێوەبەری لقەکانی دەزگای ساواك و چەند نوێنەرێکی بنەماڵەی بارزانی و عەشیرەتی جاف و بەشێکی زۆری کوردەکانی دانیشتووی تاران کە تێکڕیانم بەو شیعرە هێنایە گرین ، هەڵبەت خوێندنەوەی شیعری نەتەوەیی لەسەر مەزاری ئیحسان نوری و لەو دەمەدا کارێکی سانا نەبوو ، بە جۆرێك زۆربەی دۆست و هاوڕێ و هاوشارییەکانم بۆم بەپەرۆش بوون و وای بۆ دەچوون کە دوای تەواوبوونی رێورەسمەکە راستەخۆ بەرەو زیندانم راپێچ دەکەن .

بەڵام لەو بارەیەوە هیچ کاردانەوەیەکی بەو چەشنە رووی نەدا و کەسیش نەیگوت پشتی چاوت برۆیە ، بەداخەوە ئەم ترس و لەرزە زۆرە بێ جێ و رێیەی کە لە مێژە بنجی لەنێوماندا داکوتاوە بۆتە هۆکاری ئەوەی کە نەتوانین چەند کارێکی باش ئەنجام بدەین و هیوادارم لەو رووەوە بە خۆماندا بچینەوە .

لەو چاوپێکەوتنانەدا کە هەفتەی چەند جارێك دووبارە دەبووەوە ، ئیحسان نوری باسی رابردوو و سەرگوزشتەی سەرنجراکێشی خۆی بۆ دەکردم کە بە کورتی سیانیان لێرەدا رادەگوزەرێنم :

یەکەم : لە کاتێکدا کە ئەفسەری پلە دوو بووە لە سوپادا گروپێکی دەنەفەری لە خۆی کۆدەکاتەوە و چەند خواستێکی خۆیان بۆ دەسەڵاتدارانی باڵای لەشکر بەرز دەکەنەوە بێ ئەوەی وەڵامێك بدرێنەوە ، هەر بۆیە بڕیاری یاخیی بوون دەدەن لە رۆژ و مێژووی دیاریکراودا . ئیحسان نوری بە پێی بەرنامەیەك کە پێشتر رێکخرابوو لە گەڵ دوو نەفەری خۆیدا بەیانی زوو سەردانی فەرماندەی تیپ دەکەن و یاخیی بوونی خۆیانی بۆ روون دەکەنەوە و داوادەکەن پشتگیرییان بکات . لەکاتێکدا ناوبراو هەموو لایەنگریی و هاوکارییەك رەتدەکاتەوە ، ئیحسان نوری فەرمانی باڵبەستکردنی دەدات و دوو فەرمان دەردەکات ، یەکێکیان بە لەکارلابردنی فەرماندەی تیپ و ئەوی دیش بە دانانی خۆی لە جێگای ، پاش ئەوە بەهەمان شێوە دەچنە لای فەرماندەی هەنگ ، ئەویش بەهەمان دەردی فەرماندنی تیپ دەبەن و ئیحسان ئەو لە ئەرکەکەی لادەبات و خۆی دەچێتە شوێنی . بەوەش وازناهێنن و چونە لای فەرماندەی لەشکر و ئەویشیان بە هەمان دەردی ئەوانی دیکە برد و ئیحسان فەرمانی سەرلەشکری بۆ خۆی دەرکرد .

دوای ئەوەی هەواڵی ئەم رووداوە بێ وێنەیە گەیشتەوە وەزارەتی جەنگ ، تەواوی فەرماندەکانی لەشکر بانگێهشت کران ، کاتێك تەلەفۆن بۆ گاردی پاراستنی وەزارەت دەکەن ، ئەو گاردەی ئیحسان لێیە ، دەست بەجێ ئیحسان خۆی وەك سەرلەشکر دەناسێنێت و وەزیر وەك سەرلەشکری نوێ بۆ کۆبوونەوە بانگی دەکات ، ئیحسان پێنج گیانفیدا لەگەڵ خۆیدەبا و دەچنە وەزارەت ، کە دەچنە ژووری یەکێك لەو گیانفیدایانە دەنێرێتە پاڵ وەزیر و ئاگاداریان دەکات کە هەر کارێکی ناشایستەیان بەرامبەر بکرێت

دەست لە هیچ کەس ناپارێزن . وەزیریش لەترسان خۆی لە هەرکاریچکی نابەجێ دەبوێرێت ، پاش ئەوەی ئیحسان دڵنیا دەکاتەوە و لە ریزی فەرماندەکانی لەشکردا دایدەنیشێنێت و رەخنە لەو یاخیبوونە بێ هاوتایە دەگرێت و دەڵێت : چ هۆکارێك هانی داون کارێکی وا بکەن ؟ لەوەلامدا ئیحسان نوری دەڵێت کە داوای چارەسەری گرفتەکانیان لە مێژە بێ وەلام ماوەتەوە و تانوکەش ئاوڕیان لێنەدراوەتەوە . وەزیر دەڵێت: گەر داواکارییەکانتان جێبەجێبکرێت بەتەمای چی دەبن ؟ ئیحسان لاو و ئازا دەڵێت : گەر رێگە بدەیت بۆخۆم فەرمانەکە دەربکەم و بەڵێنی ئەوەشم پێبدرێت کە خۆم و هاوڕێکانم لە هەموو کارێکی تۆڵچە سەندنەوە پارێزراو ئەبین ، ئەوسا فەرمانی مەقامی وەزارەت جێبەجێدەکەم و ئەگەڕێمەوە سەر کارەکەی خۆم . وەزیر هەرچەندە ئەو کارە سەرەڕۆیانەی ئیحسان زۆر کاری لێکردبوو ، بەلام بڕیاری دا مەسەلەکە بە دڵی ئیحسان نوری کۆتایی بهێنێت .

دووەم: کاتێك لە ئەستەمبوڵەوە لەگەڵ پێنج نەفەر لە هاوڕێکانی هەڵاتبوون و دەیانویست خۆیان بگەیێننە نێو کوردەکانی چیای ئارارات ، بەسواریی بەسەر گردێکدا سەردەکەون و دەبینن لە پێشیانەوە تیپێك سەربازی لێیە کە لە ناوچەکەدا بە مەبەستی دەستگیرکردنی ئەوان دەسوڕێنەوە . هاوڕێیانی ئیحسان ترسییان لێ دەنیشێت و پێشنیازی گەڕانەوە و خۆشاردنەوە دەکەن . ئیحسان نوری ئەو کارەی بە خەتەرناك زانی و دژی وەستا ، هەربۆیە بەرەو فەرماندەی تیپ ملی ناو وا خۆی پێناساندن گوایە ئەمانیش هەمان ئەرکییان لە ئەستۆدایە و رێگەیان هەڵە کردووە و وەك میوانێك خۆی بە ملیاندا دا . پاش نانخواردن و رێزێکی زۆر ، فەرماندەی تیپ دوو نەفەریشی وەك چاوساغ دەگەڵ خستن . دوای ئەوەی لەو مەترسییە رزگاریان بوو ، ئیحسان نوری نامەیەکی پڕ سوپاسی تەنزئامێزی بە ئیمزای

خۆی ئاراستەی فەرماندەی تیپەکە کردبوو و میواندارییەکەشی بەرز نرخاندبوو .

سێهەم : رۆژێك بەفرێکی زۆر کەوتبوو ، ئیحسان نوریش عەودالی دۆزینەوەی دوو هاوڕێی بوو کە بۆ هێندێك کار چووبوونە دەر ، لە نزیکەوە چاوی بە ئەفسەرێك و چەند سەربازی تورك دەکەوێت کە بەسەر گردێکەوە سەنگەریان لێداوە و چەك و تفاقێکی زۆریان لەبەر دەستە ، ئیحسان دەستبەجێ و بە دەنگێکی بڵند سێ فەرمانی بەناوی سێ دەستەی جیاجیاوە دەرکرد و داوای ئامادەباشی کرد ، ئنجا رووی دەمی کردە سەربازەکان و جاڕیدان " مە نەڤێت کەس بێتە کوشتن و بتەنێ چەك مە دڤێت ، گەر وە دڤێت ساغ بمینن چەکێ خۆ تەسلیم کەن " . سەرئەنجام سەربازەکان دەستیان هەڵبڕی و لە سەنگەر هاتنە دەر ، دواتر ئیحسان نوری داوای لێکردن چەکەکانیان پێچنەوە و گوێڕایەڵی فەرمانەکانی بن ، هەر بۆیە بەمەبەستی زیاتر چاوبەستی سەربازەکانی تورك ، فەرمانێکی دیکەی دەرکرد ، سەربازە تورکەکان هەموو چەك و پێداویستییەکانیان بۆ بۆ ئەو شوێنە راگوێزا کە ئیحسان مەبەستی بوو . پاشان رووی لە ئەفسەرە تورکەکە کرد و پێیگوت : من تەنیا بووم و هیچ هێز و دەستەیەکیشم دەگەڵدا نەبوو ، فەرمانەکانم تەنیا بۆ چاو بەست و هەڵخەڵەتاندنتان بوو ، ئەم وانەیەی ئەمڕۆ پێمدان چ کاتێك لە دانیشگای سەربازیی نەدراوەتە کەس ، پاش ئەوە رێگای دان بڕۆن و ئازادی کردن .

هەر کاتێك لەگەڵ ئیحسان نوری دادەنیشتین قسەکانمان زیاتر لە سەر مەسەلەکانی کوردستان بوو ، من پێشتر باسی ئەوەم بۆ کردبوو کە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی (ژ.ك) هیچ کامیان پلەی بەرزی خوێندەوارییان نەبوو، من کە ئەندامی یازدەهەم بووم لە کۆمەڵەدا تا رادەیەك لە رووی خوێندەوارییەوە لەوانی دیکە لەسەرووتر بووم . ئێمە نەك تەنیا لە

هەلومەرجی مێژوویی و جوگرافیی جیهان هەواڵێکمان نەبوو ، بەڵکو لە مێژوو و جوگرافیای وڵات و خەڵکەکەی خۆشمان شارەزاییمان نەبوو، لەراستییدا لە زۆر شوێن و زۆر شت بێ ئاگا بووین "[1].

هەروەها دکتۆر شیرازی لە بیرەوەرییەکانییدا باس لەوە دەکات کە کاتێکی ویستوویەتی بۆ فێربوونی ئسوڵی حزبایەتیی و بارهێنانی تیۆریی ، پەیوەندی بە حزبی تۆدەوە بکات لە تاران ، پرسی بە جەنەڕاڵ ئیحسان نوری کردووە و ناوبراویش رەزامەندیی لەو کارە دەربڕیوە و هانیشیداوە [2] .

هەروەها شیرازی باس لەوە دەکات کە گروپێك بە نێوی (کۆمای رەش) لەو کوردانە پێکهاتووە کە لە تاران ژیاون و پلەوپایەی جیاجیایان لە مەجلیس و وەزارەتخانەکاندا هەبووە . جگە لەوەی ئاماژە بەوەش دەدات کە کۆمای رەش لە رێگەی کەسایەتی رۆشنبیری کورد (صارم الدین صادق وەزیری) پارێزەر و وەکیلی دادگا و هەروەها سەدیقی ئەنجیری ئازەرەوە ، پەیوەندییان بە ئیحسان نوری پاشاوە کردووە [3]. دکتۆر شیرازی بەتەواویی نازانێت ئامانجەکانی کۆمای رەش چی بوون ، بەڵام بەپێی ئەو باس‌وخواسانەی لەم گروپەی دەگێڕێتەوە ، وێدەچێ کۆمای رەش گروپێکی نەتەوەیی خۆبەختانە بووبێ ، ئامانجی بەرەوپێشبردنی کێشەی نەتەوەیی کورد بێت لە ئێراندا ، لە رێگای پەیوەندیی و راکێشانی سەرنجی زلهێزەکانی رۆژئاوا ، بە تایبەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا.

شیرازی لەمەڕ کۆمای رەش نووسیویەتی :"مەبەستی کۆمای رەش ئەوە بوو دید و هەڵوێستی ئەمەریکاییەکان لەمەڕ کێشەی کورد و چارەنووسی کوردستان بزانن ...لە منیان داواکرد وەڵامی ئەو پرسیارەیان لە

[1] شیرازی ، سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٠٤-١١١.

[2] هەمان سەرچاوە ، ل ١١١.

[3] هەمان سەرچاوە ، ل ١١٢ .

ئەمەریکاییەکان بۆ وەرگرم ، منیش بۆ ئەو مەبەستە پەیوەندیم بە (مستەر مۆلێر) ەوەکرد کە لە رێگای (ئارچی رۆزفێلت) ەوە / دوو کارمەندی سەفارەتی ئەمەریکی بوون لە تاران- وەرگێڕ / ئاشناییم لە گەڵیدا پەیدا کردبوو . کە چوومە لای ،پرسیارەکەی کۆمای رەشم خستە بەردەستی ،ئەویش لەوەڵامدا گوتی کە نیشاندانی هەڵوێستی وڵاتێکی زلهێزی وەك ئەمەریکا سەبارەت بە کورد ، لە دەسەڵات و توانای من بەدەرە ، هەر بۆیە چەند رۆژێك چاوەڕوان بە تا بە رەسمی پەیوەندیی بە ولشنگتۆنەوە دەکەم و لەوێرا وەڵامی گونجاوتان دەستدەکەوێت .

ماوەیەکی خایاند کە مۆلێر داوای بینینی کردبووم ، کەچووم گوتی: ماوەیەکی دەوڵەتی ئەمەریکا خەریکی دامەزراندنی پەیوەندییەکی دۆستانەیە لە نێوان چوار دەوڵەتی ئێران ، پاکستان ،تورکیا و عێراقدا ، لەوانەشە زۆر نەبا پەیوەندییەکی دۆستانە بە رەسمی لە نێوان ئەو چوار دەوڵەتەدا بەرقەرار بێت (مەبەست بەستنی پەیمانی بەغدایە کە دواتر بە سەنتۆ نێوزەدکرا). ئەمڕۆکە /واتە ناوەڕاستی پەنجاکانی سەدەی رابردوو- وەرگێڕ / بە قازانجی ئەمەریکا نیە لە پێناوی شتێکدا کە ئاکامەکەی نازانرێت بە کوێ دەگات ، چوار دەوڵەتی ئاوا لە خۆی بتۆرێنێت . بەڵام ئەمەریکا بەڵێن دەداتە کورد گەر بێتوو لەگەڵ روسیای شورەویدا تووشی جەنگ هات و سەرکەوتنی بەدەستهێنا،یاخود خاترجەم بێت کە بۆ ماوەی سەد ساڵی تر لەگەڵ شورەویدا تووشی جەنگێکی سەراسەریی نابێت ، ئەوسا ئامادەیە دەستی هاوکاریی بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی مەزن درێژ بکات . من ئەو وەڵامەم گەیاندەوە بە ئیحسان نوری پاشا و وەك ئەرکێکی حزبیش ، تودەم لێ ئاگادار کردەوە. لەو دەمەدا کە رۆژنامەی (مردم) ی حزبی تودە داخرابوو ، لە جیاتی ئەو رۆژنامەی (شهباز) بڵاودەکرایەوە ، پاش چەند رۆژێك شهباز چوار لاپەڕەی خۆی بە خەتێکی درشت سەبارەت

به (دامەزراندنی کوردستانی مەزن) پڕکردبۆوە و ئەوەی باش بوو ناوی منی نەهێنا بوو "[1] .

هەروەها شیرازی لە بەشێکی دیکەی یادداشتەکانییدا و لەژێر سەردێڕی (دیداری ئارچی باڵد ڕۆزفێڵت لە گەڵ ئیحسان نوری پاشادا) باسی چاوپێکەوتنی ئەو دوو کەسایەتییە دەکات . ڕۆزفێڵت کە جێگری وابەستەی سەربازی سەفارەتی ئەمەریکا بوو لە تاران ، ئارەزوویەکی زۆری فێربوونی زمانی کوردی و ئاگاداربوونی ژیان و کەلتوور و بزوتنەوە سیاسییە نەتەوایەتییەکەی گەلی کوردیی هەبوو. دیارە شیرازی بۆ خۆی ئارەزووی یەکەمی بۆ ڕۆزفێڵت هێناوەتە دی و بۆی بۆتە فێرکاری زمانی کوردیی [2]. بۆ مەسەلەی دووەمیش پێی وابوو کە لە تاراندا جگە لە ئیحسان نوری پاشای خاوەن رابردوویەکی شۆڕشگێڕیی و ڕۆشنبیرێکی خامە ڕەنگین ، کەسێکی دیکەی شیاوتری چنگ ناکەوێت . هەربۆیە بۆتە ڕێکخەری دیداری نێوان هەرتك لا و لە ماڵەکەی ئیحسان نوری پاشا و پاش یەکترناسین و چاك‌وخۆشی ، پاشا گوتویە: "گەلی کورد لە ڕەگەزەوە ئارییە و تیرەیەکی مەزنی گروپی هیندۆئۆرووپییەکانە ، بافتی ژیانیان تانوکەش عەشیرەتییە و گەلێك پابەندی داب‌ونەریتی عەشیرەتی میللی خۆیانن .گشتیان جوامێر و شۆڕەسوار و لێهاتوون و لە پێناوی نیشتمانەکەیاندا هەمیشە ئامادەی فیداکاریی و گیانبەخشینن .میللەتی کورد شانازیی بە ڕەچەڵەك و بنەچەی خۆی ، بە بەرگی ئاڵاوواڵا و ڕەنگاورەنگی ، بە حەباتی بێوچانی لەپێناو وەدیهێنانی مافەکانی دەکات . پیاوی کورد لەنێو خێزاندا ، خۆی بە سەردارێکی چاك و بەرپرسی کاروباری بنەماڵەکانی دەزانێت. ژنی کوردیش لەنێو خێزان و کۆمەڵدا پلەوپایەیەکی

[1] هەمان سەرچاوە ، ل ١١٣ .
[2] هەمان سەرچاوە ، ل ١١٧ .

بەرز و شایستە و تایبەتی هەیە و لەچاو کۆمەڵگاکانی دەوروبەردا ، چ ئیسلامیی ، چ نائیسلامیی ، شایەنی بەراوردکردن نیە .

گەلی کورد ژمارەی لە بیست ملیۆن پترە ، کە لەنێو پێنج وڵاتی تورکیا،ئێران،عێراق و سوریا و شورەوییدا دابەشکراوە،لەدوای کۆتاییهاتنی جەنگی یەکەمی جیهانیی ،زاهێزە سەرکەوتووەکانی جەنگ چەند دەوڵەتێکیان لەجیاتی دەوڵەتی عوسمانیی دۆڕاو دامەزراند . بەداخێکی زۆرەوە سنوری ئەو دەوڵەتانەیان بە پێی ڕەگەزی نەتەوەکان و لەرووی مرۆڤدۆستییەوە دیاریی نەکرد و لەو ڕووەوە زیاتر بەرژەوەندییەکانی خۆیان لەبەرچاو بوو .ئاکامەکەی وەك دەبینی ، خاك و گەلەکەی ئێمە پارچە پارچەکرا ، من و تێکڕای گەلی کورد ، زۆر لەدەوڵەتەکانی بەریتانیا،ڕوسیا و بەتایبەتی ئێوەش ئەمەریکا ،بەداخ‌و بەگلەیین ، ئێوە خۆتان هەڵکەری ئاڵای ئازادیی و دادپەروەریین و بەو چەشنەش لە ئازادببونی گەلی کورد دا خەمساردیتان نواند و وەفاتان بەهیچ بەڵێن و وادەیەکی بەو گەلە هەژارەتان دابوو نەکرد . تەنانەت مافی قەیموومییەتی کۆمەڵەی گەلانیشتان پێ ڕەوا نەبینیین .

بەڵام وەك لەواقیعدا دیتراوە و دەبینرێت ، ئیرادەی ئەم گەلە لەپێناو مافە ڕەواکانیدا لەپەل وپۆ ناخرێت . ئەو شۆڕشە یەك لەدوا یەکانەی کە کە هەرجارە و لە شوێنێکی ئەم سەرزەمینەدا هەڵدەگیرسێت ، بەڵگەی چەسپاوی ئەم ڕاستییەیە. دڵنیاشین ئەم گەلە تا نەگاتە ئامانجی خۆی ، واز لە خەبات ناهێنێت و تێکۆشانی ڕۆژ لەدوای ڕۆژ گەرمتر و فراوانتر و خوێناویتر دەبێت .چونکە کورد لەسەر مافی ڕەوای خۆی سوورە ، بۆیە بەهەر شێوەیەك و بە هەرچ نرخێك بێت هەر دەیهێنێتە دی .

مستەر ڕۆزفێڵت ، ئومێدەوارم و چاوەڕێم کە سیاسەتکاران و بەرپرسانی نێودەوڵەتی لە پێناوی پاراستنی بەرژەوەندیی خۆیاندا ، مافی

مرۆڤایەتیی لەبەر چاو بگرن و ڕێگای دادپەروەریی بگرنە بەر تا ویژدانی گشتیی لە ئازاردا نەبێت ، ڕێگا نەدەن مرۆڤایەتیی لەوە زیاتر لە ئاژاوەدا بێت و با هەموو پێکەوە لە ئاشتییەکی ئابڕوومەندانەدا بژین ، ڕێگا لەو کارە دزێوانە بگیرێت ، نەیەڵین چیدی کەسانی ناشایستە و هیچ لەبارانەهاتوو دەسەڵاتی وڵاتانی ناوچەکە بۆ خۆیان قۆرخ بکەن و بە ئارەزوو و ویستی خۆیان خەڵك بهاژوون .

لەکاتێکدا جیهان چل و یەك وڵاتی تێدایە کە سنووری خاکەکەیان ناگاتە سەدیەکی خاکی کوردستان و ژمارەشیان لە ملیۆنێك کەس تێناپەڕێت ، کەچی ئەوانە سەربەخۆن و لە کۆمەڵگای نێودەوڵەتیشدا دانپیانراون و بەرفەرمیش لە گشت لایەك نوێنەریان هەیە . گەلی کورد کە خاوەنی زیاتر لە بیست ملیۆن کەسە و زمان و داب ونەریت و فەرهەنگی تایبەتی خۆی هەیە و لەسەر خاکی باوباپیرانی دەژی کە رووپێوەکەی لە رووپێوی زۆربەی وڵاتانی ئەوروپا زیاترە و لەرووی سامانی ژێر زەوییەوەو کەرەسەی خاوەوە بێ سنوور دەوڵەمەندە ، ئەو خاکەی بە خوێنی پاکی رۆڵەکانی ئاودراوە ، گەلێکی بەو چەشنە شایەنی ئەوەیە وەك گەلانی دیکەی جیهان بە ئازادیی بژی و مافی چارەنووسی خۆی وەدەستبهێنێت"[1].

هەروەها دکتۆر شیرازی ، لە شوێنێکی دیکەی بیرەوەرییەکانییدا و لەژێر سەردێڕی ((دیداری نێوان قازی محەمەد و ئیحسان نوری)) دا، باس لەوە دەکات کە چۆن پاش دامەزراندنی کۆماری میللی دیموکراتی کوردستان لە مەهاباد ساڵی ١٩٤٦ و چوونی شاندی کوردستان بۆ تاران لە ٢٧ی حوزەیرانی ١٩٤٦دا بە سەرۆکایەتی (پێشەوا قازی محەمەد) ، بەمەبەستی دانوساندن و چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە ئێران لە ڕێگای دانیشتن و گفتوگۆ لە گەل حکومەتەکەی قەوام ئەلسەلتەنە دا . دوای گەیشتنی وەفدەکە

[1] هەمان سەرچاوە ، ل ١١٨-١١٩ .

و دابەزینیان لە ژووری ژمارە پێنجی هوتێل (دەربەند) ، پێشەوا ئارەزووی بینینی ئیحسان نوری پاشا دەکات ، دکتۆر شیرازیش ئیحسان نوری لە مەسەلەکە ئاگادار کردۆتەوە و بۆ رۆژی دواتر و لە کاژێر نۆی سەرلەبەیانیدا ، هەردوو رابەری دوێنێ و ئەو سەردەمەی نەتەوەی کورد دەگەنە یەك و دەست بە گۆڕینەوەی رازونیاز دەکەن.

شیرازی لەم بارەیەوە دەبێژێت:" ئیحسان نوری رووی دەمی لە قازی کرد و گوتی: شارەکانی ورمێ و میاندواو کوردنشینن و کوردنشین بوون و تاماوەیەکی کەمیش بەرلە ئێستا جگە لە کورد و چەند ئەرمەنییەك ، کەسێکی دیکەی تێدا نەژیاوە" .هەروەها فەرمووی :"لەجەنابی قازی داواکارم کارێك بکات کە ئێمە هێشتا ئەرکی بنیاتنان و پێکەوەنانی ماڵەکەمان جێبەجێنەکردووە، ڕێگە نەدات خەڵکی لەسەر رەنگکردنی ژوورەکان لەیەکتری بەربن ...پێویستە کەسانی شایستە و لێهاتوو لە کاروباری بەڕێوەبەردنی کاروبارەکانی حکومەتدا سوودیان لێوەربگیرێت ، با خەڵکی سەقز و کرماشان و بۆکان و قەسری شیرین و سەردەشتیش بن و مەهابادیی نەبن ، چما خۆ کوردستان هەر بەتەنیا مەهابادێ نیە!!" [1].

[1] هەمان سەرچاوە ، ل ١٢٣-١٢٤ .

کورتە مێژوویەکی ئێزگەی کوردیی کرماشان و ئێزگەی کوردیی لە ئێران [1]

پاش کودەتای سوپای عێراق لە تەموزی ساڵی ١٩٥٨ دا بەڕابەری (عەمید روکن عەبدولکەریم قاسم) ڕژێمی پاشایەتیی رووخێنرا و ڕژێمێکی کۆماریی لە شوێنی ئەو لە عێراقدا راگەیەنرا ، ئەوەش بووە هۆی تێکچوونی ئەو پەیوەندییە تاڕادەیەك دۆستانەیەی نێوان ئێرانی شاهەنشاهیی و کۆماری تازەدامەزراوی عێراق کە خۆی بە حکومەتی (کورد و عەرەب) راگەیاند و هەر زوو پەیوەندییەکان بەرەو ئاڵۆزیی رۆیشتن.

عەبدولکەریم قاسم لەسەرەتای حوکمڕانییەتییدا داوای لە مەلامستەفا بارزانی و هاوەڵانی کرد کە بۆ زێد و نیشتمانەکەیان بگەڕێنەوە و لەکۆمەڵگایەکدا ژیان بەرنەسەر کە تێیدا کورد و عەرەب مافی وەك یەك و بەرابەریان هەبێت.

هەرلەم روانگەیەوە بۆ چەسپاندن و ئاشکراکردنی نیازپاکی رژێمی نوێ ، بێ دواکەوتن کاژێرەکانی بڵاوکردنەوەی بەرنامەکانی رادیۆی کوردیی بەغدا کە پێشتر ٦ کاژێرێك دەبوو ، کرایە ١٢ کاژێر ، هەروەها رێگا بۆ چاپکردنی کتێب و بڵاوکراوەی کوردیی ئاوەڵا بوو.

گەڕانەوەی بارزانی بۆ عێراق و جێگیربوونی لە کۆشکەکەی (نوری سەعید) سەرەك وەزیرانی کوژراوی رژێمی رابردوو ، زەمینەی بۆ پەلاماری راگەیاندنی رادیۆی عێراق دژی رژێمی شا لە ئێران خۆشکرد و یەکێك لەو مەسەلانەی ئەو دەزگایە وەك رەخنەیەك باسی لێوەدەکردن ، نەبوونی دەزگا و بەرنامەی رادیۆیی کوردیی بوو لە ئێراندا.

[1] ئەم بابەتە لە گۆڤاری (کردستان) ، فصلنامەء فارسی کردی فرهنگی، اجتماعی، سیاسی،سال اول ، شمارە١ ، بهار ١٢٨٠ بەزمانی فارسی لەلایەن (محمد کمانگر)ەوە نووسراو و بڵاوکراوەتەوەو ئێمەش وەرمانگێڕاوەتە سەر زمانی کوردیی و لە گۆڤاری (مەتین)دا ، ژمارە ١٢٢، ئادار ٢٠٠٢ دا بڵاومانکردۆتەوە .

لەو دەمەدا کە دەزگای رێکخراوی هەواڵنێریی و ئاسایشی ئێران (ساواك) لە لایەن (سوپەهبود بەختیار) ەوە سەرپەرشتیی دەکرا ، ئەفسەرێکی لاو هەبوو بەناوی (سەرهەنگ عیسا پەژمان) کە راوێژکاری بەختیار بوو . ئەم ئەفسەرە هەلەکەی قۆزتەوە و پێشنیازیی دامەزراندنی بەرنامەی بە زمانی کوردیی لە رادیۆدا خستە بەردەم بەختیار.

پێویست بە وەبیرهێنانەوەیە ، بەڕێوەبەرایەتیی رادیۆ لەو دەمەدا بەناوی (اداره کل تبلیغات /بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی راگەیاندن) و لە ژێر چاودێری سەرەك وەزیراندا بەڕێوەدەبرا و لەلایەن (نصرت الە معینیان) ەوە سەرپەرشتیی دەکرا ، ئەو بەڕێوەبەرایەتییەی کە دواتر ناوەکەی بۆ (بەڕیوبەرایەتیی گشتیی بلاوکردنەوە) گۆڕدرا.

ئەو پێشنیازەی سەرهەنگ پەژمان لەلایەن سەرەك وەزیرانەوە درایە معینیان تا هەوڵی جێبەجێکردنی بدات ، ناوبرا و ئەم مەسەلەیەی زۆر لەلا گران بوو ، وێڕای ئەوەش بیری لە دامەزراندنی رادیۆیەکی کوردیی لەشاری کرماشان کردەوە کە بۆخۆم ئامادەی چۆنێتی دامەزراندنەکەی بووم .

ئێزگەی رادیۆی کوردیی لەتاران کە لە ناوەڕستی پایزی ساڵی ١٩٥٨ دا کرایەوە و سەرەتا ١٥ خولوك و دواتر نیوکاژێر و سەرئەنجام کاژێرێك بەرنامەکانی خۆی بە دوو دیالێکتی سۆرانیی و کرمانجیی بڵاودەکردەوە . هەروەها ئێزگەی رادیۆی کوردیی کرماشان لە کۆتایی پایزی هەمان ساڵدا کەوتە بڵاوکردنەوەی بەرنامەی کوردیی بە دوو شێوە زمانی سۆرانیی و کرماشانیی و ماوەکەی یەك کاژێر بوو .ئەم بەرنامەیە لەسەر شەپۆلێکی کورت بەتوانای یەك کیلۆوات پەخش دەکرا .هەروەك ئاماژەی پێدرا بە فەرمانی معینیان بەرنامەی کوردیی لە تاران راوەستێندرا و تەواوی کادر و کارمەندەکانی هاتنە کرماشان ، لەو مێژووەوە بەرنامەی شێوە زمانی

(كرماشانيی / كەلهوريی) وەستێندرا و لەشوێنی ئەو بڵاوكردنەوەی بەرنامەی شێوە زمانی كرمانجيی دەستپێكرد [1].

لەبەرنامەی كورديی تاران ئەم كەسانە خزمەتيان كردووە :دكتۆر صديق موفتی زادە ، شكرالله بابان ، دكتۆر عەبدولڕەحمان موفتی زادە ، ئەحمەد موفتی زادە ، خوسرەو شێخكانلو ، حسام الدين ئەمين ، ميديای زەندی ، عوسمان ئەحمەدی ، دكتۆر عابد سيراج الدينی .

لە كارمەندەكانی راديۆی كورديی كرماشانيش دەتوانرێت ناوی ئەمانە بهێنرێت: وەلی الله كاميران، حشمت خامەچی، زەهرا نايينی ، شوكت لهونی، محەمەد سەعيد حافدی قزڵجی ، محەمەد مەسعودی ، محەمەد كەمانگەر و محەمەد عەلی زەبيحی .

لە گەلاوێژی ساڵی ١٩٦٢دا ، كاتێك كادر و كارمەندەكانی راديۆی كورديی تاران هاتنە كرماشان ، بەرنامەكانی كرماشان رۆژانە ٥ كاژێر و بە دەزگايەكی نێرەری سەد كيلۆ واتی پەخش دەكرا ، هەروەها بەرنامەيەكی دوو كاژێری بەيانيانی رۆژانی هەينيشی خرايە سەر ، ئەم راديۆيەی كرماشان چونكو راديۆيەكی رۆشنبيريی و هونەريی بوو و لە رووی سياسيی و راگەياندنی ديدە رەسمييەكانەوە زۆر بايەخدار بوو ، لەبەرئەوە لە لايەن گوێگرانەوە پێشوازييەكی گەرمی لێدەكرا. زيادەرۆيی ناكەين گەر بڵێيين هەر كوردێك ئەو ئێزگەيەی بە هی خۆی دەزانی و هۆگری بوون ، ئەو هاوكارييەی لەلايەن ئەديب و شاعيرانی ناوەوە و دەرەوەی ولات پێشكەش بە بەرنامەكانی ئێزگەكە دەكرا راستی ئەو قسەيەی سەرەوە دەسەلمێنێت .

[1] شايەنی باسە دوای دەركردنی ياسای ريفۆرمی زەوی لە عێراق ژمارەيەك لە دەرەبەگەمانی باشووری كوردستان هەڵاتنە ئێران و لەم راديۆيەوە چاوپێكەوتنيان لەگەڵ دەكرا و هێرشيان دەكردە سەر رژێمی كۆماری نویٚ . بڕوانە : ئازادی . رۆژنامەيەكی رۆژانەی سياسی يە ، ژمارە ٨٦ ، ساڵی ١ ، ١٨/٣/ ١٩٦٠ .

تا ئەو شوێنەی لەيادمە ، گەلێك هۆنراوەی شاعيرانی كوردی وەك قانيع و گۆران و چەند ناوداری تر بە دەستخەتی خۆيان دەگەيشتنە راديۆی كرماشان و زۆربەيان بڵاودەكرانەوە . جگە لەوە لە ناوخۆی وڵاتدا كەسانی پايەبڵندی وەك هێمن ، حەقيقی ، امامی ، اقدسی مەريوانی، شێخ رەئوف ضيايی ، نافع مظهر ..هتد بەرهەم و هۆنراوەی خۆيان بەمەبەستی بڵاوكرنەوە دەناردە راديۆی كرماشان .

بەرنامەی كورديی كرماشان سەرەتا لەلايەن وەلی الله كاميرانی و دواتر پاش هاتنی شوكروڵڵا بابان لەتارانەوە بۆ كرماشان لە لايەن ناوبراوەوە بەڕێوەدەبرا . شوكروڵڵا تا ساڵی ١٩٦٨ ئەو ئەركەی لەئەستۆدا بوو ، لەو مێژووەوە تا ساڵی ١٩٧١ ديسانەوە لە لايەن كاميرانييەوە ئەركی سەرپەرشتييكردنی ئاو راديۆيە خرايە ئەستۆ .لە ساڵی ١٩٧١ يشەوە تا ١٩٨١ كە لە راستييدا درەخشانترين ساڵەكانی ژيانی بەرنامەكانی كورديی ئێزگەی راديۆی كرماشان بوو ، بەڕێوەبەرايەتيی بەرنامەكانی لە ئەستۆی نووسەری ئەم دێڕانەدا بوو . لە دەساڵی ناوبراودا ئەم راديۆيەلە باشترين كادر و كارمەند و ئامادەكار و وەرگێڕ و دەرهێنەر بەهرەمەند بوو . جگە لەوەی بەهێزترين دەزگار نێرەر و پەخشكەری لە كرماشان و قەسری شيرين و بناو و دەشتی قەزوين لە خزمەتدا بوو ، كە رۆژانە دوازدە سەعات بەرنامەی خۆی بۆ گوێگرانی كورديی بڵاودەكردەوە .

((**ناوەكان و يادەكان**))

بێژەرانی راديۆ بريتيبوون لە: وەلی الله كاميرانی ، حشمت خامەچی، زەهرا نايينی ، شوكت لهونی، محەمەد سەعيد حافدی ، محەمەد مەسعودی ، محەمەد كەمانگەر ،خانم حبيبی ، ميديای زەندی ، سيد عزيز علوی ، احمد جەلالی ، پەروين مشير وەزيری ، بهمن عباسی، حسام الدين امين ، فوزيە عباسی ، يوسف مطری ، نهيە راهدار ، منصور اردڵان ، عزيز

سوڵتانی ، جعفر کنجعلی ، ناصر مرنلی ، گیتی سپهری ، جعفر شریفی ، باقر احمدی ، سید جەلال نیزامی ، مهدی اسودی ، وەعدەت احمدی ..هتد .

نووسەران و وەرگێڕەران بریتیبوون لە: مامۆستا جەمیل ڕۆژبەیانی ، تایەری هاشمی ، دکتۆر صدیق موفتی زادە ، صدیق بۆرەکەیی ، سوارەی ئیلخانیزادە ، عەبدوڵڵا مەردۆخ ، مامۆستا حوسێن جەلیلی ، ئەحمەد شەریفی ، محەمەد عەلی زەبیحی ، ڕەئوف محەمەد موقەدەم ، ئەشرەف کەمانگەر پور ، امین نەقشبەندی ، مەلا محمد ڕەبیعی ، سەید حوسێنی مەسعودی ، محەمەد ساڵح ئیبراهیمی ، سەید اسماعیل حوسەینی ، عین الدین ضیایی ، محمد صالح ابراهیمی ..هتد .

ئامادەکاران :عبدالحسین ناصحی ، هوشنگ چاوش سیاح ، مظفر کمانگرپور ، جلیل قاسمیان ، بهمن طهموری ،فیروز اجیل چی ، عباس گرجی ، فیروز سیمونی ، محمد کمانگر ، عوسمان ئەحمەدی ..هتد.

((گروپی نمایش لە تاران))

مریم ظاهریانی ، عوسمان ئەحمەدی ، محمود شیخ الاسلامی ، زەهرا نادری ، اسعد نەقشبەندی ، پروین مشیر وەزیری ، عفت مشرق ، باقر(مظهر) خالقی..هتد.

گرووپی مۆزیك:

ابراهیم وەلی ، احمد سلیمی ، عسکر نقشقندی ، گلستانی، صنعتی، برایانی زیزی، حەسەن زیرەك ، سەید محەمەدی سەفایی ، مورتەزای توندروو ، ابراهیم خۆشنەوا، هاشم ڕەبیعی ،محمد طهماسبی ، علی نظر ، عطاالله سعید منصور ، سلطانمراد احمد ، اسماعیل مسقطی، غلامعلی رومی ، محمد نەجار ، محمد یاوری ، مراد سکین ، حشمت الله لوڕنەژاد ، فیروز سابوری ، اسماعیل پیرخدر ، سەعید قەندی ، اسماعیل

سابوری ، یدالله ڕەحمانی ، شهاب جزایری ، یدالله یخچاڵی ، سید جەلال موحەمەدیان .. هتد.

مۆزیکژەنان

محمد عبدالصمدی ، مجتبی میرزادە ، محمود مرأتی ، اکبر یزدی ، حامدی ، بهمن پولکی ، دەرویشی ، مسعود زەنگەنە ، زید یحیانی ، اردبیلی ، پرندیان ،هتد.

لێرەدا بە پێویستی دەزانم ئاماژە بەو هونەرمەندانە بدەم کە دانیشتووی کوردستانی عێراق بوون وەك مامۆستا عەلی مەردان ، حەسەن جەزراوی ، محەمەد عارف جەزراوی و زۆری دیکە کە بەداخەوە ناوەکانیانم لەیاد نەماوە ، ئەوەش ئەو ڕاستییە دەسەلمێنێت کە ڕادیۆی کوردیی کرماشان چ جێگایەکی تایبەتی لەلای هونەرمەندان هەبووە ، ئەوانەی ژمارەیەك گۆرانی زۆر خۆشیان لەو ئێزگەیە تۆمار کردووە ، جگە لە هونەرمەندانی نێوخۆی وڵات ، بۆ نموونە شادرەوان خەلیلی سەدیقی بە دەنگە خۆش و کەم هاوتاکەی گۆرانی ((فاتمە دوو چاوی مەستت پڕ لە سیحر و جوانییە)) ی تۆمار کردووە کە لە بنەڕەتدا شیعری شاعیری کوردی عێراق " ئەحمەد هەردی " یە و بە یەکێك لە بەنرخترین گۆرانییەکانی ناوبراو دادەنرێت .

یەکەمین نمایش بە زمانی کوردیی

وێڕای ئەوەی پێش دامەزراندنی ئێزگەی ڕادیۆی کوردیی لە ئێران ، وڵاتی عێراق ئەو ئەزموونەی تاقیکردبووەوە و ڕۆژانە چەند کاژێر لە ئێزگەی ڕادیۆی کوردیی بەغداوە بەرنامەی کوردیی بڵاودەکرایەوە ، بەڵام بۆ یەکەمین جار نمایشی ڕادیۆیی بە زمانی کوردیی لە ساڵی ١٩٦٠ لە ڕادیۆی کرماشانەوە بڵاوکرایەوە .

له ساڵوەگەڕی جوڵانەوەی مەشرووتەخوازییدا ، له ٤ی گەلاوێژی ١٣٣٩ /١٩٦٠ دا تێکستێکی شانۆیی رادیۆ له فارسییەوە له لایەن وەلی الله کامیرانییەوە وەرگێڕدرایە سەر زمانی کوردیی بە ناونیشانی " تروسکاییەك له تاریکییدا " کە رۆڵی مەشرووتەخوازی کورد (یار محەمەد خانی کرماشانی) نیشاندەدا . ئەم نمایشە بە هاوکاری :کامیرانی ، خانم زەهرا نایینی و هەر دوو خوالێخۆشبوو سەید مەسعودی و محەمەد عەلی زەبیحی ، حشمت الله خامەچی و شوکت لهۆنی ، توانرا یەکەمین نمایشی رادیۆیی بە زمانی کوردیی پێشکەشی گوێگران بکەین .

شایەنی وەبیرهێنانەوەیە ، ئەم کارە بووەهۆی ئامادەکردن و پێشکەشکردنی نمایشی رادیۆیی هەفتانە و دواتر رۆژانەش کە لەدوا بەرنامەکانی ئێوارەدا بە ناونیشانی "داستانی شەو " بڵاودەکرایەوە و زۆر لای گوێگران سەرنجراکێش بوو .

یەکێك له سەرکەوتووترین نمایشە شانۆییەکانی رادیۆیی هەفتانە ، نمایشی (حەمە شوان) بوو کە له لایەن شوکروڵڵای بابانەوە نووسرابوو ، من رۆڵی حەمە شوانم دەبینی . ئەم نمایشە پاش چەند ساڵێکیش و لەسەر داوای گوێگران لەو رادیۆیەوە پەخشدەکرا و چەند هونەرمەندێکی وێنەکێش بە خەیاڵی ئەو نمایشە تابلۆی سەرسوڕهێنەریان کێشابوو .

نمایشێکی رادیۆیی وەك (حەمە شوان) کە بەرجەستەی ستەمی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگای لادێی دەکرد و بابەتەکەی له راستبوونەوەی شوانێك دژی ئەو ستەمە چینایەتییە دەخستە بەرچاو ، له کن گوێگرانی کوردزمان شوێنێکی بەدەستهێنا .

بەرنامە ئەدەبییەکان :

١- خوالێخۆشبوو سەید تاهیری هاشمی چەند بەرنامەیەکی بە ناونیشانی (هەوارگەی دڵان) و (گوڵزاری ئەدەب) دەنووسی ، کە هەربۆخۆیی له

هێندێکیاندا بەشداری دەکرد و لەگەڵ بێژەرانی وەك : پەروین مشیر وەزیری ، عەزیزە نافعی و محەمەدی کەمانگەر دا پەخشیان دەکرد .

٢- خوالێخۆشبوو سوارەی ئیلخانیزادە بەرنامەی (تاپوو بوومە لێڵ) ی دەنووسی و سەرەتا خۆی بە ئەرکی بڵاوکردنەوەکەی رادەپەرموو .

٣- کاروانی شیعر و مۆسیقا له نووسین و جێبەجێکردنی شوکروڵڵا بابان و عەزیزە نافعی و محەمەد کەمانگەر و سەید عزیز علوی بوو.

٤- بەرنامەی (هونەر و شیعر) له نووسینی محەمەد کەمانگەر و پێشکەشکردنی شوکروڵڵا بابان و عەزیزە نافعی و محەمەد کەمانگەر بوو .

ئاشکرایە بەدرێژایی ئەو ماوەیە کە بەرنامەی رادیۆی کوردیی له کرماشان جێگیر بوو ، واتە بەدرێژایی ١٩ ساڵ ، بەهیچ شێوەیەك چالاکی پەخش و بڵاوکردنەوەی بەرنامەی رادیۆیی بە زمانی کوردیی له تاراندا نەبووە و تەنیا بنکەیەکی پەیوەست بە کارەکانی بەرنامەی رادیۆی کوردییەوە له تاران بوو ، کە لەساڵەکانی نێوان ١٩٦٩-١٩٧٤دا ژمارەیەك داستانی شەو و چەند بەرنامەی پازدە خولەکییان تۆمار دەکرد و دەیاننارده ئێزگەی رادیۆی کوردیی کرماشان بۆ بڵاوکردنەوە .

دوا گوتە

لەراستییدا ، بەرنامەی کوردیی له کرماشان کە٢٦ ساڵی رەبەق دەوامی کرد و چەندین بەرنامەی جۆراوجۆری بەزمانی کوردیی بڵاودەکردەوە ، گرنگترین ناوەندی رادیۆیی بوو کە ناتوانرێت چاو له کارتێکردن و ئاسەواری بەسوودی لەسەر پەرەسەندنی زمانی کوردیی بپۆشرێت .

ئەم رادیۆیە دروست وەك قوتابخانەیەکی لێهاتبوو کە بە پێی نووسینی گوێگرەکان ، زۆریان له رێی ئەم ئێزگەیەوە فێری زمانی کوردیی ببوون .بێگومان بوونی چەند بەرنامەیەکی وەك (فێربوونی زمانی کوردیی)

، (دەستووری زمانی کوردیی) ، (نیشتمانی خۆت بناسە) و هتد ، رۆڵێکی زیاتریان لەو بارەیەوە دەگبینی ، لە نووسەرەکانی ئەو بەرنامانە :دکتۆر صدیق موفتی زادە و مامۆستا مەلا جەمیل رۆژبەیانی لە یادمدان .

دیارە هەرگیز ئەم کورتە مێژووە ناتوانێت بە قووڵی باسی رۆڵی ئەو کادر و ئەندام و کارمەندانەی رادیۆی کرماشان بخاتە بەرچاو کە داوای لێبووردن لە نەهێنانی ناوی هێندێکیان دەکەم . بەڵام دەبێت ئەو راستییە لەبیر نەکرێت ئەویش ئەوەیە وێڕای ئەو سانسۆر و چاودێرییە توندوتیژەی کارمەندان و سیخوڕەکانی دەزگای ساواك ،کەچی کارمەندانی رادیۆ بە شێوەیەکی هۆشیارانە ئەرکی خزمەتکردنی زمانی کوردییان بەئەنجام دەگەیاند و کەمترین بیانووشیان نەدەدا بەدەستەوە و بلاوکردنەوەی بەرنامەکانی ئێزگەی رادیۆی کوردیی لە کرماشان تا ساڵی ١٩٨٣ هەربەردەوام بوو ، لەو مێژووەوە ئەو ئێزگەیە بەتەواوی داخرا و بەرنامەی رادیۆی کوردیی لە تاران سەرلەنوێ دەستپێکردەوە و تانوکەش بەردەوامە .

رووداوە سیاسییەکانی عێراق و شۆڕشی کوردستان لە یادداشتەکانی (ئەرتەشبود حسێن فردوست)[1]دا

لە ساڵەکانی جەنگی یەکەمی جیهانییدا هێزەکانی بەریتانیا توانییان دەست بەسەر پشکێکی مەزنی خاکی عێراقی ئەمڕۆ بگرن . هەر زوو لەبەر دوو هۆی گرنگ ، کە یەکەمیان گرنگی شوێنی جیۆپۆلتیکی عێراقە و دووەمیشیان بوونی رێژەیەکی زۆری پترۆڵی عەمبارکراوە ، بەریتانیا کەوتە جێ پێی قایمکردن و چەسپاندنی دەسەڵات و بەڕێوەبەرایەتی لە ناوچەکە دا . هەر بۆیە فەیسەڵی کوڕی شەریف حوسێنی هێنا و کردیانە پاشای عێراق . دواتر عەبدوڵلای براشیان هێنا ، کردیانە پاشای ئوردن . بەم شێوەیە بەریتانیا لە رێگای خێزانی هاشمییەوە پشکێکی گەورەی خاکی عەرەبیی بەڕێوەبرد .

لە دوای جەنگی دووەمی جیهانییدا ، دەسەڵاتی بەریتانیا لەعێراق چەسپاو بوو ، دواتر بە هاریکاریی ئەمەریکا توانرا پەیمانی بەغدا لە نێوان دەوڵەتەکانی ناوچەکە لە ساڵی ١٩٥٥ دا ببەسترێت کە بووەهۆی ئەوەی زیاتر شوێنی رژێمی عێراق و دەسەڵاتی بەریتانیا لە ناوچەکە بەهێز بێت . لەم کاتەدا فەیسەڵی دووەم پاشای عێراق بوو ، بەڵام دەسەڵاتی راستەقینە لە

[1] حسێن فردۆست (١٩١٧-١٩٨٧) یەکێکە لە ئەفسەرە هەرە پایەبڵندی ئێران و نزیکترین کەسایەتیی بوو لە محەمەد رەزای شای پەهلەویی . ماوەیەکی بەڕێوەبەری کاروباری دەرباری شاهەنشاهیی بووە . ئەرکی بەڕێوەبردنی (دەفتەری ئاسایشی تایبەت) ی پێ سپێردرابوو ، هاوکات لە دەزگای ساواك (سازمان امنیت و اطلاعات کشور) دا رۆڵی گەورەی هەبوو . یادداشتەکانی خۆی بە ناونیشانی : خاطرات ارتشبد سابق حسین فردوست ، ظهور ء سقوط سلطنت پهلوی ، مؤسسه اطلاعات و پژوهشهای سیاسی ، انتشارات اطلاعات ، تهران ، ١٣٦٩ دا بلاوکردۆتەوە . ئەم بابەتەی کە سەبارەت بە شۆڕشی کورستانە لە یادداشتەکانی ناوبراودا کردوومانەتە کوردیی و بۆ یەکم جار لە : گۆڤاری (مەتین) ، ژمارە ٧٤ ، ئاداری ١٩٩٨دا بلاومانکردۆتەوە .

دەست نوری سەعیددا بوو کە سەرۆك وەزیران بوو ، دەتوانرێت ئەم پیاوە بە یەکەمین بەکرێگیراوی ئینگلیز لە عێراق دابنرێت .

من خۆم گەلێك جار فەیسەڵم لە دەرباری محەمەد رەزا دا دیتووە ، گەنجێکی لەبار و پۆشتە و رێکپۆش و هێمن ، وابزانم رەبەنیش بوو . هەرچی کاروباری دەربارەکەی بوو، لە لایەن کوڕە مامەکەیەوە بەناوی عەبدولئیلا کە دەساڵ لە خۆی مەزنتر بوو بەڕێوە دەچوو . ئەویش لە پێڕی نوری بوو ، پەیوەندییەکی پتەوی بە ئینگلیزەکانەوە هەبوو ، مقاشێکی باش بوو بە دەستیانەوە . بەڵام هەرچی نوری بوو لێهاتووتر بوو ، خاوەن توانایەکی سیاسیی مەزن بوو . وەك دیکتاتۆرێك ئەهاتە بەرچاو و هەموو کەسبێك حیسابی بۆ دەکرد . لەکاروباری بەڕێوەبردنیشدا زۆر کارامە و بەهرەمەند بوو . بەرێكوپێکی ئەرکەکانی بە ئەنجام دەگەیاند و بەباشی بۆ پاراستنی مەملەکەت کاری دەکرد . هەروەها لەگەڵ شای ئێراندا پەیوەندییەکی باش و پتەوی هەبوو .

لەم کاتەدا لە عێراق تا دەهات گیانی شۆڕشگێڕیی دژی ئینگلیزەکان پەرەی دەستاند . بەتایبەتی لە ریزی ئەفسەرەکانی سوپا ، ئەوانەی لە ژێر ئاسەواری کودەتاکەی جەنەراڵ نەجیب و عەقید عبەدولناصردا بوون و بیری ناسیەنالیستیی عەرەب دەیهەژاندن . لە راستییدا شورەوی هاندەر و پاڵپشتیی ئەم جۆرە بزاڤە نەتەوەییانە بوو . بە هەر حاڵ ئاکامی ئەم گیانە شۆڕشگێڕییە روودانی کودەتای خوێناوی تەموزی ساڵی ١٩٥٨ ی بە رێبەری عەبدولکەریم قاسم لێکەوتەوە کە بووە هۆی کۆتاییهاتنی رژێمی پاشایەتیی و خێزانی هاشمیی لە عێراق .

دوای رۆژێك لە روودانی کودەتاکەی قاسم ، لە گفتەگۆیەکی دۆستانەدا چاوم بە سەرلەشکر (جەم) کەوت ، پێیگوتم کە من قاسم باش دەناسم ، چونکە کاتێك من سەرۆکی لێژنەی سەربازیی ئێران بووم لە

" SANTO "/ مەبەستی پەیمانی بەغدای کۆنە – و/ قاسم لە خولێکی کۆلێژی سەربازیی بوو لە لە تورکیا و هەلی یەکتر ناسینمان رەخسا . ئەو کات قاسم لە پلەی سەرهەنگییدا بوو ، بەراستی وەك مرۆڤێکی سەربازیی تاکڕەوی دەسەڵاتخواز دەهاتە پێش چاو ...

بەهەرحاڵ دوای ئەوەی لە ساڵی ١٩٥٨ گرژیی لەسەر سنووری عێراق پەیدابوو ، فەرماندەیی سوپای عێراق بڕیارییدا لیوایەك سەرباز بە فەرماندەیی قاسم و جێگرەکەی کە عەقید عەبدولسەلام عارف بوو ، رەوانەی ناوچە سنوورییەکان بکات . ئەم لیوایە لە کاتێکدا نزیکی بەغدا دەبنەوە و شەویان لێدادێ بڕیار دەدەن کە بمێننەوە ، لەم بارودۆخەدا قاسم و جێگرەکەی پلانی هێرش بردنە سەر بەغدا و کودەتایەکی سەربازیی دادەڕێژن . بەم شێوەیە لە کاژێری ٣,٣٠ خولەکی سپێدەدا ، لیواکە بەرەو پایتەخت کشا و بوو بە دوو بوشەوە . یەکەمیان بە فەرماندەیی قاسم ئەرکی گرتنی کۆشکی شایان گرتە ئەستۆ ، دووەمیش بە فەرماندەیی عەبدولسەلام کە ئەرکی کۆنترۆڵکردنی ئێزگە و دەزگای راگەیاندنی پێسپێردرا .

قاسم توانی عەبدولئیلا و فەیسەڵ و هەموو ئەندامانی خێزانی هاشمیی لە عێراق بگرێت و دوای چەککردنیان زۆربەیانی گوللەباران کرد . پاش ماوەیەکی کورت نوری سەعیدیش دۆزرایەوە و ئەویش گوللەباران کرا . لاشەی تێکڕایان بە شاری بەغدادا دەگێرا و نمایش دەکران . ئەم کودەتا خوێناوییەی ساڵی ١٩٥٨ مەزنترین رووداوی وەخت بوو لە ناوچەکەدا . هەرچی رۆژئاوا و محەمەد رەزاش بوو زۆر بەترسەوە ئەیانڕوانییە کودەتاکە . لە رۆژە بەدوواوە پەیوەندییەکانی ئێران و حکومەتی عێراق بە توندی رووەو تێکچوون چوو کە تا ساڵی ١٩٧٥ درێژەی کێشا .

کودەتاکەی قاسم لە ناوچەکە بە بەرژەوەندی شورەویدا دەشکایەوە ، بەهێزیی و فراوانبوونی چالاکی حیزب و گرووپە کۆمۆنیستەکان بە توندی هەڕەشەی لە بەرژەوندییەکانی رۆژئاوادەکرد . هەربۆیە بەریتانیا و ئەمەریکا کەوتنە خۆیان و بۆ بەهێزکردنی رژێمی شاهەنشاهیی ئێران و پاشایەتی ئەردەن کەوتنەکار . لەهەمان کاتدا دەستیان کرد بە پیلان دانان بۆ لاوازکردنی هێز و لایەن و گرووپەکانی سەر بە شورەوی لە ناو سوپای عێراقدا ، بۆ ئەم مەبەستەش هێدی هێدی کەوتنە بەرزکردنەوەی سەددام حسێن .

دوابەدوای چوارساڵ حکومەتکردن ، قاسم لە ساڵی ١٩٦٣دا بە کودەتایەك کە عەبدولسەلام عارف رێبەرایەتیی دەکرد لابرا و کوژرا . ئەم کودەتایە بووە هۆی هاتن سەرکاری حیزبی بەعس لە عێراق کە لە بەرژەوەندیی ئەمریکادا بوو . دوای ماوەیەك عارف لە رووداوی تەقینەوەی فڕۆکەیەکدا گیانی لەدەستدا و عەبدولڕەحمانی برای شوێنی گرتەوە . هەر پاش ماوەیەك لە تەموزی ساڵی ١٩٥٨دا بە کودەتایەك ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر دەسەڵاتی لە عێراق گرتە دەست و عەبدولرەحمانی گرت و لە عێراق دووری خستەوە .لەم کاتەدا سەددام بووە جێگری سەرۆکی ئەنجومەنی شۆڕش و جێگری سەرەك کۆمار لە عێراقدا . هەرچەندە سوپای عێراق سەددامی زۆر خۆش نەدەویست بەڵام هەر زوو توانی هەموو کاروفرمانەکانی وڵات بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە .بەم پێیە چەسپاندنی دەسەڵاتی دیکتاتۆری سەددام کە نەخشەبۆکێشراوی ئەمەریکا بوو هێدی هێدی جێی خۆی گرت . شتێکی سەیر نیە ئەو کاتەی ئەلبەکر سەرەك کۆمار بوو ، لە بۆنەی کردنەوەی کۆلێژی سەربازیی لە بەغدا سەددام بە جلکی سەربازییەوە خۆی دەرخست کە بەرزترین نیشانەی سەربازیی کە (جەنەڕاڵ) ە لەسەر شان دانابوو . سەددامێك بە درێژایی ژیانی سەربازیی

نەکردبوو . ئەم گاڵتەجاڕییە وای کرد کە زۆربەی ئەفسەرە ئامادەبووەکانی بۆنەکە وەك جۆرێك لە نارەزایی دەربڕین کۆبوونەوەکە جێبهێڵن .

یەکێك لە گرنگترین مەسەلەکان کە بەشێوەیەکی راستەخۆ هەر لە دوای ساڵی ١٩٦١ ەوە تا ساڵی ١٩٧٤ پەیوەندی بە ئاسایشی ناوخۆی ئێرانەوە هەبوو ، هەروەها جێگای بایەخ و گرنگیی پێدانی دەزگای (ساواك) بوو ، مەسەلەی شۆڕشی کوردستان بوو بە رێبەرایەتی بارزانی دژی حکومەتی عێراق . بێگومان گرنگی ئەم مەسەلەیە و پەیوەندی بە ئاسایشی ناوخۆی ئێرانەوە روون‌وئاشکرایە و شیاوی باسکردن نیە .

ئاشکرایە کوردەکان گەلێکی ئاری رەگەزن ، ژمارەیان زیاتر لە ٨-١٠ ملیۆن مەزەندە دەکرێت ، کە لە وڵاتەکانی تورکیا ، ئێران ، عێراق ، سوریا و کۆمارەکانی ئەرمەنستان و ئازەربایجانی شورەویدا بە دابەشکراویی و پەراگەندەیی دەژین . کوردەکان سوودیان لە چیایی بوونی نیشتمانەکەیان کردووە و ئەتوانن لە نێوان ئەم وڵاتانەی سەرەوەدا ، جگە لە شورەوی ، بە ئاسانیی هاتوچۆ بکەن . هەربۆیە داخستنی سنوور و کۆنترۆڵکردنی هاتوچۆ و سنوور بەزاندنیان لە لایەن ئەم وڵاتانەوە بێ ئاکامە و لەم بوارەشدا تێکڕای هەوڵەکانیان بێهوودە بووە .

دوای جەنگی یەکەمی جیهانیی ، کوردەکان خوازیاری دروستکردنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ بوون ، بەڵام ئەم هیوایە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی ئینگلیز یەکی نەدەگرتەوە.دواتریش رۆژئاوا هیچ خواستێکی بۆ بەدیهێنانی ئەم پرۆژەیە نیشان نەدا. هۆی ئەمەش ئەو هەڕەشەیەیە کە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی هەڕەشە لە تورکیا دەکات ، چونکە تورکیا گەورەترین بەشی کوردستان و مەزنترین ژمارەی خەڵکی کوردی گرتۆتەخۆ . (ئەتاتورك) لە تورکیا سیاسەتی کوشت‌وبڕی کوردی گرتەبەر و بەجۆرێك وشەی (کورد) ی یاساغ کرد و نازناوی تورکە

(چیاییەکانی) بە کورد بەخشی . هەروەها لە ئێران کورد سەرئێشەیەکی مەزنیان بۆ رەزاخان دروستکرد و چەندین گۆڵمەز و گرفتیان بۆ نایەوە . لە کاتی رووخاندنی رژێمی رەزاشا و هەڵاتنی ، لە ساڵەکانی ١٩٤٥-١٩٤٦ ، بە پاڵپشتیی سوپای سوری شورەوی ، کۆماری مەهابادی خودموختار پێکهێنرا . بەڵام درێژترین شۆڕی کورد دژی دەسەڵاتی ناوەند لە عێراق روویدا کە تا ساڵی ١٩٧٥ی خایاند ، بە جۆرێك سوپای ئەو وڵاتەی شەقوشڕ کرد ، کە تەنیا لە رێگەی رێکەوتننامەی جەزائیرەوە کۆتایی پێهێنرا .

کاتێك لە مەهاباد ، کۆماریی خودموختاری کورد بە سەرۆکایەتیی قازی موحەمەد دامەزرابوو ، کوردەکانی عێراق بە رابەرایەتیی بارزانی پاش شکست خواردنیان لە چەند شەڕێکی خوێناوییدا دژی حکومەتی نوری سەعید کە بە تەواوی لە لایەن بەریتانیاوە دژی کورد هاوکاریی دەکرا ، هاتن بەم دیودا و چوونە مەهاباد . لە دوای رووخاندنی کۆمار ، بارزانی لەگەڵ (٥٠٠) لە هاوەڵەکانی لە ناوچە شاخاوییەکانەوە بەرەو قەفقاس کەوتنە رێ . هەرچەندە داواکرا لە هێزە سەربازییە سنوورییەکانی ئێران بەربەستی هەڵاتنیان بگرن ، بەڵام هەموو کۆششێك بێ سوود بوو . شارەزایی بارزانی بە ناوچە سەختەکان هۆکاری رزگاربوونی خۆیی و هاوڕێکانی بوو کە لە ئاکامدا وەك پەناهێندەیەك گەیشتنە شورەوی و لەوێ مانەوە هەتا روودانی کودەتای قاسم ساڵی ١٩٥٨ . لەم ماوەیەدا هەندێك لە کوردەکان خەریکی خوێندن بوون و بەشێکیشیان پاش خواستنی ژنی رووس توانیبوویان خێزان پێکبهێنن . تا ئەم کاتە روسەکان پشتگیرییان لە مەسەلەی خودموختاری کوردان ئەکرد . هەرچی ئینگلیز و ئەمەریکایە ئەم مەسەلەیان بە هەڕەشەیەکی خەتەرناك لەسەر بەرژەوندییەکانیان ئەزانی لە ناوچەکە و هەروەها لەسەر بەرژەوەندی رژێمە وابەستەکانی عێراق و ئێران و تورکیا .

لەگەڵ هاتنە سەرکاری رژێمی نوێ لە عێراق ، قاسم لێبوردنی گشتیی بۆ کوردان دەرکرد ، هەروەها بارزانی و هاوڕێیەکانی گەڕانەوە بۆ عێراق و تا ماوەیەك پەیوەندی باشیان لەگەڵ بەغدا دا هەبوو . بەڵام ئەم باشییە تاسەر بەردەوام نەبوو ، بەڵکو هێدی هێدی پەیوەندیەکانی هەردوولا ساردوسڕیان تێکەوت و زۆری نەبرد سەرلەنوێ شەڕوشۆڕشی کوردستان هەڵگیرسایەوە . لەم قۆناغەدا ئەمەریکاش هاتە ناوان و هەوڵیدا لە رێگەی کۆمەکیی و پاڵپشتیی رژێمی ئێرانەوە بۆ شۆڕشگێڕەکان ن رووداوەکان بە ئاقارێکدا بەرێت کە بە قازانجی خۆیدا بشکێتەوە . لە ئەنجامدا محەمەد رەزا کەموزۆر کۆمەکی بە کورد کرد . شایەنی باسە کوردە شۆڕگێڕەکان لەبەرەکانی جەنگدا سەرکەوتنی گەورەیان بەدەست دەهێنا و سەردەستیی تەواویان بەسەر هێزەکانی سوپادا بەدیهێنابوو .

لەکاتێکدا قایمقامی ساواك بووم ، رۆژێکیان پیاوێك هاتە لام بە ناوی (سەرتیپ مەنسوور پور) پێیگوتم کە لەلایەن ساواکەوە ئەرکی بەستنی پەیوەندی لەگەڵ شۆڕشی کوردستان و رابەرەکەی پێسپێردراوە . لەبەر ئەوە لەوانەیە هەندێك جار چەند رۆژێك یاخود هەفتەیەك لە شوێنەکەی نەبینرێت . منیش وەڵامم داوە و پێمگوت کە زۆر ئاسایی یە چونکە کارەکەتان بەوجۆرە دەخوازێت . بەم شێوەیە لەم رێگایەوە منیش لە هەندێك رووداوەکانی کوردستان ئاگادار بووم .

مەنسوور پور خۆی کورد بوو ، شارەزاییەکەی بێهاوتای لە کێشەی کورددا هەبوو . مرۆڤێکی زیرەك و هۆشیار بوو . تا بڵێی تێگەیشتوو و لەسەرخۆ کە بە تەواوی بۆ ئەم کارە ئەگونجا . وێڕای ئەوەش زۆربەی کەسایەتییە ناودارەکانی کوردی دەناسی و پەیوەندی لەگەڵ زۆربەی رێکخراوە کوردییەکانی دەرەوەو ئەوروپا هەبوو . تەنانەت زۆر لە وردەکارییەکانی دەزانی پەیوەندی پتەوی لەگەڵ خودی بارزانی دا هەبوو .

لەسەروو هەموو ئەمانەشەوە ، مەنسووڕپور پەیوەندیی لەگەڵ شەخسی موحەمەد ڕەزادا هەبوو . پەیوەندیی من و مەنسوور بەردەوام بوو . ئەو لە دەزگای ساواك بە پلەی (سەرتیپ) بۆ ماوەیەكی زۆر كاری كرد ، دواتر محەمەد ڕەزا گواستییەوە بۆ دەزگای ژاندارم و پلەكەشی بەرزكردەوە بۆ (سەرلەشكر) .

مەنسور ئەیگوت كە بارەگای سەركردایەتی بارزانی لە ئەشكەوتێكی پان‌وبەرینە كە بەلایەنی كەمەوە ١٠٠ كەسی تێدا جێگادەبێتەوە . ئەم ئەشكەوتە سروشتیە و خێزانی بارزانیشی دێدا دەژی ، لەبەرهەندێ هەم ماڵو هەم بارەگای ڕاپەڕندنی كارەكانی بوو . بۆ دابینكردنی كارەبا و هەوا گۆركێ مۆتۆری ئەلەتریك و بەرهەمهێنەر بەكار دەهات . بە پێی قسەكانی مەنسوور ، بارزانی دوو بنكەی فەرماندەیی هەبوو ، یەكێكیان هاوینە و ئەوی دیكەیان زستانە . هەروەها ئەو دەیگوت كوردەكان سوودێكی مەزن لە ئەشكەوتەكان دەبینن لە هێرش و شەڕەكانیاندا دژی سوپای عێراق . هێرش‌وپەلاماری كوردەكان بۆسەر سوپا زەرەروزیانێكی گەورەی بە هێزەكانی حكومەت گەیاندبوو . چونكە سەربازە عێراقییەكان زۆربەیان خەڵكی دەشتن و بە ژیانی چیا و سەركەوتن و دابەزینی ئەو كێوە سەختانەی كوردستان نامۆن ، بە پێچەوانەوە كوردەكان كە زۆر وریا و گورج‌وگۆڵن ، هەر لە منداڵییانەوە بەم شێوە ژیانە ڕاهاتوون . ئاشكرایە كە لە وەرزی زستاندا كوردەكان كۆنترۆڵی تەواویان بەسەر زۆربەی ناوچەكەدا دەكرد و سوپای عێراق بە هیچ جۆرێك نەیدەتوانی كە چالاكیی لەبار ئەنجام بدات .

مەنسووڕپور هاریكارییەكانی ئێرانی لە جل‌وبەرگ و ئازوخە و پێویستیی تر بۆ كوردەكان ڕەوانە دەكرد . یارمەتیشی دان تاكو بتوانن

لەدەرەوە ئێزگەیەكی بەهێز بكڕن و بیهێننە كوردستان بۆ بەكارهێنانی لە بڵاوكردنەوەی ڕاگەیاندنەكانی شۆڕش .

هێزەكانی بارزانی لە چەند یەكەیەك پێكهاتبوو ، هەر یەكەیەك وەك تیپێكی سەربەخۆ كە نزیكەی (٣-٥) هەزار جەنگاوەری لە خۆ گرتبوو ، لە كاتێكدا هێزەكانی كورد لە (٨-١٠) تیپ پێك ئەهات و بەگشتی ژمارەیان (٣٠) هەزار جەنگاوەر دەبوو . ئەم هێزە بەرامبەر سوپا مەزنەكەی عێراق كە نزیكەی (٤-٥) لەشكری هەبوو ، سەرباری ئەوەش هەموو جارێك بە زیانێكی سەنگینەوە لە شەڕ دەگەڕانەوە .

دوای ئەوەی حكومەتی عێراق زانی دەرەقەتی كوردەكان نایەت ، ڕاستەوخۆ كەوتە وێرانكردن و بۆمبارانكردنی گوندەكانی كوردستان لە ڕێگای فڕۆكەكانییەوە . ئەم كارە زیانێكی بێ شوماری ماڵی و گیانی بە خەڵكی بێدیفاع گەیاند . كەچی بە پێچەوانەی دیدی حكومەت ، ئەو زیانانە نەبوونە هۆی ئەوەی ئەوەی خەڵكی لە شۆڕش و بارزانی دوور بكەونەوە . بەڵكو پاڵپشتی و یارمەتی خەڵكی كورد لە جاران زیاتر بوو . هەر لە پێشكەشكردنی خواردەمەنی و شوێنی حەوانەوەی پێشمەرگە و دابینكردنی هەموو پێداویستییەكانی شۆڕش كەمتەرخەمییان نەدەكرد . لەبەر ئەوە سوپای عێراق نەیاندەتوانی جگە لە هێندێك چالاكی ئاسمانیی نەبێت چ دەستكەوتێكی ئەوتۆ لەسەر زەمین بەدەستبهێنن. چونكە پشتگیریی خەڵكی دێهاتی كوردستان بۆ شۆڕش ئەو ڕاستییەی چەسپاندبوو . شایەنی باسە ، ڕژێمی بەغدا تەواو بێ هیوا و ڕەشبین بوو بە جۆرێك هیچ ئومێدێكی سەركەوتنی نەبوو . سەرلەشكر مەنسووڕپور لەو بڕوایەدا بوو ، كە جەنگی كوردستان بەتەواویی حكومەتی عێراقی بێهێز و لاواز كردووە و كەمەری سوپا زەبەلاحەكەی شكاندووە ، بەشێوەیەك كە حكومەتی بەغدا ناچار دەبێت ئەمڕۆ یا سبەی دان بە تەواویی مافەكانی

کوردی عێراق بنێت . لەم حاڵووەزعەدا ، لەناکاو ئەمەریکا خۆی هاویشتە ناو مەسەلەکە و فرمانی بە محەمەد رەزا دا کە لە گەڵ عێراق رێکەوتننامەی جەزائیر مۆر بکات . ئەو رێکەوتننامەیەی کە بە ناوبژیی (بومدین) لە جەزائیر لە نێوان سەددام و شای ئێران دا مۆرکرا .

هەرچەندە هەندێک بە پشتبەستن بە هەواڵە بیانییەکان پێیان وایە کە (ئەنوەر سادات) ی سەرەک کۆماریی میسر هۆکاری نزیکبوونەوەی نێوان شای ئێران و سەددام بووە . لەبەر ئەوە لە کۆتایی مانگی شوباتی ١٩٧٥ ، بارزانی نیگەرانیی خۆی دەربڕی لە مەڕ دانوساندنی نهێنی نوێنەرانی ئێران و عێراق لە بەغدا و شاندێکی رەوانەی میسر کرد . ئەو شاندە پاش گەیشتنی و چاوپێکەوتنی لەگەڵ سەرۆک کۆمار ، داوای لە سادات کرد کە لە کاتی مۆرکردنی هەر رێکەوتنێک لە نێوان ئێران و عێراق دا ، میسر بۆ ماف کوردان تێبکۆشێت و هەوڵی پاراستنی بدات . ساداتیش شاندەکەی لەوە دڵنیا کردۆتەوە کە هیچ دانوساندن و نزیکبوونەوەیەک لە نێوان ئێران و عێراق دا لە گۆڕێ دا نیە .

بە هەرحاڵ ، محەمەد رەزا ئامادە بوو بەرامبەر ملکەچکردنی عێراق لە بەخشینی بەشێک لە بەرزاییەکانی (کرماشان) و چەند ناوچەیەکی دیکەی ئاویی لە باشوور ، دژی شۆڕشی کوردان بوەستێتەوە . بە رای من ئەم رێکەوتنە تەواو لە بەرژەوندیی و سوودی حکومەتی عێراق دا بوو . تەواو هەر وەک ئەوە وابوو ئێران هەزار دۆلار بدات و بەرامبەر بەوە تەنیا پێنج دۆلار وەرگرێت . لێرەدا کۆمەڵێک پرسیار دێتە پێشەوە هەر وەک بۆچی ئەمەریکا لە ساڵی ١٩٧٥ خوازیار کۆتایی پێهێنانی شۆڕشی کوردستان بوو ؟ بۆچی فەرمانی بە شای ئێران دا کە رێکەوتننامەی جەزائیر مۆربکات ؟ بۆچی بەستنی رێکەوتنی جەزائیر هاوکات بوو لە گەڵ درەوشانەوەی

کەسێتی سەددام حسێن ؟ بۆچی سەددام لە جیاتی سەرۆک کۆماری عێراق چووە جەزائیر بۆ مۆرکردنی رێکەوتننامەکە .

وەڵامی ئەو پرسیارانەی سەرەوە روون‌وئاشکرایە ، ئەو کاتەی سەددام وەک داتاشراوێکی ئەمەریکا بە رادەی پێویست دەرنەکەوتبوو ، شای ئێران پاڵپشتیی شۆڕشی کوردستان بوو ، ئەو شۆڕشەی کە هەڕەشەی لە رووخاندنی حکومەتی عێراق دەکرد . ئەم شۆڕشە سێیەکی سوپای عێراقی بۆ ماوەی دە ساڵی رەبەق سەرقاڵ کردبوو . کە تەواوی هێزی لەبەر بڕابوو . ئێمە دەڵێین پێداگرتنی ئەمەریکا بۆ کۆتایی پێهێنانی شۆڕشی کوردستان لە پێناوی چەسپاندنی بەرژەوندییەکانیدا بوو کە بە هاتنە سەرکاری سەددام جێگیر دەبوو . رێکەوتنی جەزائیر سەدامی وەک پاڵەوانێک خستە سەر شانۆ . وەک پارێزەر و رزگارکەری سوپای عێراقی نیشاندا ، جگە لەوەی سەددام بەم رێکەوتنە سەرکەوتنێکی ئابڕووبەرانەی بۆ سوپای عێراق لە جەنگی کوردستاندا وەدەستهێنا .

رووداوەکان هیچ گومانێک بۆ ئەمەریکایی بوونی سەددام ناهێڵنەوە . شایەنی باسە هەندێک لەو کەسانە بۆیانگێڕامەوە کە کاتی خۆی ئامادەی دانیشتنی مۆرکردنی رێکەوتنەکە بوون ، کە چۆن سەددام پێش مۆرکردنی رێکەوتننامەکە و دواتریش وەک کەسێکی خۆڵەپێش رەفتاری دەکرد تا رادەیەک کاتێک رێکەوتنەکە مۆرکرا دانەوییەوە دەستی شای ئێران راموسێت ...

پێویستە بگوترێت کە دوای مۆرکردنی رێکەوتننامەی جەزائیر ، شۆڕش جگە لە هەرەس و بارزانی جگە لە پەناهەندەیی رێگەیەکی دیکەی لەبەر دەمدا نەمایەوە . هەر بەرگریی و سەربزێوییەک بکرابا شای ئێران زۆر بەتوندی بەرپەرچی کوردی دەدایەوە . ئەو رووداوە بارزانی تووشی گەورەترین نسکۆ کرد و نیشانیدا کە ئەمەریکا تەنیا بۆ خاتری بەدیهێنانی

بەرژەوەندییەکانی رووی خۆی تێکردبوو . هەر بۆیە بە ناچاریی بە خۆیی و ٩٠ هەزار لە لایەنگرانی هاتنە ئێران و بوونە پەنابەر . حکومەتی ئێران ئاوارەکانی لە ناوچەی عوزەیمییەی کەرەج و هەندێك ئۆردووگاکانی دیکە نیشتەجێکرد . ئاشکرایە کە نیشتەجێکردنی پەنابەر و هاندانیان بۆ کارکردن لە چەند کارخانە و پرۆژەی تر دا لە لایەن حکومەتەوە پارەیەکی زۆری بۆ تەرخانکرا . بەڵام ٢/٣ی ئەم پارانە لەلایەن کارمەندە ئێرانییەکانەوە دەدزرا .

ژیانی کوردە پەنابەرەکان هێندە سەخت و دژوار بوو کە بەشێکیان گەڕانەوەیان بۆ کوردستانی عێراق پێ باشتر بوو . لەسەروو ئەوانەوە ، بارزانی تووشی نەخۆشییەکی سەخت بوو کە وای لێکرد بۆ چارەسەریی بچێتە ئەمەریکا و زۆری نەبرد هەر لەوێ کۆچی دوایی کرد .

با بگەڕێینەوە سەر ئەمەریکایی بوونی سەددام کە لە مەسەلەیەکی دیکەدا جوانتر خۆی دەنوێنی، ئەویش مەسەلەی یەکێتی نێوان سوریا و عێراقە . ئاشکرایە گەر ئەم یەکێتییە سەری گرتبایە شورەوی سوودی لێدەبینی و زیانیشی بە بەرژەوەندییەکانی ئەمەریکا لە ناوچەکەدا دەگەیاند . سەرۆکی MI6 ی باڵیۆزخانەی بەریتانی لە تەهران ، رەپ‌وراست پێگوتم کە دەوڵەتی بەریتانیا خوازیاری عێراقێکی سەربەخۆیە و حەز لەوە ناکات بە هیچ جۆرێك لەگەڵ سوریا دا یەکێتییەك پێکبهێنێت . دەگوترا کە ئەلبەکر لەگەڵ یەکگرتندا بووە ، حافز ئەسەدیش بۆ ئەم مەبەستە چووبووە بەغدا . لەم کاتەدا سەددام رۆڵی خۆی بینی و دوای پێشوازییەکی ئاسایی ، ئەسەدی بە دەستی بەتاڵ گەیاندەوە فڕۆکەخانە و رەوانەی سوریای کردەوە . پاشتر بەناوی لاوازیی و بێتواناییی ، ئەلبەکری لە ماڵەوە توند کرد و بەناوی پاکردنەوەی ریزەکانی حیزب ٥ کەسی لە کادران و ئەندامانی سەرکردایەتی شۆڕش لە سێدارە دا . هەر دواتر ٣٠ کەسی لە ئەندامانی

کۆنگرەی حزب و ٨٢ ئەفسەری بە پلەی سەربازیی جیاواز قۆڵبەست و گوللەباران کرد . دووان لەوانە (عەدنان حسێن و غانم عبدالجلیل) بوون .

دوای ئەو بەناو پاکسازییانە ، سەددام خۆی بە سەرۆك کۆمار ناساند . هەموو ئەو رووداوانە بە روونی دەریدەخەن کە لە پشتی سەددامەوە تۆڕە سیخوڕییەکانی ئەمەریکا و بەریتانیا هەڵدەسوڕان و پیلانیان دەگێڕا .هەر لە ساڵی ١٩٧٥ وە کاتێك سەددام گرفتی کوردەکانی لەکۆڵ خۆی کردەوە و جێ پێی لە ناو سوپادا قایم کرد ، کەوتە وێزەی حزبی شیوعی عێراق و دەستی لێ نەپاراستن . شیوعییەکانی عێراق لاوازن و گیانێکی سازشکارانەی گەورەیان هەیە . ئەوان هەر کاتێك بکەوتنایەتە بەر فشاری حکومەتی ناوەندیی ، پەنایان بۆ بارزانی ئەبرد تا بیانپارێزێت . دەمێکیش حکومەت روویەکی خۆشی تێبکردنایە ئیدی بێ سێ‌ودوو خۆیان لەباوەشی دەهاویشت ، هەربۆیە نەیانتوانی لە نێو جەماوەردا دەسەڵاتێکی بەرین و بنکەیەکی پتەو دروستبکەن .

رژێمی سەددام بە گەرمی کەوتە پرۆسەی بوهێزکردنی دەزگا سەرکوتکەرەکانی و دەستێکیشی بە سوپادا هێنا . لە ساڵی ١٩٧٨ دا عێراق خاوەنی ٨ لەشکر بوو . ژمارەی هێزەکانی ٧٥ هەزار کەس بوو . خاوەنی ١٨٠٠ تانك و زرێپۆش بوو . وەك ئاشکرایە ، جەنگی کوردستان رۆڵێکی مەزنی هەبوو لە بە ئەزموونیی و دڕبوونی سوپای عێراق دا . بەم شێوەیە عێراق لە ساڵی ١٩٧٨ دا ، بە بەهێزترین وڵات لە نێو وڵاتە عەرەبییەکاندا دادەنرا .

هەر لەم ساڵانەدا بە فەرمانی ئەمەریکا ، عێراق کەوتە یاریکرنی رۆڵی وڵاتێکی توندڕەو دژی ئیسرائیل . ئەو دەیویست لەم رێگایەوە خۆی بە قەڵغانی عەرەب بنوێنێت و خۆشەویستیی و پاڵپشتیی میرنشینە عەرەبییەکان بۆخۆی مسۆگەر بکات . لە هەمان کاتدا عێراق لە رێگای هێز

وچاوسوورکردنەوە وە دەسەلآت و نفوزی خۆی لە کەنداو پەرەپێبدا . ئەو ژمارەیەکی زۆر پیاوانی خۆی ناردبووە ولآتانی کەنداو کە بێ سڵ کرایان بۆ بڵاوکردنەوەی ئاشووب و ترس دەکرد . هەربۆیە ولآتانی کەنداو کەوتبوونە گومان و حیسابێکی تایبەتیان بۆ عێراق دەکرد .

هەر لە ساڵی ١٩٧٨دا بوو کە عێراق بانگەشەی مافی خاوەنداریێتی دورگەی (بۆبیان) ی سەر بە کوەیتی کرد . ئەم رەفتارەی عێراق بووە هەلایسانی هەلآیەکی گەورە لە نێوان هەر دوو ولآتدا . عێراق وازی لەم باگەشەیەی خۆی هێنا پاش ئەوەی کە فەرمانڕەوایانی کەنداو بەگەرمی پشتگیریی کوەیتیان کرد . پاشتر عێراق داوای لە کوەیت کرد کە ئەم دورگەیەی بە کرێ بداتێ بەلآم کوەیت ئەم داواکارییەی بە توندی رەتکردەوە. بە راستی ئەم مەسەلەیە بووە بنجی کێشەیەکی بەردەوامی هەردوو دەوڵەت . بایەخی ئەم دورگەیە بۆ عێراق زۆر بوو . چونکە بەئاسانی دەیتوانی لە رێگای بنیاتنانی چەند پردێکی تایبەت ئەم دورگەیە بە خاکی عێراقەوە گرێبدات . بێ لەوەی کە توانای دەریایی عێراق بە رادەیەکی زۆر ئەرێنی دەگۆڕدرا بەوەی کە بواری راگرتنی کەشتی و پاپۆڕەکانی زیاتر و زۆرتر دەبوو .

بەم شێوەیە لە ساڵی ١٩٧٨ دا عێراق ئامادەییەکی تەواوی هەبوو کە ئەو بۆشاییە لە ناوچەکە پڕبکاتەوە کە رووخاندنی رژێمی شاهەنشاهیی ئێران دروستی دەکات و رۆڵی ژاندارمی کەنداو بگرێتە ئەستۆ . ئەم نەخشە نوێیە چەند ئامانجێکی جیاوازی هەبوو، وەك بەرهەڵستیی کردنی نفوزی شورەوی لە ولآتە عەرەبییەکاندا لە رێگای دروستکردنی ناتەبایی و نەگونجان لە نێو خودی رژێمە عەرەبییەکان ، پاراستنی شوێنی عێراق وەك سەردەستەی ولآتانی عەرەب دژی ئیسرائیل و بەدەستەوە گرتنی جڵەوی ناسیونالیستی عەرەبیی لەلایەن رۆژئاواوە ، رێگرتن لە بلآوبوونەوەی

دەسەلآت و نفوزی شۆڕشی ئیسلامیی ئێران لە نێو موسوڵمانانی ولآتانی دراوسێ ، بە بزواندنی گیانی ناسیونالیستی عەرەب و گیانی مەزهەبییانەوە . هەر بۆیە عێراق بە پاڵپشتی ماڵی ولآتی عەرەبی سعودیی کە ئەو کات خاوەنی ٩٠٠ ملیار دۆلار بوو لە بانکەکانی رۆژئاوا و ئەمەریکا دا ، پەلاماری هێنایە سەر ئێران . بەڕای من ئەم هێرشەی عێراق چەند سوودێکی بۆ ئەمەریکا هەبوو :

١- گەمارۆدانی شۆڕشی ئیسلامیی ئێران و رێگرتن لە پەرەسەندنی لە ولآتانی کەنداو و دەوروبەری.

٢- سەرکوتکردنی بزاڤی زۆرینەی دانیشتوانی عێراق کە عەرەبی شیعە مەزهەبن .

٣- پێداچەقاندنی ئیسرائیل و بە فەرمی ناساندنی لە لایەن ولآتە عەرەبییەکانەوە .

٤- فرۆشتنی چەك و تەقەمەنیی زۆر بە ولآتە عەرەبییەکان کە هەستیان بە مەترسیی دەکرد .

٥- توند گرێدانی زیاتری ولآتەکانی کوەیت ، و سعودیی و ئیمارات بە ئەمەریکاوە و دابینکردنی نەوت .

٦- لە بیربردنەوەی مەسەلەی لوبنان و فەلەستین لای خەڵك .

٧- هێنانەوەی میسر بۆ ریزی ولآتە عەرەبییەکان دوای دابڕان و کەنارکەوتنی پاش پەیمانی کامپ دیڤید .

٨- لێدانی بزاڤی ناسیونالیستیی عەرەبیی کە جاران خۆی لە بزاڤی ناسریی دەنواند تا ئیسرائیل و بەرژەوندییەکانی ئەمەریکا تووشی هەڕەشە و مەترسیی نەبن .